

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANABİLİM DALI
SOSYAL POLİTİKA DOKTORA PROGRAMI**

**TÜRKİYE’DE İKTİSADİ KRİZLER VE SOSYAL POLİTİKA
(2001 ve 2008 KRİZLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI BİR
ANALİZİ)**

(DOKTORA TEZİ)

MELİH UĞURLU

KOCAELİ 2014

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANABİLİM DALI
SOSYAL POLİTİKA DOKTORA PROGRAMI**

**TÜRKİYE’DE İKTİSADİ KRİZLER VE SOSYAL POLİTİKA
(2001 ve 2008 KRİZLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI BİR
ANALİZİ)**

(DOKTORA TEZİ)

MELİH UĞURLU

Danışman: DOÇ. DR. Abdülkadir ŞENKAL

KOCAELİ 2014

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANABİLİM DALI
SOSYAL POLİTİKA DOKTORA PROGRAMI

TÜRKİYE'DE İKTİSADİ KRİZLER VE SOSYAL POLİTİKA
(2001 ve 2008 KRİZLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI BİR
ANALİZİ)

(DOKTORA TEZİ)

Tezi Hazırlayan: Melih UĞURLU

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 22.10.2014 – 2014/18

Jüri Başkanı: Prof. Dr. Kuvvet LORDOĞLU

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Sedat MURAT

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Abdülkadir ŞENKAL

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Aziz ÇELİK

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Burcu KÜMBÜL GÜLER

KOCAELİ 2014

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR.....	VI
GRAFİKLER.....	VII
TABLOLAR.....	XI
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

1978-1999 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’DE İKTİSADİ KRİZLER VE SOSYAL POLİTİKA

1.1.	İktisadi Kriz Kavramı	5
1.2.	Teorik Çerçeve ve Sosyal Politika - İktisadi Kriz İlişkisi	8
1.3.	24 Ocak Kararları, 12 Eylül Darbesi ve Türkiye’nin Refah Rejimine Etkileri	18
1.3.1.	1980 Öncesi Dünyada Yaşanan Sosyoekonomik Değişim ve Refah Rejimine Yansıması	18
1.3.2.	12 Eylül Öncesi Türkiye’de İktisadi Durum ve 1978 Krizi	27
1.3.3.	24 Ocak ve 12 Eylül Bağlamında Yeni Refah Rejiminin Genel Görünümü	32
1.3.4.	Türkiye’de 1980 Kırılması ve Sosyal Politika	42
1.4.	Türkiye’de 1994 İktisadi Krizi ve Sosyal Politika	44
1.4.1.	1989 Sonrasında İktisadi Yapısal Değişim ve 1994 Krizi Göstergeleri	44
1.4.2.	5 Nisan Kararları	54
1.4.3.	1994 Krizi’nin Sosyoekonomik Etkileri.....	60
1.4.3.1.	Gelir Dağılımı ve Yoksulluk.....	60
1.4.3.2.	Reel Ücretler ve Emek Verimliliği.....	64
1.4.3.3.	Özelleştirme.....	68
1.4.3.4.	İşsizlik.....	71
1.4.3.5.	Toplu Çalışma İlişkileri.....	73
1.4.3.6.	Eğitim, Sağlık ve Sosyal Güvenlik.....	76

1.4.3.7.	1989 Kırılması, 1994 Krizi, 5 Nisan Kararları ve Sosyal Politika.....	80
----------	---	----

2. BÖLÜM

2000-2001 İKTİSADİ KRİZLERİ: İKTİSADİ DURUM VE SOSYAL POLİTİKAYA ETKİLERİ

2.1.	1999 İktisat Programı ve 2000-2001 İktisadi Krizleri Öncesi Gelişmeler.....	83
2.2.	2000 Kasım Krizi.....	91
2.3.	2001 Şubat Krizi.....	95
2.4.	Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı.....	106
2.5.	2000-2001 İktisadi Krizleri'nin Sosyoekonomik Alanda Etkileri.....	118
2.5.1.	Toplu Çalışma İlişkileri.....	118
2.5.2.	İşsizlik.....	122
2.5.3.	Gelirler Politikası ve Reel Ücretler.....	128
2.5.4.	Gelir Dağılımı ve Yoksulluk.....	132
2.5.5.	Eğitim, Sağlık ve Sosyal Güvenlik.....	136
2.6.	Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Sosyal Politika.....	142
2.6.1.	Özelleştirme.....	143
2.6.2.	Tarım Destekleme Politikaları ve Doğrudan Gelir Desteği.....	149
2.6.3.	Ekonomik ve Sosyal Konsey.....	153
2.6.4.	İş Güvencesi Yasası.....	156
2.6.5.	Sosyal Riskleri Azaltma Projesi ve Şartlı Nakit Transferi.....	158

3. BÖLÜM

2008 İKTİSADİ KRİZİ: KÜRESEL KRİZ VE TÜRKİYE'YE SOSYOEKONOMİK YANSIMALARI

3.1.	Küresel Kriz ve Avrupa Krizi: Nedenleri ve Sonuçları.....	161
3.1.1.	Küresel Kriz.....	161
3.1.2.	Avrupa Krizi.....	170
3.1.3.	ABD ve Avrupa'da Krizden Çıkış Arayışları.....	174
3.2.	Küresel Krizin Türkiye'ye İktisadi Etkileri.....	179

3.3.	Türkiye’de 2008 Krizi’nden Çıkış İçin Uygulanan Politikalar.....	191
3.4.	2008 Krizi’nin Sosyoekonomik Alanda Etkileri ve Sosyal Politika.....	195
3.4.1.	Özelleştirme.....	195
3.4.2.	Toplu Çalışma İlişkileri.....	198
3.4.3.	Reel Ücretler ve İşgücü Verimliliği.....	202
3.4.4.	İşsizlik.....	205
3.4.5.	Gelir Dağılımı ve Yoksulluk.....	211
3.4.6.	Eğitim, Sağlık, Sosyal Güvenlik ve İnsani Gelişme.....	220
3.4.7.	İstihdam Paketi ve Ulusal İstihdam Stratejisi.....	228
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....		233
KAYNAKLAR.....		241
ÖZGEÇMİŞ		

ÖZET

İktisadi krizler, özellikle 1970’li yıllardan itibaren sıklıkla meydana gelmiştir. Toplum hayatında olumsuz etkilere yol açan iktisadi krizler, sosyal politika uygulamaları ile müdahale edilmeyi gerektirmiştir. 2000-2001 Krizleri ve 2008 Krizi bağlamında, iktisadi krizlerin yapısal özellikleri içerisinde olumsuz sosyoekonomik etkiler meydana getiren unsurların ortaya çıkarılması, bu etkilere karşı geliştirilen uygulamaların krizlerden çıkış amaçlı iktisat programları içerisinde ne ölçüde ve ne şekilde yer aldıkları hususunun aydınlatılması ve yapılan uygulamalar üzerinden, bu programlar içerisinde sosyal politikanın durumunu belirleyen temel felsefeler arasında karşılaştırma yapma çabası, bu tezin temel amacını teşkil etmektedir.

İlk bölümde, belirtilen amacın teorik dayanakları tespit edilmiştir. Öncelikle iktisadi kriz kavramı ve çeşitleri, sonrasında sosyal politika kavramı içerisinde iktisadi krizlerin olumsuz sosyoekonomik etkilerinin çözümüne zemin teşkil eden unsurlar ortaya konmuştur. Bölümün devamında, yakın tarihte Türkiye ekonomisi için büyük önem teşkil eden 1978 ve 1994 İktisadi Krizleri incelenmiş, bu kriz dönemlerindeki sosyal politika açısından bir değerlendirme yapılmıştır. İkinci bölümde 2000-2001 İktisadi Krizleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Krizlerin ortaya çıkış süreci, bu krizlere karşı üretilen Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve kriz ile iktisadi programın sosyoekonomik etkileri ele alınmıştır. İktisadi programın içeriğinde sosyal politika unsurları incelenmiş, iktisadi program ve uygulamaları üzerinden 2000-2001 Krizleri döneminde sosyal politika uygulamalarını etkileyen temel felsefe hakkında bir tespit gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde 2007 yılında ortaya çıkan Küresel Kriz ve bu krizin Türkiye’yi etkilemesi sonucunda oluşan 2008 İktisadi Krizi, krizin iktisadi özellikleri ve bunların özellikle sosyoekonomik etkileri açısından değerlendirilmiştir. Devamında, 2000-2001 Krizlerinde ve 2008 Krizinde uygulanan yaklaşım sosyal politika yönüyle incelenmiş ve önceki kriz dönemleri ile karşılaştırması yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: İktisadi kriz, sosyal politika, iktisat politikası

ABSTRACT

Economic crises have been frequently emerging events especially since 1970s. Economic crisis which cause negative impacts on the social life need to be intervened by social policy practices. In the context of 2000-2001 Crises and 2008 Crisis, revealing the components in the structural features which caused negative socio-economic impacts, highlighting the subject that to what degree and in what way the practices performed against these impacts located in the economic programs to overcome crises, making comparison between the basic philosophies which determine the situation of social policy in these programs via these practices are the main purposes of this dissertation.

In the first chapter, theoretical basis of the aforementioned purposes have been determined. Primarily the concept of economic crisis and its types, afterwards the elements in the concept of social policy which constitute ground to sort out negative socio-economic impacts of economic crisis have been specified. Thereafter in this chapter, 1978 and 1994 Economic Crises which have major significance in recent history have been analyzed, an assessment on social policy in the terms of these crises have been made. In the second chapter, 2000-2001 Economic Crises have been analyzed in detail. The process of emerging of crises, The Program of Transition to Strong Economy which was presented against these crises and the socio-economic impacts of crisis and economic program have been examined, an identification about the basic philosophies which impacted social policy practices in the term of 2000-2001 Crises have been tried to make via economic program and its practices.

In the third chapter, Global Crisis which emerged in 2007 and 2008 Economic Crisis which occurred as a result of this crisis impacting Turkey have been evaluated in the respect of economic characteristics and especially socio-economic impacts of them. Afterwards, the approach performed in 2000-2001 Crises and 2008 Crisis have been analyzed in terms of social policy and compared with previous crisis terms.

Key words: Economic crisis, social policy, economy policy

KISALTMALAR

AFL:	Amerikan Emek Federasyonu (American Federation of Labour)
BWK:	Bretton Woods Kuruluşları (DB ve IMF)
CİB:	Cari İşlemler Bilançosu
DÇM:	Dövizle Çevrilebilir Mevduat
DGD:	Doğrudan Gelir Desteği
DİBS:	Devlet İç Borçlanma Senetleri
EMP:	Enflasyonla Mücadele Programı
GEGP:	Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GM:	General Motors
İGE:	İnsani Gelişme Endeksi
İSMMM:	İstanbul Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odası
KKBG:	Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
KODE:	Kar Oranlarının Düşme Eğilimi
MGM:	Minimum Gıda Maliyeti
MYB:	Merkezi Yönetim Bütçesi
OGÜ:	Orta Gelirli Ülke
Sağ-Kur:	Sağlık Sigortası Kurumu
SDR:	Özel Çekme Hakları (Special Drawing Rights)
SGP:	Satınalma Gücü Paritesi
SRAP:	Sosyal Riskleri Azaltma Projesi
SRMP:	Sosyal Risk Yönetimi Projesi (Social Risk Management Project)
SVDP:	Sorunlu Varlık Destek Programı
ŞNT:	Şartlı Nakit Transferleri
TEPAV:	Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı
TGM:	Temel Gereksinimler Maliyeti
TYÇP	Toplum Yararına Çalışma Programı
ÜİS:	Ulusal İstihdam Stratejisi

GRAFİKLER

Grafik 1 – Finansal Krizlerin Toplumsal Krizlere Dönüşme Süreci.....	13
Grafik 2 – Türkiye’de Sermaye Hareketleri (1990-2001) (Milyon ABD Doları).....	48
Grafik 3 – GSYH Büyüme Oranı (1988-1997).....	52
Grafik 4 – Tüketici Fiyat Endeksi (1989-1997) (%).....	53
Grafik 5 – KKBG/GSYH Oranı (1990-1997) (%).....	56
Grafik 6 – İşgücü Verimliliği Değişim Oranı (1989-1998) (%).....	65
Grafik 7 – Reel Ücret Endeksi (1980-1996) (1997=100).....	66
Grafik 8 – Özelleştirme Gelirleri (1986-1997) (Milyon ABD Doları).....	69
Grafik 9 – İşsizlik Oranı (1988-1997) (%).....	72
Grafik 10 – İş Bulma Ümidi Olmayan Nüfus (1992-1997) (Bin Kişi).....	72
Grafik 11 – Kamu Eğitim Bütçesinin Genel Bütçe İçindeki Payı (1990-1997) (%)..	76
Grafik 12 – Sosyal Güvenlik Harcamalarının Konsolide Bütçe İçerisindeki Payı (1975-1997) (%).....	79
Grafik 13 – GSYH Büyüme Oranı (1999-2006) (%).....	100
Grafik 14 – Tüketici Fiyat Endeksi (1997-2004) (%).....	105
Grafik 15 – KKBG/GSYH Oranı (1997-2005) (%).....	116
Grafik 16 – Toplu İş Sözleşmesi Kapsamındaki İşyerlerinde Çalışan İşçi Sayıları – Son 4 Yıllık Ortalama (1984-2011).....	120
Grafik 17 – İşsizlik Oranı (2000-2004) (%).....	123
Grafik 18 – İş Bulma Ümidi Olmayan Nüfus (1997-2003) (Bin Kişi).....	126
Grafik 19 – İşgücü Verimliliği ve Birim Ücret Endeksi (1997-2005).....	129
Grafik 20 – Gelir, Kurumlar ve Katma Değer Vergisinin Genel Bütçe Vergi Gelirleri İçindeki Payı (1988-2013) (%).....	131
Grafik 21 – Gelir Dağılımı (%20'lik Kısımlarda Yıllar İtibariyle Değişim) (1987- 2005) (%).....	134
Grafik 22 – Kamu Eğitim Bütçesinin Genel Bütçe İçindeki Payı (1997-2004) (%).....	137
Grafik 23 – Sağlık Harcamalarının GSYH İçindeki Payı (1999-2006) (%).....	139
Grafik 24 – Sosyal Güvenlik Harcamalarının Konsolide Bütçe İçerisindeki Payı (1997-2010) (%).....	140
Grafik 25 – Özelleştirme Gelirleri (1997-2005) (Milyon ABD Doları).....	147

Grafik 26 – Bazı Ülke ve Bölgelerde GSYH Büyüme Oranı (2002-2012) (%).....	168
Grafik 27 – Ülkelerin Gelir Düzeylerine Göre GSYH Büyüme Oranı (2002-2012) (%).....	170
Grafik 28 – Bazı OECD Ülkelerinde Kamu Sosyal Harcamalarının GSYH'ye Oranı (2006-2013) (%).....	177
Grafik 29 – GSYH Büyüme Oranı (2006-2013) (%).....	185
Grafik 30 – Tüketici Fiyat Endeksi (2003-2013) (%).....	186
Grafik 31 – KKBG/GSYH Oranı (2005-2013) (%).....	188
Grafik 32 – Özelleştirme Gelirleri (1986-2011) (Milyon ABD Doları).....	196
Grafik 33 – Sanayide Birim Ücret ve Saatlik İşgücü Verimi Endeksi (Çalışılan Saate Göre) (2010=100) (2007-2013).....	203
Grafik 34 – İşsizlik Oranı (2006-2011) (%).....	206
Grafik 35 – İşsizlik Sigortası Ödemeleri (2008–2010) (TL).....	210
Grafik 36 – İş Bulma Ümidi Olmayan Nüfus (2004-2013) (Bin Kişi).....	210
Grafik 37 – Gini Katsayıları (2006-2011).....	212
Grafik 38 – En Yoksul %20'lik Kesimin Payında Değişim (2006-2012) (%).....	213
Grafik 39 – Üçüncü %20'lik Kesimin Payında Değişim (2006-2012) (%).....	213
Grafik 40 – En Zengin %20'lik Kesimin Payında Değişim (2006-2012) (%).....	214
Grafik 41 – Kişi Başına GSYH (2007-2010).....	215
Grafik 42 – Yoksulluk Oranı (2006-2011) (%).....	216
Grafik 43 – Bankaların Takipteki Kredileri (2005-2013) (Milyon TL).....	219
Grafik 44 – Kamu Eğitim Bütçesinin Genel Bütçe İçindeki Payı (2004-2011) (%).....	221
Grafik 45 – Sağlık Harcamalarının GSYH İçindeki Payı (2006-2012) (%).....	223

TABLÖLAR

Tablo 1 – Sendikalaşma Oranı (1960-1980) (Yaklaşık).....	31
Tablo 2 – Grevler (1976-1980).....	31
Tablo 3 – Yoksulluk Oranı (1987 ve 1994) (%).....	66
Tablo 4 – Sendikalaşma Oranı (1988-1997) (Yaklaşık).....	73
Tablo 5 – Grevler (1984-1997).....	74
Tablo 6 – Okullaşma Oranı (1994-1997) (%).....	77
Tablo 7 – Kamu Sosyal, Eğitim, Sağlık ve Sosyal Yardım Harcamaları (1993-1996).....	80
Tablo 8 – Grevler (1997-2005).....	119
Tablo 9 – Sendikalaşma Oranı (1997-2005) (Yaklaşık).....	120
Tablo 10 – Okullaşma Oranı (1997-2005) (%).....	138
Tablo 11 – Kamu Sosyal, Eğitim, Sağlık ve Sosyal Yardım Harcamaları (1999-2002).....	141
Tablo 12 – Euro Bölgesi Ülkeleri ve Birleşik Krallık'ta KKBG/GSYH Oranı (1999-2012) (%).....	172
Tablo 13 – Grevler (1997-2010).....	199
Tablo 14 – Sendikalaşma Oranı (1997-2010) (Yaklaşık).....	200
Tablo 15 – İşsizlik Oranındaki Çeyreklik Ortalama Değişimin Bileşenleri (Yüzde Puan, Çeyreklik Ortalama, Mevsimsellikten Arındırılmış).....	208
Tablo 16 – Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fert Yoksulluk Oranı (2002-2012) (%).....	217
Tablo 17 – Okullaşma Oranı (2004-2012) (%).....	222
Tablo 18 – Türkiye Hakkında Muhtelif İnsani Gelişme Göstergeleri (1980-2012).....	227
Tablo 19 – Kısa Çalışma Ödemeleri (2007 - 2010).....	232
Tablo 20 – 1978-1980, 1994, 2000-2001 ve 2008 İktisadi Krizlerinin Genel Özellikleri.....	235
Tablo 21 – Tablo 21 – 1978-1980, 1994, 2000-2001 ve 2008 İktisadi Kriz Dönemlerinde Sosyal Politika.....	236

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı ile 1970’li yılların başları arasındaki Altın Çağ olarak adlandırılan dönemde iktisadi krizler nadiren ve tek ülke ölçeğinde ortaya çıkan olgular olmuştur. Ancak 1970’li yıllarla birlikte iktisadi krizler hem sık görülmeye, hem de ülkelerin birbirinin ekonomisini etkilemesi nedeniyle dünya genelinde daha yaygın olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu tezin temel amacı, Türkiye’de iktisadi krizlerin, bunların sosyoekonomik etkilerinin ve iktisadi krizlere karşı uygulanan iktisat programlarının ilgili dönemlerde sosyal politika üzerindeki etkilerine ilişkin çıkarımlarda bulunmak, devamında ise elde edilen çıkarımların mümkün kıldığı ölçüde, kriz dönemlerinde sosyal politika uygulamalarında bir dönüşümün gerçekleşip gerçekleşmediğini, gerçekleşti ise dönüşümün niteliklerini tespit etmektir. Bir başka ifade ile tez, iktisat politikası ile genel olarak sosyal politikanın kriz dönemlerindeki ilişkisini ele almaktadır. Belirtilen amaçla, 1978, 1994, 2000-2001 ve 2008 yıllarında Türkiye’de ortaya çıkan veya dünyada ortaya çıkıp Türkiye’yi etkileyen iktisadi krizler ele alınmıştır. İncelemede 2000-2001 ve 2008 krizleri ayrıntılı olarak ele alınmış, 1978 ve 1994 krizleri, bu krizlerin öncesindeki dönemi değerlendirmek amacı ile kısaca gözden geçirilmiştir.

Yöntem olarak, tüm iktisadi krizlerin incelenmesi aynı şekilde gerçekleştirilmiştir. İktisadi krizlerin ortaya çıkmasına neden olan iktisadi unsurlar ve bunların iktisadi sonuçları, her bir iktisadi krizin incelemesinde ilk sırada ele alınmıştır. Bunu takiben, ele alınmış olan iktisadi krize karşı ortaya konan iktisat programları, ilk olarak iktisadi açıdan incelemiştir. Sonrasında ise krizlerin ve krizlere karşı uygulanan iktisat programlarının belli başlı alanlardaki sosyoekonomik etkileri ele alınmıştır. Sosyoekonomik etkilerin incelenmesinde, karşılaştırma yapılabilirliği sağlamak amacı ile krizden önceki yıllar ve sonraki yıllara ait veriler ortaya konmuştur. Sosyoekonomik konular ele alınırken belli bir konuya ağırlık verilmemiş, bu hususta geniş anlamda sosyal politika tanımı belirleyici olmuştur. Devamında, uygulanan iktisat programları içerisinde sosyal politika ile ilişkili unsurların var olup olmadığı, var ise bu unsurların özellikleri tespit

edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, her bir iktisadi kriz bu yönlerden incelendikten sonra, bir bütün olarak ilgili iktisadi kriz döneminin sosyal politika anlayışı üzerinde etkili olup olmadığına dair sonuçlar ortaya konmuştur.

Birinci bölümde, çalışmanın temel amacı olan 2001 ve 2008 iktisadi krizlerinin sosyal politika üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak ele almadan önce tezin kavramsal temelleri belirtilmiş ve 1978-1980 arasında ortaya çıkan iktisadi krizler ile 1994 krizi kısaca ele alınmıştır. Kronolojik bir sosyal politika tarihi özetlemesi, çalışmamızın amacı dışında bulunmaktadır.

Birinci bölüm kapsamında ilk olarak iktisadi kriz kavramı ve çeşitleri kısaca incelenmiştir. Devamında, sosyal politikanın iktisadi krizler ile ilişkisinin teorik çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla öncelikle sosyal politika tanımları içerisinde iktisadi krizlerin olumsuz sosyoekonomik etkilerinin yeri araştırılmıştır. Sonrasında sosyal politikanın siyasi meşruiyet kavramı ile ilişkisi ve iktisadi krizlerin bu ilişkideki konumu ortaya konmuş, devamında anayasal çerçevede sosyal politika uygulamalarına etki eden iktisadi kriz unsurunun var olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bölümün devamında 1978 ve 1994 krizleri, kısa istatistikî verilerle, belirtilen yöntemle kısaca değerlendirilmiş, bu dönemler sonrası sosyal politika alanındaki dönüşüm ele alınmıştır. Bu amaçla, 1978 iktisadi krizi, Türkiye'nin Keynesyen iktisat anlayışından neoliberal anlayışa geçişine neden olan 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül Rejimi incelenmiş, sosyal politikada yarattığı dönüşüm ortaya konmuştur.

Diğer bir kırılma noktası olan 1989 yılı, siyasi yasakların kalkması, finansal hareketlerin serbestleştirilmesi ve artan grevler bağlamında ele alınmıştır. 1989 Kırılması sonrasındaki 1994 Krizi de iktisadi hayatta yaşanan dönüşümün sosyal politikaya etkileri bağlamında ele alınmıştır.

Yaşanan iktisadi krizlerin ötesinde, ilgili dönemlerde alınmış olan iktisadi kararların (24 Ocak 1980 Kararları, 1989 Tarihli 32 Sayılı Karar ve 5 Nisan 1994 Kararları) incelenmiş olmasının başlıca sebebi, bu kararların hem birer iktisadi kriz

ile bağlantılı olmaları, hem de sosyal politika alanında önem teşkil etmeleridir. Söz konusu krizlerin ele alınmış olması ayrıca, tezin ağırlık noktasını oluşturan 2000-2001 ve 2008 krizlerinin öncelenmesinden önce, karşılaştırma amacıyla bu krizlere kadar geçen sürecin ortaya konmasını sağlamaktadır.

İkinci bölümde 2000-2001 Krizleri aynı yöntem ile incelenerek belirtilen anlamda sonuçları tespit edilmiştir. Bu temel amaçla ilk olarak, 1999 yılından başlanarak uygulanmış olan IMF programı ve 2000 Kasım krizi öncesi iktisadi durum, krize giden sürecin ortaya konması için ele alınmıştır. Uygulanan IMF politikalarının krizin oluşmasındaki etkileri incelenmiştir. Devamında 2000 ve 2001 krizleri ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Krizden çıkış amacıyla açıklanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, öncelikle iktisadi özellikleri ile ele alınmıştır. Sonrasında, yaşanan iktisadi krizler ile bu krizlerin sosyoekonomik etkileri, ana başlıklar altında veriler üzerinden irdelenmiştir.

2000-2001 krizleri sonrasında açıklanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın içeriğinde veya bu program haricinde kararlaştırılmış olan, sosyal politika alanında anlam ifade eden uygulamalar ele alınmıştır. Bu şekilde, tezin temel amacı çerçevesinde, krizin sosyal politika yönelimi ile bağlantısı kurulmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, Küresel Kriz ve Türkiye'de buna bağlı olarak ortaya çıkan 2008 Krizi sosyal politika yönünden incelenmiştir. İlk olarak, Küresel Kriz ve Avrupa Krizi'nin ortaya çıkış nedenleri ve sonuçları değerlendirilmiş, krizlerden çıkış için yapılan uygulamalar belirtilmiştir. Bölümün devamında Küresel Kriz ve Avrupa Krizi'nin Türkiye ekonomisini ne şekilde etkilediği ve bu etkilerin iktisadi sonuçları ile bu iktisadi sonuçların sosyoekonomik etkileri verileri üzerinden değerlendirilmiştir.

Sosyoekonomik etkiler hususunda, daha önce ele alınmış olan krizlerdeki ile aynı ana başlıklar altında inceleme gerçekleştirilmiştir. Sosyoekonomik etkiler veriler üzerinden ele alınırken, daha önceki kriz dönemlerine dönüş gerektirmeden karşılaştırma yapabilmek amacıyla bazı veriler daha önceki kriz dönemlerini de

kapsayacak şekilde belirtilmiştir. Sonrasında, iktisadi krizin sosyoekonomik etkilerini ortadan kaldırmaya yönelik uygulamalar incelenmiştir. 2000-2001 Krizleri döneminde başlatılmış olmakla birlikte, 2008 Krizi döneminde devam eden bazı sosyal politika uygulamalarına her iki bölümde de değinilmiştir. Ayrıca, önceki yıllarda uygulanması düşünülmüş, tartışılmış, karar verilmiş veya uygulanmasına başlanmış olup sosyal politika alanında anlam ifade eden bazı konular ele alınan dönemler içerisinde birbirlerine etkileri veya süreklilikleri açısından ele alınmıştır.

Sonuç kısmında, tez kapsamında ele alınmış olan teorik kısım, kriz dönemlerindeki iktisadi durum, krizler sonrasında uygulanan iktisat programları ve bunların sosyal politika ile ilişkileri özetlenmiştir. Tespit edilen hususların sosyal politika alanında meydana getirdiği değişim ele alınmış, bu husustaki tespitler bir tablo içerisinde belirtilmiştir.

1. BÖLÜM

1978-1999 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’DE İKTİSADİ KRİZLER VE SOSYAL POLİTİKA

1.1. İktisadi Kriz Kavramı

1970’li yıllardan itibaren tüm dünyada ve Türkiye’de iktisadi krizler* sıklıkla patlak verir hale gelmiş ve büyük sosyoekonomik etkiler meydana getirmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak iktisadi kriz kavramı, önceki yıllara kıyasla daha fazla ön plana çıkmış ve önem kazanmıştır.

İktisadi kriz, “önceden bilinmeyen ya da öngörülemeyen bazı gelişmelerin makro düzeyde devlet, mikro düzeyde ise firmaları ciddi olarak etkileyecek sonuçlar ortaya çıkartması” olarak tanımlanabilmektedir. (C.C. Aktan’dan aktaran: Oktar ve Dalyancı, 2010: 2) Ancak bu tanıma, mikro düzeyde hanehalklarının da eklenmesi uygun olacaktır. Ortaya çıkacağı önceden tespit edilemeyen gelişmeler kriz kavramı içerisine girmektedir. Normal süreç içerisinde ortaya çıkan sorunlar, önceden öngörülebildikleri için kriz olarak adlandırılmamaktadır. Buna göre, krizin oluşumu hakkında genellikle kabul edilen görüşe göre, krizin ortamı ve göstergeleri olmasına karşın, krizin kesin olarak meydana geleceğini söylemek veya ne zaman olacağını

* Kelime olarak “crisis”, “yoğun zorluk veya tehlike dönemi” olarak tanımlanmaktadır. (Oxford Sözlüğü, 2013)

Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük’ünde ise kökeni Fransızca “crise” kelimesine olan “kriz”, “Bir ülkede veya ülkeler arasında, toplumun veya bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönem, bunalım, buhran” olarak geçmektedir. (Türk Dil Kurumu [TDK], 2013)

tahmin edebilmek mümkün değildir. Bu görüşten hareketle, krizin kesin olduğunun ve zamanının öngörülebilmesi durumunda gerekli önlemler alınarak krizin meydana gelmesi önlenmektedir. Kriz kavramı hakkındaki genel görüşleri ölçü olarak iktisadi kriz, *“iktisadi sistem ya da alt bileşenlerin işleyişinde beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan ve sistemin işleyişini önemli ölçüde olumsuz etkileyen durum”* olarak ifade edilebilmektedir. (Oktar ve Dalyancı, 2010: 2)

Bir başka tanıma göre iktisadi krizler*, *“herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü veya döviz piyasasındaki fiyat ve/veya miktarlarda, kabul edilebilir bir değişim sınırının ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmaları”* ifade etmektedir. (Kibritçioğlu, 2001: 176) En önemli iktisadi kriz türleri reel sektör krizleri ve finansal krizlerdir. Reel sektör krizleri; mal, hizmet ve işgücü piyasalarındaki üretim veya istihdam miktarlarında kayda değer daralmalar (durgunluk veya işsizlik krizi) biçiminde ortaya çıkmaktadır. Mal ve hizmet piyasalarındaki genel fiyat düzeyinin sürekli artışı enflasyon olarak tanımlanmaktadır. Finansal krizler ise, finans piyasalarındaki (döviz ve hisse senedi) ani ve büyük fiyat dalgalanmaları veya bankacılık sisteminde bankaların tahsil edemedikleri batık kredilerin önemli büyüklüklere ulaşması sonucunda ortaya çıkan ciddi iktisadi sorunları ifade etmektedir. Zayıf makroekonomik göstergeler ve yanlış iktisat politikaları, yetersiz finansal altyapı, ahlaki risk, uluslararası finans kuruluşlarının hatalı öngörülleri, siyasal suikast veya terörist saldırı gibi bazı beklenmedik olaylar, döviz krizlerinin sebeplerini oluşturan beş neden olarak sayılmaktadır. (Kibritçioğlu, 2001: 176)

Türkiye’de meydana gelen iktisadi krizlerde belirtilen beş unsurun etkileri yoğun şekilde görülmüştür. Ancak, ileride inceleneceği üzere, Türkiye’de görülen iktisadi krizler, hem tarihsel süreçte ortaya çıkan farklı unsurlardan, hem de belli yapısal bozukluklardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca, yapısal sorunlardan kaynaklı olarak Türkiye’de reel sektör krizleri ile finansal krizlerin birbirinden bağımsız değerlendirilmesi mümkün olmamakta, reel sektör veya finans alanında yaşanan sorunlar diğerini doğrudan etkilemekte ve birbirine çok yakın sosyoekonomik sorunları beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, aşağıda incelenecek olan Grafik

* Bir görüşe göre bilinen ilk kriz, iktisat biliminin tanımı içerisindedir. Tanımdaki, ‘sınırsız ihtiyaçların sınırlı kaynaklarla karşılanması’ mümkün olamayacağından, tanım bir kavramsal krizi içerisinde barındırmaktadır. (Orhan, 2013:11)

1’de ele alınan finansal krizlerin toplumsal sorun oluşturma süreci, tüm iktisadi krizlerde yaklaşık olarak geçerli olmaktadır.

Genel bir iktisadi kriz tanımını ölçü almak gerekirse kriz kavramı, iktisadi konjonktürdeki yön değiştirmeyi, yani belli bir büyüme döneminden sürdüğü zaman duruma göre değişiklik gösterebilen bir bunalım veya daralma dönemine geçişi ifade etmektedir. (Yılmaz v.d., 2005: 78) Ayrıca belirtmek gerekir ki, iktisadi krizin kaynağı çeşitli nedenlerden kaynaklanabileceği gibi, iktisadi sistemin herhangi bir alt unsurundan başlayıp tüm iktisadi sisteme yayılabilmekte veya sınırlı kalabilmektedir. (Oktar ve Dalyancı, 2010: 2) Türkiye’deki krizlerde her iki durum da gözlemlenmiştir.

Belirtilen tanımlarda ele alınandan farklı kriz yaklaşımları da mevcuttur. Örneğin Kibritçiöğlü, kriz kavramına gelir farklılıkları üzerinden bir yorum getirmektedir. Buna göre, kar amacı güden girişimci ile öncelikli ihtiyaçlar başta olmak üzere tüm ihtiyaçlarını karşılamak isteyen gruplar arasında ortaya çıkan gelir farklılığı krizi tetikleyebilmektedir. İktisat bilimi, iktisadi sistemde yer alan grupları hane halkı ve firma olarak ikiye ayırmış, hane halkı olarak bilinen ve hem üreten hem de harcama yapan grubun gelir farklılıkları nedeni ile sosyal krizlere maruz kaldığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Ekonomik krizlerin en önemli sonucu olan sosyal patlamalar*, krizlerin en önemli unsuru olarak görülmektedir. (Orhan, 2013: 11-12) Bir sonraki bölümde, iktisadi krizlerin sosyal etkileri, teorik çerçevede incelenmiştir.

İktisadi krizler geniş alanlarda değişim süreçlerinin başlamasına yol açabilmektedir. Toplumsal, iktisadi ve siyasi alanda değişime neden olabilmektedir. Uzun bir dönem iktisadi farklılıkların sosyal sonuçlarının sürekli büyüme ve sosyal harcamalar yoluyla en az seviyede tutulmasını sağlamış olan Keynesyen refah devletinin itici gücü planlı kalkınma dönemi, bir siyasi ve iktisadi kriz sonrasında

* Koç’a göre “Sosyal patlama, örgütlenme geleneği olan kesimlerin tepkisini ifade etme biçimidir. Örgütlenme geleneğinin bulunmadığı koşullarda artan sıkıntılar, sosyal patlamaya değil, sosyal çürümeye yol açmaktadır. Sosyal çürümenin anlamı, fuhuşun, hırsızlığın, gaspın, ahlaksızlığın, rüşvetin yaygınlaşmasıdır. Sosyal çürümenin toplumsal doku üzerindeki olumsuz etkilerini söylebilmek on yıllar almaktadır.”. (Koç, 2014)

başlamıştır. Bir görüşe göre planlı kalkınma sisteminde temel amaç, teknik iktisadi sonuçlara ulaşmaktan çok, toplumun refah seviyesini arttırmaktır. Belirlenmiş iktisadi planların bulunmasına ve uygulanmasına karşın, yine de krizlerle karşılaşılması, iktisadi hayatı ülke içi ve dışından unsurların etkilemesinden kaynaklanmıştır. Bu olgu, planlı kalkınmanın temel yapısından kaynaklanan bir sorun değildir. (Kepenek ve Yentürk, 2007: 195) Tez kapsamındaki iktisadi krizler, krizleri tetikleyen iç ve dış unsurlar üzerinden ele alınacaktır.

1.2. Teorik Çerçevede Sosyal Politika - İktisadi Kriz İlişkisi

Sosyal politika tanımı içerisinde, iktisadi krizlerin olumsuz sosyoekonomik etkilerine karşı üstlendiği işlevin teorik kökenlerini bulmak mümkündür. Sosyal politika genellikle dar ve geniş anlamda olmak üzere iki tip tanım içerisinde ele alınmaktadır. Türkiye’de sosyal politika alanında çalışan akademisyenlerin tanımlamaları arasında bazı farklılıklar olmakla birlikte, bu tanımlar genellikle birbirine yakın anlamlar içermiştir.

Sosyal politikayı dar anlamda “*işçi sınıfına ve onun çok temel sorunlarına yönelik dar kapsamda, sınırlı amaçlı bir politika*” olarak tanımlayan Koray (Koray, 2008: 3), geniş anlamda sosyal politikanın özelliklerini maddeler halinde belirtmiştir. Koray’a göre;

- “*Sosyal politika, temelde modern devlete ait bir politikadır ve varlığını, insan hakları ve demokrasi gibi siyasal gelişmelerle, liberal devlet anlayışını değişime zorlayan sınıfsal mücadelelere borçludur.*”
- “*Bir yandan demokratik bir sistem içinde devletin toplumsal sınıflar ve çıkarlar arasında uzlaşma sağlama ihtiyacı ve arayışıyla ilgilidir; öte yandan devletin daha geniş alanda toplumsal eşitlik ve adalet sağlama yükümlülüğünden doğmaktadır.*”
- “*Bu nedenle sosyal politikayı, hem makro ekonomik politikalarla hem de siyasal seçimlerle ilişkilendirmek ve bir toplumsal-siyasal ekonomi olarak düşünmek kaçınılmazdır.*”

- “*Sosyal politikanın geniş anlamda sosyal eşitlik ve sosyal adalet sağlayıcı bir işlev kazanması, sosyo-ekonomik hakların kabulü gibi hukuki bir temel, vatandaşlığın sosyal bir boyut kazanması gibi toplumsal-siyasal bir gelişme ile çok yakından ilgilidir.*”
- “*Ücretli emeğin toplumsal bir dinamik olarak daha sınırlı ve güçsüz kaldığı toplumlarda ise, sosyal politikaların hem kapsamı ve içeriği yetersiz kalmakta hem de sosyal politikanın sosyal haklar ve sosyal vatandaşlıkla bütünleşemeyen bazı ‘sosyal hizmetler ve yardımlar’ olmaktan öteye geçmesi mümkün olamamaktadır.*”
- “*Bu nedenle her ülkede az veya çok karşımıza çıkan sosyal politikanın boyutları kadar, niteliği ve hedefleri de önemli olmakta ve bu nitelikler benimsenen devlet anlayışı açısından ayırt edici özellik taşımaktadır.*”
(Koray, 2008: 3)

İktisadi krizlerin sosyal politika kavramı ile ilişkilendirilmesinde, Koray’ın belirttiği özelliklerden hareketle sosyal adalet ve sosyal vatandaşlık kavramlarının öne çıktığı görülmektedir. Bell, “*kaynakların eşit dağıtıldığı ve bütün üyeleri bedensel, ruhsal ve sosyal açıdan güvende olan bir toplumun adil olduğunu*” ifade etmiştir. (Aktaran: Sunal, 2011: 285) Rawls ise faydanın bölüşümünü tespit eden çeşitli toplumsal düzenlemeler arasında seçim yapmak ve uygun paylaşım üzerine bir anlaşma sağlamak için bir prensipler kümesi gerektiğini, toplumun temel kurumlarında haklar ve görevlerin saptanma yolunu temin eden ve toplumsal beraberliğin fayda ve sorumluluklarının uygun şekilde dağıtılmasını tanımlayan bu prensiplerin sosyal adaletin prensipleri olduğunu belirtmiştir. (Rawls, 1999: 4) İktisadi kriz dönemlerinde sosyal adalet bozulmakta, fayda ve sorumlulukların uygun şekilde dağıtılmasını temin eden prensiplerin uygulanmasına gerek duyulmaktadır. Dolayısıyla sosyal politikanın, başka bir ifade ile bu prensiplerin yerine getirilmesi sosyal adalet için zorunludur.

Sosyal politika – iktisadi kriz ilişkisi sosyal vatandaşlık kavramı ile de doğrudan bağlantılıdır. Vatandaşlık kavramını sivil, siyasi ve sosyal olmak üzere üç ögeye ayıran T. H. Marshall “*sosyal öge*” ile “*geniş bir haklar dizisini kastettiğini*” belirtmiş, “*Bir parça ekonomik refah ve güvenliğe sahip olma hakkından, sosyal*

mirastan pay almaya ve toplumda hakim olan standartlar çerçevesinde medeni bir hayat sürmeye kadar... Bununla ilgili kurumlar, eğitim sistemi ve sosyal hizmetlerdir.” şeklinde sosyal vatandaşlığın içeriğini ifade etmiştir. (Marshall, 2010: 20-21) Marshall, sosyal eşitsizlikler hususunda da “Mutlak eşitliği amaçlamıyoruz. Eşitlikçi harekete içkin sınırlar mevcuttur. Ama bu hareket ikili bir harekettir. Kısmen yurttaşlık, kısmen de ekonomik sistem üzerinden işlemektedir. İki durumda da amaç, meşru olarak nitelendirilemeyecek eşitsizlikleri ortadan kaldırmaktır, ama meşruiyet kıstası farklıdır. İlkinde bu kıstas sosyal adalet standardı iken, diğerinde ekonomik gereklilikle bütünleşmiş sosyal adalettir. Dolayısıyla hareketin iki yarısı tarafından izin verilen eşitsizliklerin örtüşmemesi muhtemeldir. Uygun ekonomik işlevi olmayan sınıf ayrımları ve kabul edilmiş sınıf ayrımlarına karşılık gelmeyen ekonomik farklılıklar var olmaya devam edebilir.” demiştir. (Marshall, 2010: 32) Dolayısıyla, sosyal vatandaşlık kavramının da temel unsurlarından birinin sosyal adalet kavramı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sosyal politika ve sosyal adalet kavramları içerisinde iktisadi krizlerin olumsuz sosyoekonomik etkileri ile bunların çözüm arayışlarının yerini irdelemeden önce, muhtelif sosyal politika tanımlarının ele alınması uygun olacaktır. Örneğin Tuna ve Yalçıntaş “*Dar manada sosyal siyaset, kapitalist ekonomi düzeninde iki sınıf arasındaki tezatları ve mücadeleleri hafifletmeye, mümkün olduğu takdirde bunları ortadan kaldırmaya, mevcut ve yürürlükteki düzeni devam ettirmeye ve sağlamlaştırmaya yönelmiş bir siyaset olarak ortaya çıkmaktadır.*” demişlerdir. (Tuna ve Yalçıntaş, 1999: 29) Geniş anlamda sosyal siyasetin dar anlamda sosyal siyasetten iki konuda farklılaştığını belirtmişlerdir:

- “*Dar manadakinin aksine olarak geniş manada sosyal siyaset iki sınıf sınırının dışına taşmakta ve diğer bütün sosyal sınıf ve grupların problemleriyle uğraşmaktadır.*”
- “*Zaman ve tarih bakımından da sınır aşılma, dar manada sosyal siyaset sanayi devriminin başladığı 19. yüzyıldan bu yana olan ve endüstri devrimine bağlı bulunan problemlerle uğraştığı ve sanayi ihtilalinin bir ürünü olduğu halde, geniş manadaki sosyal siyaset tarihinin içine ikibin yıl öncesinden, Roma ve Bizans İmparatorluklarından bu yana Ortaçağların feodal*

rejimindeki problemlerle günümüzün işçi-işveren münasebetleri dışında kalan meseleleri girmektedir.” (Tuna ve Yalçıntaş, 1999: 30)

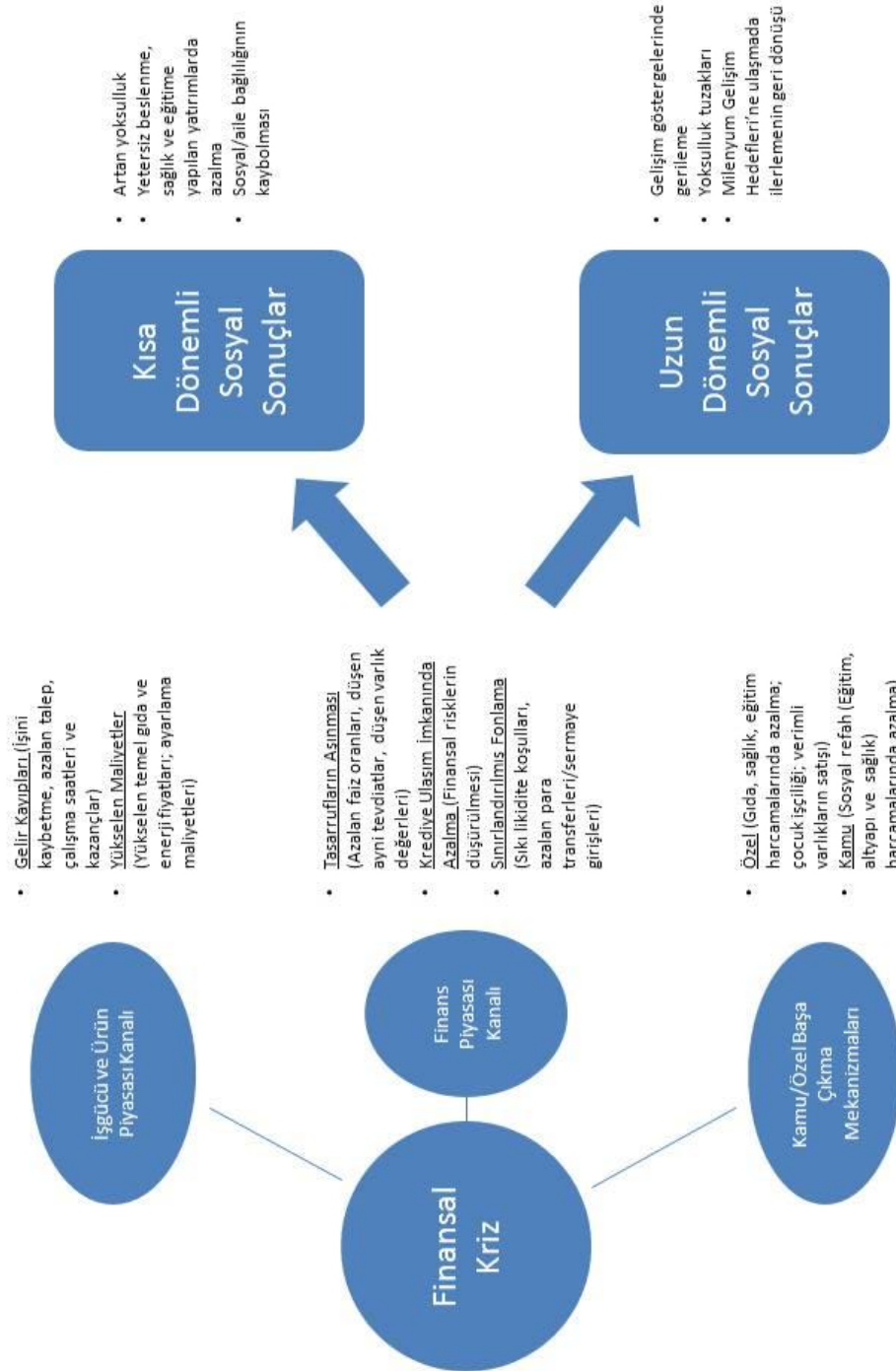
Talas ise dar ve geniş anlamda sosyal politikayı ayrıntılı olarak tarif etmekle birlikte, tek bir sosyal politika tanımı da belirtmiştir. Talas’a göre sosyal politika, *“amacı sosyal adalet olan, ekonomi biliminin tarafsız işleyen yasalarını düzeltici ve kapitalist toplum düzeni içinde sınıf savaşımının nedenlerini gidermeye dönük önlemler ve politikalar öngören, oluşturan bir denge, uyum ve barış bilimidir.”* (Talas, 1992: 19) Talas ayrıca *“kurulu düzeni koruma işlevinin ötesinde, sosyal adaletin gereği olarak ekonomik yönden güçsüz olanların korunması amacını”* vurgulamıştır. (Gülmez, 2008: 3) Gülmez de sosyal politikayı, *“ekonomik, sosyal, kültürel v.b. yönlerden güçsüz olan kişi ve kesimleri korumak, piyasa ekonomisi yasalarının yarattığı ve derinleştirdiği sosyal adaletsizlik ve eşitsizlikleri azaltmak amacıyla izlenmesi gereken politikaları, aynı zamanda tek yanlı ve iki yanlı araçlarla alınması gereken ve alınan önlemleri, yapılması gereken ve yapılan hukuksal düzenlemeleri ve değişkenleri inceleyen disiplinlerarası bir sosyal adalet bilimi”* şeklinde tanımlamaktadır. (Gülmez, 2008: 5)

Sosyal politikanın iktisadi krizler ile ilişkisi öncelikle sosyoekonomik alanda ortaya çıkmaktadır. İktisadi krizler sosyoekonomik gelişim açısından oldukça maliyetlidir ve insanların ve ülkelerin ekonomik ve sosyal refahlarında ciddi etkiler yaratabilmektedir. Tüm insanların krizlerin olumsuz etkileri karşısında kırılgan olmasına karşın, krizler yoksullara kendilerini şoktan izole etmek ve krizin etkisini telafi etmek için sınırlı kapasite ve araca sahip olduklarından orantısız olarak zarar vermektedir. Finansal riskleri etkili şekilde yönetmede başarısızlık, risk ortaya çıkmadan önce veya ortaya çıktıktan sonra, yoksulların, sosyoekonomik gelişim fırsatlarının avantajından yararlanma imkanlarını olduğu kadar, gelecekteki şokların olumsuz etkilerine karşı koyma dayanıklılığını azaltmaktadır. Tüm ülkelerde krizler özellikle gençler, yaşlılar, kadınlar ve hastaları etkilemektedir. Yeterli önlemler alınmadığı takdirde ağır bir iktisadi kriz, birkaç kanaldan sosyal krizi beraberinde getirebilmektedir. (Ötkeç-Robe ve Podpiera, 2013: 3) Buna bağlı olarak, iktisadi krizlerle ilişkilendirme hususunda geniş anlamda sosyal politika tanımının ön plana çıktığı, yukarıda verilen tanım örneklerinden anlaşılmaktadır. Koray, Talas ve

Gülmez, tanımlarında sosyal adalet vurgusu yapmışlardır. Gülmez ayrıca “*güçsüz olan kişi ve kesimleri korumak*” hususunu vurgulamaktadır. Sosyal politika tanımının belirtilen unsurları, iktisadi krizlerin olumsuz sosyoekonomik etkilerine karşı sosyal politikanın en önemli kavram olduğunu ortaya koymaktadır.

İktisadi krizler, ileride ele ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, tasarruf seviyesinin düşük, sermaye yapısının zayıf olduğu Türkiye gibi ülkelerde, krizin finansal kriz veya reel sektör krizi niteliği taşımasından bağımsız olarak her alanı etkilemekte ve birbirine yakın sosyoekonomik olumsuzluklar ortaya çıkartmaktadır. Bu nedenle, iktisadi kriz çeşitleri arasında bir ayrıma gitmeksizin, aşağıdaki grafikteki sosyoekonomik unsurlar ele alınmıştır. Finansal krizlerin toplumsal sorunlara yol açma süreci Grafik 1’de şematik olarak belirtilmiştir. Grafiğin sonunda yer alan kısa ve uzun dönemli sosyal sonuçlar incelendiğinde, iktisadi krizlerin genel toplumsal sonuçları ile örtüştüğü görülmektedir. Bu sonuçlar içerisinde en belirgin olarak, yoksulluk olgusu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca işgücü ürün ve piyasası kanalı, finans piyasası kanalı ve kamu/özel başa çıkma mekanizmaları incelendiğinde, belirtilen unsurların sosyal politikanın başlıca uğraşı alanları içerisinde yer aldığı görülmektedir. İktisadi krizlerin sosyoekonomik etkilerinin incelendiği bölümlerde bu hususlar, veriler üzerinden ele alınmıştır.

Grafik 1 – Finansal Krizlerin Toplumsal Krizlere Dönüşme Süreci

Kaynak: (Ötker-Robe ve Podpiera, 2013: 4)

Grafik 1'e göre ürün ve işgücü piyasaları kanalıyla finansal krizler, sosyal krize dönüşebilmektedir. Finansal krizler iktisadi faaliyetleri zayıflatmakta, tüketimi ve yatırımı düşürmekte, bunun sonucunda iktisadi büyümede sürekli düşüş, işin kaybedilmesi, ücretlerin ve yan hakların düşmesi ile daha yüksek işsizlik ortaya

çıkmaktadır. Geçmiş finansal kriz tecrübeleri, krizler sırasında işsizliğin ortalama %1,4 oranında arttığını ve kriz öncesi seviyesine geri dönmesinin 4-5 yıl aldığını göstermektedir. Sermaye piyasası kanalıyla da sosyal krizler tetiklenebilmektedir. Örneğin Meksika ve Arjantin’de 1994-1995 ve 2001-2002 finansal krizlerinde işsizlik ve ücretlerdeki düşüş ciddi oranlarda gerçekleşmiştir. Cote d’Ivoire’de istihdam 1980’lerde devam eden krizde yaklaşık %40 oranında azalmıştır. Finans krizlerini tipik olarak, ülkeler arasında azalan sermaye akışları, tasarrufların aşınması ve krediye ulaşmada veya kredi maliyetinde artış takip etmektedir. Hanehalkları ve küçük firmalar, bankaların kredi koşullarını sıkılaştırması ve kendi karlılıkları açısından daha kredi vermeye değer alanlara kayması nedeniyle kredilerden mahrum kalabilmektedirler. Asya Krizi ve Küresel Kriz süresince kredi sorunu KOBİ’lerde daha şiddetli hissedilmiştir. Şili’de bu şekilde ortaya çıkan sorun nedeniyle işsizlik yaklaşık olarak iki katına çıkmış ve kriz öncesi seviyesine geri dönmesi uzun zaman almıştır. (Ötger-Robe ve Podpiera, 2013: 3)

Şenses ve Koyuncu iktisadi krizlerin sosyoekonomik etkilerine geniş bir açıdan bakmaktadır. Krizler öncelikle işgücü piyasalarını etkilemekte, sağlık, eğitim ve sosyal yardım harcamalarının kısılmasına neden olmakta, ardından gelir dağılımı ve yoksulluk verilerinde kendisini göstermektedir. Ancak ölçülebilir nitelikli olmaları nedeniyle öncelikle göze çarpan bu etkilerin yanında farklı etkiler de krizlerle birlikte ortaya çıkmaktadır. Kriz dönemlerinde suç oranları yükselmekte, hem aile içinde hem de genel toplumsal ilişkilerde bozulma ortaya çıkmakta, yolsuzluklar artmakta, ülkenin kriz nedeniyle sert şekilde artan dış finansman ihtiyacına bağlı olarak uluslararası finans kuruluşlarının ülke ekonomisindeki gücü artmakta ve bu olgu bir bağımlılık duygusu oluşturmakta, toplumun sosyoekonomik sorunlarını aşmak için istek ve kapasitesi zarar görmektedir. (Koyuncu ve Şenses, 2004: 3)

Krizler, krizlerin olumsuz etkilerine karşı hükümetlerin harcamaları arttırma imkanlarını etkilemekte ve kamu mal ve hizmetlerinin teminini de engellemekte ayrıca uzun dönemli büyümeyi aşağı çekmektedir. İktisadi faaliyet zayıfladıkça vergi gelirleri azalmaktadır. Kriz döneminde yaşanan kamu finansman sorunları, hükümetin altyapı harcamalarına devam etme ve sosyal koruma programlarını

destekleme imkanlarını, halkın desteğe en çok ihtiyaç duyduğu zamanda azaltmaktadır. Buna ek olarak, krizle başa çıkmak için bireysel stratejiler de kriz dönemlerinde sosyal yönden anlam ifade etmektedir. Krizin ortaya çıkarttığı koşullara bireylerin verdiği karşılık, finansal kriz sırasında ve sonrasında sosyal refahtaki bozulmayı genişletmektedir. İş ve gelir kaybı ve hükümetin sosyal korumasındaki azalma ile karşı karşıya kalan bireyler, arazi ve çiftlik hayvanlarının satılması, alınan gıdanın kalitesini düşürmek, sağlık ihtiyaçlarını ekonomikleştirmek, çocukları okuldan almak, küçük çocukları koruyabilmek için kendi tüketimini azaltmak veya borç almak gibi maliyetli başa çıkma stratejilerini benimseyebilmektedirler. Endonezya'da 1997 krizi sırasında sağlık kuruluşlarının kullanımı keskin şekilde düşmüştür ve kriz sırasında okula kayıtların azaldığı ve okuldan almaların arttığı kaydedilmiştir. Bu başa çıkma stratejileri bireyler için uzun vadeli olumsuz sonuçlar ortaya çıkartabilmekte ve yoksulluk tuzaklarından kurtulmayı güçleştirebilmektedir. Erken çocukluk dönemindeki eğitim ve beslenme, kuşağın gelecekteki sağlığı, insan sermayesi, verimliliği ve kazanma potansiyeli için fırsat penceresi açmaktadır ve kriz dönemlerinde başa çıkabilme yeterliliğini genişletmektedir. (Ötke-Robe ve Podpiera, 2013: 5) Tüm bu unsurlar, yine sosyal politikanın krizlerle doğrudan ilişkisini ortaya koymaktadır.

Krizlerin bu ve benzeri sosyoekonomik etkilerinin incelenmesinde hangi zaman aralığının ele alınacağı, önemli bir husus olarak ortaya çıkmaktadır. Krizlerin piyasalar ve reel sektör üzerindeki etkileri zaman içerisinde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, krizlere karşı uygulanan politikaların sonuçları da zaman içerisinde kendisini göstermektedir. Bu nedenle, krizlerin sosyoekonomik etkilerinin kriz sonrasında belli bir süreyi de inceleyerek değerlendirilmesi gerekmektedir. İktisadi krizler yukarıdaki tanımda belirtildiği şekilde ansızın ortaya çıkan olgular olmakla birlikte, kriz öncesi dönemde uygulanan ve krizlere neden olan iktisat politikaları ve alınmayan önlemler de söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle, incelenecek olan dönem, krizlerin ortaya çıkış sürecinin incelenebilmesi için krizin ortaya çıktığı tarihten belli bir zaman dilimi öncesinden başlatılmalıdır. Siyasi iktidarların ve uluslararası finans kuruluşlarının krizlerin neden olduğu sosyoekonomik olgulara yaklaşımının tespit edilebilmesi de krizin öncesi ve sonrası ile bir süreç olarak ele alınmasını

gerektirmektedir. (Koyuncu ve Şenses, 2004: 4) Bu çalışmada krizlerin gerek iktisadi gerekse sosyoekonomik yönleri, bu inceleme mantığı içerisinde ele alınmıştır.

Türkiye’de 2001 iktisadi krizi bir finansal kriz, küresel iktisadi kriz ise dünya için bir finansal kriz, Türkiye için ağırlıklı olarak reel sektör krizi ve sınırlı ölçüde finansal kriz niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte iktisadi krizler, toplumlar için iktisadi verilerdeki olumsuz yönde değişimler açısından anlam ifade etmemekte, bu değişimlerin toplum üzerindeki etkileri açısından anlam ifade etmektedir. Buradan hareketle belirtilen tanımlar ve diğer hususlar değerlendirildiğinde, iktisadi krizler, toplumun refahını sarsması ve sosyoekonomik iyileşmeyi engellemesi ölçüsünde sosyal politikanın alanına girmektedir.

İktisadi krizler ile sosyal politikanın teorik çerçevedeki ilişkisi, siyasi meşruiyet kavramı açısından da önemlidir. Kapani, siyasal iktidar kavramını “*İktidar = Kuvvet + Rıza*” şeklinde ifade etmektedir. (Kapani, 2001: 50) Rıza unsuru, siyasi iktidarın meşruluğu ile özdeştir. Kapani’ye göre “*Belli bir zamanda, belli bir toplumda, o toplumu meydana getiren vatandaş kitlesine hakim olan meşruluk anlayışını karşılayan iktidar, meşru bir iktidardır.*”. (Kapani, 2001: 84) Politik iktisat yaklaşımı savunucuları tarafından, demokratik meşruiyetin kesin olarak politik değerlere dayandığı iddiasına karşı çıkmıştır. Bu yaklaşıma göre, demokratik sistemin meşruiyetinin derecesi, nihayetinde sistemin kökleri büyük ölçüde sosyoekonomik alanda bulunan, vatandaşların ihtiyaç ve taleplerini karşılama kapasitesine bağlıdır. (Palovieja, 2013: 4) Dolayısıyla, siyasi meşruiyetin kaynaklarından birini sosyal politika teşkil etmektedir.

Marshall’ın sosyal eşitsizlikler hususunda yukarıda belirtilen, amacın “*meşru olarak nitelendirilemeyecek eşitsizlikleri ortadan kaldırmak*” olduğu yönündeki ifadesi bu noktada önem kazanmaktadır. Siyasal iktidarın sürekliliği için rıza unsurunun temini gerekmektedir. İktisadi krizlerin toplumun siyasal iktidara gösterdiği rızayı ortadan kaldırabilecek “*meşru olarak nitelenemeyen eşitsizlikler*” ortaya çıkartması durumunda sosyal politika araçları bu eşitsizlikleri kabul edilebilir seviyeye çekerek siyasi meşruiyetin teminine katkı sağlamaktadır. Bu vargı, sosyal

politikanın sanayi devrimi sonrası üstlendiği, çatışmaların iktisadi sistemin yıkılmasına neden olacak boyuta ulaşmamasını sağlama işlevi ile tutarlıdır.

Son olarak, anayasal boyutta sosyal politikanın iktisadi krizlerle ilişkilendirilebilirliğine işaret eden bir unsurun varlığını belirtmek, teorik çerçevenin hukuki yönünün ifade edilmesi açısından uygun olacaktır. Yukarıda belirtildiği üzere Marshall *“Mutlak eşitliği amaçlamıyoruz. Eşitlikçi harekete içkin sınırlar mevcuttur... (Eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasında meşruiyet kısıtlarından biri) ekonomik gereklilikle bütünleşmiş sosyal adalettir.”* ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadelerin temel mantığına benzer şekilde 1982 Anayasası’nın ilk halinde *“Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirtilen görevlerini, ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek, mali kaynakların yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.”* hükmü yer almıştır. (Soysal, 1990: 239)

Soysal bu hükümle ilgili görüşlerini, *“Söz konusu hükmün olumlu ve ileriye dönük bir biçimde yorumlanması, ‘sosyal devlet’ ilkesi ile ‘sosyal adalet içinde hızlı kalkınma’ gereğini bağdaştırarak ve bu bağdaşmadan ‘kamçılayıcı’ sonuçlar çıkararak sağlanabilir. Kalkınma gerçekleştikçe, sosyal ve ekonomik hakların gerçekleştirilme derecesi de artmalıdır. Anayasadan çıkarılabilecek temel ölçü bu. Bu ölçü, devletin artan toplam ulusal gelirden daha fazla pay almasını, gerekli aktarmaları yaparak sosyal ve ekonomik hakları daha fazla gerçekleştirmesini gerektiren bir ölçüdür. Maddeye sokulan ‘ekonomik istikrar’ kavramı, herhalde, ekonomik büyümeye karşı bir durgunluğun değil, yüksek enflasyon gibi ekonomik hastalıkları önleyici bir tutumun gereğini vurgulamaktadır.”* şeklinde ifade etmiştir. (Soysal, 1990: 240) Dolayısıyla Soysal da sosyal adalet kavramını ön plana çıkartmıştır. Maddenin sosyal adaletin gerçekleştirilmesi amacının önüne geçecek şekilde yorumlanmaması, kalkınmanın sosyal adaletle birlikte gerçekleşmesi gerektiği belirtilmiştir.

Buna ilaveten Soysal, *“ekonomik istikrar”*ın yüksek enflasyonlu dönemlere ait bir kıstasa işaret ettiğini belirterek, maddenin iktisadi krizler ile olan bağlantısını ve sınırlarını ifade etmiştir. Buna göre, devletin ekonomik ve sosyal alanlardaki görevlerini yerine getirmesinde iktisadi sınırlama kıstası yüksek enflasyondur. Bu

düşünceyle hareketle, bir iktisadi kriz ortaya çıktığında enflasyon oranları sosyal politika için anayasal bir sınırlama anlamında önem taşıyacaktır. Maddedeki “*ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek*” ifadesi 2001 yılında değiştirilerek, madde “*Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.*” (A.Y. m.65 - Değişik: 3/10/2001-4709/22 md.) şekline getirilmiştir. Böylece, iktisadi krizlerin devletin sosyal ve ekonomik görevlerini yerine getirmesinde ne ölçüde sınırlayıcı olabileceğinin anayasal sınırı, yalnızca “*mali kaynakların yeterliliği*” kriterine bağlanmış olmaktadır. Dolayısıyla, “*Sosyal politika tercihlerini anlamak, iktisat politikası tercihlerini anlamak demektir.*” (Hay, 2011: 201-202)

1.3. 24 Ocak Kararları, 12 Eylül Darbesi ve Türkiye’nin Refah Rejimine Etkileri

Türkiye ekonomisi 1930’lu yıllardan itibaren karma iktisadi sisteme sahip olmuştur. Ancak 1970’li yıllara gelindiğinde ortaya çıkan iktisadi krizler, sonrasında alınan 24 Ocak Kararları ve bu kararların uygulanabilmesini sağlayan 12 Eylül Askeri Darbesi ile birlikte iktisadi sistemin zaman içerisinde neoliberalizme doğru köklü bir dönüşüm süreci başlamıştır. Neoliberalizme geçiş sürecinde Türkiye’nin sosyal politika alanındaki konumu da değişime uğramıştır.

1.3.1. 1980 Öncesi Dünyada Yaşanan Sosyoekonomik Değişim ve Refah Rejimine Yansıması

İkinci Dünya Savaşı sonrası ile 1970’ler arasındaki Keynesyen Refah Devleti’nin hakim olduğu Altın Çağ her bakımdan çok olumlu gelişmeler içermiştir. Bu dönemde gerek ABD gerekse Batı Avrupa Ülkeleri ve Japonya gibi gelişmiş ülkelerin yanı sıra, gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri olumlu yönde ilerlemiştir. Yüksek GSYH artış hızı (ABD %3,8, AB %4,8, Japonya %10,5), çok düşük işsizlik oranları söz konusu olmuş (ABD %4,2, AB %2,3, Japonya %1,2) ve düşük enflasyon

oranları görülmüştür (ABD %3, AB %4,4, Japonya %5,4). Bu gelişmelerle oluşan hava içerisinde, iktisadi dalgalanmaların, işsizliğin ve bir çok olumsuz gelişmenin bu dönemden sonra yaşanmayacağı yönünde genel bir düşünce oluşmuştur. (Özdemir, 2004: 212)

Bu dönemde iktisadi kriz olgusunu Savran, *“İkinci Dünya Savaşı ile 1974 arasında yaklaşık otuz yıl boyunca, tekil ülkeler belirli dönemsel aralıklarla üretim, yatırım ve istihdamda duraklamalar ve zaman zaman daralmalar yaşamış olsalar da, dünya kapitalizmi tek bir eşzamanlı daralma yaşamamıştır. Yaşanan kısmi sıkıntılar yumuşak geçiş yöntemleriyle atlatılmıştır. Bu dönemde hiç bir gelişmiş ülkede sert finansal çöküntüler görülmemiş, emperyalizme bağımlı azgelişmiş ülkeler arasında bile geçici dış ödemeler güçlükleri dışında bu tür olaylara rastlanmamıştır. Emperyalist ülkelerde bu dönem, çok kısa parantezler dışında, neredeyse bütün işgücünün seferber edildiği tam istihdam dönemidir.”* şeklinde ifade etmektedir. (Savran, 2013: 67) Bu dönemden sonra, ileride inceleneceği üzere, Bretton Woods Sistemi’nin çöküşü, Petrol Krizleri ve üretim sistemindeki değişiklikler, iktisadi krizler döneminin başlamasına neden olmuştur.

Şenkal’a göre bu döneme hakim olan refah devleti, iktisadi verilerin olumlu seviyelerde bulunmasına bağımlı olan, şahıslara ve ailelere asgari bir gelir güvencesi veren, onları toplumsal tehlikelere karşı koruyan, sosyal güvenlik sistemlerinden yararlanma olanağı sağlayan, toplumsal konumları ne olursa olsun tüm yurttaşlara eğitim, sağlık, barınma gibi sosyal hizmetler alanında belli bir standart getiren devlet olarak tanımlanabilmektedir. Bu yaklaşıma göre Batı toplumlarında devlet, yalnız bireysel ve siyasal hakları hayata geçiren “liberal” bir nitelik değil, aynı zamanda sosyal sorunlara önem veren, onlar için bazı sorumluluklar yüklenen sosyal nitelik kazanmış bir yapı arz etmektedir. (Şenkal, 2005: 276-277) Şenkal’ın ifade ettiği “sadece liberal nitelikli olma” ile “sosyal nitelik arz etme” arasında bu yıllarda görülen olumlu gelişmenin tersine dönüş süreci, iktisadi krizler bağlamında bu bölümün temel sorusunu teşkil etmektedir.

Keynesyen refah devleti dönemindeki gelişmeler, sosyal politikanın kavramsal temeli üzerinde oldukça etkili olmuştur. Bu dönemde sosyal politika

kapsamında değerdendirilebilecek olan uygulamalar istihdama dayalı olarak ortaya çıkmış, istihdam edilenlerin sosyal güvenlik sistemi kapsamına alınması ve bu şemsiye altında sosyal politika uygulamalarının gerçekleşmesi ağırlık kazanmıştır. Bu nedenle “*Altın Çağ*”da sosyal politikanın dar anlamı ön plana çıkmıştır.

Munck’a göre Keynesyen refah devleti iktisadi hayatı, çalışma ilişkilerini ve tüketim kalıplarını etkilemenin ötesine geçmiştir. Yeni iktisadi sistem bütün toplumu ve savaş sonrası kurumsal oluşumları, 30 yıllık geçici bir uzlaşa içerisinde şekillendirmiştir. İkinci Dünya Savaşı’nın yıktığı Avrupa’da bu geçici uzlaşa içerisinde bir yeniden yapılanma süreci başlamıştır. Munck’un ifadeleri ile “*Malthusçu kapitalist, rasyonel yönetici haline gelirken, radikal sendikacı ‘bilimsel yönetim’ yöntemlerini uygulamaya başlamıştır.*”. Yeni ve geçici toplumsal uzlaşının kurumsal yapısı, girişimcinin iktisadi büyümesi ve sosyal harcamaların buna paralel olarak artması sürecini yürüten Keynesyen refah devleti olmuştur. Bu sistemde temel mantık, işçinin üretmesi, ürettikçe aldığı ücretleri piyasaya tüketim olarak yansıtması ve girişimciyi kar ettirmek sureti ile memnun etmesi, buna bağılı olarak sürekli refah seviyesinden artış beklentisi içerisine girmesi, devletin de bu uzlaşa içerisinde bu beklentiye uygun kurumlar ve uygulamalar geliştirmesidir. Temel mantık, Keynes’in toplam tüketimi arttırma düşüncesi, Ford’un emek süreci ve Beveridge’in sosyal güvenlik sisteminin bir bütün oluşturmasıdır. Söz konusu bütünlük, hegemonya ve uzlaşa tesis etmektedir. (Munck, 2001: 51)

Bu dönemdeki toplumsal uzlaşa düşüncesine rağmen, refah devleti konusuna eleştirel yaklaşan Gorz’a göre ise, toplumsal koruma ve yardımlar, kapitalistler ile halk arasında bir barışıklık oluşturmamış, ayrıca kurumsallaşmış ve hukuki altyapısı oluşmuş olan sendikacılık, toplu pazarlık ve arabuluculuk sistemi sınıf çatışmalarını tamamen ortadan kaldıramamıştır. Aksine, her alana müdahale eden ve düzenleyen devletin sivil toplum oluşumlarının yerini alması olumsuzluklar yaratmış, devletin ön plana çıktığı bir yapı oluşmuştur. (Gorz, 2001: 21) Muhtemelen Gorz, Sanayi Devrimi’nin ilk dönemlerindeki, sistemin reddiyesi üzerine kurulu sendikal anlayış ile Keynesyen refah devletinin güdümlü ve uzlaşmacı sendikal anlayışı arasındaki farkı değerlendirerek bu sonuca varmıştır. Ancak Türkiye’de özellikle 1994 Krizi ve sonrasında gelişen daha fazla neoliberalleşme ve tek aktörlü sosyal politika arayışı

içerisinde, devletin iktisadi alandan çekilmesi gerektiği savı, pazarlık eden iki tarafın konsensüsüne dayalı sistemi ortadan kaldırarak devlet mekanizmalarına bağımlılığı daha fazla ön plana çıkartmıştır. Bu anlamda, Gorz'un belli bir zaman dilimini ele alan düşüncelerinin aksine, küreselleşme süreci, en azından Türkiye'de devletin gerek sivil toplum, gerekse iktisadi anlamda bazı yönleri ile daha fazla hakimiyet kazanması sonucunu doğurmuştur. Bu tespitler, ele alınan iktisadi krizlerin etkisi bağlamında veriler üzerinden incelenecektir.

Refah devleti kavramına eleştirel yaklaşan Savran'a göre *"İşçi sınıfının ve öteki ücretli katmanların (büyük ölçüde küçük burjuvazinin de) bir bölümü, sınıfın bütünüünün katkıları ile oluşturulan fonlardan yararlanarak yaşamlarını sürdürebilmekte (işsizlik sigortası, emeklilik v.b.) ve/veya özgül bazı gereksinimlerini (sağlık, eğitim v.b.) karşılayabilmektedir. Söz konusu bölüm ya çeşitli nedenlerle (hastalık, sakatlık, yaşlılık) emek gücünü satamayacak durumda olan bireylerden ya da emek gücünü satabilecek durumda olduğu halde ellerindeki bu tek metaya alıcı bulamayan bireylerden (işsizlik) oluşur. Bu bireylerin de çalışmış oldukları sürelerde söz konusu fonlara katkıda bulundukları hatırlanırsa, sürecin aslında girift bir 'kollektif sigorta' işleminden ibaret olduğu anlaşılır. Yani klasik sigorta işlemi devletin dolayımından geçmektedir. Devletin doğası değişmiş, müşfik ve yüce saikler ön plana geçmiş değildir."* (Savran, 2013: 76-77)

Benzer bir görüşe göre refah devleti, ücretli kesimler için mutlak iyi bir durum oluşturmamıştır. Büyük ölçüde haklı olarak, Keynesyen refah devletine yönelik, bu kavramın halkın desteğini almak, yani hegemonya yaratmak ve çalışan sınıfların sorunsuz bir şekilde yeniden üretimini sağlamak üzere meydana getirildiği yönünde eleştirel yaklaşımlar mevcuttur. Keynesyen refah devletinin hem sosyal politika uygulamalarını hem de kolluk kuvveti uygulamalarını bir arada bulundurması, isyankar işçi kesimini kontrol altında tutmak üzere, *"kadife eldiven içinde demir"* yumruk olarak algılanmıştır. (Munck, 2001: 50) İlgili dönemde devletin eleştirilen bu tutumuna sendikalar da bazı dönemlerde iştirak edebilmişlerdir. Örneğin ABD'de AFL (Amerikan Emek Federasyonu), *"özgür sendikacılık"* düşüncesi çerçevesinde bir Sovyet aleyhtarı kuruluş olarak hareket etmiştir. (Romero, 1992: 12)

Hakkında bu şekilde olumlu ve olumsuz görüşler bildirilmiş olan Keynesyen refah devleti veya Şenkal'ın deyişiyle “*sosyal politika ve ekonomik büyüme arasındaki erdemli diyalektik*” (Şenkal, 2005: 290) veya başka bir ifade ile “*sosyal politika ile iktisat politikası arasındaki mutlu buluşma*” (Hay, 2011: 203), 1970’li yıllarda, aşağıda incelenecek olan dönüşüm süreci içerisinde devamlılığını yitirmiştir. Sonrasında ise uluslararası iktisadi sistem üç önemli değişimle karşı karşıya kalmıştır. Bu değişimlerle birlikte sosyal politika mekanizmalarının işletilmesi giderek zorlaşmıştır. Değişimlerin ilki, 1973’teki petrol krizi sonrasında iktisadi durgunluğun ortaya çıkmasıdır. İkincisi, uluslararası iktisadi aktörlerin yoğun baskısıdır. Söz konusu baskı sonucunda 1979’da ikinci petrol krizi ortaya çıkmıştır. Düşük büyüme hızı, artan sosyal harcamalar ve dışsal eşitsizlikler birçok Avrupa ülkesinde mali krizlere neden olmuştur. Son olarak, 1980’lerin sonlarından başlayarak, finansal araçların gelişmesi ve serbest dolaşımı olgusunun ortaya çıkması, ulusal piyasalarda olumsuz etkiler yaratmıştır. (Şenkal, 2005: 290) 1970’lerde ortaya çıkan iktisadi krizler, “*Altın Çağ*”ın sonunu getirerek sosyal politika tercihlerinin iktisat politikası tercihlerine göre değiştiği bir dönemi başlatmıştır.

Bu olumsuz sonuçları doğuran süreç incelendiğinde, 1970’lerin ilk yarısından başlayarak, iktisadi durgunluğun başladığı görülmektedir. Vietnam Savaşı nedeniyle ABD’nin dış açık vermeye başlaması, Bretton Woods Para Sistemi’nin çökmesi, OPEC ülkelerinin petrol fiyatlarını dört kat artırması ve sonuçta dünya ekonomisinin hem durgunluk, hem de fiyat artışlarının ortaya çıktığı bir konjonktüre girmesi bu dönemi etkileyen başlıca olaylardır. (Özdemir, 2004: 213) Bu dönemde enflasyon artmış, istikrarlı büyümenin yerini bazı yıllarda küçülmenin görüldüğü dalgalı bir seyir almıştır. OECD tüketici enflasyonu 1971 yılında %5,7 iken 1980 yılında %14,7’ye ulaşmıştır. (OECD, 2013a) OECD ortalama gayrisafi sabit sermaye yatırımlarındaki küçülme 1974 yılında %2, 1975 yılında %4 olmuştur. 1976-1979 yıllarında %4 ile %7 arasında değişen oranlarda büyüme gösteren OECD ülkeleri, 1980 yılında %1 küçülmüş, 1981’de %1 büyümüş, ancak 1982 yılında %4 yine küçülmüştür. (OECD, 2013c)

Gorz'a göre sorun, iktisadi sistemin temel yapısından kaynaklanmıştır. Özellikle Batı Avrupa'da devlet yönetimleri, savaş sonrası otuz yıl boyunca Keynesçi, her iktisadi ve sosyal unsuru yöneten politikalar gütmüşlerdir. Devlet, başta gümrük vergileri olmak üzere vergi ve paraya ilişkin aldığı önlemlerle üretimi ve talebi arttırıcı yönde hareket etmiştir. Üretilen zenginliğin giderek artan bir bölümünü yeniden dağıtmış, özel sektör de üretkenliğin artmasının yok ettiği miktarda iş alanını kamusal harcamalar sayesinde oluşturabilmiştir. Ancak iktisadi genişleme süreci yetmişli yılların başından itibaren, büyüme hedefli politikaların başa çıkamadığı sorunlarla karşılaşmıştır. İç piyasalar doygunluk noktalarına ulaşmıştır ve büyük çaplı yatırımları gereksiz kılmıştır. Sermayenin marjinal üretkenliği, yani ek bir yatırımın sağlayacağı karlardaki artış, yüzde sıfıra doğru düşme eğilimi göstermiş ve sermayenin karlarındaki bu düşüş, üretimin, talebin, üretkenliğin ve karların dengeli bir şekilde arttığı dönemin sona ermesine neden olmuştur. (Gorz, 2001: 22-23)

Gorz'un bu görüşü, kaynağını Marx'ın karların düşme eğilimi ve ekonomik krizler ile ilgili görüşünden almaktadır. Marx'ın görüşünü yorumlayan Clarke'e göre karların düşme eğilimi ekonomik krizin açıklayıcı sebebidir. Sermayedar sınırsız olarak üretim verimliliğini ve karları arttırma eğilimindedir. Ancak bu durum aşırı sömürüye ve devamında toplam tüketimin yetersiz hale gelmesine neden olmaktadır. Toplam tüketim düştüğünden yatırılan her birim sermayenin karda yaratacağı artış sınırlanacağından yatırımın yapmanın bir anlamı olmayacaktır. Bu durum iktisadi krizleri beraberinde getirecektir. (Clarke, 2014: 4)

1970'lerde ortaya çıkan krizler, Savran'ın "*30 Yıl Krizi*" olarak adlandırdığı dönemin başlangıcını teşkil etmektedir. 1970'leden sonraki 30 yıl içerisinde tüm dünya, ardarda ve birlikte finansal krizlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde işsizlik tüm dünyada artmış, Batı Avrupa'da sürekli bir soruna dönüşmüştür. Bu dönemin ilk özelliği olan krizlerin genel ve ardarda yaşanması olgusundan başka, ikinci bir özelliği, öncesinde ülkelerde yaşanan iktisadi krizlerin birbirinden bağımsız olmasına karşın, bu dönemde birbiriyle ilişkili ve daha güçlü şekilde ortaya çıkmalarıdır. 1970'lerden sonraki otuz yıllık dönemin önceki dönem ile en belirgin farkı ise önceki dönemde dünya ekonomisi yılda ortalama yüzde 4,7

büyüme gösterdiği halde, 1980-2000 yılları arasında %3 büyüme göstermesidir. Yatırım oranları da aynı şekilde, sonraki dönemde düşmüştür. (Savran, 2013: 68-69) Savran, “*Uzun Genişleme Dönemi*” olarak adlandırdığı dönemin son bulmasının ve krizler döneminin başlamasının nedenini, sermayenin organik bileşimine bağlı olarak kar oranlarındaki düşüşe bağlamaktadır. Kendi ifadesi ile “*KODE (Kar Oranlarının Düşme Eğilimi) Yasası, kapitalizmin kendi doğasından kaynaklanan bir eğilimin, yani canlı emeğin yerine giderek daha büyük ölçekte cansız emek ikame etme eğiliminin tanım gereği kar oranını düşüreceğini*” belirtmektedir. Bu tanım çerçevesinde yapılmış olan bir araştırma, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde artık değer, sermayenin değer bileşiminin ve emek verimliliğinin sürekli yükseldiğini, ancak 1980 yılına kadar “*Marksist Kar Oranı*”nın düştüğünü göstermektedir. (Savran, 2013: 70-72) Bu olgu, KODE Yasası’nın işaret ettiği düşme eğiliminin 1980 sonrasında iktisadi sistemin içine düştüğü krizin sebebi olduğu yönündeki görüşü desteklemektedir.

Belirtilen otuz yıllık kriz döneminin başlangıç dönemindeki en önemli olaylardan biri, 1973 petrol krizi olmuştur. Kriz, dünyadaki petrol ithalatçısı ülkeleri olumsuz yönde etkilemiştir. Başta ABD olmak üzere birçok gelişmiş ülke iktisat politikalarını gözden geçirmek ve ekonomik yapılanmalarını yeniden düzenlemek zorunda kalmıştır. 1979 yılındaki ikinci petrol krizi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin iktisat politikalarında büyük bir dönüşüm yaşanmasına neden olmuştur. Bu yıllarda devletin ekonomiye müdahalesini sorgulayan ve daha küçük devleti öngören Friedmancı liberal politikalar dünyada yaygınlaşmaya başlamıştır. (Tuncel, 2010: 768-769) Friedmancı iktisat anlayışı, sosyal politika alanında bir kırılmayı beraberinde getirmiştir.

1970’lerdeki krizler sonucunda işgücünün örgütlülük seviyesi ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında artan haklarının taşınamayacak bir hal aldığı sermayedar kesim tarafından savunulmaya başlanmıştır. Sermayedar kesim, krizlerin başlaması ile birlikte “*işgücü piyasasının katılığı*”ndan şikayet ederek işçi kesiminin elde ettiği hakların ortadan kaldırılması çabası içerisine girmiştir. Esnek çalışma sisteminin yaygınlaştırılması, sermayenin öncelikli hedeflerinden biri olmuştur. Burada amaç, sendikaların gücünü azaltmak, işçi kesiminin kendi içinde parçalara ayrılmasını

sağlamak, ücretlerin aşağıya çekilmesi için güç uygulamak, işyerinde disiplini ve hızı, dolayısıyla verimliliği arttırmaktır. Buna bağlı olarak sendikal haklara yönelik taarruz başlamıştır. 1980 ve 1982 yıllarında İngiltere’de Thatcher hükümeti, sendikal hakları kısıtlayan Tebitt Yasaları’nı çıkartmıştır.

1970’lerdeki bu iktisadi çalkantıların sorumlusu olarak planlı kalkınma ve sendikal hareketi gören yeni yönetici kitle ideolojik olarak, neoliberalizm olarak adlandırılan piyasa odaklı neoklasik ekonomiye ve F. A. Hayek ile Milton Friedman gibi düşünürlerin liberal ideolojilerine dayanan düşünce sistemine sahiptir. Bu ideolojinin temeli, toplumsal, siyasi, iktisadi ve ekolojik tüm sorunların, daha fazla piyasa rekabetinin ön plana çıkarılması yoluyla çözebileceği şeklindedir. (Marois, 2013: 32) Bu süreçte Hayek’in, İngiltere’nin içinde bulunduğu iktisadi sorunların en önemli nedeninin sendikalar olduğunu belirtmesi ve Thatcher ile yazışmalarında sendikalar reformunun enflasyondan daha önemli olduğunu ifade etmesi dönemin yöneliminin bir örneğini teşkil etmiştir. (Bourne, 2012)

1970’lerde yaşanan iktisadi krizlerden kurtulmanın yolu, Reagan dönemi ABD’si ile Thatcher dönemi İngiltere’sinde kurumsallaşan bu yeni anlayışta görülmüştür. Yeni ekonomik düzenin amacı, bütün ülkelerin serbest piyasa ilkesini benimseyerek tek bir pazar oluşturmak üzere dünya pazarıyla bütünleşmesi ve mal, hizmet, sermaye, işgücü hareketlerinin tam serbestleşmesiyle küreselleşmenin gerçekleştirilmesidir. Bu düşünce, daha sonraki yıllarda sıkça dile getirilecek olan küreselleşme olgusunun temel felsefesidir. Bu yeni düzende amaç, devletin “*temel görevleri*” olarak ifade edilen ve bu düşünce sahipleri tarafından yıllar içerisinde sürekli daraltılan uygulamalar dışında faaliyette bulunmadığı, refah devletinin çok küçüldüğü, mümkün olduğu takdirde ortadan kaldırıldığı, özel girişimin dünya ekonomisinde en önemli kavram haline geldiği bir ekonomik düzen oluşturmaktır. (Özdemir, 2004: 213)

Bu düzenin oluşturulması sürecinde ortaya çıkan örnekler, Marois’e göre, konunun sadece devlet ile toplumun ilişkileri ile sınırlı olmadığını, tüm toplumsal dinamiklerin değişim içerisine girdiğini göstermektedir. 1970’lerin bitiminden sonra yaşanan neoliberalizme geçiş aşaması, örgütlü işgücü ve sınıf dayanışmasına karşı

siyasi bir saldırıda bulunmuş, bunun sonucu sınıf iktidarının sermaye lehine yeniden tesis edilmesi olmuştur. Bu düşünceye göre neoliberalizm, “*örgütlü işgücünün piyasa odaklı yapısal uyuma ve sermayenin iktidarının yükselişine direnme kapasitesinin bozguna uğratılması*” anlamına gelmektedir. (Marois, 2013: 33-34) Bu süreç, Türkiye’de de aynı dönemde başlamış, ileride inceleneceği üzere çeşitli nedenlerle sektöre uğramış, ancak ortak sonuca ulaşmıştır.

İşgücünün örgütlü olmaktan çıkartılması, başka bir ifade ile işgücünün piyasa odaklı yapıya uyumu, toplumsal uzlaşmayı ortadan kaldırmış, bu durum, gücünü toplumsal baskıdan alan sosyal harcamalara olumsuz yansımıştır. Bu dönemde sosyal harcamaların karşılanmasında güçlüklerle karşılaşmaya başlanmıştır. Sosyal harcamalar artık bir “*sosyal sermaye*” yatırımı ya da sosyal yükümlülüğün karşılanması olarak değil, kaynakları heba eden, kaynakları üretici kesimden üretici olmayan kesime aktaran bir maliyet, sermayedarın sırtında bir yük olarak görülmesi yaygınlaşmıştır. Kuralsızlaştırma, rekabet gücü ve karlılık bu dönemden sonra, meşruiyetin kaynağı olma durumuna ulaşmıştır. Yönetici kitle, refahın genel ençoklamasının sağlanmasını ikinci plana iterek, ilgisini hem özel sektörde hem de kamu sektöründe girişimin, yenilenmenin ve karlılığın teşvik edilmesine kaydırmıştır. (Özdemir, 2004: 213-214) Ancak zaman içerisinde “*kamu sektöründe yenilenme*” söylemi, kamu sektörünün özelleştirilmesi halini alacaktır.

Sosyal refahın temini, ancak devletin sosyal harcamalar yoluyla eşitsizliklere müdahale ederek sosyal adaleti temin etme çabası içerisinde mümkün olabilmektedir. Sosyal refah, yoksullar için sosyal hizmet dağıtımını içermektedir. Sosyal refahın amacı, kaynakların sosyal politikalar yoluyla dağıtılmasıdır. Sosyal refahı eleştiren neoliberal düşünce, kaynakların verimli ekonomik alanlardan verimsiz sosyal harcamalara aktarıldığı düşüncesinin yaygınlaştırılması amacını gütmektedir. Bu düşünceye göre ekonomik gelişimin devam ettirilebilmesi için sosyal harcamaların azaltılması gerekmektedir. Gelirin yeniden dağıtımı savunusu bu dönemden sonra artık kabul görmemektedir. (Şenkal, 2005: 295) 1970’lerin sonları, neoliberal temelli bu düşüncenin tüm dünyada siyasi ve iktisadi iktidarı elde ettiği dönemin başlangıcını teşkil etmiştir. Sosyal politika bu dönemde gerçekleşen neoliberal değişimin odağında yer almıştır. 1970’lerdeki iktisadi krizlerin iktisat politikası

anlayışındaki değişim ile birlikte sosyal politika üzerinde gerçekleştirdiği etki olumsuz olmuştur.

1.3.2. 12 Eylöl Öncesi Türkiye’de İktisadi Durum ve 1978 Krizi

Dünyada yaşanan iktisadi krizler ve neoliberalleşme sürecinde Türkiye ekonomisi de zorlu bir dönemin içine girmiştir. Gerek hükümetlerin yürüttüğü iktisat politikaları, gerekse dünya genelinde iktisadi yapıdaki değişim ve krizler Türkiye ekonomisini bu dönemde etkileyen ana unsurlar olmuştur.

1970’lerdeki bu değişimi değerlendiren Çağlar Keyder’e göre, iktisadi büyümenin sürekliliğine bağlı olarak, toplumda yaratılan katma değerin sermaye birikiminin ihtiyaçlarına uygun bir biçimde bölüşülmesi sağlanarak ölke içi krizler önlenebilmiştir. Ancak ölkelerin dış ödemeler dengesinin bozulması, iktisadi krizin başlangıcı olmuştur. Dünya krizinin bazı unsurları, Türkiye’nin karşısındaki sorunların şiddetlenmesine yol açmıştır. Bu unsurlar çevre ölkelerin ihraç mallarının satıldığı dünya pazarlarının daralması, Avrupa’da Türk işçilerine talebin azalması, ulusal refah düzeyinin eldeki sermaye seviyesi ile ölçüldüğü yönündeki merkantilist düşüncenin tekrar canlanması, dünya para piyasalarının kargaşa içine girmesi ve petrol fiyatlarının artmasıdır. (Keyder, 2005: 265) 1973’de ilk petrol krizinin başlaması ve ardından 1979 yılındaki ikinci petrol kriziyle devam eden süreçte petrol fiyatlarının tırmanışa geçmesi petrol ithalatçısı birçok ölke gibi Türkiye’nin de kısa vadeli borçlanma talebini artırmış, bunun sonucunda da döviz darboğazına girmesine neden olmuştur. (Tuncel, 2010: 768-769)

İç ekonomideki kriz dünyadaki genel yönelimin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu süreçte üretim için gerekli ithal girdilerin bulunmasında güçlükler baş göstermiştir. Türkiye gibi ölkelerde ithal girdiler ve ithal teknoloji olmadan iktisadi faaliyetler devam ettirilememektedir. Kapasite kullanımındaki azalmadan başlayarak karların ve sanayi yatırımlarının azalmasına kadar uzanan bir nedensellik zinciri yoluyla, iktisadi büyüme durmuş ve bu kriz çeşitli toplumsal çatışmaları ortaya çıkarmıştır. Keynesyen refah devletinin temel dinamiği olan, büyümeye bağımlı

dağıtım mekanizmalarının yarattığı toplumsal uzlaş bu dönemde zayıfladığından, iktisadi kriz, ciddi sosyal yansımalar göstermiştir. (Keyder, 2005: 265) 1970’li yıllardaki iktisadi krizlerin, toplumsal hareketler yönü hariç olmak üzere, iktisadi yönü, ileride ayrıntılı olarak inceleneceği üzere, 2007’de dünyada patlak veren Küresel Krizi’nin Türkiye’ye yansımaları ile önemli benzerlikler içermektedir.

Bu dönemde Türkiye ekonomisinde enflasyonist baskılar artmış, ödemeler bilançosu güçlükleri büyümüş, işsizlik oranı yükselmiş, eksik kapasite kullanımı ve üretimde düşmeler ortaya çıkmıştır. Tüketici fiyatları endeksindeki yükseliş 1978 yılında %53,3, 1979 yılında %62,0 ve 1980 yılında %116,6’ya ulaşmıştır. (Şahin, 2009: 177) Sanayi sektörü 1979’da %4,4, 1980’de %3,3 oranlarında küçülmüş, gerileme genel olarak GSMH’yi de geriletmiştir. GSMH 1979’da %0,5, 1980’de %2,8 oranlarında küçülmüştür. (DPT, 2012a) 1970’lerin ikinci yarısında iktisadi bunalımın artması, işsizlik oranlarını da arttırmıştır. 1978’de %12,7 olan işsizlik oranı, 1979’da %14, 1980’de %15,4, 1981’de %16,9 olarak gerçekleşmiştir. (Şahin, 2009: 180)

Bu olumsuz iktisadi gelişmelerden dış ticaret de payına düşeni almıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1970 yılında %62,1 iken 1980 yılında %36,8 olarak gerçekleşmiştir. (Karakaş, 2012: 5) Ödenmesi gereken dış borç miktarı 1978’de 4,84 milyar dolar iken 1980’de 13,8 milyar dolara yükselmiştir. (Şahin, 2009: 179) 1970 yılında dış borç servis oranı* %26,9 iken 1980’de %47,4’e çıkmıştır. (DPT, 2012b) KKBG/GSMH oranı (kamu kesimi borçlanma gereği / gayrisafi yurtiçi hasıla) 1972-1974 arasında %2 iken bu oran 1974-1976’da %6,6, 1977-1979’da %9’a çıkmıştır. Kamu kesimi açığı, bütçe açıkları ve giderek artan KİT zararlarından doğmuştur. 1978 yılında 52 milyar TL olan KİT zararları, iki yıl sonra 62 milyar TL’ye ulaşmıştır. (Karluk, 2009: 415)

* Dış borç servis oranı, ülke ihracat gelirlerinin ne oranda dış borçlanma giderlerine ayrıldığını gösteren bir oran olarak kullanılmaktadır. Bu oran dış borçlanma dâhil, ülkenin uluslararası likidite sorunlarının analizinde önemli bir kıstastır. Oranın artması olumsuz, azalması olumlu değerlendirilmektedir. (Sarı, 2004:10)

Dış ticaret ve ülkenin dış kaynak bulma sorunları, 24 Ocak Kararları’na neden olan önemli unsurlar olmuştur.

Sayılan iktisadi değişkenler içerisinde, petrol fiyatlarındaki artış, gerek dünyada üretim sistemindeki değişime gerekse Türkiye ekonomisine etkisi açısından oldukça önemli bir yer tutmaktadır. 1970'lerin sonlarında artan akaryakıt fiyatlarını topluma yansıtmak yerine hazineden farkı karşılama yoluna gidilerek döviz krizinin başlaması tetiklenmiştir. Önlem olarak petrol fiyatına kısıtlama getiren dönemin hükümeti, önemli ekonomik kararlar almıştır. Bir görüşe göre, ihracatın gelişmemesinin asıl nedenleri, fiyat mekanizmasının gelişmemesi, faiz oranlarına aşırı müdahale, uygulanan kur politikasındaki hatalar ve yüksek enflasyon olarak sıralanabilir. Bu üç faktör 1970'li yılların sonunda Türkiye ekonomisini bunalıma sokmuştur. (Orhan, 2013: 72) Ek olarak, Kıbrıs Barış Harekâtı'nın getirdiği yük de krizin nedenleri arasında yer almaktadır. (Kepenek ve Yentürk, 2007: 196)

Ortaya çıkan iktisadi kriz nedeniyle hükümetler, Nisan 1978 ve Mart 1979'da temelde aynı mantığa sahip iki iktisadi program belirlemiştir. 1978 ve 1979 İstikrar Kararlarının temel amacı, dış ödemeler dengesini sağlamaktır. Yukarıda da belirtildiği şekilde, bu dönemde ortaya çıkan iktisadi krizin en belirgin özelliği, döviz darboğazı dolayısıyla ödemeler dengesi açıklarının baş göstermesidir. Programlarda ayrıca, enflasyonun düşürülmesi ve KİT açıklarının kapatılması amaçlanmıştır. Belirlenen amaçlara ulaşmak için IMF ile uzlaşmıştır. Bu kapsamda öncelikle, TL, dolar karşısında 1978 yılında %23, 1979'da %28,6 oranında devalüe edilmiştir. KİT ürünlerine ciddi miktarda zam yapılması, para arzının sınırlandırılması, ithalatın azaltılması, ihracatın desteklenmesi, kamu harcamalarının kontrol altına alınması, faizlerin arttırılması, yatırım harcamalarının azaltılarak büyüme hızının frenlenmesi, tarımda destekleme alımlarının sınırlandırılmasına yönelik düzenlemelere gidilmesi, DÇM* (dövizle çevrilebilir mevduat) uygulamasına son verilmesi, çalışanların maaş ve ücret artışlarının sınırlandırılması, belirlenen kararlar kapsamındadır. Bu

*“DÇM uygulaması, özde yabancı ekonomilerden Türkiye ekonomisine bir döviz akımıdır. Türkiye’de ya da yurt dışında oturan Türk ya da yabancı uyruklu gerçek ya da tüzel kişilerin açtırdıkları döviz hesabıdır. Gerçek ya da tüzel, Türk ya da yabancı uyruklu kişiler, Türkiye’ye getirmek zorunda olmadıkları dövizleri, Türkiye’de belli bir kişi adına mevduat gibi bankaya yatırmaktadırlar. DÇM kaynaklı hesaplarda dövizin kaynağı sorulmaz. Kısa vadeli yatırırlar. Bu dövizler yatırıldıkları özel ya da kamu bankaları tarafından Merkez Bankası’na devredilir. Bu dövizlerin o günkü kur karşılığındaki Türk Liraları -da, bankalara kim adına yatırılırsa onların kullanımına açılmaktadır. Türk Lirası türünden krediyi kullanan kişiler, DÇM hesabının bitiminde, yatmış olan dövizin geri ödeme hakkını korumaktadırlar. Dövizin geri ödenmesi ve kur farkları Hazine tarafından garanti edilmekte, DÇM hesapları hiçbir biçimde de, devalüasyonlardan bu hesabı yatıranlar aleyhine etkilenmemektedir. Bunların faizi yüksek olmakta, istenildiği anda yeniden dövizle çevrilebilmektedir. Kur garantisi tanındığı için de, bu borçlara devlet kefil olmuş olmaktadır. Kısacası, hem döviz yatırıp, hem kar garantisinden yararlanıp, hem yüksek faiz alıp, hem kar karşılığında iç para yaratıp ve bunu kredi olarak kullanıp, istenildiği anda da dövizle çevrilebilen bir hesap türüdür.” (Dönek, 1996:176-177)

önlemlerin başarılı bir şekilde uygulanması durumunda, 1978 programı için 640 milyon dolar, 1979 programı için ise 1,8 milyar dolar kredi alınacak ve dış denge bu şekilde sağlanacaktır. 1978 ve 1979 istikrar kararları, Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık sebebiyle uygulanamamış, dış kredilerden yeteri kadar yararlanılamamış, programlardaki taahhütler yerine getirilememiştir. (Karluk, 2009: 416) Ortodoks özellikler taşıyan 1978 ve 1979 istikrar programlarının IMF'ye taahhüt ettiği icraatler sadece ihracat yanlısı ve Monetarist düşüncelerin ürünüdür. KİT açıklarının kapatılması için KİT ürünlerine zam yapılması, tarımda destekleme alımlarının ve çalışanların ücret artışlarının sınırlandırılması, kararların sosyal politika alanında olumsuz özellikler taşıdığına göstergesidir. Kararların uygulanamamasının iktisadi maliyeti yüksek olmakla birlikte, 24 Ocak Kararları'na kalan bu uygulamaların sosyal maliyeti gecikmiştir.

Yukarıda belirtilen iktisadi verilerdeki olumsuz görünüme ilaveten, bazı sosyal olguların da 24 Ocak Kararları'nı hazırladığı düşünülebilir. 1970'lerin ikinci yarısında yükselen enflasyon karşısında, iktisadi kriz ortamında reel ücretlerin düşmesi beklenmesi gereken bir gelişme olmakla birlikte, başarılı işçi mücadeleleri bu düşmeyi engellemiştir. Bu dönemde ücret-kar ilişkisi, sanayi sermayesinin aleyhinde değişim göstermiştir. Kapasite kullanım oranları düşmüş, ancak sanayi sermayesi tarafından istihdam aynı oranda düşürülemedi, dolayısıyla emek verimliliği yükseltilememiştir. Sendikalar bu dönemde reel ücretleri aşağı çekme talebini reddetmişler ve grevler sayesinde genellikle reel ücretleri koruyabilmişlerdir. (Boratav, 2010: 143)

TİS kapsamındaki işçi sayısı 1965-1970 arasında 400-800 bin iken, 1970-1980 arasında 800 bin-1 milyon aralığına ulaşmıştır. (Çelik, 2012a: 213) Tablo 1'de, sendikalaşma oranları ile ilgili veriler yer almaktadır. Belirtilen dönemde sendikalı işçi sayısı artış göstermiş olmakla birlikte, sigortalı ve ücretli işçi sayısındaki artış sendikalı işçi sayısındaki artıştan hızlı gerçekleşmiştir. Ayrıca bu dönemde kamudaki sendikalaşma, özel sektöre kıyasla daha yüksek oranda olmuştur. (Çelik, 2012a: 214)

Tablo 1 – Sendikalaşma Oranı (1960-1980) (Yaklaşık)

Yıllar	Ücretli Sayısı (Bin)	Sigortalı Sayısı (Bin)	Yaklaşık Sendikalı İşçi Sayısı (TİS Kapsamı) (Bin)	Sendikalı / Ücretli (%)	Sendikalı / Sigortalı (%)
1960	2437	621	283	12	45
1965	2990	921	506	17	54
1970	4173	1314	758	18	57
1975	5387	1823	918	17	50
1980	6162	2205	925	15	41

Kaynak: (Çelik, 2012a: 213)

Tablo 2’de, ilgili yıllardaki grev, greve katılan işçi ve grevde geçen işgünü sayıları verilmektedir. Sayılarda yıllar itibariyle artış tabloda gözlemlenebilmektedir.

Tablo 2 – Grevler (1976-1980)

Yıl	Grev Sayısı	İşçi Sayısı	Grevde Geçen İşgünü
1976	58	7240	325.830
1977	59	15682	1.397.124
1978	87	9748	426.127
1979	126	21011	1.147.721
1980	220	84832	1.303.253

Kaynak: (ÇSGB, 2014a)

İşçi sendikalarının bu dönemdeki başarısı, 1961 Anayasası ve 1963 tarihli 274 ve 275 sayılı yasaların getirdiği demokratik ortamda 1980 yılında sendikalı işçi sayısının artması, sendikaların mali açıdan güçlenmeleri (Mahiroğulları, 2001: 169) ve yıllar itibariyle artan grevler sayesinde elde edilmiştir. 1980 yılında, 1979 yılına göre greve katılan işçi sayısı 4 kat artış göstermiştir.

1976-1980 yıllarında lokavt sayıları dalgalı bir seyir izlemiştir. 1976 yılında 30 lokavt gerçekleşmiş, bu lokavtlardan 1448 işçi etkilenmiştir. 1977’de 13 lokavttan 596 işçi etkilenirken, 1978’de 33 lokavt gerçekleşmiş ve 7591 işçi etkilenmiş, 1979’da 15 lokavt ve 968 işçi ve 1980 yılının ilk 8 ayında 21 lokavt gerçekleştiği ve 1064 işçinin etkilendiği belirtilmiştir. (ÇSGB, 2014a) 1978 yılındaki artışın iktisadi kriz ile ilişkili olduğu, kriz ortamında işverenlerin grevlere karşı lokavt uygulamasını arttırma imkanının bulunduğu muhtemel neden olarak göze çarpmaktadır. Ancak, grev ve lokavt verileri birlikte değerlendirildiğinde, ilgili dönemde bir sınıf iktidarı

mücadelesinin var olduğu ve sendikal hareketin aktif bir dönem yaşadığı tespit edilebilmektedir. İşçi kazanımlarının bu dönemde korunabilmiş ve artırılabilmiş olması, sınıf iktidarındaki güç dengesinin işçi yönünde olmasından kaynaklanmıştır. Bu durumun ücret verilerine yansması da aynı yöndedir. Tüm imalat sanayinde ücretlerin katma değerden payı 1976'da %31,7 iken, 1979'da %38,3'e yükselmiş, bu artış ağırlıklı olarak kamu sektöründen kaynaklanmıştır. Özel sektörde 1970–1974 yılları arasında ortalama %32,1 olan katma değer içindeki ücret payı, 1975–1979 yıllarında %34,1 seviyesine çıkmıştır. (Boratav, 2010: 143-144)

Gerek dünya iktisadi durumunun Türkiye'ye yansmaları, gerek yurtiçindeki siyasi çalkantılar ve ortaya çıkan şiddet olayları, gerekse gücünü korumayı başarmış olan sendikal hareket, sermayedar kesimin ve devletin özelde işçi hareketine, genelde ise bütün sosyal politika alanına duyduğu tepkinin su yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Sonraki bölümde 1980 sonrasında sosyal politika alanındaki değişim ele alınacaktır.

1.3.3. 24 Ocak ve 12 Eylül Bağlamında Yeni Refah Rejiminin Genel Görünümü

Türkiye'de 1970'lerin sonlarında yaşanan iktisadi krizler ve yapısal değişim dünyadaki iktisadi krizler ve değişimden bağımsız değildir. Aynı şekilde, bu dönemde dünyada sosyal politika alanındaki değişim iktisadi değişimden bağımsız olmamıştır. Türkiye'de 1980'de yaşanan kırılma da dünyadaki bu alanlarda yaşanan değişim ile bağlantılıdır.

Dünyadaki değişim sürecininin 1971 yılında Bretton Woods Anlaşması'ndan ABD'nin tek taraflı olarak çekilmesi ile başladığını belirtmek mümkündür. Bunun sonucunda doların altına bağımlı olmaktan çıkarılması, sonraki yıllarda bütün dünyayı etkileyecek olan neoliberalizm dönemini başlatmıştır. Şenses'e göre 1980'li yılların başı dönüştürme için iki açıdan ideal bir ortam oluşturmuştur. 1982 yılında Latin Amerika'da, bundan daha önce, 1970'lerin sonlarında ise yukarıda belirtildiği üzere Türkiye'de dış borç krizi ortaya çıkmıştır. Uluslararası finans kuruluşları,

alacaklarını kurtararak kendi finansal olumsuzluklarını ortadan kaldırmak amacıyla bu ülkeleri ihracata dönük iktisadi anlayışa yönlendirmişlerdir. IMF ve Dünya Bankası, iç tasarruflarının yetersizliğinden kaynaklı olarak finansal anlamda dışa bağımlı bu ülkelere neoliberal iktisat anlayışını benimsetmek için bu dönemde fırsat elde etmiştir. İkinci bir unsur olarak, gelişmiş ülkelerin sanayileri, rekabet zorlukları nedeniyle, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri ithalata açılma konusunda zorlamışlardır. (Şenses, 2001: 50)

2001 Krizi ele alınırken Faik Öztrak'ın açıklamaları ile değerlendirileceği üzere, Türkiye özelinde ve neoliberalizmin krizler çerçevesinde benimsetilmesi bağlamında, uygulamaların zorlama ile dayatılmadığı, ülke içindeki kesimlerin de bu yönde istekleri veya rızaları olduğu yönünde görüşler mevcuttur. Özellikle 2001 Krizi sonrası alınan kararlar ile ilgili olarak, dönemin müsteşarının bu yöndeki görüşlerine ileride değinilecektir. Burada önemli olan husus, 1978 Krizi sonrasında da böyle bir ülke içi gönüllülük veya rızanın var olup olmadığıdır. Böyle bir gönüllüğün var olması durumunda 12 Eylül Askeri Darbesi'ne gerek kalmayacağından, darbenin gerçekleştirilmiş olması, yönetici kesimde olsa bile en azından geniş toplumsal kesimler içerisinde bu gönüllülüğün var olmadığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla toplumsal kesimler arası uzlaşa temelinde oluşan sosyal politikanın, bu dönemden sonra, böyle bir uzlaşya dayanmayan zorlama yöntemi ile dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır.

Bu süreçte Şenses'e göre, Dünya Bankası güdümünde uygulanan yapısal uyum politikalarının temel unsurlarından birisinin ithalatın serbestleştirilmesi olması ve bunun dış borç krizi ile karşılaşmış yeni sanayileşmiş ülkelere GATT ve Dünya Ticaret Örgütü çerçevesinde benimsetilmesi, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin temel iktisat politikalarının, BWK (Bretton Woods Kuruluşları) aracılığıyla gelişmiş ülke çıkarları doğrultusunda şekillendirilmesinden ve bu yolla bu ülkelerin dünya ekonomisiyle, bir başka deyişle “*küresel kapitalizmle*” bütünleştirilmesinden başka birşey değildir. Özelleştirme, finansal serbestleşme, esnek kur, kamu yatırımlarının azaltılması gibi politikalarla birleşen neoliberalleşme süreci, temel iktisat politikası araçlarının ulus-devletin elinden çıkmasına yol açarak devlet önderliğinde iktisadi kalkınma modeline son verilmesine neden olmuştur. (Şenses, 2001: 50-51) Bu

değişim de, neoliberalizmin şekillendirdiği sosyal politika yönelimini beraberinde getirmiştir.

Türkiye’de bu neoliberalleşme sürecinin başlangıcını teşkil eden 24 Ocak Kararları’nın ortaya çıkış aşamasını değerlendiren Savran’a göre bu aşama, “*Türkiye sermayesinin kendisini dünya sermayesinin bir bölümü olarak yeniden üretme konusundaki yetersizliğinin bir ifadesidir.*”. Yurtiçindeki iktisadi kriz doğrudan Türkiye’deki piyasa ekonomisinin dışarı ile ilişkilerinde kriz yaratmıştır. Buna bağlı olarak krizin çözümü, Türkiye’de yeni bir sermaye birikim modeli ve dünya ekonomisi ile daha derin ilişkiler geliştirilmesinde görülmüştür. Bu amacı gerçekleştirmek için ihracata yönelik, dünya ekonomisi ile daha geniş çaplı uyumu amaçlayan, devlet müdahalesi ve korumacılığını ortadan kaldırarak piyasa işleyişini getiren 24 Ocak kararları kabul edilmiştir. Ancak bu uygulamalar işçi kesiminin 1963’ten sonra elde ettiği kazanımların ortadan kaldırılması ile gerçekleştirilebilecektir. Bu nedenle, 24 Ocak Kararları, 12 Eylül Darbesi ile tamamlanmıştır. (Savran, 2013: 254-255)

Marois’e göre 1980 darbesi, önceki iki darbe ile aynı şekilde, işçi ve sermayedar sınıflar arasındaki mücadelede kimin kazanacağını ile ilgilidir. (Marois, 2013: 143) Bu görüşe göre Türkiye bu dönemde, Şili deneyiminden sonra piyasa odaklı yeniden yapılandırmayı amaçlayan ilk gelişmekte olan ülkelerden biri olmuştur. Darbe yönetimi polisiye önlemlerle desteklenmiş ve Şili’dekine yakın uygulamalara gitmiştir. Toplumsal kesimler arasındaki iktidar çekişmesi, 1980 darbesi ile sermayedar lehine sonuçlanmıştır. (Marois, 2013: 142)

Bir görüşe göre 24 Ocak Kararları’nın 1978 ve 1979’da kararlaştırılmış olan iktisadi önlemlerin uygulanamaması sonucunda alınmıştır. Program kısa ve uzun vadeli amaçları kapsamaktadır. Programın temel felsefesi, ekonomide devlet müdahalesini asgari seviyeye indirmek, piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak ve ekonomide fiyat mekanizmasını geçerli kılmaktır. Programın en önemli unsurlarından biri dış ticaret alanındaki kararlardır. Buna göre, ithal ikameci sanayileşmeden vazgeçilerek, ihracata dayalı iktisat politikasını ön plana çıkartmıştır. Bu olgu, yukarıda değinilmiş olan, uluslararası finans kuruluşlarının borçlulardan

taahsilat amacıyla dayattıkları politikalar ile paralellik göstermektedir. Bu nitelikleri ile 24 Ocak Kararları, neoliberal bir yaklaşımla hazırlanmış bir programdır. (Karluk, 2009: 418) Benzer görüşleri ifade eden Kepenek ve Yentürk'e göre de programın uzun dönemli üç yapısal amacı bulunmaktadır. Bunlar; kamu kesiminin daraltılması, sermaye-emek piyasalarının arz ve talep koşullarına bırakılması, iç ve özellikle dış piyasada serbesti koşullarına daha çok yer verilmesi olarak sıralanmaktadır. (Kepenek ve Yentürk, 2007: 212)

Programın mimarı olan Turgut Özal 24 Ocak 1980 günü Bakanlar Kurulu toplantısında, ihracatın arttırılması, maliyetlerin ve en başta işçi ücretlerinin düşürülmesi gibi neoliberal fikirler üzerine inşa edilmiş olan ve Türkiye iktisat tarihi içinde bir milat olarak kabul edilebilecek nitelikteki kararların görüşülmesi başlarken yaptığı konuşmada çözümü gereken konuları enflasyonun azaltılması, döviz girdilerinin arttırılması, mevcut tesislerin tam kapasitede çalışır hale getirilmesi, süratle ihracata yönelinmesi, karaborsanın ve yoklukların giderilmesi, yatırımların istihdamı arttıracak tarzda yeniden hızlandırılması ve gelir dağılımının düzeltilerek kaybolmakta olan orta gelir grubunun genişletilmesi olarak sıralamıştır. (Çölaşan, 1985: 298-314) Özal, bu tedbirlere sadece karaborsacıların karşı çıkacağını söylemiştir. (Çölaşan, 1985: 317) Oysa *“Parlamentodan Gececek Tedbirler”* başlığı altında belirttiği *“kıdem tazminatının asgari ücretin 7,5 katı* ve 1. sınıf devlet memurunun emekli ikramiyesi ile sınırlandırılması ile enflasyonun ücretliler üzerindeki olumsuz tesirini azaltmak ve enflasyonun artışını yavaşlatmak için ücretlerde 6-7 sene için mecburi eşel mobil sisteminin getirilmesi”* (Çölaşan, 1985: 322) gibi konuların karaborsacılar tarafından çok ücretli kesimi ve sendikaları ilgilendirdiği açıktır. Nitekim reel ücretler 1980 yılında, 1979 yılına göre %20,1 oranında azalmış, aynı dönemde TÜFE %110,2 oranında artmıştır. (Petrol-İş, 1995: 339-341)

Ücretliler üzerinde yıkıcı etkileri olan bu kararların, M. Ali Birand'a göre, Batı tarafından yıllardır gerçekleştirilmesi istenmektedir ve 1980 öncesi ekonomik krizi bu kararları aldırma fırsatı vermiştir. Dönemin Başbakanı, Batı ile ilişkileri

* 1975 tarih ve 1927 sayılı yasa ile kıdem tazminatı tavanı asgari ücretin 7,5 katı olarak belirlenmiş, 1979 yılında Anayasa Mahkemesi kararı ile bu hüküm iptal edilmiştir. Ancak 17.10.1980 tarihli 2320 sayılı yasa ile bu tavan tekrar getirilmiş, daha sonra da en yüksek devlet memurunun bir hizmet yılı için alacağı emekli ikramiyesi seviyesine indirilmiştir. (Çelik, 2013)

rayına oturtup kredi musluklarını açtırmanın yolunu, genel iktisadi ve mali politikaları temelinden değiştirerek serbest piyasa düzenini kabul etmekte bulmuştur. Dönemin Dışışleri Bakanı Hayrettin Erkmen de 24 Ocak Kararları'nın serbest piyasa düzenini getirerek Türkiye'nin AET'ye katılmasını olanaksızlaştıran engellerden büyük bir bölümünü ortadan kaldırdığını iddia etmiştir. (Birand, 1987: 388-389) Alman Maliye Bakanı Hans Matthofer'in Türkiye'nin ekonomik durumu ile ilgili olarak IMF Başkanı Larosiere'e yazdığı 27 Mayıs 1980 tarihli mektupta IMF'nin 3 yıllık stand-by anlaşması ile vereceği krediden duyduğu memnuniyeti belirtmesi (Çölaşan, 1985: 323) Dışışleri Bakanı Hayrettin Erkmen'in görüşünü destekler mahiyette olmakla beraber, aynı mektupta Alman Maliye Bakanı'nın "*Türk otoritelerince uygun uygulamalarla geri dönüşünün sağlanması*" koşuluyla kredinin Türkiye ekonomisine esaslı katkı sağlayacağı görüşünü belirtmesi, Batı güdümlü iktisat politikasının başladığının ilk belirtilerinden biridir. Hükümetin belirtilen görüşleri, kararların geniş toplumsal kesimler tarafından desteklenmemesine karşın, hükümetin sosyal kesimlerden bağımsız hareket ettiğinin göstegesidir. 2000-2001 Krizleri sonrasında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı hususunda da aynı durum ortaya çıkacaktır.

Kepenek ve Yentürk'e göre, bir iktisat politikasının, salt bir kısım tekniklerle belli bir matematiksel-mantıksal çerçeveye oturtma olanağı ne olursa olsun, bunun toplumsal etkilerini ayrıca belirtmek gerekmektedir. Bu toplumsal etkiler özetle, gelir dağılımı ile yeniden üretim ve uzun dönemde gelişme olanaklarıdır. (Kepenek ve Yentürk, 2007: 212) 24 Ocak Kararları ile iktisadi anlamda pek çok değişim gerçekleşmiş olmakla birlikte, büyüme yeterli seviyede olmamış, işsizlik artmış, sosyal dengesizlik büyümüş, gelir dağılımı bozulmuş, dış borçlar, bütçe dışı fon uygulaması yaygınlaşmış, vergi gelirleri ulusal gelir oranında artmamış, bütçe açıkları önce düşmüş, 1983'ten sonra hızla yükselmiş ve dolayısıyla kamu açıkları büyümeye başlamıştır. 24 Ocak Kararları, iktisadi istikrarı temin edememiştir. (Karluk, 2009: 420)

24 Ocak Kararları hususunda tespitler yapan Boratav, ilk olarak bu kararlarda IMF'nin 1978 Krizi'nden beri Türkiye'den talep ettiklerinin üzerinde tavizler verildiğini ifade etmektedir. İkinci olarak, kararlar istikrar programı olmanın ötesinde

özellikler taşımaktadır. Uluslararası sermayenin özellikle Dünya Bankası yoluyla yaymaya çalıştığı ve içte ve dışa karşı piyasa serbestisi ile uluslararası ve yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi gibi iki perspektifi de taşımaktadır. (Boratav, 2010: 147-148) Bu tespit, yukarıda belirtilmiş olan, bu programın sadece dayatma sonucu mu, yoksa toplumsal kesimler tarafından da istenerek mi kabul edildiği sorusunun yanıtı niteliğindedir. Sonraki krizler sırasındaki IMF politikalarının yerli sermaye tarafından istenmesine benzer şekilde, 24 Ocak Kararları da tek taraflı olarak dayatılmamış, içerideki toplumsal kesimler arasında yaşanan iktidar çekişmesinde, elini güçlendirdiği sermayedar kesim tarafından olumlu karşılanmıştır.

Üçüncü olarak, Hükümet bu programı, sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda, sistemli ve sürekli olarak uygulayabilme ve geliştirme imkanlarına sahip değildir. Askeri darbe, programın yolunu açmıştır. Darbe yönetimi, işçi kesiminin tepkilerini baskılayarak sermaye kesiminin iktidarını gerçekleştirmiştir. Darbe yönetiminin halka ilk seslenişinde ücretlerin fazla yüksek olduğundan şikayet etmesi, bu oluşumun açık ifadesi niteliği taşımaktadır. (Boratav, 2010: 148)

Darbe yönetiminin şikayet noktası, iktisadi bir amacın yansımasıdır. Bu bağlamda, verimlilik artışının reel ücretlerdeki artışın üzerinde gitmesi, müteşebbüsün karlılığı için oldukça önemlidir. (Uçkaç, 2010: 429) Yeldan'a göre 1980 sonrasında ücretlerin gelişimi emek verimliliğindeki seyirden koparılmıştır. (Yeldan, 2004: 72) Buna bağlı olarak, ekonominin ihracata yöneldiği 1983-1987 döneminde reel ücretler özel imalat sanayiinde %1,5, kamuda %5,9 gerilemiştir. (Öcal Tellal, 2008: 4) 1978-1979 ortalaması ile karşılaştırıldığında ve sanayinin tamamı dikkate alındığında 1988 yılında tüketici fiyat endeksine göre reel ücretler %32,5 oranında düşmüştür. Fonksiyonel gelir dağılımında 1980-1988 yılları arasında maaş-ücret gelirlerinin payı %25,24'ten %20,91'e gerilemiştir. 1982-1988 yılları arasında 500 büyük sanayi kuruluşunun ise faaliyet dışı reel karları %261,6, reel bilanço karları %118,2 oranında artmıştır. (Gündem, 2008: 175-176) Bu olgu, bölüşüm ilişkilerindeki değişimin yönünü belirtmesi açısından önemlidir.

Kepenek ve Yentürk'e göre de, yukarıdaki veriler ve temel mantık ile paralel şekilde, 24 Ocak Kararları kapsamında ücretlerin azaltılmasının başlıca üç amacı bulunmaktadır: işgücü maliyetini düşürüp kar oranını arttırarak yatırımları tetiklemek, yerli üretimin maliyetini düşürerek ihracatı yapılan malların piyasadaki rekabet gücünü arttırmak, iç talebi sınırlamak ve iç piyasada talep oluşturulamayan malların ihracatını arttırmak. Diğer bir ifade ile emeğin fiyatı düşük tutularak, bir yandan yüksek kar oranının yatırımları tetiklemesi, diğer yandan da maliyet-iç talep unsurlarıyla ihracatın arttırılması hedeflenmiştir. Bununla birlikte, emeğin ucuzlatılmasının olumsuz sonuçları bu programda göz önüne alınmamıştır. Emeğin ucuzlatılması, gelişmekte olan ülkelerdeki vasıflı işgücünün daha yüksek ücret ve refah seviyesi elde edebileceği ülkelere kaçmasına neden olmaktadır. Ayrıca, ücretli kesimin var olabilmesi ve verimliliği için ücretlerin belli seviyelerden düşük olmaması gerekmektedir. Son olarak, ülke içi talebin çok düşmemesi için ücretlerin seviyesi aşağı çekilmemelidir. 24 Ocak Kararları reel ücretleri düşürerek bir yandan iç pazarı daraltmayı ve ihracatı arttırmayı, öbür yandan gelir dağılımını özel sermaye birikimini arttıracak biçimde değiştirmeyi amaçlamıştır. (Kepenek ve Yentürk, 2007: 202-203) Salt bu özelliği ile dahi kararları oluşturan iktisat politikası düşüncesinin sosyal politikayı reddettiği ortaya çıkmaktadır.

Bu amaçlar doğrultusunda reel ücretlerin düşürülmesi için darbe yönetimi tarafından bazı uygulamaların yapılması gerekmiştir. Özveri'ye göre, parlamentoda sandalye kaybı ya da seçmen kaybı kaygısı olmaması nedeniyle rahat hareket eden ve 24 Ocak Kararları'nın başarıya ulaşmasında en büyük paya sahip olduğu belirtilen askeri yönetim, darbenin hemen ertesinde, Türk-İş dışındaki işçi konfederasyonlarının çalışmalarını durdurmuştur. Bu konfederasyonların yöneticilerinin tutuklanmış olduğu, sendikacıların cezaevinde olduğu, işçilerin toplu iş sözleşmesi haklarının askıya alındığı, grev hakkının yasaklandığı koşullarda, yeni sendikalar ve toplu iş sözleşmesi yasaları hazırlanarak 1980 sonrası toplu iş sözleşmesi düzeni şekillendirilmiştir. (Özveri, 2013: 202)

Bu süreçte darbe yönetimi, devleti oluşturan tüm erkleri kendisinde toplayarak ülkeyi yayınladığı bildirilerle yönetmiştir. 14 Eylül 1980 tarihinde yayımladıkları 15 no'lu bildiriyle tüm grev ve lokavt uygulamaları durdurulmuş,

DİSK, MİSK ve Hak-İş konfederasyonlarına bağlı sendikalara kapatma davaları açılmış, aynı bildiriyle faaliyeti durdurulan sendikaların yürütmekte oldukları toplu iş sözleşmesi görüşmeleri kapsamında yer alan işçilere avans adı altında %70 zam yapılmıştır. 27.12.1980 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan “*Süresi Sona Eren Toplu İş Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Hallerinde Yürürlüğe Konulması Hakkındaki Kanun*”la geçiş dönemi için askıya alınan özgür toplu pazarlık sistemi yerine zorunlu tahkim sistemi getirilerek Yüksek Hakem Kurulu yetkilendirilmiştir. (Özveri, 2013: 202-203) Bunların gerçekleştirilmesinde 1980 öncesi artan grevlerin etkisi olmuştur. 1980 öncesi grev hakkının kullanılması özellikle işveren temsilcilerinin şiddetli eleştirileriyle karşılaşmıştır. Sendikacılık faaliyetlerinin sınırlandırılmasına yönelik 1982 Anayasası’nın hükümleri, grev hakkının kullanılmasına yönelik tepki ve 1980 öncesi terör olaylarından dolayı sendikaların suçlanması olgularını yansıtmaktadır. (Özveri, 2004: 81)

İşçi kesimi üzerinde uygulanan bu politikaya benzer şekilde, dış rekabete açılan ekonomide imalat sanayi ve hizmetlerin rekabet gücünü artırmak için tarım da etkin bir araç olarak kullanılmak istenmiştir. Bu politika, gıda maddeleri fiyatlarının düşük kalması yoluyla ücret artışlarını sınırlamak ve sanayinin girdi olarak kullandığı tarım ürünleri fiyatlarını düşük tutarak sanayi maliyet fiyatlarının artışını önlemek biçiminde uygulanmaya çalışılmıştır. Sonuçta ziraatle uğraşan kesim yoksullaşarak bu kesimden de sermayedar kesime gelir aktarımı gerçekleştirilmiştir. (Arı, 2006: 65) 1980 yılında Türkiye nüfusunun %64,1’i, 1985 yılında ise %54,1’i kırsal nüfusu oluşturmaktadır. (DPT, 2002) Uygulanan iktisat politikası sonucunda, sektörel gelir bölüşümünde 1980-1988 yılları arasında tarım gelirlerinin payı %27,10’dan %18,14’e düşmüştür. (Gündem, 2008: 175) Bu düşüş, farklı koşullarda, sanayileşme ve nüfusun kırsal kesimden kentlere sağlıklı şekilde akması çerçevesinde değerlendirilebilecek iken; mevcut koşullarda, ücretli kesim ile birlikte geniş halk kitlelerinin ezilmesi ve sermayedar kesime gelir aktarımı şeklinde gerçekleşmiştir.

Dönemin önemli bir özelliği de KİT’lerin özelleştirilmesine yönelik politikaların başlangıcını teşkil etmesidir. Tüm dünyada 1970’lerdeki krizlerin devamı mahiyetinde iktisat politikasındaki neoliberal değişimin itici gücü olarak özelleştirme

faaliyetleri kullanılmıştır. Özelleştirme faaliyetleri, iktisadi bir amaç olmanın ötesinde, geniş halk kitlelerini, sermayenin karlılık amacına tabi kılma politikasının en önemli unsuru olarak uygulamaya konmuştur. 1989'da sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasına kadar oldukça düşük seviyede özelleştirme gerçekleştirilebilmiş olması, hükümetin uygulamaya aşına olmamasından ve satışların gerçekleştirilmesi için gerekli sermayenin yavaş büyüme nedeniyle oluşmamasından kaynaklanmıştır. (Marois, 2013: 145-146) Özelleştirmelerin gerçekleştirilmesinde bu ve buna benzer pek çok engele karşın, neoliberal iktisat politikaları bu dönemden sonra sosyal politikayı olumsuz etkileyen özelleştirme uygulamalarını her dönemde savunmuş ve uygulamıştır.

Keynesyen refah devleti uygulamaları ile ilgili olumsuz düşünceler, sadece işçi kesimi ile çiftçilerin reel gelirlerinin azaltılması ve KİT'lerin özelleştirilmesi ile sınırlı kalmamıştır. Dönemin cumhurbaşkanı Kenan Evren 1986 yılında Bilkent Üniversitesi açılış konuşmasında *"12 çocuğu var, 12'sini de devlet parasız okutuyor. Bu sosyal adalet mi?"* sözlerini sarfetmiştir. Aynı yıl dönemin başbakanı Turgut Özal, Yıldız Üniversitesi'nin yeni öğretim yılının açılış konuşmasında sağlık ve eğitim harcamalarının devletin sırtındaki kambur olduğunu söylemiştir. (Topak, 2012: 219) Bu düşünceler üzerine kurulu icraatlara bağlı olarak, 1980 sonrası dönemde toplumsal yeniden üretime yönelik devletin kurumsal egemenliği zayıflamaya başlamış ve refahı, aileye ve diğer geleneksel dayanışma mekanizmalarına havale etme eğilimi baş göstermiştir. Özellikle geleneksel sosyal dayanışma kurumlarının aile sistemi ile birlikte teşvik edilmesi gereğine vurgu öne çıkmıştır. (Topak, 2012: 218-219)

Refah dağıtımının aileye ve geleneksel dayanışma mekanizmalarına devredilmesinin 1980 sonrasındaki en önemli örneği Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDTF) olmuştur. SYDTF, 1978 krizi sonrasında 24 Ocak kararları kapsamında veya 12 Eylül yönetiminin belli bir kararı ile kurulmamış olmakla birlikte, hak temelli sosyal politika anlayışından uzak ilk kuruluş mantığıyla, bu tarihsel dönüşüm sürecinin sosyal yardımlar alanında oluşturduğu bir kurumdur. 14.06.1986 tarihinde 3294 S. K.'la kurulan SYDTF'nin amacı *"fakru zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan vatandaşlar ile gerektiğinde her ne suretle olursa olsun*

Türkiye'ye kabul edilmiş veya gelmiş olan kişilere yardım etmek, sosyal adaleti pekiştirici tedbirler olarak gelir dağılımının adilane bir şekilde tevzi edilmesini sağlamak, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmek” olarak belirtilen kanunda kapsam, “Fakrî zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan kanunla kurulu sosyal güvenlik kuruluşlarına tabi olmayan ve bu kuruluşlardan aylık ve gelir almayan vatandaşlar ile geçici olarak küçük bir yardım veya eğitim ve öğretim imkanı sağlanması halinde topluma faydalı hale getirilecek, üretken duruma geçirilebilecek kişiler bu Kanun kapsamı içindedir.” şeklinde ifade edilmiştir. (3294 sayılı SYDTK m.1 ve 2)

SYDT Kanunu, devletin küçüldüğü neoliberal anlayış ile küçülen devletin bıraktığı boşluğun geleneksel ilişkiler içerisinde doldurulmasını uygun gören düşüncenin birlikteliğinin ilk yasal yansımalarından biri olduğu için de ayrıca önem taşımaktadır. SYDTF sistemi, sosyal politika alanında neoliberalizmin muhafazakar düşünce ile eklemlenerek yeni siyasi ve iktisadi sisteme rıza yaratma arayışının bir yansıması olmuştur. Bu gelişmeyi, yukarıda belirtilen Keynesyen Refah Devleti'nin zayıflama süreci ile birlikte değerlendirilmesi uygun olacaktır. “*Piyanın formel devlet müdahalesi yoluyla ehlileştirilmesi*” (Buğra, 2001: 23), diğer bir anlatımla, bireyin yardıma muhtaç duruma düştüğünde, ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte belli bir ölçüde ve belli bir zaman sürecinde devlet tarafından ihtiyaçlarının karşılanması olgusu, bu dönemde aile dayanışması mekanizmasının SYDTF ile öne çıkartılması sonucunda zayıflama göstermiştir.

1986 yılında SYDTF sistemini ortaya çıkartacak olan 24 Ocak Kararları ile bunların iktisat politikası ve sosyal politika alanına yansımaları, dünyadaki gelişmelerden bağımsız olarak gerçekleşmemiş, 1970’lerde Keynesyen iktisat anlayışının çökmesi ile paralel gelişmiştir. Ardarda gelen petrol krizleri ve yol açtığı enerji darboğazı, teknolojik değişimler, işletmelerin ithal ikameci anlayıştan faydalanarak ciddi büyüklüklere ulaşmaları sonucu iç piyasaya sığmamaları ve yeni pazarlar aramaları, ihracata dönük üretim nedeniyle yurtiçinde ödenen ücretlerin kendilerine tüketim olarak dönmesi sürecine duyulan ihtiyacın azalması, ağırlıklı olarak sosyal politika araçlarının finansmanı için kendilerinden tahsil edilen vergileri yük olarak görmeye başlamaları ve bu rıza yaratma sürecine artık ihtiyaç

duyulmaması bu dönemde dünya genelindeki gözlemlenen olgulardır. SYDT Kanunu da, “*istihdamla bağlantılı sosyal güvenlik önlemlerinin dışında, doğrudan doğruya muhtaçlık kategorisini hedef alan sosyal yardım önlemlerinin sosyal politika alanına girmesi*” ve “*yasal olmayan göçmen işçilik*”e (Buğra ve Keyder, 2003: 36) vurgu yapmasına rağmen, yukarıda belirtilen sorunları ile 1980 Kırılması sürecinin yarattığı bir unsur olarak yeni sistemde yerini almıştır.

Özveri’nin belirttiği gibi, dünyayı ve olayları özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası uygulanan sosyal refah devletinin tam aksi bir söylemle açıklamaya başlayan bu yaklaşım bir dizi tartışmayı beraberinde getirmiştir. Birçok araştırmacının “*neoliberalizm*” başlığı altında özetlediği bu yaklaşım tarafından ilk sorgulananların başında sosyal refah devleti gelmiştir. Sosyal refah devletine karşı yürütülen yoğun eleştiriler, sosyal refah devletinin olmazsa olmazı olarak görülen sosyal hakların kısıtlanmasına dönük olarak uygulanan, ekonomik, yasal önlemler bir bütün olarak değerlendirildiğinde “*Sosyal refah devletinin sonu mu geldi?*” sorusunu gündeme getirmiştir. Bu durumu, sosyal refah devletini emekçi sınıflarla sermaye arasında varılan uzlaşmanın bir ürünü olarak görenler, sermayenin sosyal refah devleti konusunda uzlaşmadan vazgeçmesi, sosyal refah devletini tasfiyeye yönelmesi olarak yorumlamışlardır. Sosyal refah devleti konusunda varolduğu kabul edilen uzlaşmanın, işçi tarafını temsil eden sendikaların etkilerini yitirmeye başlamasına neden olduğuna işaret edilmiş, sosyal güvenlik hakkına yönelik sınırlamalar, bütçe kısıtlamaları gibi uygulamalar örnek gösterilerek kapitalizmin “*Altın Çağ*”ının sona ermeye başladığı sonucuna ulaşılmıştır. (Özveri, 2013: 196-197)

1.3.4. Türkiye’de 1980 Kırılması ve Sosyal Politika

Tezin temel konusu olan, iktisadi krizler ve sonrasında uygulanan iktisat politikalarının sosyal politika ile ilişkileri açısından 1978 İktisadi Krizi ve 24 Ocak Kararları, sosyal politikaya zarar veren bir düşünce sisteminin hakimiyetini hedefleyen bir süreç başlatmıştır. 1978 Krizi ve devamındaki iktisadi ve siyasi istikrarsızlıklar ile 24 Ocak Kararları ve dünyadaki iktisadi ve siyasi kırılma aynı dönemde gerçekleşmiştir. Türkiye’de yaşanan değişim ile dünyadaki neoliberal

dönüşüm arasında yönlendirici bağ mevcuttur. Türkiye, dünya ile birlikte neoliberal döneme girmiştir.

Bu dönemde yaşanan iktisadi krizlerin sosyal politika üzerindeki yansımaları bu kırılmaya paralel gerçekleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası ile 1970'lerin sonları arasındaki Keynesyen refah devleti, sonrasında Türkiye'de de zayıflama sürecine girmiştir. Keynesyen refah devletinin temelini teşkil eden sermaye ve işçi sınıfı arasındaki uzlaş, yukarıda belirtilen iktisadi ve siyasi nedenlerle büyük ölçüde erozyona uğramıştır. Bunu sonucunda sermayedar sınıf, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de işçi sınıfı ile uzlaş ihtiyacının var olmadığı bir sosyal düzeni getirme çabası içerisine girmiştir. Yukarıda değinilmiş olan Fayek ve Friedman'ın görüşlerinin iktisadi alanda hakim olmaya başlaması ve İngiltere'deki Tebitt Yasaları bunun örneklerini teşkil etmiştir.

1970'lerin sonlarındaki dönüşümün sosyal politika üzerindeki yansımalarına bu çerçeveden bakıldığında, Hayek ve Friedman düşüncelerine dayalı neoliberalizmin Türkiye'ye yansımaları açık şekilde tespit edebilmek mümkündür. 1978 Krizi sonrasında alınan 24 Ocak Kararları, sermayedar sınıf iktidarı için iktisadi krizin fırsat olarak kullanıldığı bir dönüşüm aracıdır. Krizler sonrasında iktisadi sistemin zarar görmemesi için sosyal kesimler üzerinde rıza yaratma amaçlı olarak kullanılması beklenebilecek olan sosyal yardım mekanizmalarına bu dönemde rastlanmamaktadır. 78 Krizi sonrasındaki 24 Ocak Kararları, krizin olumsuz etkilerinin toplumsal yansımalarını yumuşatmak amacıyla değil, iktisadi felsefe değişiminin uygulamaya konulması amacıyla kabul edilmiş ve askeri rejim korumasında uygulanmıştır.

Sosyal politika açısından (1978 İktisadi Krizi, 24 Ocak 1980 Kararları ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'ni kapsayan) 1980 Kırılması, sosyal politika felsefesinin karşıtı bir anlam taşıması yönünden önemlidir. Sosyal politika, bilindiği üzere ilk aşamada, iktisadi sistemin devamlılığının sağlanması amacıyla ücretli kesimin sorunlarını yumuşatarak rıza yaratma uygulamaları olarak ortaya çıkmıştır. 24 Ocak Kararları, sosyal politikanın bu en ilkel amacından dahi bir sapmayı temsil etmekte; Türkiye'de sosyal kesimleri Keynesyen refah devletinin sosyal politika anlayışının

zayıflamasına askeri rejim gölgesinde zorlayarak alıştırma amacı gütmektedir. Özetle 1980 Kırılması, sosyal politika bilimi açısından, sosyal politikasızlık dönemidir.

1.4. Türkiye’de 1994 İktisadi Krizi ve Sosyal Politika

1980’lerin sonları ile 1990’ların başları Türkiye’nin gerek siyasi gerekse iktisadi yapısında değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde Türkiye için en önemli değişim sayılabilecek iktisadi ve siyasi gelişmelerin etkileri günümüzde de sürmektedir. Bu bölümde, 1989 sonrasındaki tüm iktisadi krizlerin nedeni sayılabilecek iktisadi değişim ve sosyal politika alanına yansımaları incelenecektir.

1.4.1. 1989 Sonrasında İktisadi Yapısal Değişim ve 1994 Krizi Göstergeleri

Bu dönemde ortaya çıkan iktisat anlayışı, dönem içerisinde iki unsurun yönlendirmesine tabi olmuştur. Birincisi, 1983 yılına kadar askerin fiilen ülkeyi yönetmesi ve yine askerin 1988 yılına kadar hükümetin üzerinde bazen sınırlayıcı, ancak genellikle koruyucu uygulamaları, 1989 yılındaki referandumla darbe öncesi siyasetçilerinin siyasi hayata geri dönmeleri sonucunda sona ermiş; siyasi ortam değişime uğramıştır. Popülist* iktisat yönelimi, bu olgu ile birlikte tekrar belirgin hale gelmiştir. İkinicisi, neoliberal modelin istikrar politikaları ayağı popülizmin yeniden ortaya çıkmasından olumsuz etkilenmiş, ancak sorunlara çözüm getireceği beklentisiyle yapısal uyum politikaları bakımından bir adım daha atılmış, 1989

* Popülizm için muhtelif değerlendirmeler yapılmıştır. Örneğin, Boratav’a göre “Parlamentar bir sistemin varlığı sayesinde emekçi sınıfların, özellikle kendi ekonomik çıkarlarını ilgilendiren konularda siyasi karar alma süreçlerini etkileyebilecekleri; ancak siyasi iktidara alternatif veya ortak olabilecek biçim ve düzeyde rgtlenemedikleri bir durum popülizmin genel siyasi çerçevesini oluşturur.” (Aktaran: Koçak, 2014:1)

Tekeli kavramı “Siyasal destek sağlamak için iktidarda bulunan grupların uyguladığı popülist kararlardır. Tabii ki popülizm kavramı ne olduğunu tanımını açıkça yapılmadan kullanılmamalıdır. Halkın isteklerinin yerine getirilmesi, beklentilerinin karşılanması demokrasinin gereğidir. Bunda bir sorun yoktur. Bireylerin bu beklentilerini karşılayan kararlarn alınması, eğer bireylerin bu kararlara uygun davranışlarının birikerek toplumda bir krize yol açabileceği bilinmesine rağmen yapılyorsa, popülizm yapılması iddia edilebilecektir.” şeklinde değerlendirmiştir. (Tekeli, 2007:3-4)

Tez kapsamında popülizm kavramı her iki tanım da dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

yılında 32 sayılı karar* ile sermaye hareketleri üzerindeki sınırlamalar kaldırılmıştır. (Boratav, 2010: 171-172)

IMF'nin mal hareketlerinin serbestleştirilmesi talebinin devamı niteliğindeki sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi talebi nedeniyle alınan 1989 tarihli karar, 1990 sonrasında diğer gelişmekte olan ülkelerde meydana gelen benzer değişimlerdeki gibi Türkiye ekonomisinde de spekülative sermaye hareketlerinin iç iktisadi koşullardan bağımsız şekilde iktisadi dengesizlikler oluşturması sonucunu ortaya çıkartmıştır. Serbestleşen sermaye hareketleri sonucunda ilk olarak Türk Lirası (TL), yabancı paralar karşısında değer kazanmış ve ihraç mallarının fiyatı arttığından rekabet gücü azalmıştır. İkinci olarak, faiz oranları yükselmiş, buna bağlı olarak yatırımlar reel sektörden finans sektörüne kaymaya başlamıştır. (Yentürk, 2005: 62-63) Son olarak, spekülative sermaye hareketleri iç talebi arttırmış, artan iç talep ise ucuzlayan ithalat ile karşılanmıştır. (Yentürk, 2005: 65)

Türkiye ekonomisini öncelikle bu şekilde etkileyen 1989 dönüşümü ile birlikte, bundan sonra hükümetler, planlı kalkınma döneminde olduğu gibi iktisadi hayatı doğrudan belirleme gücünü kaybetmişler; daha dolaylı ve sınırlı etkiye sahip bir aktör halini almışlardır. (Şahin, 2009: 206) İktisadi hayattan devletin soyutlanması olgusunun en ileri aşaması, ileride inceleneceği üzere, 2001 Krizi'ni takiben gerçekleşmiştir. Bu anlamda, 1994 Krizi'ne yol açan 1989 dönüşümü ile 2001 Krizi sonrasında TCMB'nin özerkleştirilmesi arasında bir bağlantı olduğunu belirtmek mümkündür. 1989 sürecinin devamında Türkiye ayrıca, 22.03.1990 tarihinde IMF Anasözleşmesi'nin VII. maddesi kapsamına girmiş, böylece IMF'nin uluslararası cari işlemlerine sınırlamalar getirmekten kaçınmayı, ayrımcı parasal uygulamalar yapmamayı ve üye ülkelerin elinde bulunan TL'yi o ülkenin isteği halinde satın alacağını taahhüt etmiş, TL bu şekilde IMF kapsamında değiştirilebilir para haline gelmiştir. (Karluk, 2009: 452) Tüm bunlara ilaveten, Körfez Savaşı ve

* “Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar”ın “Sermaye Hareketleri” başlıklı 5. bölümünde “Yabancı yatırımcıların Türkiye’deki faaliyet ve işlemlerinden doğan net kâr, temettü, satış, tasfiye ve tazminat bedelleri, lisans, yönetim ve benzeri anlaşmalar karşılığında ödenecek meblağlar bankalar aracılığıyla yurt dışına serbestçe transfer edilebilir.” denmektedir. Aynı bölümde ayrıca “Türkiye’de ve dışarıda yerleşik gerçek kişilerin, bankalar aracılığıyla kişisel sermaye hareketlerine ilişkin yurt dışından yurt içine ve yurt içinden yurt dışına yapacakları transferler serbesttir.” ifadesi yer almaktadır. (Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar, 1989)

seçim ortamında mali dengelerin gözetilmemesi sonucunda kamu kesimi borçlanma gereğinin artmasına bağlı olarak 1994 Krizi patlak vermiştir. (Bayraktar, 2009: 287)

1994 Krizi'nin nedenleri hakkında benzer unsurları belirtmekle birlikte, Yeldan, bunlara ek olarak daralan ihracat pazarları ve sürdürülebilir enflasyonist beklentilerin yarattığı belirsizlik ortamı ile birikim ve büyümenin finansmanını Türkiye'nin kendi iç tasarrufları ile sürdürememesini saymaktadır. (Yeldan, 2004: 60) 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasının altında yatan neden iç tasarrufların yetersizliğidir. 1980'lerin ortalarında artan mali açıkların yurt içinden borçlanmayla kapatılması denenmiştir. İlave bir çözüm olarak dış borçlanma, 1989 değişikliğini takiben uygulamaya konmuştur. (Akyol Eser, 2012: 27)

Yentürk'e göre ise, borçlanmada aşırıya kaçılması, borcun borçla ödenmesi, yüksek faizler, popülist politikalar, iç dönük büyüme 1989 sonrasına hakim olmuş ve 1994 Krizi ile sonuçlanmıştır. Finans piyasalarına yatırımın teşvik edilmesi, reel sektöre yapılan yatırımların azaltılması, iç dönük büyüme, 1980 ile 1989 yılları arasına kıyasla 1989 sonrasında daha yoğun görölmüş, reel sektörün ihraç mallarının rekabet gücü azalmış, dış ticaret açığı önceki dönemlere kıyasla en yüksek seviyeye ulaşmıştır. (Yentürk, 2005: 66) Savran'a göre, 1994 Krizi, dünya ekonomisinin bir daralma dönemini aşmasından sonra, canlı bir büyüme döneminde gerçekleşmiştir. (Savran, 2013: 274) Yentürk'ün kriz nedeni olarak iç koşullara değinmesi ile Savran'ın tespiti, 1994 Krizi'nin yurtiçi kaynaklı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yönü ile 1978 Kriz'inden kısmen, 2008 Krizi'nden ise büyük oranda farklıdır.

Krizin ortaya çıkışı yurtiçi kaynaklı olmasına karşın, 1989 sonrası iktisadi yapıdaki bu yönelim, dünyadaki iktisadi yönelim ile paraleldir. Dünya genelinde, neoliberalizm ile finansallaşma arasında bir mantık bağı mevcuttur. Neoliberal yapı içerisinde yeniden üretim, neoliberalizmin bir zorunluluğu olarak sermaye akımlarının hakimiyeti altına girmiş, kurgusallaşmıştır. (Marois, 2013: 34) Gelişmekte olan ölkelerin iktisadi sistemlerinde, hükümetler, finans sermayesinin risklerinin birikmesini engellemek ve ortaya çıkan sorunları toplumun genelinin sırtına yüklemek yoluyla, 1980'lerin sonlarından itibaren giderek neoliberalleşmişlerdir. Türkiye, bu süreci, 1989 dönüşümü sonrasında, işgücünün

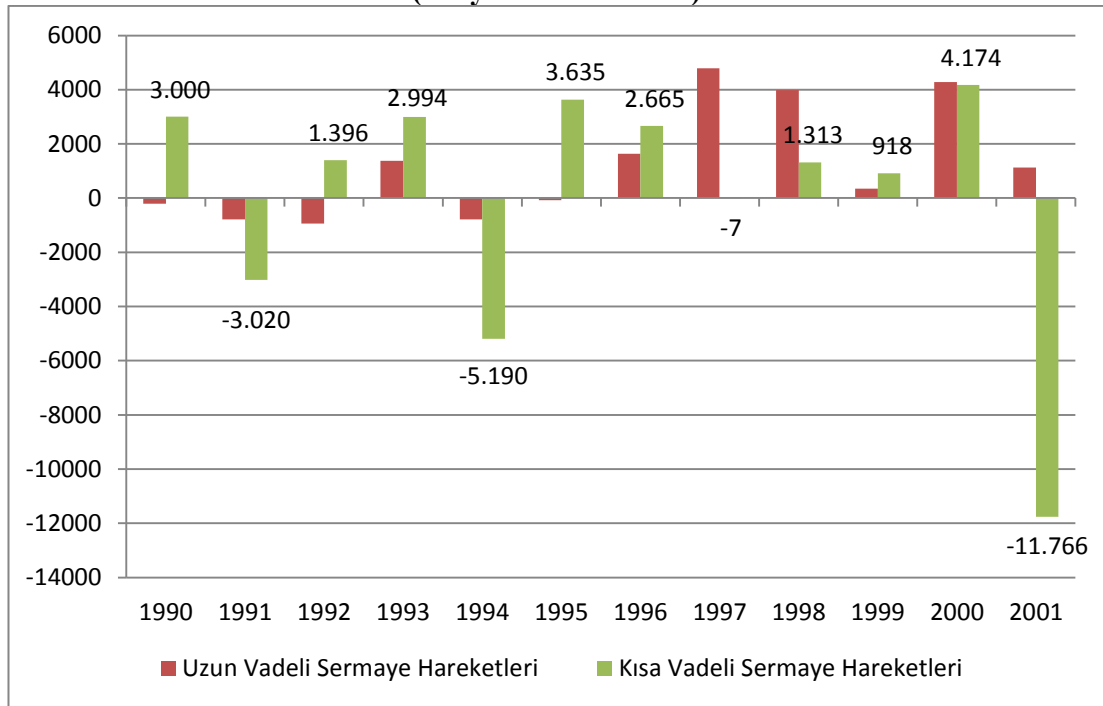
örgütlü tepkisinin de yetersizliğine bağlı olarak yaşamıştır. Bu olgular, yalnızca makro boyutta iktisadi teknik alanda ve finans sermayesi hareketlerindeki artış çerçevesinde sınırlı kalmayıp, aynı zamanda sosyoekonomik yapıda da köklü bir değişimi getirmiştir. Bu süreçte devlet-toplum ilişkisinde önceki dönemin özellikleri ortadan kalkarak, iç ve dış finans sermayesinin çıkarlarının devlet yapısı içerisinde hakimiyet kurduğu bir oluşum ortaya çıkmıştır. Finans sermayesi, birbiriyle çelişik gibi gözükse, ancak kendi menfaatleri yönünde sonuç veren iki olguyu beraber savunarak, devlet yapılanması içerisinde siyasi güç kazanmıştır. Hükümetlerin hem uluslararası sermayenin önünü açmasını ve sermaye giriş çıkışlarını serbest bırakmasını, hem de ülke içerisinde kendi menfaatleri için en uygun kurumsal ve hukuki ortamı yaratmasını talep etmişlerdir. (Marois, 2013: 35-36)

Yeldan’a göre de 1990’lar, finansal serbestleşmenin tamamlandığı dönemi göstermektedir. 1990’larda üretim faktörleri içerisinde ücretlerin payının daraltılması suretiyle gerçekleştirilen “*klasik birikim süreci*” sona ermiş, paradan para kazanma süreci başlamıştır. Hükümetler bu dönemden sonra devlet gelir giderlerine sürekli olarak toplumsal eşitsizliklerin maliyetini yansıtmışlardır. (Yeldan, 2004: 26)

Bu görüşlerden hareketle, 1994 Krizi’ni popülist politikaların ve buna bağlı olarak kamu kesimi borçlarının artışının maliyetini toplumun sermayedar olmayan kesimlerine yüklenmesi ile ilişkilendirmek mümkündür. Dolayısıyla, bu noktaya kadar belirtilen, 1994 krizinin temel sebebi olan finansal serbestleşmenin, sosyal politika üzerindeki etkisi değerlendirildiğinde, ilk olarak, finans sermayesinin ön plana çıkması ve sermayedarın paradan para kazanma yoluna gitmesi nedeniyle işçi kesiminin önem kaybettiği görülmektedir. Üretimden elde edilen gelirler finansal gelirlerin gerisine düşmüş, bu nedenle işçinin üretimden gelen gücü sermayedar için daha az önem ifade etmeye başlamıştır. Dolayısıyla, dar anlamda sosyal politika tanımı çerçevesinde ele alınabilecek hususlar bu dönemden sonra neoliberal düşünce çerçevesinde geri plana itilmeye başlanmıştır. Buna ek olarak, kurgusallaşan ekonominin yükü ücretli kesimin sırtına yüklenmiştir. Bu olgu ücretli kesim üzerindeki vergi yükü değerlendirilerek ayrıca ele alınacaktır.

Bununla birlikte, bir görüşe göre 1989 dönüşümü devletin birikim ve bölüşüm ilişkilerinde ağırlığını ortadan kaldırmamıştır. Keynesyen refah devleti döneminde KİT’ler ve planlı ekonomi araçları üzerinden iktisadi ilişkilere müdahale eden devlet, sonraki dönemde, yukarıda belirtildiği gibi, ücretlerin diğer üretim faktörlerinin kazançlarına göre aşağı çekilmesi ve sermayedara yönelik teşviklerle yeni bir müdahale şekli başlatmıştır. 1989 dönüşümü ile devlet artık, finansal mekanizmaları işleterek semaye birikimi ve artık değerın bölüşümü süreçlerine müdahil olmuştur. (Yeldan, 2004: 55) Buna göre devlet, 1989 sonrasında kısa vadeli sermaye hareketleri ortamında kamu sektörü mali dengelerini gözetten bir piyasa oyuncusu olarak yer almaya başlamıştır.

Grafik 2 – Türkiye’de Sermaye Hareketleri (1990-2001)
(Milyon ABD Doları)

Kaynak: (Akyol Eser, 2012: 29)

Grafik 2’de sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği 1989 yılından sonra kısa ve uzun vadeli sermaye hareketleri görülmektedir. Uzun vadeli sermaye hareketleri nispeten daha istikrarlı seyrederken, kısa vadeli sermaye hareketleri oldukça dalgalı bir seyir izlemektedir. Nitekim, 1994 ve 2001 kriz yıllarına bakıldığında sırasıyla 5 milyar 190 milyon dolar ve 11 milyar 766 milyon dolar tutarında kısa vadeli sermayenin Türkiye’den çıkış yaptığı görülmektedir. Bu hareketlerin krize yol açan

en önemli nedenler olduğu açıktır. Maliye Bakanlığı kapsamında yapılan bir çalışmada da 1989 yılındaki serbestleşmeden sonra artan sermaye girişlerinin iç dinamiklerden kaynaklanan sorunları geçici olarak bertaraf ettiği, ancak uzun vadeli sürdürülebilir bir büyüme sürecini beraberinde getirmediği, 1990 sonrasında yaşanan krizlerin finansal serbestleşme ile yakından ilişkili olduğu belirtilmektedir. (Akyol Eser, 2012: 34) Bu durum, 2000-2001 Krizleri incelenirken ele alınacak olan, Stiglitz “*Sıcak para ile fabrika olmaz.*” görüşünü desteklemektedir. Büyüme ve reel sektörün sermaye ihtiyacı çerçevesinde, belirtilen bu olgu, ileride inceleneceği üzere, Türkiye’nin yaşayacağı 2001 ve 2008 Krizleri’nde de etkili olacaktır.

Sermaye akışlarının serbestleştirilmesinin sonuçlarını değerlendiren Karluk’a göre de 1989 dönüşümünden sonra sermaye hareketlerinin serbest bırakılması sonucunda, (bunun beklendiği gibi reel sektörün büyüme amaçlı sermaye ihtiyacını karşılamak yerine) sürekli sıcak para giriş çıkışlarının artması, Türkiye ekonomisini krizler dönemine sokmuştur. Sıcak para, “*ülkeye dışarıdan ihracat, turizm ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları dışında gelen kısa vadeli para*” olarak tanımlanmaktadır. Genelde yabancı yatırımcılar, mali amaçlarla getirdikleri bu parayla, geldikleri ülkedeki, sonraki yıllarda da sık sık gündeme gelecek olan “*düşük kur ve yüksek faiz*” olgusundan yararlanmaktadırlar. Kazanç elde ettikten sonra bu parayı geldikleri ülkelere geri götürmektedirler. 1989 dönüşümünün Türkiye ekonomisi üzerindeki ilk etkisi, kamu kesiminin borçlanma ihtiyacının kısa vadeli yabancı sermaye girişine dayanılarak finanse edilmeye başlanması olmuştur. Söz konusu dönüşümden 1994 yılına kadar sıcak paradan yararlanılarak iktisadi dengeler geçici süreyle sağlanmış, ancak çok yüksek cari açık oluşmuştur. Sıcak paranın cazip görerek ülkeye gelmesinin sebebi olarak Karluk’un belirttiği “*düşük kur yüksek faiz*” politikası, dönemin hükümeti tarafından faizler düşürülerek değiştirilmiş, bu durum ülkeden çok hızlı sıcak para çıkışına neden olmuştur. (Karluk, 2009: 440-441) Altyapısı oluşturulmadan girişilmiş olan faiz indirme hareketi, ülkeyi krize sokarak faizlerin daha da artmasının kapılarını açmıştır. Kriz sonuçta yine geniş halk kitlelerini olumsuz etkilemiş; ücretler düşmüş, işsizlik artmış, yüksek bir devalüasyon ve üç haneli enflasyon ortaya çıkmıştır. (Demiray Erol, 2013: 69)

Savran’a göre, “aşırı ısınma” olgusu 1993 yılında önemli bir sorun olarak kendisini göstermiştir. Aşırı ısınma, “bir kriz evresinde, sermaye birikiminin önündeki engellerin aşırı bir borçlanma ve parasal şişkinlik temelinde geçici biçimde etkisizleştirilmesi sonucunda, üretim ve tüketimin artan bir hızla sürdürülmesidir”. Bu aşamada iktisadi sistem, duraklamaya girmesi gerektiği halde ani ve kısa süreli olarak canlanmaktadır. Bu canlanma krizin ortaya çıkışını ertelediği halde, krizle ortaya çıkacak olan sorunların büyümesine neden olmaktadır. Aşağıdaki Grafik 3’te görülen 1993 yılındaki yüksek büyüme hızının sebebi bu olgudur. Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisi ile girdiği daha yoğun şekilde uyum sürecinin ilk neden olduğu kriz bu durumun ertesinde ortaya çıkmıştır. Krize karşı bulunan çözüm ise neoliberalizmin derinleştirilmesi ve özelleştirme olmuştur. (Savran, 2013: 256-257) 1994 krizi, hem krizin nedenlerinin ortaya çıkması, hem krizin kendisinin patlak vermesi, hem de krize karşı iktisadi program geliştirilmesi aşamalarında toplumun geniş kesimlerini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca, ileride inceleneceği üzere, bu olumsuzlukları gidermeye yönelik sosyal politika uygulamaları mevcut olmadığı gibi, sosyal politika uygulamalarının temel dayanağı olan kamu harcamaları suçlu bulunmuştur.

Türkiye ekonomisinin içine girdiği neoliberalizm anlayışının ilk krizi, 1994 krizidir. 1989 dönüşümü ile birlikte Türkiye ekonomisi, sadece ticari mal alışverişi konusunda değil, finansal hareketler konusunda da dünyaya bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda dünya ekonomisindeki dalgalanmalar Türkiye ekonomisini doğrudan etkileyecek konuma gelmiştir. (Savran, 2013: 258-259)

1994 krizi hakkında temelde aynı nedene işaret eden Kazgan, sosyoekonomik yansımaları “Ne var ki, finansal kriz diye tanımlansalar da, sanayileşmenin belirli bir düzeye vardığı yıllarda doğan krizler artık reel kesimleri ve istihdam hacmini, ücretleri olumsuz yönde etkilemekte, ciddi sosyal sonuçlar yaratmaktadır”. şeklinde ifade etmiştir. (Kazgan, 2002: 4) Kazgan, 1990’lı yıllardaki krizlerin daha öncekilerden ayrımını “Türkiye 1990’lı yıllarda krizlere düşüp IMF istikrar programlarının ve Dünya Bankası’nın verdiği kredilerle krizi atlattırmaya çalışırken, aynı zamanda bu kurumlar aracılığıyla dayatılan ‘küreselleşme’ye ilişkin iktisat politikası dönüşümlerini de birlikte yaşıyor; 1978 kriziyle başlayan süreç derinlik ve

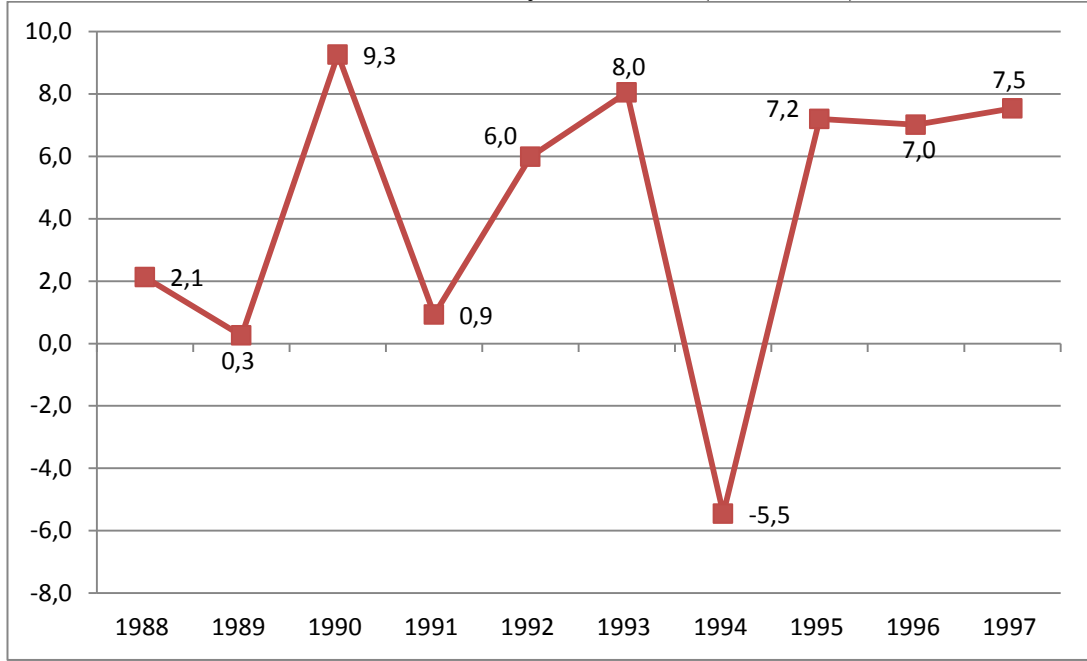
ivme kazanarak devam ediyor. Ancak 1980’li yıllarda daha çok reel ücretlerin ve tarım destekleriyle fiyatlarının geriletilmesi söz konusu iken, 1990 sonrasında olayın çok daha ciddi boyutlar kazandığı görülüyor.” şeklinde açıklamıştır. (Kazgan, 2002: 14) Bu olgular bağlamındaki küreselleşme deneyiminin, Yeldan’a göre birbirine bağlı üç olguyu yansıttığı görülebilir:

- İktisadi artığın yaratılması ve ulusal gelirin bölüşülmesine ilişkin süreçler,
- Söz konusu bölüşüm dinamiklerinin düzenlenmesinde devletin değişen rolü ve bunun yol açtığı kamu kesimi finansman açıkları,
- Finansal serbestleştirmenin olası kıldığı dış kaynaklı kısa vadeli sermaye girişlerine dayalı spekülâtif finansman ve büyüme. (Yeldan, 2004: 28)

İlk olgu doğrudan gelir dağılımı ve yoksulluk kavramları kapsamında olduğundan sosyal politikaya küreselleşmenin yansıma şekillerinden birini ifade etmektedir. İkinci olgu da devletin aynı alandaki rolünün değişimi üzerinden KİT’ler ve sosyal harcamalar ile ilgili yorumlanabilecek kapsamdadır. Üçüncü olarak belirtilen “*spekülâtif finansman ve büyüme*”, bu dönemde ortaya çıkan, 2008 krizinde de sıkça eleştiri konusu yapılacak olan “*istihdam yaratmayan büyüme*” ile ilgilidir. Bu konuya ileride değinilecek olup, bu olgu, neoliberal iktisat politikalarındaki sürekliliği gözler önüne sermesi açısından önemlidir.

İktisadi krizler ile sosyal politika arasındaki teorik ilişkiye dair hususlar ele alınırken Soysal’ın görüşleri çerçevesinde değerlendirilmiş olan iktisadi büyüme ve enflasyon, bu dönemde oldukça dalgalı bir seyir izlemiştir. Krizin ortaya çıkmasından önceki yıllarda iktisadi görünüm, krizin gelmekte olduğunu gösterir niteliktedir. 1989-1993 döneminde ekonomideki istikrarsızlık daha da kötüye gitmiştir. İç talep genişlemesine dayalı büyüme stratejisinin sürdüğü, büyümenin istikrara tercih edildiği bu dönemde, ücretler, maaşlar ve destekleme fiyatları önceki döneme (1984-1988) göre yüksek oranlarda arttırılmıştır. Bunun sonucunda, GSMH yılda %6,1 oranında büyümüş, ancak yıllık ortalama enflasyon oranı da %60’ın üstünde gerçekleşmiştir. İlk bakışta bu büyüme oranı oldukça tatminkar gözükmele birlikte, GSMH’de düzenli, istikrarlı bir büyüme sağlanamamıştır. 1989 ve 1991 yıllarında büyüme hızı %2’nin altında kalmıştır. (Şahin, 2009: 204)

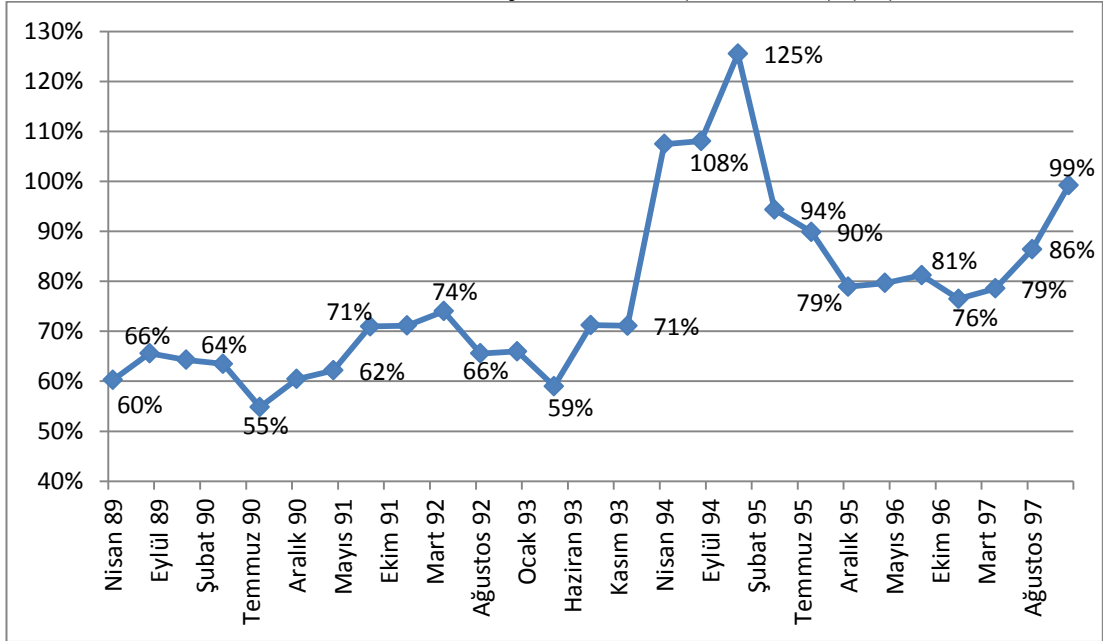
Grafik 3 – GSYH Büyüme Oranı (1988-1997)

Kaynak: (TÜİK, 2014g)

1988-1997 yılları arasında GSYH büyüme oranlarındaki değişim, Grafik 3’te verilmektedir. 1993 yılında %8 olan büyüme, 13,5 puan azalarak %-5,5’e düşmüş, o tarihe kadar reel sektördeki en büyük daralma gerçekleşmiştir. Ayrıca cumhuriyet tarihinin en büyük enflasyonu ortaya çıkmıştır. Enflasyon ve durgunluk birlikte ortaya çıktığından, 1994 yılına kadarki en belirgin stagflasyon olgusu gözlemlenmiştir. 1994 yılında kurulan şirket sayısı 1993 yılına göre %12 oranında düşmüş, kapanan şirket sayısı %203,7 oranında artmıştır. (Karluk, 2009: 427) Bu durumun sosyoekonomik yansıması, işsizlik, yoksullaşma ve gelir dağılımındaki bozulma olmuştur. 1994 krizinin sosyoekonomik etkileri içerisinde bu hususlar veriler üzerinden incelenecektir.

Grafik 4 – Tüketici Fiyat Endeksi (1989-1997) (%)

Kaynak: (TÜİK, 2014a)

Büyüme oranlarındaki çöküşe benzer şekilde, Grafik 4'te 1994 Aralık ayında TÜFE'nin %125 seviyesine ulaştığı görülmektedir. Bu verilerin ortaya çıkmasına neden olan önemli bir gösterge de ihracatın ithalatı karşılama oranıdır. 1980 ve 1989 yönelimlerinin ihracata yönelik iktisadi sistem oluşturma amacı güttüğü düşünüldüğünde, ihracatın ithalatı karşılama oranı, amaca ulaşıp ulaşılamadığının anlaşılmasında yol göstericidir. 1980 yılında yaklaşık %37 olan oran 1981 ve 1982 yıllarında darbe yönetimi altındaki uygulamalarla %65 düzeyine çıkmıştır. Sonrasında dalgalı bir seyir izlemekle birlikte artış devam etmiş, 1988 yılında %81'lik karşılama oranı yakalanmıştır. Ancak 1988 yılındaki 32 Sayılı Karar sonrası, yukarıda açıklandığı şekilde Türkiye ekonomisi dış etkilere daha açık hale gelmiş, bu durum dış ticaret dengesini etkilemiştir. İhracatın ithalatı karşılayamadığı ortamda döviz üretemeyen iktisadi sistemin cari açık ve dış borç sorunu giderek büyümüştür. İhracatın ithalatı karşılama oranının sonraki yıllardaki en yüksek noktası, devalüasyon nedeni ile 1994 yılındaki %78'lik oran olmuştur. Diğer yıllarda ise oran, %60 civarında seyretmiştir. (TÜİK, 2014s) Genellikle yerel para biriminin yabancı para birimleri karşısındaki değeri için kritik bir nokta olarak görülen %60'lık sınır sık sık aşağı yönlü aşılmıştır. 1988 sonrası, döviz ve faiz hareketlerinin yoğun olduğu ve spekülasyon hareketlere bağımlı olunan yıllar olmuştur. Spekülasyon hareketleri devlet bütçesini olumsuz etkilemiş ve devletin asli görevlerine yapılması gereken

harcamaların yerini borç faizi ödemeleri almıştır. Buna bağlı olarak, iktisat politikasının önceliği borç ödemeleri olmuş, sosyal politika kapsamındaki harcamalar yük olarak algılanmıştır.

Neoliberal politikaların finans sermayesini büyütme amacı gütmemesinin en büyük etkisi özellikle devlet bütçesinde görülmektedir. Kamu faiz ödemelerinin artışı, sosyal harcamalar ile yatırım harcamalarına kaynak ayırlamamasına neden olarak toplumu olumsuz yönde etkilemektedir. Devletin sürekli faiz ödemesi yapma zorunluluğunun olduğu bir ortamda, yukarıda da belirtildiği gibi, orta ve düşük gelirli toplum kesimlerinden finans sermayesine gelir aktarımı gerçekleştiğinden, gelir dağılımı, büyüme ve işsizlik gibi sosyal politikanın alanına giren sorunlar ortaya çıkmaktadır. (Uçkaç, 2010: 428)

1.4.2. 5 Nisan Kararları

5 Nisan Kararları'na yol açan gelişmeler, kararların başlangıç kısmında, yukarıda açıklanan gelişmelere paralel olarak şu şekilde açıklanmaktadır: *“Türkiye ekonomisinde temel yapısal değişiklikler yaratan 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Önlemlerinden sonra, özellikle 1990 yılından itibaren kamu kesimi açıklarının hızla artması, vergi gelirlerinin iç borç servisine bile yetmemesi, devletin nakit açığını iç borçlanma ile finanse eder duruma düşmesi, bu açığı kapatmak için dış borca ve Merkez Bankası kaynaklarına yönelmesi ile döviz rezervlerinin hızla erimesi, yeni bir istikrar programının yürürlüğe konulmasını zorunlu kılmıştır. Kamu Kesimi Borçlanma Gereği/GSMH oranı, 1990 sonrası %10'ları geçmiştir.* Açık özellikle kamu cari ve transfer harcamalarından kaynaklanmış, finansman amacıyla iç ve dış borçlanmaya gidilmiştir. Toplam borç stokunun yükselmesi yıllık ana para ve faiz ödemelerini arttırmıştır. Kamu açıklarındaki hızlı büyüme, özellikle iç borçlanmanın ve bu arada iç faiz oranlarının hızla artmasına yol açmıştır. İç faiz oranlarındaki hızlı yükseliş yurt dışından kısa süreli sıcak paranın (spekülatif para) ülkeye akmasına neden olmuştur. Kamunun sadece iç borç ve faiz ödemeleri 1993 sonlarında Cumhuriyet tarihinde ilk defa toplam vergi gelirlerinin üzerine*

* Grafik 5'te, GSYH açısından belirtilen döneme ait veriler daha düşük seviyelerde görülmektedir.

çıkmıştır.”. (Karluk, 2009: 422) 1980’li yıllarda süregelen dış borçlanma, 1988’den sonra da hızlanarak devam etmiştir. 1980’de 15,2 milyar dolar olarak tespit edilen dış borç stoku, 1989’da 41,7 milyar doları, 1993’te 67,3 milyar doları geçmiştir. (Şahin, 2009: 205)

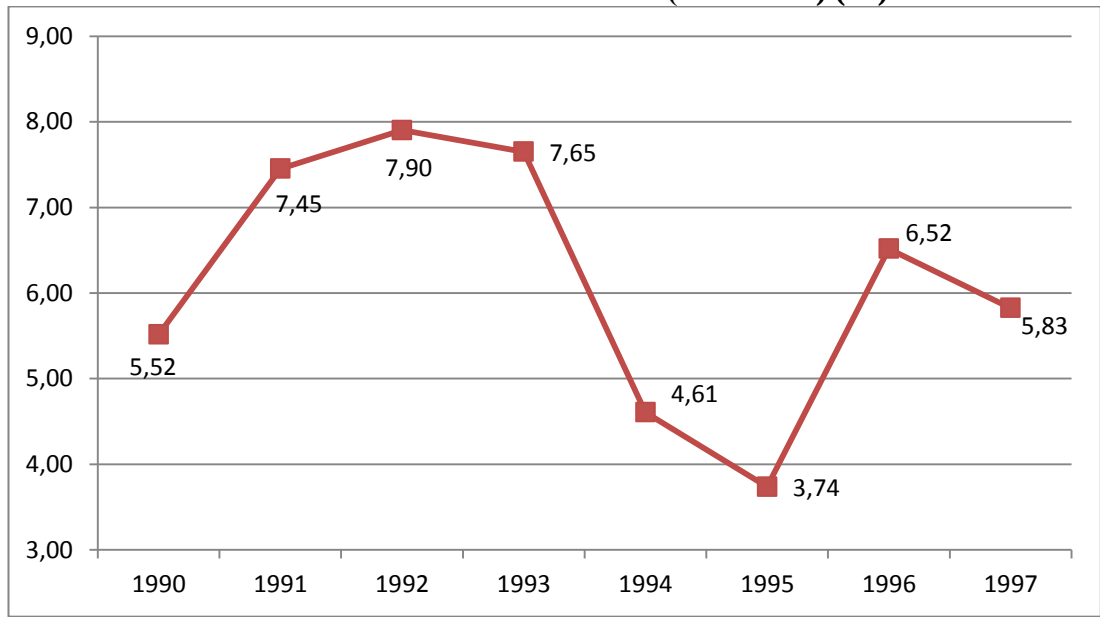
5 Nisan Kararları’nın gerekçesi olarak belirtilen faiz ödemelerindeki artış faiz ödemeleri/GSYH oranındaki değişimde gözlemlenebilmektedir. 1990 yılında %3,82 olan oran, 1992’de %4,6, 1993’te %6,17 olmuş, 1994’te %8,08’e ulaşmıştır. 1995’te %7,13’e düşen oran, 1996’da %8,69 olmuştur. 1997 yılında kısmi düşüş gözlenmiştir. (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014a)

Bu süreçte Türkiye’deki yabancı ve yerli sermayenin yanı sıra, Türk bankalarının çoğu, kuruldukları dönemde reel sektöre finansman temini ve büyümeyi desteklemekten sorumlu olmalarına karşın, para kaynaklarını yüksek karların elde edildiği finans sektörüne kaydırmıştır. Yerli holdinglerin bazıları, benzer şekilde hareket ederek reel sektörden finans sektörüne yatırımlarını yönlendirmiştir. Yüksek faiz ve arbitraj getirisi, kısa vadeli sermaye girişlerinin artmasına neden olmuş, mali dengeleri bozmuştur. Gelişmiş ülke iktisadi sistemlerinin kaldırmasının zor olduğu bu politika, uzun vadeli öngörülerin yapılmasının güç olduğu Türk iktisat sisteminde olumsuz gelişmelere neden olmuştur. Devlet borçlanmaları, toplanacak olan vergilerin borçlara aktarılması yoluyla karşılanabilmektedir. Türkiye’de hükümetler, kurumlar vergisi gibi sermayedar kesimin vergilerini arttırmak yerine, ücretli kesimin vergilerine dayanarak borçlandıkları ve borçlarını ödediklerinden, bu kesimlerden finans sermayesine kaynak aktarımı gerçekleşmektedir. (Marois, 2013: 161)

Bu durum 1994 Krizi’nin sosyoekonomik etkileri değerlendirilirken ele alınacak olup, burada öncelikle belirtilmesi gereken husus, Türkiye’nin finans sermayesinin dayatmaları ile yön almasının, devlet yönetiminde meşruiyetin kaynağı hususunda soru işaretleri yarattığıdır. Siyaset bilimi alanına giren konular bu çalışmanın esas alanını teşkil etmemekle birlikte, sosyal politika kapsamında ele alındığında, sosyal politikaların uygulanmasındaki hedef kitlelerin geniş halk kitleleri olması ve devlet yönetimlerinin bu halk kitlelerinden gücünü alıyor olması ile

hükümetlerin finans sermayesinin menfaatlerini ön sıraya alması arasında bir çelişki mevcuttur. Türkiye’de 1980 kırılması başlangıç teşkil etmek üzere, özellikle 1989 dönüşümünden sonra sosyal politikanın temelini teşkil eden toplumsal uzlaşma anlayışının, hükümetlerdeki etkisini kaybettiği anlaşılmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında, sermayedar kesimin reel sektörde faaliyet göstermek yerine finansal gelir elde etme amacına yönelmesi sonucunda, işçi kesiminin üretimden gelen gücünün daha az önem taşıma durumuna düşmesi de etkili olmuştur.

Grafik 5 – KKBG/GSYH Oranı (1990-1997) (%)

Kaynak: (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014a)

Faiz ödemeleri ile kamu kesimi borçlanma gereği arasında yakın ilişki mevcuttur. Grafik 5’de, kamu kesimi borçlanma gereğinin GSYH içindeki payının kriz öncesi ve sonrası yıllardaki değişimi görülmektedir. Belirtilen oran iktisadi açıdan, devletin gelir-gider dengesini çevirebilmesinin borçlanmaya bağlı olup olmadığını göstermesi yönüyle önemlidir. Devletin faiz ödemeleri ile aşağıdaki grafik arasında yakınlık bu açıdan anlamlıdır. Faiz ödemelerinin GSYH içindeki payı arttıkça kamu kesiminin borçlanma ihtiyacı artmıştır. Bir başka ifade ile kamu kesimi borçlarının faizlerini borçlanarak ödemek durumunda kalmıştır. Sosyal politika açısından Türkiye’nin iktisadi durumunun bu şekilde seyretmesinin olumsuz yansımaları bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, ülkenin yarattığı katma değer sürekli borçlanma ve faiz ödemeleri yoluyla yerli ve yabancı sermayedara

aktarılması, toplumun refah seviyesinin yükseltilmesi ve geleceğine yatırım için yeterli kaynak aktarılamamasıdır.

Grafikte buna ek olarak, daha önce değerlendirilmiş olan, 5 Nisan Kararları'nın kısa vadeli mali dengeler açısından başarılı olduğu yönündeki olgu gözlemlenebilmektedir. 1994 ve 1995 yıllarında KKBG/GSYH oranı, uygulanan kararlar neticesinde düşüş göstermiştir. Ancak 1996 yılındaki yükseliş, 5 Nisan kararlarının kalıcı çözüm üretmediğini göstermektedir.

Sosyal politika üzerinde parasal ve mali politikaların belli kriz dönemlerinde belli etkileri bulunmaktadır. Öncelikle, enflasyonun aniden yükseldiği bir dönemde faiz oranları da işsizlik ve yurtiçindeki toplam talep düzeyine bağlı olmadan artış göstermektedir. Bu durumda işsizlikteki artış, enflasyonu düşük tutmanın maliyeti olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, devletin sosyal politika için gerçekleştirecekleri harcamaların karşılanması amacıyla kullanılan borçlanma imkanları, küresel ekonominin sorunlu olduğu dönemlerde önemli ölçüde azalmaktadır. (Hay, 2011: 205) Grafik 5'te, sosyal politika alanını bu şekilde daraltıcı bir iktisat politikasına neden olabilecek şekilde, kamu borçlarının arttığı gözlemlenebilmektedir.

Programın amaçlarından biri kamu kesimi gelir-gider dengesini kurmak, devletin borçlanma ihtiyacını düşürmektir. Ayrıca, kamu kesimi açıklarının kapatılması, teknolojik geri kalmışlığa son verilmesi ve kaynakların daha etkin kullanılması için KİT'lerin özelleştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Sosyal güvenlik reformu, vergi reformu, tarımsal destekleme politikalarının yeniden düzenlenmesi, bankacılık reformu ve sermaye piyasasının yeniden düzenlenmesi gibi uygulamalar, ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir bir temele oturtulması amacıyla bu süreçte ekonomide yapılması düşünülen yapısal değişikliklerdir. (Şahin, 2009: 212) Bir görüşe göre 5 Nisan Kararları alınarak, *“temel olarak, üretim yapan, sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından, ekonomide piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurallarıyla işlemesini sağlayan ve sosyal dengeleri gözetten bir devlet yapısına geçiş”* hedeflenmiştir. (Demiray Erol, 2013: 69) Ancak, 5 Nisan Kararları'nın gerekçesi değerlendirildiğinde, sosyal dengeleri gözetme amaçlı olarak herhangi bir konuya değinilmediği anlaşılmaktadır. Bu nedenle, 5 Nisan Kararları

için, 24 Ocak Kararları'nın devamı niteliğinde olduğu ve aynı şekilde sosyal politikasızlık amacı güttüğü tespiti yapmak mümkündür.

Orhan'ın tespit ettiği üzere, 5 Nisan Kararları iki ayrı nitelik taşıdığını belirtilebilir. İlk kısmı, döviz kuru, ücret-fiyat politikaları, Merkez Bankası, bankacılık sistemi, sermaye piyasası ve kamu sektörüne yönelik önlemler, tarımsal destekleme politikaları, toplumsal mali dayanışma ve vergi politikalarına ilişkindir. Kamu sektörüne yönelik alınan önlemlerin özünde, yukarıda değinilmiş olan, kamu kesimi borçlanma gereği ve finansman kaynakları bulunmaktadır. Yapısal düzenlemeleri içeren diğer bölümde, öncelikli olarak kamuya ait üretim alanlarının özelleştirilmesi ya da iyileştirilmesi, kamu sektöründeki istihdamın rasyonalizasyonu, yerel yönetimlere ilişkin idari ve mali düzenlemelerle sosyal güvenlik kuruluşlarının reformu bulunmaktadır. 5 Nisan kararları özetle şu şekildedir: (Orhan, 2013: 100-101)

“Gelirleri arttırmaya yönelik olarak petrol ürünleri başta olmak üzere KİT’lerin ürettiği mal ve hizmetler için fiyat ayarlaması hedeflenmiştir. Ücretliler dışında kalan vergi mükelleflerinden ek emlak vergisi ve net servet üzerinden alınan vergiler gibi vergiler talep edilmiştir. Para ve döviz piyasalarında istikrarı sağlamak için iç borçlanmaya gidilerek %50 faizli hazine bonosu satılmış, bankalar mevduat sigorta fonu kapsamına alınmış, hazinenin Merkez Bankası’ndan aldığı avans miktarı azaltılmıştır. Merkez Bankası’nın bağımsızlığı amaçlanmış ve parasal büyüklükler üzerindeki kontrolü arttırılmıştır. Ulusal paranın değeri yıllık %20 civarında düşürülmüştür. Kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi için kurumsal ve yapısal düzenlemeler öngörülmüştür. Özellikle aşırı görev zararları sebebi ile kamu bankalarının öncelikli özelleştirmesi ve değeri dolayısıyla özelleştirilemeyen KİT’lerin kapatılması amaçlanmıştır. Sosyal güvenlik kurumlarının reformize edilmesi kapsamında, prim gün sayısı ve miktarı başta olmak üzere, emeklilik yaşının arttırılmasına yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Tarımsal desteklemelerde dünya fiyatları baz alınmış ve desteklenen mal sayısına sınırlama getirilmiştir. Ücretleri ve fiyatları kontrol altına alacak uygulamalara gidilmiştir.” (Orhan, 2009: 101-102)

Ancak, hükümet, yerel seçimler nedeniyle kararları açıklamakta geç kalmış, ayrıca

yukarıda da belirtildiği üzere, sadece 1994 yılı için kamu gelir-gider dengesini tutturabilmiştir. (Şahin, 2009: 223)

Ücret ve fiyatların kontrol altına alınması ve öncelikli olarak kamu gelir-gider dengesinin tutturulmasının hedeflenmesi, reel ücretler üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. 5 Nisan'dan sonra yaşanan gelişmeler sonucu reel para stokunda düşüş yaşanmış, buna bağlı olarak tüketim harcamaları düşmüştür. Faiz oranlarındaki artış yatırımları yavaşlatmıştır. Faizlerin yükselmesi ayrıca, tasarrufları arttırıcı ve tüketimi kısıcı etki yaratmıştır. Toplumun elindeki birikimlerin niteliği, fiziksel varlıklardan, finansal araçlara kaymıştır. Reel ücretler düşmüştür. (Demiray Erol, 2013: 69) Reel ücretlerdeki düşüş aşağıda ayrıca incelenmiştir.

Ancak, kriz öncesinde görülen bir çok sorun kriz sonrasında da devam etmiştir. 2000 Krizi'ne kadar, 1994 Krizi'ne neden olan unsurlara ait göstergelerde düzelme gözlenmemiş, sorunlar sürekli olarak geçici önlemlerle bastırılmak süreti ile ertelenmiştir. Bu önlem, bastırma imkanları tükendikten sonra ciddi patlamalara neden olmaktadır. (Kepenek ve Yentürk, 2007: 586) Bunun en önemli örneği 2000-2001 Krizleri'dir.

Krizden çıkışın yolu ağırlıklı olarak sosyal politika alanında toplumu olumsuz etkileyen uygulamalarda bulunmuş, 5 Nisan kararlarına bu düşünce temel teşkil etmiştir. Kamu kesiminde kadrolu personel alımı ve geçici işçi istihdamı durdurulmuş, ücret ve maaşların bütçe imkanları ile sınırlı olarak artacağı ilan edilmiştir.* Ücret ve maaş artış oranları enflasyonun altında belirlenmiştir. (Şahin, 2009: 216) Bu durum, gelir dağılımındaki sabit gelirliler aleyhine olan durumu daha da kötüleştirmiştir. Bankalar mevduat faizlerini hazine bonosu faizlerindeki artışa paralel olarak yükselttikleri için rantıye kesiminin gelirleri artmıştır. (Karluk, 2009: 426) Tasarrufa yönelik önlem olarak tarımda destekleme alımları daraltılmış**, uygulanan destekleme fiyatları enflasyon hızını karşılayamadığından çiftçilerin

* 1995 yılında dönemin başbakanı Tansu Çiller, KİT işçisine yüzde sıfır zam teklif etmiş; sonraki yıllarda dönemin Türk-İş Genel Başkanı Bayram Meral, sıfır zam karşılığında kendisine bakanlık teklif edildiğini iddia etmiştir. (Hürriyet Gazetesi, 09.05.1999)

** Alınan önlemler kapsamında destekleme alımlarında fiyatları daraltan hükümetin 1995 yılında Giresun'da seçim otobüsü üzerinden fındık fiyatlarını açıklaması sonrası yuhlanması, halkın 5 Nisan Kararları'na tepkisini gösteren önemli bir olay olarak gözlenmiştir. (Milliyet Gazetesi, 12.08.1995)

gelirleri de işçi ücretleri gibi reel olarak düşüş yaşamıştır. (Karluk, 2009: 426) Tüm bu olgular, aşağıdaki bölümde ilgili veriler üzerinden incelenmiştir.

1.4.3. 1994 Krizi'nin Sosyoekonomik Etkileri

Teorik incelemede belirtildiği üzere, iktisadi krizler ile sosyal politika arasındaki ilişki öncelikle krizlerin olumsuz sosyoekonomik etkilerinin düzeltilmesi hususunda ortaya çıkmaktadır. Bu bölümde, daha önce iktisadi sebepleri belirtilmiş olan sosyoekonomik etkiler incelenmiştir. İnceleme, iktisadi kriz öncesi ilgili veriler ile iktisadi kriz sonrası verilerin karşılaştırılarak krizin ortaya çıkarttığı farkın gözlemlenmesi yöntemi ile gerçekleştirilmiştir.

1.4.3.1. Gelir Dağılımı ve Yoksulluk

1994 Krizinin ve krizden çıkış amaçlı olarak Dünya Bankası ve IMF politikalarının Türkiye’de uygulanmasının en önemli olumsuzluğu, gelir dağılımında bozulma ve yoksulluk olarak ortaya çıkmaktadır. Bir dönem Türkiye’de de görev almış olan DB eski Başkan Yardımcısı Karaosmanoğlu, Uruguay Turu’nda yönetim direktörü unvanı ile 13 Nisan 1994 tarihinde, Türkiye’de 1989 dönüşümünün sonucu olarak 1994 Krizi’nin patlak vermesinden hemen sonra, Tur kapsamında ve krize değinmeden bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride “*Yıllar boyunca Dünya Bankası, ticaret liberalizasyonunu ülkelere yardım stratejisinin anahtar unsuru olarak desteklemiştir. Böyle yapmaya da devam edeceğiz. Tabii ki herkesin farketmediği üzere, ticari liberalizasyondan kaynaklanabilecek maliyetler bulunmaktadır ve bu maliyetler bir ülkeden diğerine daha büyük olabilir. Tekrar belirtelim, Banka (DB) geçiş aşamalarında bu ülkelere yardımcı olmaya hazırdır. Bu süreçte, borç alan üye ülkelerimizin yanındayız.*” demiştir. (WorldBank, 1994)

Söz konusu liberalizasyon sürecinin Türkiye’de de yaşanmasının sonucunda ortaya çıkmış olan 1994 Krizi’nin en büyük maliyeti gelir dağılımı ve yoksulluk alanında gerçekleşmiştir. Bunun nedenlerinden biri, finansal hareketlerin serbest

bırakılması sonucunda reel sektör gelirlerinin, finans sermayesinin gelirlerine kıyasla geri plana düşmesidir. 1990'ların başından itibaren bankalar, kamu borçlanma işlemleri üzerinden yüksek kar elde etmişlerdir. Birincil görevi uygun koşullarda kredi imkanları sunarak reel sektörün büyümesine yardımcı olmak olan bankalar, devlete borç vererek elde edilen faiz gelirlerine yönelmişlerdir. (Acar Boyacıoğlu, 2003: 526) Kamu borçlarının borç takası yoluyla sürdürülebilir durumda olmadığı ve vergi gelirleri üzerinden finanse edildiği durumlarda vergi mükelleflerinden finans sermayesi sahiplerine gelir aktarımı gerçekleşmektedir. Kamu borçlanmasını sağlayan kesim yüksek sermaye sahipleri olduğundan, ülkede yaratılan katma değer akışı da bu kesime doğru gerçekleşmektedir. Hükümetlerin yüksek faizle borç almaları, bu şekilde bir işleyiş içerisinde gelir dağılımını bozmuştur. 1987 yılında en düşük %20'lik gelir grubunun gelirden aldığı pay % 5,2 iken, 1994 yılında % 4,9'a düşmüştür. Diğer taraftan en yüksek gelirli % 20'lik grubun gelirden aldığı pay 1987 yılında % 49,9 iken, 1994 yılında % 54,9'a çıkmıştır. (Bayraktar, 2009: 302) Bununla birlikte, verilerdeki değişimin sadece 1994 Krizi kaynaklı olduğunu iddia etmek, aradaki zamanın uzun olması nedeniyle mümkün değildir. Aradan geçen 7 yıl içerisinde iktisadi kriz dahil pek çok iktisadi unsur, verilerdeki değişimin nedenleri arasında yer almaktadır.

1987-1994 verilerini değerlendiren Koyuncu ve Şenses, bu dönemde çalışan kesime yüksek ücret ve maaş artışları verildiğini, sermayedarlara faiz üzerinden yüksek getiri sağlandığını ve vergi oranları ile hammadde fiyatlarının düşük tutulduğunu belirterek ekonomide genişlemeci politika izlendiğini ifade etmekte; bu politika ve 1994 Krizi nedeni ile gelir dağılımının bozulduğunu tespit etmektedirler. Bu dönemde en yüksek gelir grubu haricindeki grupların tamamının gelirden aldığı pay azalırken, en yüksek gelir grubunun payı artış göstermiştir. Gelir dağılımındaki bu genel bozulma kentsel bölgelerdeki bozulmadan kaynaklanmıştır. (Koyuncu ve Şenses, 2004: 23-24)

1994 yılına ait gelire göre sıralı %20'lik gelir dağılımı incelendiğinde, nüfusun en çok gelir elde eden %20'lik kesiminin toplam gelirin %54,9'una sahip olduğu, bir sonraki dilimin dahi (toplamın %19'u) en çok gelir elde edenlerin ancak %35'i kadar bir gelire sahip olabildiği görülmektedir. Bu veriler başlı başına bir

bozuk gelir dağılımını ortaya koymakla birlikte, 1994 yılına ait verilerin sonraki yıllarla karşılaştırılması da bu kriz yılı özelindeki gelir dağılımı bozukluğunu gözler önüne sermektedir. 2001 yılının hemen sonrasına ait olan 2002 yılı verilerine göre en çok gelir elde eden %20'lik kesim toplam gelirin %50'sini elde etmektedir. En az gelir elde eden %20'lik kesim ise toplam gelirin %5,3'üne sahiptir. Veriler karşılaştırıldığında en çok gelir elde eden kesimin gelirinde 4,9 puan düşüş, en az gelir elde eden kesimin gelirinde ise 0,4 puan artış gerçekleştiği anlaşılmaktadır. (TÜİK, 2014e) 1994 Krizi dönemindeki yoksullaşma, toplumun bankalara ödeyemediği kredi borçlarındaki artıştan gözlenebilmektedir. 1993 Aralık ayında, bir önceki yılın aynı ayına göre bankaların takipteki alacakları %97 oranında, 1994 Aralık ayında ise %165 oranında artmıştır. (Türkiye Bankalar Birliği [TBB], 2014)

Fonksiyonel gelir dağılımı verileri, özellikle ücretli kesim için 1994 yılında yoksullaşmanın söz konusu olduğunu göstermektedir. Faktör gelirleri içerisinde tarımın payı 1992'de %15 iken, 1993'te %14,8, 1994'te %15,9 olmuştur. Tarım dışı maaş ve ücretlerin payı 1992'de %34,4, 1993'te %32,8, 1994'te %25,1'dir. Kar, faiz ve rant gelirleri 1992'de %48,2, 1993'te %50,1, 1994'te ise %57,6'dır. (Süleyman Özmucur'dan aktaran: Yumuşak ve Bilen, 2000: 80) Buna göre tarım gelirleri 1994 yılında sınırlı artış gösterirken, ücret gelirlerinin oranı sert düşüş yaşamıştır. Kar, faiz ve rant gelirleri ise 1994 Krizi'nin finansal gelirleri arttırıcı özelliğine uygun olarak artış göstermiştir.

Tablo 3 – Yoksulluk Oranı (1987 ve 1994) (%)

	1987	1994
MGM		
KENT	6,9	8,7
KIR	21,2	20,2
TÜRKİYE	11,5	11,5
TGM		
KENT	14,3	20,0
KIR	41,5	42,5
TÜRKİYE	27,0	29,5

Kaynak: (Dağdemir, 2002: 10)

1987 ve 1994 yılları arasında karşılaştırma yapan tek yoksulluk çalışması olarak, Koyuncu ve Şenses tarafından, Dağdemir'in çalışmasına işaret edilmektedir.

(Koyuncu ve Şenses, 2004: 26) Bu nedenle, işaret edilen çalışmadaki Tablo 3’te belirtilen hesaplama sonuçları değerlendirilmiştir. Çalışmada minimum gıda maliyeti ve temel gereksinimler maliyeti üzerinden yoksulluk oranı hesaplamaları yapılmıştır. MGM (Minimum Gıda Maliyeti) üzerinden hesaplanmış olan yoksulluk oranı Türkiye genelinde 1987 ve 1994 yılları arasında aynı kalmıştır. Bunun nedeni, kentsel yoksulluk artarken kırsal yoksulluğun düşmüş olmasıdır. TGM (Temel Gereksinimler Maliyeti) hesaplamasında ise hem kentsel hem de kırsal yoksulluğun arttığı görülmektedir.

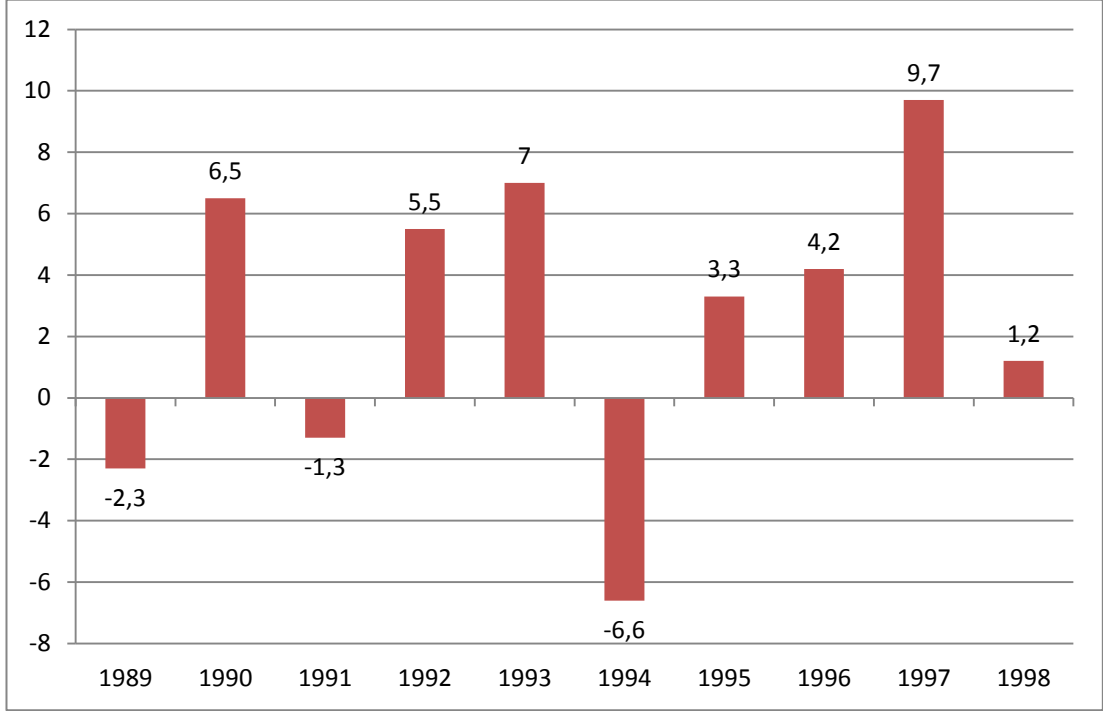
1980 sonrası dönemde gelir dağılımının bozulmasının başlıca sebepleri nüfus artışıyla birlikte artan işsizlik, reel ücret ve maaşlardaki gerileme ve fiyat artışları, sendikal faaliyetlerin kısıtlanması, vergi politikalarındaki değişiklikler (vergi gelirleri yerine iç borçlanmaya yönelme ve dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payının artması), faiz hadlerinin yükselmesi, tarım gelirlerinin azalması olarak sıralanabilir. (Güçlü ve Bilen, 1995: 164-167) 2002 yılına ait bir TCMB raporunda, 1977-1988 yılları ile 1994 sonrası dönemde yoksulluğun arttığını belirtilmekte ve bu artış sürecinin özellikleri “*reel ücret/maaşlarda, emekli aylıklarında ve tarımsal ticaret hadlerinde olumsuz değişimler, şehirlerde çalışan işçi sınıfının yüksek ve düşük ücretli kesimleri arasındaki farkın daha da açılması, işgücü piyasasının resmi ve resmi olmayan kesim olarak ikiye ayrılması nedeniyle oluşan çift karakterli yapı, yüksek faiz oranlarının diğer gelir kategorileriyle yarattığı çelişkiler (Katma değerden yapılan faiz ödemelerinin oranı arttıkça net kârın, ücretlerin veya her ikisinin birden katma değer içindeki payı düşmektedir. Buna ek olarak, gittikçe artan kamu borç yükü nedeniyle refah-odaklı kamu harcamaları da kısıtlanmıştır.)*” olarak sıralanmaktadır. (TCMB, 2002: 46) Sayılan nedenlerin tamamı 1994 krizi döneminde gelir dağılımındaki bozulma ve yoksullaşma için de geçerli olmakla birlikte, bu dönemde reel sektörün geri plana itilerek finans sektörünün ön plana çıkması, önceki yıllara kıyasla daha önemli bir neden olarak belirlemektedir.

1.4.3.2. Reel Ücretler ve Emek Verimliliği

Gelir dağılımında adaletsizliğin en önemli nedenlerinden biri reel ücretlerdeki düşmedir. Bununla birlikte, gelir dağılımındaki bozulma sadece reel ücretlerin düşmesi üzerinden değil, verimlilik artışı da dikkate alınarak incelenmelidir. Verimlilik artışı, işletmelerin çıktılarının girdilerine oranındaki artışı ifade etmektedir. Bu gerçekleştiğinde yaratılan katma değerde artış gerçekleşmektedir. Reel ücretlerin erimesi bir yana, sabit kalması dahi bu durumda, katma değerdeki artışın diğer üretim unsurlarına yönlendirildiğini göstermektedir. Katma değerün üretim unsurları arasında eşitsiz dağılımı, gelir dağılımının bozulmasındaki en önemli etkenlerden biridir. Bir Merkez Bankası Raporu'na göre *“1980’ler ve 1990’larda imalat sektöründe işgücü verimliliği artmıştır. 1980’den sonra istihdam artış oranı yavaşlarken, imalat sanayinde ağırlıklı olarak 1970’lerde yaratılmış olan atıl kapasite bu dönemde yüksek oranda kullanılmıştır. Bu da 1980’ler ve 1990’larda özellikle orta ve büyük ölçekli imalat firmalarının işgücü verimliliğini artırmıştır. Reel ücretler ve işgücü verimliliği arasındaki ilişki incelendiğinde, 1980’den 1993’e kadar imalat sanayinde işgücü verimliliğinin istikrarlı bir şekilde artmış olduğu ve 1997’de ortalama işgücü verimliliğinin 1980’deki düzeyinin iki katına çıktığı görülmektedir. Ancak 1980’lerde reel ücretler sürekli olarak düşmüş ve 1990-1993 arasında yaşanan görece artışa karşın 1997 yılında reel ücretler 1980’deki seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde reel ücretler işgücü verimliliğine paralel gitmemiştir.”* (TCMB, 2002: 47)

Aşağıdaki Grafik 6’da yıllar itibariyle işgücü verimliliğindeki yüzdesel değişim görülmektedir. Türkiye’de iç sermaye yetersizliğinin patlak verdiği 1989 yılı, 1991 ve 1994 kriz yılı haricinde işgücü verimliliği sürekli artış göstermiştir. 1994 Krizi öncesi iki yılda sırasıyla %5,5 ve %7 oranında yüksek seviyeli artış olmuştur. 1993 Krizi’ni izleyen yıllarda da artış hızlanarak devam etmiştir.

Grafik 6 – İşgücü Verimliliği Değişim Oranı (1989-1998) (%)

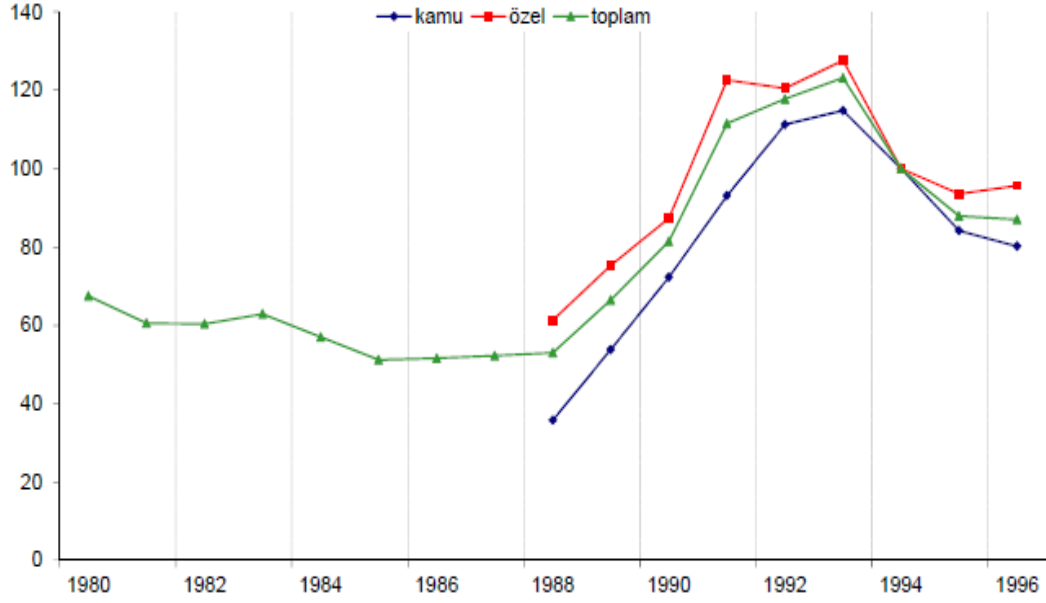

Kaynak: (Saygılı v.d., 2002: 94)

1989 sonrasındaki istikrarsız sürecin kökenindeki sebeplerden biri, dönem başında üretim faktörleri arasında yaratılan değerın dağıtımında ücretli kesim lehine meydana gelen değişme olmuştur. (Boratav, 2010: 197) Krizin sebebi ile reel ücret artışını ilişkilendiren bir görüşe göre de 1994 Krizi öncesinde reel ücretlerde yaşanan artış, aşırı değerli döviz kuru karşısında çalışanların mevcut durumlarının korunması amacıyla gerçekleştirilmiş, bununla birlikte artan ücretler bütçe açıklarına ortaya çıkartmıştır. Bu nedenle kamu yatırımlarına bütçeden pay ayırlanamamıştır. İç borçlar buna bağlı olarak artarken, faiz oranları da yükselmiştir. (Orhan, 2013: 98)

Bununla birlikte, Boratav’a göre krizler “*sermayenin rövanş aldığı dönemeçler*”dir. 1978 krizi sonrasında, 1994’te ve 2001’de bölüşüm ilişkilerinde ücretli kesim olumsuz etkilenmiştir. Ayrıca bu dönemde ücretli kesimin lehine gerçekleşen olguların geri dönüşü, iktisadi krizlere ek olarak IMF politikaları ile de gerçekleştirilmiştir. 1989 dönüşümü ile birlikte iktisat politikalarının IMF güdümünde belirlenmesi, sermayenin menfaatleri yönünde, ücretli kesimin aleyhinde sonuçlar ortaya çıkarmıştır. (Boratav, 2010: 199)

Grafik 7 – Reel Ücret Endeksi (1980-1996) (1997=100)

Kaynak: (Taymaz v.d., 2014: 3)

Grafik 7’de 1980-1996 yılları arasında reel ücretlerdeki değişim görülmektedir. Yukarıda belirtilen görüşten kısmen farklı olarak grafikten, 1988 ile 1994 yılları arasında reel ücretlerde artış olduğu anlaşılmaktadır. Bir görüşe göre 1988 yılında başlayan artışın nedenleri, bu dönemde sendikal hareketteki artış* ve 1987 Referandumu ile siyasi yasakların kalkması sonucunda popülist siyasetin tekrar başlamasıdır. Reel ücretler 1988-1991 yıllarında hızlı bir şekilde artmış, 1991-1993 yılları arasında hız kesmekle birlikte artmaya devam etmiştir. 1994 Krizi ile birlikte enflasyonun %100’ün üzerinde artması ile birlikte reel ücretler ciddi düşüş yaşamıştır. (Taymaz v.d., 2014: 4)

Koyuncu ve Şenses’e göre de, reel ücretlerdeki düşüşte reel ücret artışına engel olan 5 Nisan Kararları’nın etkisi oldukça fazladır. Asgari ücret ve memur maaşları bu dönemde %5 oranında, özel sektörde ücretler ise %14 oranında düşüş yaşamıştır. Ayrıca, toplu sözleşmelerin iki yıllık olarak düzenlenmesi nedeniyle önceki yılda kamu çalışanları krizden fazla etkilenmezken, 1995 yılında reel ücretlerde %21’lik kayıp gerçekleşmiştir. (Koyuncu ve Şenses, 2004: 20) Özveri de 5 Nisan Kararları ile 4. dilim KİT zamlarının ödemesinin 6 ay süreyle ertelendiğini

* Sendikal hareket, 1980’lerin sonlarındaki canlanmaya rağmen askeri darbenin etkisinden kurtulamamıştır. 2821 ve 2822 Sayılı Yasalar’ın sendikal faaliyetleri genellikle sektör bazında sınırlandırması sonucunda sendikalar halktan destek bulmakta güçlük çekmişlerdir. (Taymaz v.d., 2010:4)

aktarmakta; bu ertelemenin 1993 sonundan 1994 sonuna kıyasla reel ücretleri %39 oranında erittiğini belirtmektedir. Bu dönemde ayrıca asgari ücret bir ay gecikmeli belirlenmiş, memur maaş katsayılarının arttırılmamamsı suretiyle emekliliği hak etmiş olanların kıdem tazminatlarından tasarruf edilmiş, kamu işçilerinin ikramiye tarihleri ücret zamlarından iki gün öncesine alınarak daha az ödenmesi sağlanmıştır. (Özveri, 1999: 71-72) Bu uygulamalar, iktisadi krizlerin “*sermayenin rövanş aldığı dönemler*” olduğu yönündeki Boratav’ın görüşünü desteklemektedir.

Verimlilik ve ücret verileri üzerinden bölüşüm kalıbı analizi yapan Yentürk’ün bulguları da bu tespiti destekler niteliktedir. Yentürk gerçekleştirdiği analizde, verimlilik-ücret ilişkileri açısından ilgili dönemlerin emek yönelimli veya sermaye yönelimli olduğu bulgularına varmaktadır. 1974-1976 arası dönem, ithal ikameci iktisat anlayışının uygulandığı ve verimliliğin ücretlerden daha fazla arttığı bir dönem olarak sermaye yönelimlidir. Bunu takip eden 1977-1979 döneminde ithal ikameci yönelim krize girmiş, ücretler verimlilikten fazla artış göstermiştir. Bu durumda bu dönem emek yönelimli olarak ifade edilmektedir. Bu dönemin sonundaki kriz yılı olan 1980’de ücretler hızlı düşerken verimlilik daha yavaş düşmektedir. Dolayısıyla bu dönem sermaye yönelimlidir. 1981-1982 dönemi de aynı özelliği sergilemektedir. Ücretlerin düştüğü, verimliliğin arttığı 1983-1987 dönemi de sermaye yönelimlidir. Ekonomik durgunluğun yaşanmasıyla 1988 yılı sermaye yönelimli olmuştur. 1977-1979 döneminden sonra ilk kez, 1989-1993 yılları arasında ücretler verimliliğin üzerinde seyretmiş ve bu dönem emek yönelimli olmuştur. 1994 kriz yılında bu durum tersine dönmüş ve sermaye yönelimli durumuna gelmiştir. Grafik 7’de belirtilen veriler ile Koyuncu ve Şenses’in belirttiği verilerin aksine, Yentürk’e göre 1995 ve 1996 yılları, ücretlerin iyileşmesi sonucu emek yönelimli yıllardır. Verimlilik artışının ücret artışlarının önüne geçtiği 1997 yılı ise sermaye yönelimlidir. (Yentürk, 2005: 205-206)

Ücretlerin artışının, verimlilik artışının ek yatırımlara dayanması durumunda mümkün olduğuna işaret eden Yentürk’e göre imalat sanayii katma değeri 1980 sonrasında 1971-1976 yıllarındaki seviyesine gerilemiştir ve bu olgu, yatırımların artışında talebin önemini vurgulamaktadır. İhracattaki artışa karşın, işçilerin alım gücünün düşmesi iç talebi azaltmış, büyüme oranları buna bağlı olarak azalmıştır.

1989-1993 yıllarında yatırımların kar oranı artmış, büyüme hızlanmıştır. Ancak finansal getirilerin daha yüksek olması nedeniyle sermaye bu alana kaymıştır. Bunun sonucunda gelirler politikasının uzun dönemli büyümeyi arttırmakta yetersiz kalmış olması da yatırım ile bölüşüm ilişkisi açısından önemli bir göstergedir. Verimlilik artışları, 1980 sonrasında ihracata ve iç piyasaya dönük üretim yapan imalat sanayiinde yeni yatırımlarla değil, var olan kapasitenin artırılması ile sağlanmıştır. Yatırımlara dayanmayan verimlilik artışının uzun dönemli olması ve ücretleri arttırıcı etki yaratması mümkün olmamaktadır. (Yentürk, 2005: 200-201)

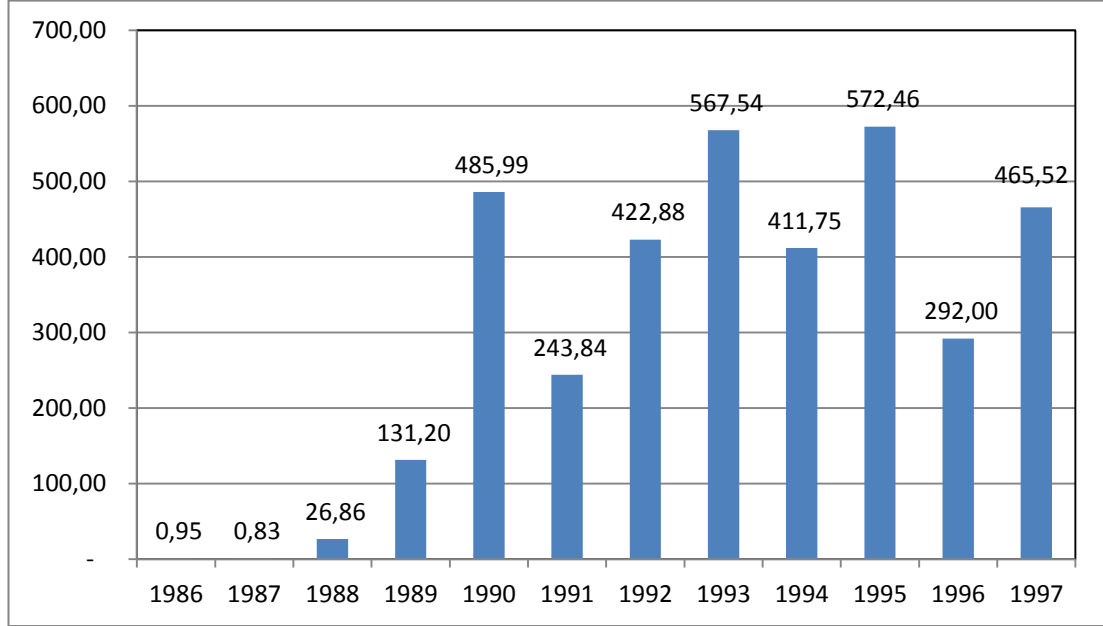
1.4.3.3. Özelleştirme

Yaşanan krize karşın, bu dönemde hükümet ortaya çıkan eşitsizlikleri ve sistemin sorunlu alanlarını göz önüne almamış, sorun yaratan sistemden farklı bir sistem geliştirmemiştir. Reel ücretlerin azaltılması ve KİT'lerin satılması üzerine kurulu neoliberal anlayış devam ettirilmeye çalışılmıştır. (Marois, 2013: 175) Özel sektör, bu dönemde reel ücretlerdeki artışın yarattığı maliyet artışını, KİT'lerden temin ettiği girdilerin fiyatlarındaki düşüşle karşılamış; ancak bunun sonucunda KİT'lerde meydana gelen zararlar topluma “*verimsiz çalışan KİT sisteminin çöküşü*” şeklinde aktarılmıştır. (Yeldan, 2004: 61) Kuruldukları dönemde iktisadi sistemin işleyişi içerisinde bir işleve sahip olan KİT'ler, kendi özellikleri gereği piyasa ekonomisinin karlılık hedefine ve disiplinine sahip olmadıklarından, zaman içerisinde piyasa ekonomisinin kendi mantığına uygun olmayan bir duruma düşme tehlikesi taşımaktadırlar. Bu nedenle, sermayedar kesimin kar amacına karşı engel teşkil etmektedirler. (Savran, 2013: 75-76) Bu düşünceye bağlı olarak KİT'ler olumsuz propagandaya maruz kalmışlardır.

Bu propagandayı yaparak hükümet, özelleştirmelere öncelik verileceğini, özelleştirilemeyecek KİT'lerin kapatılacağını ilan etmiş olmasına karşın, bu kararını istikrarlı şekilde uygulayamamıştır. Kapatılacağı veya özelleştirileceği duyurulan KİT'lerin çalışanlarının iktisadi ve toplumsal durumlarını yitirme kaygısıyla ortaya koydukları tepkiler özelleştirme uygulamalarını kısmen engelleyebilmiştir. (Şahin, 2009: 221) 1995 yılında IMF ve DB ortak toplantıları öncesinde yayınlanan

Bürokratlar İş Dünyasında Raporu'nda Türkiye, özelleştirme uygulamalarında en başarısız ülkeler arasında gösterilmiştir. (Karlık, 2009: 427) Liberal çevreler tarafından eleştirel yönde belirtilen bu durum, Türkiye'de Keynesyen refah devletinin gerilemesinin yavaşlaması anlamında olumlu bir gelişmedir.

Grafik 8 – Özelleştirme Gelirleri (1986-1997) (Milyon ABD Doları)
(Milyon ABD Doları)

Kaynak: (Doğan, 2012: 24)

Grafik 8’de, yıllar itibariyle özelleştirme faaliyetlerinden elde edilen satış gelirleri belirtilmektedir. 1989 sonrasında kurgusallaşan iktisadi sistemin mantığı ile uyumlu şekilde, bu yıldan sonra özelleştirme yönünde hükümetlerin çabası tabloda gözlenmektedir. Sermaye hareketlerinin serbest bırakılması sırasında duyurulan temel amaçlarından biri olan özelleştirmelerin hızlandırılması bir sonraki yıl gerçekleşmiş, 1990 yılında hızlı artış görülmüştür. Sonraki yıl ciddi oranda düşüş görülmekle birlikte 1993 yılına kadar artış devam etmiştir. Krizin önceki ve sonraki yılları özelleştirmelerin en hızlı yaşandığı yıllar olmuş, sonraki iki yılda aynı satış tutarı gerçekleşmemiştir. Yukarıda belirtildiği şekilde, bu yavaşlamada işçi tepkileri etkili olmuştur. Ancak bu sınırlı süreli yavaşlama, 1994 krizi ve devamında uygulanan 5 Nisan Kararları’nın temel mantığının, neoliberalizmin yapısal sorunlarının neoliberalizmin önündeki engellerin kaldırılması yoluyla, başka bir ifade ile özelleştirmeler, reel ücretlerin düşürülmesi gibi uygulamalarla çözülebileceği şeklinde olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Bu yıllarda özelleştirme faaliyetlerinin hızlı uygulanamamış olması, hükümetlerin neoliberal dönüşümü siyasi anlamda başarmış olmalarından dolayı önemini muhafaza edememiştir. Kriz sonrasında sendikaların genel yönelim üzerinde etkili olabilme güçleri neredeyse yok olmuştur. KİT'leri siyasi etkinin dışına çıkartmak, özelleştirmelerin önemli bir hedefini teşkil etmiştir. Özelleştirmeler, devletin iktisadi rolünün daraltılması yanında, KİT'ler üzerinden ücretli kesimle siyasi bağın ortadan kaldırılmasını da sağlamıştır. Buna karşın, devletin KİT'lerin satışı yoluyla iktisadi anlamda reel sektörde küçülmesi, neoliberal “*asgari devlet*” görüşü ile çelişkiler içermektedir. Çünkü devlet bu aşamadan sonra finans aygıtları yoluyla iktisadi sistemde daha fazla yer almıştır. (Marois, 2013: 148) Bu olgu, genel sürecin, bölüşüm ilişkilerinde kimin hakim olacağı mücadelesi olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. KİT'lerin özelleştirilmesi aslında, devlet yönetimlerinin ekonominin dışına çıkartılması değil, devletin sağladığı hukuki ve kurumsal altyapıya hangi tarafın hakim olacağı ile ilgilidir. Devlet yönetimlerinin iktisadi sistem üzerinde etkili olmalarının olumlu ve olumsuz yönleri ise ayrıca incelenmesi gereken bir konudur.

5 Nisan Kararları'nın özelleştirme yönüyle de eleştiren Kepenek ve Yentürk'e göre, kararların özelleştirme ya da tümüyle kapatma yaklaşımının iki önemli eksigi bulunmaktadır. İlk olarak hükümetin özelleştirme anlayışı, Türkiye'nin sanayileşme, teknolojiye dayalı dış rekabet ve uzun dönemli büyüme hedefleri göz ardı edilerek tespit edilmiştir. Buna ek olarak, özelleştirme uygulamalarında, satış şekli, yerli veya yabancı sermaye arasındaki tercih, satıştan elde edilecek tutarın ne şekilde kullanılacağı gibi konularda prensip ve kurallar ortaya konmamıştır. (Kepenek ve Yentürk, 2007: 584)

5 Nisan Kararları'ndan sonra, yapılan analizleri takiben bu kararların uygulanabilmesi için 24.11.1994 tarihinde Özelleştirme Kanunu (Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun) çıkarılmıştır. Kanun uyarınca “*Özelleştirme Yüksek Kurulu*”, “*Özelleştirme İdaresi Başkanlığı*” ve “*Özelleştirme Fonu*” kurulmuştur. Özelleştirmelerin kapsamı genişletilerek, iktisadi devlet teşekküllerinin yanında diğer kamu kurumlarının da özelleştirilmesinin önü açılmıştır. (Küçükocaoğlu, 2014: 48)

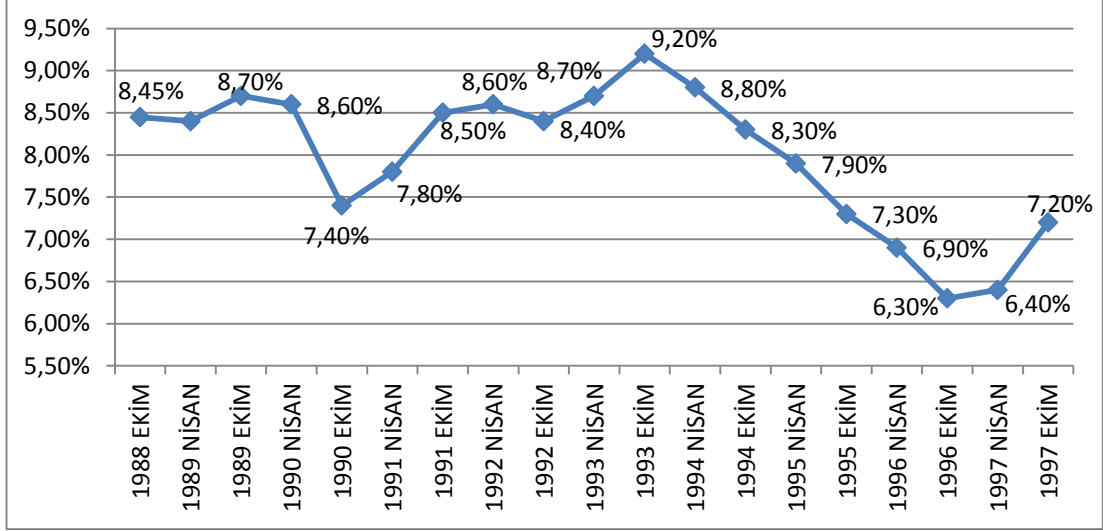
Özelleştirmelerin hukuki altyapısını oluşturmaya ek olarak 1994 Özelleştirme Kanunu, özelleştirilecek KİT'lerin iç yapılarının gözden geçirilmesi ve yenilenmesi amacıyla yönelik olarak da kabul edilmiştir. Bu amaca göre, KİT'ler piyasa odaklı olarak reforma tabi tutulacaktır. Değişimin meydana getireceği sıkıntıların KİT çalışanları tarafından tepki ile karşılanmaması için işten atmalar, yer değişiklikleri gibi konularda bazı uygulamalara hükmedilmiş, toplu sözleşmelerin devamlılığının sağlanacağı belirtilmiştir. (Marois, 2013: 147) Özelleştirme faaliyetleri nedeni ile işini kaybeden çalışanlara iş kaybı tazminatı verilmesi, Emekli Sandığı'na tabi personeli emekliliğe teşvik etmek amacıyla emekli ikramiyelerinin %30 fazlası ile ödenmesi, kadrosu iptal edilen personelin diğer kamu kuruluşlarında boş yerlere atanması belirtilen uygulamalar içinde yer almıştır. (Küçükkocaoğlu, 2014: 48)* Ancak bu hükümlerin çalışanlara faydası olmamış, KİT'lerdeki örgütlü işgücünün sosyal hakları ve pazarlık gücü azalmıştır. (Marois, 2013: 147)

1.4.3.4. İşsizlik

İşsizlik, Türkiye'nin en büyük sorunlarından biri olarak geçmişten beri varlığını sürdürmüştür. 1994 Krizi öncesi ve sonrası dönemi içeren işsizlik verileri aşağıdaki Grafik 9'da belirtilmiştir. İşsizlik oranı, finansal serbestleşmenin gerçekleşmesini takiben kısa süreli düşüş göstermiş, ancak 1990 yılından itibaren, 1993 yılı sonuna kadar dalgalı şekilde artmıştır. Kriz özelinde grafikte herhangi bir değişim gözlenmemektedir. Kriz öncesinde başlayan işsizlik düşüşü, eldeki verilere göre azalma eğilimindedir. Ancak bu verilerden, daha önce belirtildiği şekilde, sermayenin finansal hareketlerden elde ettiği gelirlerin arttığı dönemde reel sektöre yatırımların azalmasına bağlı olarak işsizlik seviyesinde artışın gerçekleştiği gözlenebilmektedir. Koyuncu ve Şenses'in belirttiğine göre kriz sonrası dönemde özel sektör istihdam endeksi ciddi artış göstermiş, kamuda ise düşmeye devam etmiştir. (Koyuncu ve Şenses, 2004: 20-21) Bu tespit, istihdam verileri üzerinden 1994 Krizi'nin KİT'ler üzerinde gerçekleştirdiği olumsuz etkiyi de ortaya koymaktadır.

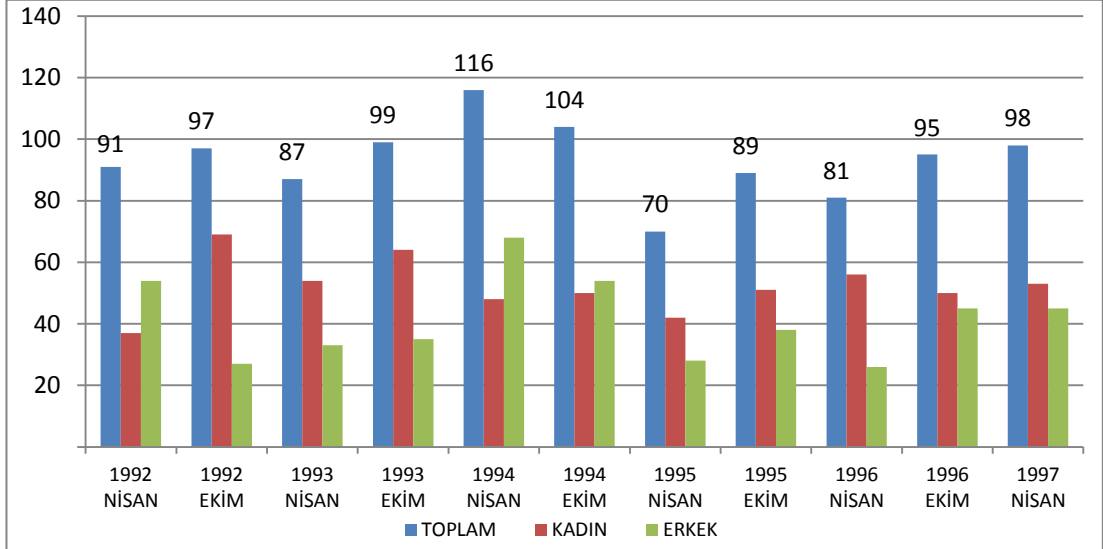
* Emekli ikramiyesi ve sosyal yardım uygulamaları, kanunda daha sonra yapılan değişikliklerle yürürlükten kaldırılmıştır. (Küçükkocaoğlu, 2014:49)

Grafik 9 – İşsizlik Oranı (1988-1997) (%)

Kaynak: (TÜİK, 2014)

Grafik 10 – İş Bulma Ümidi Olmayan Nüfus (1992-1997) (Bin Kişi)

Kaynak: (TÜİK, 2014)

Kriz dönemlerinde işsiz kitle içerisinde oluşan başka bir etki, iş bulma ümidinin azalmasıdır. Grafik 10'da, 1994 Krizi ile öncesi ve sonrasında iş bulma ümidi olmayan nüfustaki değişim belirtilmektedir. 1993 Nisan döneminde sınırlı bir düşüş olmakla birlikte, genel olarak 1992-1994 yıllarında iş bulma ümidi olmayan nüfusta artış olduğu görülmektedir. 1994 Nisan döneminden sonraki iki dönemde verilerde düşüş gerçekleşmiş, ancak sonraki dönemlerde tekrar artış başlamıştır. Buradan hareketle, 1994 krizinin iş bulma ümidi olmayan nüfusu arttırıcı yönde olumsuz bir sosyal etkisinin olduğu gözlenmektedir.

1.4.3.5. Toplu Çalışma İlişkileri

1994 Krizi öncesi, Türkiye’de sendikal hareket açısından önemli bir dönem olmuştur. Bu dönemde sendikal hareket canlanmış, bu canlanmanın özelleştirmelerin yavaşlatılması ve reel ücretlerin artması yönünde olumlu sosyal etkileri olmuştur.

Bu dönemde sendikalaşma oranları ile ilgili olarak sağlıklı veriye ulaşmak mümkün olmamaktadır. Bunun en önemli nedeni, bu verilerin TİS sisteminde belirleyici role sahip olmasıdır. 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu’na göre bir sendikanın işkolunda en az %10, işyeri ya da işletme düzeyine de %50+1 örgütlülük oranına sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle istatistikler sosyal tarafların ve siyasi unsurların etkisi altında oluşturulmaktadır. (Çelik ve Lordoğlu, 2006: 21)

Tablo 4 – Sendikalaşma Oranı (1988-1997) (Yaklaşık)

YIL	TOPLAM ÜCRETLİ SAYISI (Bin)	TİS KAPSAMI KAMU (Bin)	TİS KAPSAMI ÖZEL (Bin)	TOPLAM TİS KAPSAMI (Bin)	FİİLİ SENDİKALAŞMA ORANI (%)
1988	7.170	943	647	1.590	22,2
1989	7.077	935	610	1.544	21,8
1990	7.419	900	533	1.433	19,3
1991	7.305	894	622	1.516	20,8
1992	7.595	905	522	1.427	18,8
1993	7.891	957	590	1.546	19,6
1994	8.323	860	558	1.418	17,0
1995	8.471	799	457	1.257	14,8
1996	8.953	805	484	1.289	14,4
1997	9.657	751	425	1.176	12,2

Kaynak: (1) (Çelik, 2012b: 245)

(2) (ÇSGB, 2010)

Tablo 4’te, 1994 Krizi’nin toplu sözleşmeden yararlanan işçi sayılarında ortaya çıkardığı değişim gözlenebilmektedir. 1993 yılında, önceki yıllara göre sınırlı bir yükseliş göstermiş olan sayı, sonraki yıllarda sürekli hale gelen bir düşüş içerisine girmiştir. Bu verilerden hareketle, 1994 Krizi ve sonrasındaki 5 Nisan Kararları’nın öncelikli hedefinin örgütlü işgücünün kazanımlarını zaman içerisinde azaltmak olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir. İleriki yıllara ait verilerde bu anlamda bir toparlanmanın gerçekleşmemiş olması bu tespiti güçlendirmektedir. Ayrıca, kamu

kesiminde sendikal hareketin gücündeki azalma bu dönemde hızlanmıştır. Çelik kamu kesiminde sendikal hareketin zayıflamasının nedenleri içerisinde iktisadi krizlerin yarattığı tedirgin ortamı da saymaktadır. Diğer nedenleri ise kamu işçisinin çalışma koşullarının ve ücret düzeyinin diğer çalışanlara kıyasla daha yüksek seviyeye çıkması, işçilerin kıdem sürelerinin artması ve durağanlaşma ile sınıfsal tepkilerde güç kaybı, res'en emeklilik ve taşeronlaşma nedenleri ile işçilerde oluşan kaygı, grev eğiliminin ertelemeler nedeni ile azalması ve kamu sendikalarında uyumlu olma eğiliminin ortaya çıkması olarak sıralamaktadır. (Çelik, 2012c: 127)

Tablo 5 – Grevler (1984-1997)

YIL	GREV SAYISI	İŞÇİ SAYISI	GREVDE GEÇEN GÜN
1984	4	561	4.947
1985	21	2.410	194.296
1986	21	7.926	234.940
1987	307	29.734	1.961.940
1988	156	30.057	1.892.655
1989	171	39.435	2.911.407
1990	458	166.306	3.466.550
1991	398	164.968	2.809.354
1992	98	62.189	1.153.578
1993	49	6.908	574.741
1994	36	4.782	242.589
1995	120	199.867	4.838.241
1996	38	5.461	274.322
1997	37	7.045	181.913

Kaynak: (ÇSGB, 2014b)

Tablo 5’te, 1980’de yasaklanan sendikal faaliyetlerin serbest bırakıldığı 1984 yılı ile 1997 yılı arasında gerçekleşen grevler, katılan işçi sayıları ve grevde geçen gün sayıları görülmektedir. İlgili yılları kapsayan Grafik 7 ile grevler arasında karşılaştırma yapıldığında grev uygulamalarının reel ücretleri arttırdığı anlaşılmaktadır. Her iki hususta da aynı yıllarda verilerde yükselme gözlenmektedir. Bu verilerden, 1980’li yılların sonları ile 1990’lı yılların başlarında işçi sendikalarının önceki ve sonraki yıllara göre daha güçlü olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir. Lokavt sayıları ise 1987 yılında 221 adet gerçekleşmiş, sonraki yıllarda giderek azalmıştır. (ÇSGB, 2014b)

Tabloda, 1994 krizinin ertesinde grev sayılarının tekrar, sınırlı olarak yükseldiği görülmektedir. Ancak reel ücretlerde bu grevlere bağlı bir artış gerçekleşmemiş, aksine 1994 krizi sonrasında reel ücretler düşmüştür. Bu veriler, krizlerin “*sermayenin rövanş alma dönemleri*” olduğu yönündeki görüşün 1994 krizi için de geçerli olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, 1995 yılındaki yükseliş devam etmemiş, toplu sözleşmeden yararlanan işçi sayıları da Tablo 4’teki şekilde azalmaya devam etmiştir. Koyuncu ve Şenses, toplumun 1994 Krizi’ne karşı açık tepkisinin sendikaların zayıf ve kısa süreli gösterilerinin ötesine geçemediğini belirtmektedir. (Koyuncu ve Şenses, 2004: 32)

1994 Krizi ve 5 Nisan Kararları’nı içeren süreçte sendikal hareket toplumun geniş kesimlerinin refah seviyesinin korunmasında etkili olamamıştır. Kişi başına gelir 1992’de 2708 dolara, 1993’te 3004 dolara yükselmişken 1994’te 2184 dolara gerilemiştir. 1993’te oluşan refah düzeyine ancak dört yıl sonra 1997’de kişi başına 3048 dolarlık gelir seviyesi ile tekrar ulaşılabilmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, istikrar programının topluma getirdiği yük eşit dağıtılmamıştır. Bunalımdan ve program uygulamalarından en fazla ücret ve maaş geliri elde edenler olumsuz etkilenmiştir. (Şahin, 2009: 224) Bu durumun ortaya çıkmasında, sendikal faaliyetlere karşı girişilen politikalar etkili olmuştur.

Kriz dönemlerinde kendi durumunu muhafaza etme araçlarına sahip olmayan ve olumsuzluklardan doğrudan etkilenen tek kesim, ücret geliri ile hayatını idame ettiren kesimdir. Krizlere ilişkin veriler ve krizden çıkma amaçlı uygulamaya konulan programlar göz önüne alındığında, 1989 dönüşümü ve sonrası “*uluslararası finans kapitalin egemenliği*” dönemi olarak isimlendirilmektedir. Söz konusu egemenlik sadece iktisadi sonuçlar ortaya koymamakta, “*piyasalar (yani yabancı ve yerli finans kapital ve rantiyeler) tedirgin edilmese, yabancılar kaçmasın*” şeklinde propagandalarla tüm toplumsal alanlar tehdit altında tutulmaktadır. (Boratav, 2010: 206) Sendikalar bu düşünce karşısında en büyük engel olarak görülmektedir.

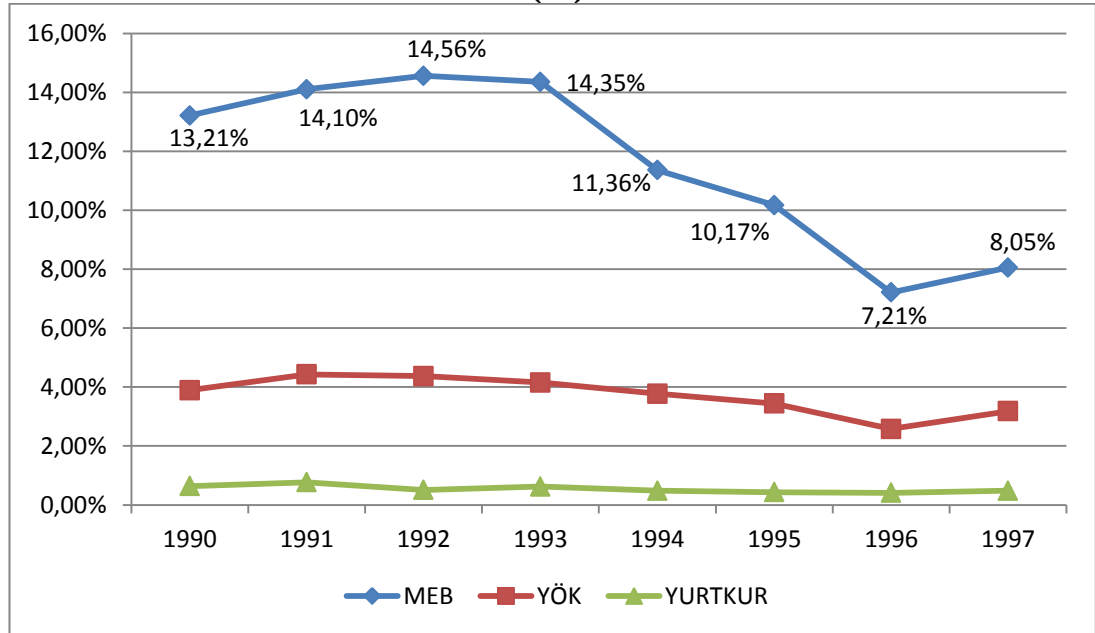
5 Nisan Kararları’nın sonuçları ile ilgili olarak DPT tarafından hazırlanan ve dönemin ekonomiden sorumlu devlet bakanına sunulan bir çalışmaya göre kararların işçi ve memurlara getireceği yük %27,5 olarak hesaplanmıştır. Kararların tarım

kesiminde çalışanlar üzerindeki yükü %14,3 iken ticaret ve sanayicilere yükü %58,2'dir. Ancak, gerçek hayatta kararların uygulanması sonucunda bu teorik öngörü gerçekleşmemiş, bu öngörünün zıttı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Reel ücretler ile ilgili kısımda açıklandığı üzere, enflasyon nedeniyle ücretli kesim sorunları doğrudan hissetmiş, sermayedar kesim ise kararlaştırılmış olan ek vergilerin ödenmesini takiben dahi sorunlarla zaman içerisinde karşılaşmıştır. (Karluk, 2009: 426-427)

1.4.3.6. Eğitim, Sağlık ve Sosyal Güvenlik

1994 Krizi'nin sosyal politika alanına etkilerini değerlendirebilmek amacıyla başlıca sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik verilerinin bu dönemde ne şekilde değişim gösterdiği aşağıda ele alınmıştır.

Grafik 11 – Kamu Eğitim Bütçesinin Genel Bütçe İçindeki Payı (1990-1997)
(%)

Kaynak: (Güngör ve Göksu, 2013: 66)

Grafik 11'de, 1994 Krizi ile öncesi ve sonrasında kamu eğitim harcamalarının (MEB, YÖK, YURTKUR) genel bütçe içerisindeki payındaki değişim gösterilmektedir. YÖK ve YURTKUR bütçelerinin paylarında önemli bir değişim gözlenmemekle birlikte, 1993 yılından 1997 yılına kadar olan dönemde MEB

bütçesinin payının %14,35'ten %7,21'e düştüğü, bir başka ifade ile 1993 değerinin yarısına indiği gözlenmektedir. Buradan hareketle, 1994 krizinin kamu eğitim harcamalarında azalma sonucu doğurduğu anlaşılmaktadır. Daha önce belirtilmiş olan, kamu borç ödemelerinin arttığı dönemlerde sosyal harcamaların azalması olgusunun kamu eğitim harcamaları alanında da gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 6 - Okullaşma Oranı (1994-1997) (%)

Öğretim Yılı	İlkokul			Ortaokul ve Dengi			Lise ve dengi			Yükseköğretim		
	Topl.	E.	K.	Topl.	E.	K.	Topl.	E.	K.	Topl.	E.	K.
1994/'95	89,34	91,29	87,28	53,43	61,89	44,57	36,74	42,35	30,89	8,61	9,82	7,35
1995/'96	88,93	90,94	86,79	53,09	61,51	44,30	38,74	44,05	33,21	9,35	10,57	8,07
1996/'97	89,40	91,80	86,92	52,82	60,63	44,62	38,54	43,10	33,78	9,21	10,58	8,35

Kaynak: (TÜİK, 2014m)

Eğitim ile ilgili diğer önemli husus da, halkın kriz dönemlerinde eğitim algısı ve harcamalarının nasıl şekillendiğidir. Tablo 6'da 1994-1995, 1995-1996 ve 1996-1997 öğretim yıllarında ilkökul, ortaokul, lise ve üniversitede okullaşma oranları verilmektedir. İlkokul seviyesinde okullaşma oranı, kriz ile birlikte düşüş yaşamış, bir sonraki yılda eski değerini tekrar yakalamıştır. Buradan hareketle, kriz dönemlerinde ailelerin eğitim masraflarını kısma yönünde hareket ettikleri görülmektedir. İlkokul seviyesindeki verilerde dikkati çeken bir diğer husus, kız öğrencilerinin okullaşma oranının erkek öğrencilere göre bu kriz döneminde daha fazla düşüş yaşamasıdır. Bu durum, ailelerin eğitim algıları üzerine bir gösterge olarak kabul edilebilir. Ortaokul seviyesi incelendiğinde, ilkökul seviyesindeki kadar olmamakla birlikte, burada da bir düşüş gözlenmektedir. Lise seviyesinde değerler yaklaşık olarak aynı kalmış, yükseköğretim seviyesinde ise artmıştır. Eğitim seviyesi yükseldikçe kriz döneminde okuldan alma/okulu bırakma olgusu azalmaktadır. Bu durumun, eğitim seviyesi, gelir düzeyi ve bilinç düzeyi arasındaki bağ ile ilgisi bulunmaktadır.

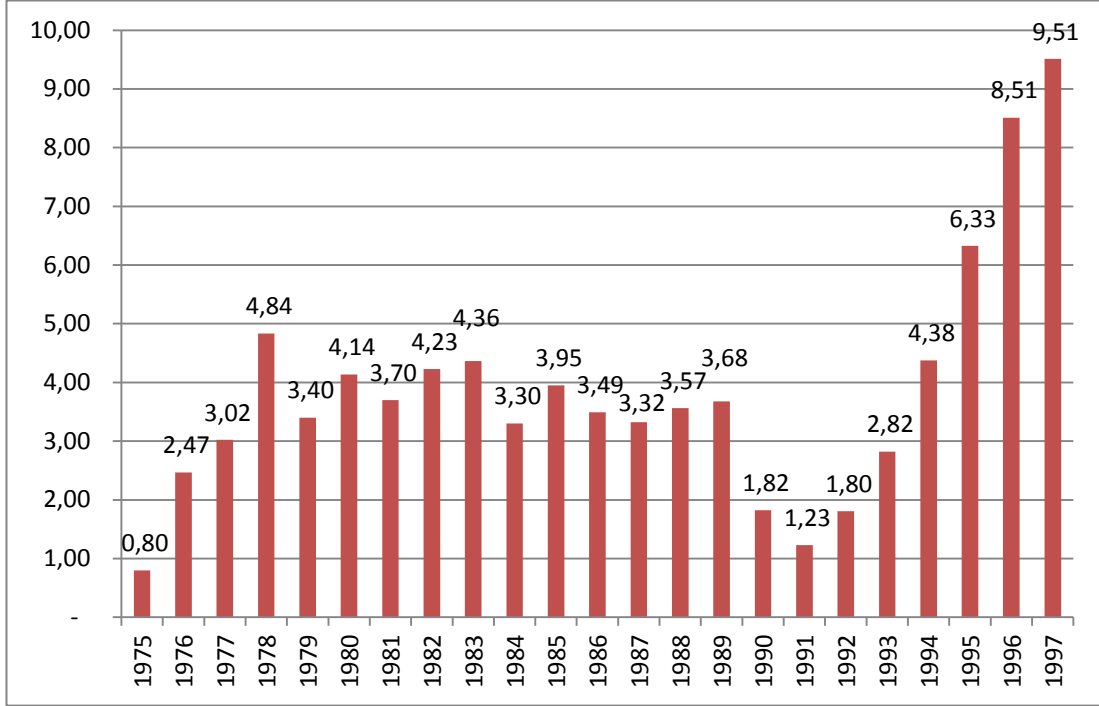
İktisadi krizlerin sağlık alanında etkilerinin olup olmadığının gözlenebilmesi için 1970-2000 yılları arasında başlıca sağlık göstergelerinin incelenmesi gerekmektedir. Hastane yatağı sayısı 1970'de 87134, 1980'de 114217, 1985'te 119018, 1990'da 137662, 1995'te 136072, 2000'de 150855'tir. Sağlık ocağı sayısı aynı yıllarda sırasıyla 851, 1827, 2887, 3454, 4927 ve 5700 olarak gerçekleşmiştir.

Doktor başına nüfus sırasıyla 2572, 1631, 1381, 1109, 890 ve 755'tir. Yatak başına nüfus ise aynı yıllarda sırasıyla 409, 389, 423, 408, 406 ve 426 olmuştur. (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014ç) Bu verilere göre, ele alınan yıllar boyunca hastanede yatak başına nüfusta ciddi bir değişim gerçekleşmemiş, 2000 yılında sınırlı bir artış olmuştur. Sağlık ocağı sayısı ve hastane yatağı sayısı istikrarlı bir artış göstermiştir. Yatak başına nüfusun bu artışa rağmen düşmemiş olması, ilgili dönemdeki nüfus artışından kaynaklanmıştır. Doktor başına nüfus ise 1970-1980 arasında daha hızlı bir şekilde düşmüş, sonraki yıllarda düşüş hızı sabit kalmıştır. 1980 kırılmasının, hastane yatak sayısı ve doktor başına nüfusta sınırlı olumsuz etkisinin olduğu, 1980 yılında verilerdeki gelişmenin yavaşlamasından anlaşılmaktadır. 1994 krizinin, verileri ele alınan hususlarda önemli etkisi olmadığından hareketle, bu dönemde sağlık alanının krizden ciddi şekilde etkilenmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Kriz sonrası yapısal düzenlemelerin bir başka ayağı sosyal güvenlik alanıdır. Bu alanda yapılmak istenen, bütçe üzerindeki yükün azaltılmasıdır. Bu kapsamda, SSK'da prim gün sayısı koşulunun ve prim oranlarının artırılması, SSK emekliliğinde yeni bir katsayı düzeni getirilmesi ve işyeri denetimlerinin yoğunlaştırılması ile SSK gelirlerinin yükseltilmesi, Bağ-Kur'un yeni bir aktüerya dengesine kavuşturulması amaçlanmıştır. Özel sağlık sigortası ve bireysel emeklilik sisteminin teşvik edilmesi, daha sonraki yıllarda önemli bir olgu haline gelecek olan, bu dönemin ortaya koyduğu yeni bir oluşumdur. (Kepenek ve Yentürk, 2007: 584)

Programda sosyal güvenlik kurumlarının tek çatı altında toplanması ve yeniden organizasyonları da yer aldığı halde, tek çatı altında toplama amacı, 2006 yılında kabul edilen, ancak uygulaması ertelemelerden sonra başlayabilen 5510 Sayılı Kanun'a kadar gerçekleştirilememiştir. Yeniden organizasyonun gerçekleştirilmesi ise tartışmalı kalmış, kurum ayrımı ortadan kalkmakla birlikte, sosyal güvenlik tiplerinden SSK 4/a, BağKur 4/b, Emekli Sandığı ise 4/c olarak varlığını sürdürmüştür. Sosyal güvenlik kurumlarının açıklarını kapatmak için ise erken emeklilik uygulamalarına son verileceği ve bu kuruluşların kaynak yaratma imkanlarının artırılacağı ifade edilmiş, buna karşın bu uygulamalara ancak 1999 yılında çıkarılan sosyal güvenlik yasası ile başlanabilmiştir. (Şahin, 2009: 222)

Grafik 12 – Sosyal Güvenlik Harcamalarının Konsolide Bütçe İçerisindeki Payı (1975-1997) (%)

Kaynak: (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014b)

Grafik 12’deki sosyal güvenlik harcamaları verileri, 1976-1978 yıllarında harcamalarda ciddi artış olduğunu göstermektedir. 1978 krizi ile sert düşüş gerçekleşmiş, 1989’da liberalleşme yönündeki değişime kadar sınırlı düşüş yaşanmış, 1990’da harcamalar sert şekilde düşmüştür. Ancak bu yıldan sonra popülist siyasetin etkisi ile harcamaların daha önce seyrettiği %3-%4 aralığının çok üzerine çıkılmıştır. 1994 kriz yılında harcamaların yükseliş hızı değişmemiştir. Diğer bir ifade ile 1994 krizi sosyal güvenlik harcamalarının bütçe içindeki payını etkilememiştir.

Aşağıdaki Tablo 7’de, kamu eğitim, sağlık ve sosyal harcamalarına ait oranlar bulunmaktadır. Tablo genel olarak incelendiğinde, tüm göstergelerde 1994 Krizi döneminde düşüş yaşandığı görülmekte; bu olgu, 5 Nisan Kararları ve uygulanan IMF politikalarının sosyal politika içermediği görüşünü desteklemektedir.

Tablo 7 – Kamu Sosyal, Eğitim, Sağlık ve Sosyal Yardım Harcamaları (1993-1996)

	1993	1994	1995	1996
Sosyal Harcamalar/GSMH (%)	7,2	6,0	5,4	5,0
Sosyal Harcamalar/Konsolide Bütçe Harcamaları (%)	29,8	25,9	24,6	19,1
Eğitim Harcamaları/GSMH (%)	4,1	3,1	2,7	2,5
Eğitim Harcamaları/Konsolide Bütçe Harcamaları (%)	16,7	13,5	12,3	9,4
Sağlık Harcamaları/GSMH (%)	2,9	2,7	2,5	2,4
Sağlık Harcamaları/Konsolide Bütçe Harcamaları (%)	12,0	11,5	11,3	8,9
Sosyal Yardım Harcamaları/ GSMH (%)	0,3	0,2	0,2	0,2
Sosyal Yardım Harcamaları/Konsolide Bütçe Harcamaları (%)	1,1	0,9	1,0	0,8

Kaynak: (Koyuncu ve Şenses, 2004: 29)

Tüm bunlardan hareketle, 1994 krizi dönemi de dahil olmak üzere 1980 sonrası için bazı genel çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Küreselleşmenin dolaysız bir sonucu olarak, vergilerin firmaların rekabet gücüne olumsuz etkisi sebebiyle sosyal politika tüm alanlarda sınırlayıcı bir maliyet denetimine tabi tutulmaktadır. Ayrıca, devletin topluma sunduğu tüm refah hizmetleri, sosyal adalet kıstası ile değil, işgücü piyasasına katkısı kıstası ile değerlendirilmektedir. Bu şekilde, işgücü ve hanehalklarına yönelik yardımlar, “*istihdam edilebilirlik*” seviyesini arttırma amaçlı olarak sunulmaktadır. (Hay, 2011: 205)

1.4.3.7. 1989 Kırılması, 1994 Krizi, 5 Nisan Kararları ve Sosyal Politika

Türkiye’de, dünyadaki gelişmeleri takiben 1980 Kırılması ile başlayan dönüşüm süreci, 1980’li ve 1990’lı yıllarda da devam etmiştir. 1980 kırılması ile birlikte gelişen yeni ekonomi anlayışı çerçevesinde Türkiye yeterli kalkınma sürecini gerçekleştirememiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri sermaye yetersizliği olarak görülmüş, iç borçlanma ile yeterli sermaye oluşturulamayacağı ve yabancı kaynağa ihtiyaç duyulduğu, ayrıca yabancı kaynak girişinin istenen neoliberalleşme sürecini hızlandıracağı düşüncesinden hareketle 1989 yılında gerçekleştirilen yasal değişiklik ile Türkiye ekonomisi, yabancı sermaye giriş çıkışlarına açık hale getirilmiştir. Ayrıca, gerçekleştirilen referandum ile 1980 döneminin siyasi yasaklı liderleri siyasete dönmüş, popülist politika dönemi tekrar başlamıştır. Bu dönemde

ayrıca işçi sendikaları belli bir güç kazanmış, oldukça etkili grevler gerçekleştirilmiştir.

Bununla birlikte, bu dönemde sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, güçlü ekonomiler tarafından dahi sürdürülmesi güç bir iktisadi sistem yaratmıştır. Sonuçta Türk iktisat tarihinin en önemli iktisadi krizlerinden biri 1994 yılının başlarında ortaya çıkmıştır. Krizden çıkış amacıyla Nisan 1994'te çok önemli kararlar açıklanmıştır. Kararlar iktisadi teknik boyutunun ötesinde, sosyal politika alanı için çok önemli bir içeriğe sahiptir. Bunların en önemlileri reel ücretlerin sınırlandırılması ve KİT'lerin özelleştirilmesidir. Her iki karar da işçi sendikacılığı alanına girdiğinden, kararların sosyal politika alanında hedefinin işçi sendikacılığı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda incelendiği üzere, 5 Nisan Kararları iktisadi krizin sosyoekonomik yansımalarının hafifletilmesine yönelik bir içeriğe sahip değildir. Dahası, program çerçevesinde reel ücretler dondurulmuş ve sosyal harcamalar kısılmıştır. Ayrıca, SYTDF kaynaklarının %74'ü 1994 Bütçesi'ne devredilmiştir. BWK'nın tutumu da bu dönemde 5 Nisan Kararları ile yakın olmuş, programa kredi desteği sağlayarak, sistematığıne katılmadığı kararları onaylamıştır. IMF programlarının bu kriz dönemine kadar sosyal politika uygulamalarını içermemiş olması, 1994 Krizi sonrasında uygulanan 5 Nisan Kararları'na sosyal politika uygulamalarının eklenmesi hususunda bir görüş belirtmiş olma ihtimalini azaltmaktadır. DB ise ilgili raporunda 1994 Krizi ile ilgili olarak sadece özelleştirmelere ve sosyal güvenlik reformuna önem vermiş, krizin sosyoekonomik etkilerine yönelik herhangi bir görüş ortaya koymamıştır. Raporun içeriğindeki, özelleştirmelerde işini kaybedenlere tazminat ödenmesi ve yeniden işe yerleştirmeler, gelir kaybını telafi amaçlı değil, özelleştirmelerin bir toplumsal engel yaşanmadan gerçekleştirilebilmesi amacına yöneliktir. (Koyuncu ve Şenses, 2004: 31)

Özelleştirme faaliyetlerinin zayıf kalmasına ve dalgalı bir seyir izlemesine karşın, bu dönemde bu alanda hükümetin bir çabasının var olduğu gözlemlenebilmektedir. Sendikal faaliyetler özelleştirmelerin sınırlı kalmasında rol oynamışlardır. Ancak sendikacılık Türkiye'de bu dönemden sonra hiç bir zaman,

1994 Krizi öncesindeki gücünü yakalayamamış, örgütlenme ve eylem kabiliyetine sahip olamamıştır.

Bu tezin temel sorunsalı olan, iktisadi krizlerin sosyal politika alanına yansımalarının nasıl ve ne yönde olduğu, bu tespitlerden ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, kriz sonrası alınan kararlar, krizin toplum üzerindeki olumsuz sosyoekonomik etkilerini gidermeye yönelik bir unsur içermemiş, dolayısıyla sosyal politikaya bu yönüyle temas etmemiştir. İkinci olarak, 1994 Krizi ve 5 Nisan Kararları, 1978 Krizi ve 24 Ocak Kararları'nın, yani 1980 kırılmasının devamı niteliğindedir. Sürecin ikinci aşaması olarak, 1989 yılında başlayan iktisadi liberalizmi finansal boyuta genişletme sürecinde 1994 krizi ve 5 Nisan kararları, bu sürecin önündeki engellerin kaldırılması işlevi görmüştür. Sosyal politika anlamında neoliberalizmin başlangıç aşamasından sonraki bir aşama olarak bu kriz, sendikacılık hareketini bir aktör olmaktan çıkartma, sembolikleştirme; daha açık bir ifade ile neoliberalizmin krizlerinin neoliberalizmin iç çelişkilerinden kaynaklandığını algılamayıp, daha fazla neoliberalleşmeyi çözüm ve gelişme olarak görerek, bunun önünde engel olarak görülen bir aktörü ortadan kaldırma işlevi görmüştür.

II. BÖLÜM

2000-2001 İKTİSADİ KRİZLERİ:

İKTİSADİ DURUM VE SOSYAL POLİTİKAYA ETKİLERİ

2.1. 1999 İktisat Programı ve 2000-2001 İktisadi Krizleri Öncesi Gelişmeler

1994 krizini takiben partiler tek parti hükümeti kuracak seçim başarısını elde edememişlerdir. Neoliberalizm bu dönemde, piyasa odaklı iktisadi gelişmelerle ilgili kendi politikalarını geliştiremeyen siyasi partilere karşı belli politikalar geliştirmeye devam etmiştir. 1994'ten 1997'ye kadar dört farklı lider yönetiminde yedi farklı koalisyon hükümeti iktidara gelmiştir. 2000 Krizi'nden önce, Haziran 1999'da Demokratik Sol Parti öncülüğünde bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet, 1999 Ekonomi Programı'ndan (Enflasyonla Mücadele Programı - EMP) başlayarak sonraki yıllarda aldığı kararlar ve uyguladığı politikalarla finans sermayesi öncülüğündeki neoliberal yapılanmanın geliştiricisi ve uygulayıcısı rolünü üstlenmiştir. (Marois, 2013: 167-168) Bu aşamada öncelikle, EMP öncesi iktisadi ortamı ve bu program çerçevesindeki gelişmeleri incelemek gerekmektedir.

Yüksek oranlarda seyreden enflasyon ve ciddi boyutlara ulaşmış olan kamu açıkları ile boğuşan dönemin hükümeti, daha önceki hükümetler ile aynı şekilde IMF ile birlikte yeni bir iktisadi program için çalışmalar yürütmeye başlamıştır. Bu dönemde vergi gelirlerini arttırmak amacıyla servet üzerinden alınan vergilerin arttırılması ve kayıt dışı ekonominin kayıt içine alınması amacıyla yasa çalışmaları

yapılmıştır. Ancak 1998 yılında Güney Asya Krizi ve buna bağlı olarak durgunluk ve yurt dışına sermaye kaçışını öne sürerek, yerli sermayedar vergi yasaları ve Mali Milat uygulamasına yönelik ağır eleştirilerde bulunmuş, bunun üzerine uygulamalar baskılar karşısında ertelenmiş, sonrasında uygulamadan vazgeçilmiştir. (Şahin, 2009: 247) Bu süreç içerisinde 1999 yılında bir iktisadi program uygulamaya konmuş, bunun iktisadi ve siyasi yansımaları genel olarak, geçici süreyle çeşitli çevrelerde olumlu karşılanmıştır.

Programın uygulanması sürecinde, olumlu görülen gelişmeler sonucunda, gelişmiş ve gelişmekte olan büyük ülkelerin maliye bakanlarından oluşan G-20'ye* Türkiye davet edilerek dış ülkelerin programa olumlu yaklaşımı ortaya konmuştur. Ayrıca, Aralık 1999'da gerçekleşen Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB aday adaylığından adaylık statüsüne yükseltilmesi oy birliği ile kabul edilmiştir. Bu dönemde yeni Bankalar Kanunu kabul edilmiş, önceki IMF Programı da süresinin dolmasını takiben yenilenmiştir. (Marois, 2013: 169) Bu gelişmeler, neoliberal iktisat anlayışında hükümetin istikrarlı ve kararlı olduğunun göstergesidir. (Marois, 2013: 170)

1999 yılındaki bu gelişmelerin meydana gelmesinde önemli etkisi olan IMF programı, önceki yıllardaki olumsuz iktisadi durumdan çıkılması ümidi ile kabul edilmiştir. İktisadi daralmanın yaşandığı 1999 yılında Türkiye, yeni bir istikrar programı başlatmak amacıyla IMF'ye bir niyet mektubu vermiştir. Mektupta *“Türkiye’de yaşanan enflasyonun süreklilik özelliği dikkate alındığında, 2000-2002 yılları için enflasyonla mücadele hedeflerimizin belirlenmesinde enflasyonun aniden tek haneli rakamlara indirmenin güçlüğü ile geçmişteki uygulamalardan açıkça farklı olunacağına sinyalinin verilmesi ihtiyacının dengelenmesine büyük önem verilmiştir.”* denmektedir. Programda en önemli hedef enflasyonla mücadele olarak belirlenmiş, 2000 yılı enflasyonunu yüzde 10-12'ye ve 2002 yılı sonunda tek haneye çekmek hedeflenmiştir. (Kepenek ve Yentürk, 2007: 586) Programda büyüme hedefi olarak da 2000'de %5,6, 2001'de %5,2 ve 2002'de %5,8 seviyesi belirtilmiştir. Hedefe göre cari açık/GSMH oranı 2000'de %-1,8, 2001'de %-1,6 ve 2002'de %-1,5

* G-20 Ülkeleri: ABD, Almanya, Arjantin, Avrupa Birliği, Avustralya, Brezilya, Çin, Endonezya, Fransa, Güney Afrika, Güney Kore, Hindistan, İngiltere, İtalya, Japonya, Kanada, Meksika, Rusya, Suudi Arabistan ve Türkiye. (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2014)

olmalıdır. Kamu kesimi borç stoku/GSMH oranının, faiz dışı fazlalar yardımı ile %57,9'dan %54,6'ya çekilmesi öngörülmüştür. (Şahin, 2009: 248)

Faiz dışı fazla hedefinin, sıkı bir maliye politikası uygulayarak, başka bir ifade ile vergi gelirlerini arttırarak ve kamu harcamaları kısılarak yakalanacağı belirtilmiştir. (Karluk, 2009: 444) Faiz dışı fazla hedefi ve söylemi bu dönemden sonra sıklıkla dile getirilmiş ve hükümetin iktisadi politikasında anahtar kavramlardan biri haline gelmiştir. İktisat politikasının faiz dışı fazla hedeflerine bağlanması, ileride görüleceği üzere, iktisatçılar tarafından eleştirilmiştir. Sosyal politika açısından ise faiz dışı fazla hedefleri, sosyal politika için kaynak aktarımının azalması anlamına gelmektedir. 1994 krizi dönemindekine benzer şekilde, bu dönemde de yurtdışına aktarılan kaynaklar, geniş kitlelerin refah seviyesinin azalmasını beraberinde getirmektedir.

Program, maliye reformu, döviz kuru nominal çıpasına dayalı para programı ve sosyal güvenlik, özelleştirme ve tarım kesimine yönelik yapısal nitelikli dönüşümler olmak üzere üç temel kısımdan oluşmaktadır. Uygulamaya konan program yalnızca enflasyonu düşürme hedefine yönelik olmamış, yapısal hedefler ile ulusal iktisadi sistem içerisinde devletin toplumsal kesimlerle olan tarihsel ilişkisini yeniden düzenleme amacı gütmüştür. (Yeldan, 2004: 161) Dolayısıyla program, toplumsal kesimler arası uzlaşma zemini olan sosyal politikanın alanına doğrudan müdahale amaçlı yapısal özellikler taşımaktadır. Bu toplumsal yönüne karşın, program toplumun tartışmasına sunulmamıştır. (Yeldan, 2004: 170) Buunla birlikte, TÜSİAD ve MÜSİAD, anlaşma ile ilgili görüşlerini hemen açıklamışlardır. TÜSİAD, IMF ile varılan anlaşmanın başarılı sonuçlar vererek AB'ye üyelik hususunda önem arzettiğini belirtmiştir. MÜSİAD ise 1994 krizinden sonra raporlar yayınlarak 1999'da tekrar krize girileceğini belirtmiş, sonrasında IMF ile yapılan anlaşmayı da eleştirmiş, sürecin devamında meydana gelen krizler sonucunda eleştirilerinde haklı çıkmıştır. (Yankaya, 2014: 142) İşveren kesiminin görüşleri bu şekilde ön plana çıkmış, işçi kesiminin program hakkında görüşleri alınmamıştır.

Program kapsamında IMF'ye verilen 9 Aralık 1999 tarihli niyet mektubunun ilk maddesinde toplumun tüm kesimleri için daha yüksek hayat standartları

hedeflendiği ifade edilmektedir. Mektupta, Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki gelir farklılığının kapatılmasının sürdürülebilir bir büyüme gerektirdiği belirtilmektedir. Enflasyonun nominal ve reel faiz oranlarını arttırdığı, bu durumun toplum üzerinde dramatik sonuçlar ortaya çıkarttığı belirtilen mektupta, ayrıca, 1989 yılında alınan finansal serbestleşme kararının IMF ile birlikte tasarlandığı göz ardı edilerek spekülasyon finansal hareketlerden de şikayet edilmektedir. Hükümetlerin kamu borcu için %30 ve daha yüksek faiz ödemek zorunda kalmaları durumunda sermayenin istihdam yaratan alanlardan finansal yatırımlara kaydığı belirtilmektedir. Banka görev zararlarını da içeren kamu borçlarının uluslararası finans piyasalarında Türkiye'yi kırılgan hale getirdiğine değinilmektedir. Mektupta yüksek enflasyon, yüksek reel faiz oranları ve istikrarsız büyümeden en çok, yüksek verimli varlıklara yatırım yapamayan ve ücret geliri ile geçinen zayıf kesiminin etkilendiği ifade edilmektedir. Enflasyonun ve reel faiz oranlarının düşürülmesinin sadece uzun dönemli büyümeye etki etmeyeceği, aynı zamanda ekonomik kaynakların dağıtımında etkinlik ve adaletliliğe kapı açacağı belirtilmektedir. (Önal ve Erçel, 1999)

Mektubun gelirler politikası kısmında, enflasyonun düşürülmesi ve döviz kuru politikasını desteklemesi açısından, özellikle özel sektör* tarafından ücretlerin enflasyon oranına bağlanmasının esas olduğundan söz edilmektedir. Memur maaşlarının TÜFE oranına bağlanacağından, bunun memurların satın alma güçlerini korumada yeterli olduğuna inanıldığından bahsedilmektedir. Asgari ücretlerin, hükümet, işçi ve işveren temsilcilerinin oluşturduğu Asgari Ücret Tespit Komisyonu tarafından belirlendiği, bununla birlikte hükümetin 2000 yılı asgari ücret artışının enflasyon oranı kadar gerçekleşmesine gayret edeceği ifade edilmektedir. Mektupta bunlara ilaveten, mali düzenlemelerin daha aktif ve çeşitlendirilmiş borç yönetimi politikasıyla ve özelleştirmelerin hızlandırılması ile tamamlanacağı belirtilmekte; özelleştirme gelirlerinin hazineye aktarılacağı ve bir kısmının faiz ve borç ödemelerinde kullanılacağı söylenmektedir. (Yeldan, 2004: 169)

* “BRİSA ve SASA’da işçileri greve çıkan işadamı Sakıp Sabancı ‘Biz işçiye % 60 veriyoruz, onlar daha fazla istiyorlar. Ben bunu IMF’nin adamlarına söylesem bana sen delirdin mi derler. Enflasyon beklentisini yükselteceksin diye kızarlar. İşçi, aynı iş veren gibi belirli dönem için fedakarlığa katlanmalı. Serbest piyasa mantığına uymasa da biz de zamlarımızı sınırladık. Herkes üstüne düşen fedakarlığı yapmalı’ dedi.”, Milliyet Gazetesi, 21.05.2000)

Mektupta ayrıca yapılacak olan sosyal güvenlik reformu ve tarım reformundan ayrıntılı olarak söz edilmekte; sosyal güvenlik alanındaki taahhütlerin gerçekleştirileceği hususunda 1999 yılındaki sosyal güvenlik reformu teminat gösterilmektedir. (Önal ve Erçel, 1999) Programda sosyal güvenlik sistemine ilişkin olarak, 1999 Eylül ayında onaylanmış olan ve emeklilik yaşının kadın için 58, erkek için 60'a çıkaran yasaya ek olarak, prime esas olan ücret tavanının 1 Nisan 2001'de asgari seviyenin 4 katı, Nisan 2002'de de asgari seviyenin 5 katına çıkartılması planlanmıştır. (Yeldan, 2004: 169)

Ücretler, özelleştirme ve sosyal güvenlik reformu konularının bu şekilde ele alındığı 1999 Programı'nın içeriğinde sosyal politika anlamında olumlu herhangi bir unsur bulunmamaktadır. Sonrasında bu programın güncellenerek tekrar ortaya sürülmesi şeklinde oluşturulmuş olan Aralık 2000 Programı da Kasım 2000 Krizi'nin oluşturduğu sosyoekonomik etkilerin hafifletilmesine yönelik bir içeriğe sahip olmamıştır. (Koyuncu ve Şenses, 2004: 32)

Yeldan'a göre programda en büyük belirsizlikleri içeren öneriler tarım kesimine ilişkin tedbirlerdir. Programda, tarım sektörüne ilişkin fiyat teşvik sisteminden, iki yıllık bir süre içerisinde doğrudan gelir desteğine geçilmesi önerilmekte ve 2000 yılı içinde 5 pilot bölgede denenmesi planlanmaktadır. Niyet mektubu ayrıca 2000 yılı teşvik sistemine detaylı hedefler getirmekte, örneğin hububat destekleme fiyatlarının Şikago Borsası'nda oluşacak dünya fiyatlarının belli bir orandan fazla üzerine çıkamayacağı, şeker pancarı destekleme fiyatlarının da enflasyon oranına göre arttırılacağı ve Ziraat Bankası ile Halk Bankası tarafından verilen kredi sübvansiyonlarının toplam maliyetinin 2000'de GSMH'nin %0,6'sına düşürüleceği gibi hükümler içermektedir. (Yeldan, 2004: 170) Bir diğer husus, IMF'ye verilen niyet mektubu ve buna bağlı 1999 İktisadi Programı'nın tarım alanındakiler başta olmak üzere daha sonraki köklü neoliberal düzenlemelerin temelini teşkil etmesidir. Dolayısıyla program, sosyal politikanın refahı koruma ve arttırma hedefinin zıttı özellikler taşımaktadır.

Kısa süre ile 1999 programı kendi iktisadi mantığı içerisinde başarılı şekilde uygulanmıştır. Mali hedefler yakalanmış, enflasyon yarı yarıya düşmüş, borçlar konusunda fazla verilmiştir. Bu gelişmeler üzerine programın savunucuları uygulamalar hakkında olumlu görüşler belirtmişlerdir. (Marois, 2013: 171) 2000 Mayıs ayında Türkiye’yi ziyaret eden Dünya Bankası Başkanı Wolfensohn, *“Türkiye'nin ciddi bir potansiyeli var. Şimdi bu potansiyeli realize etmenin zamanı geldi. Şartlar çok uygun. Avrupa Birliği'ne tam üyelik yolunda bir adım daha attınız. Bu adım önünüzü daha da açtı. Şimdi, mevcut siyasi yapınızla gerçekten mucize yaratıyorsunuz. Uygulamaya konulan ekonomik programa kimse Dünya Bankası'nın veya IMF'nin programı diye bakmasın. Ne yapıyorsanız kendiniz için yapıyorsunuz. Programda öngörülenleri yapmazsanız, zaten AB'ye tam üyeliğiniz de gerçekleşmez.”* demiştir. Wolfensohn’un *“Bana buraya gelirken, Dünya Bankası'nın fikirlerini şimdi açıklama dediler, Ama ben Türkiye'yi 35 yıldır izliyorum. Türkiye 35 yıldır göstermediği gelişmeyi şimdi gösteriyor.”* (Hürriyet Gazetesi, 26.05.2000) şeklindeki sözleri de Türkiye’de planlı kalkınmanın uygulandığı dönemin ve sonrasında neoliberal geçiş dönemine karar verilmiş olmasına karşın, 1994 Krizi ile ilgili bölümde belirtildiği şekilde, bu kararların tam anlamıyla uygulanamadığı dönemin Dünya Bankası’nın gözünde yok sayıldığı anlamı taşımaktadır.

Krizler karşısında BWK’nın iktisadi programlar çerçevesindeki sosyoekonomik tutumunu değerlendiren Koyuncu ve Şenses’e göre *“Bu kuruluşların krizlerin sosyoekonomik alandaki olumsuz etkilerine duyarlılığı temelde bu olumsuzlukları neoliberal dönüşümün kök salarak yaygınlaşması karşısında bir engel olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle bu kuruluşların önceliklerinin, bu olumsuzlukları gidermeye yönelik sosyal politikalardan çok neoliberal dönüşümün bir parçası olarak uygulamaya konan istikrar ve yapısal uyum programlarının sürdürülmesine yönelik olduğu söylenebilir.”*. (Koyuncu ve Şenses, 2004: 5) Bu dönemde uygulanan program da bu tespite uygun olarak, sosyal olguların ikinci planda olması mantığına bağlı sonuçlar vermiş, en olumsuz etkiyi gelir dağılımı ve ücretler üzerinde gerçekleştirmiştir. Belirlenen enflasyon hedefine göre ücretlerin ayarlanması kararı, programdan en çok ücretli kesimin zarar görmesine neden olmuştur. (Kepenek ve Yentürk, 2007: 587-590) Enflasyondaki düşüşün *“hayat pahalılığındaki düşme anlamına gelmeyeceği”*, sadece fiyatların artış

hızını düşüreceği, ücretlerin reel anlamda piyasadaki mal ve hizmetlere göre düşük kalmaya devam edeceği, bu dönemde açıkça gözlenmiştir. (Yeldan, 2004: 191-192)

Koyuncu ve Şenses'in BWK programlarına ilişkin tespitlerini, krizlerin sosyal politika ile bağlantısının değerlendirildiği kısımdaki hususlarla ilişkilendirmek mümkündür. Neoliberal düşünce, krizlerin sosyoekonomik etkilerini iktisadi sistemin devamlılığını riske atacak seviyeye ulaşmadığı sürece göz ardı etmektedir. Bu şekilde sosyal politika, bir rıza yaratma unsuru olarak belli durumlarda başvurulmuş bir araç konumuna indirgenmektedir. Bu görüş, daha önce belirtilmiş olan, “*meşru olarak nitelenemeyen eşitsizlikler*”e müdahale edilmesi hususundaki teorik görüş ile uyumlu olmakla birlikte, sosyal politikanın insani özelliğini daraltan bir yaklaşıma işaret etmektedir.

Sosyal politikanın yangın söndürme işlevinin ötesinde, uzun vadeli toplumsal amaçları da bulunmaktadır. EMP'nin gelir dağılımı ve ücretler üzerindeki olumsuz etkileri, ücretli ve düşük gelirli kesimler üzerinde uzun vadeli olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Kamusal eğitim imkanları, durumu giderek kötüleşen orta gelirli kesimin kendisini yenileyebilme hususunda tek sığınak noktasıdır ve bu programın getirdiği özelleştirme uygulamaları ile orta gelirli kesimin bu imkanı elinden alınmaktadır. Eğitim ve sağlık alanlarından devletin çekilmesi ile orta gelirli kesimin durumu zaman içerisinde daha da kötüleşmiştir. Yeldan'a göre kamunun bu alanlardan çekilmesi ile bu imkanlardan yoksun kalan orta gelirli kesim “*emeğin marjinalleşmesi*” olgusu ile karşı karşıya kalmaktadır. Bunu sonucunda, satın alma gücüne sahip olduğu için özelleştirilmiş eğitim ve sağlık hizmetlerini satın alarak belli bir refah seviyesinde yaşayabilen bir kesim ile iç ve dış borç ödemelerinden kalan tutar ile sınırlandırılmış refah harcamalarına bağımlı ve “*marjinalleşmiş*” bir kesimden oluşan sorunlu bir toplum yapısı ortaya çıkmaktadır. (Yeldan, 2004: 192)

Bu sorunların nedeni, sorunların ortadan kaldırılması için ortodoks iktisat politikalarının ve standart IMF uygulamalarının çözüm olarak görülmüş olmasıdır. Programın hazırlanmasında Türkiye'ye özel iktisadi ve sosyal bir inceleme yapılmamış, IMF'nin bütün gelişmekte olan ülkelere önerdiği standart kalıplar kabul edilmiştir. IMF tarafından sunulan bu ortodoks istikrar programları, ekonominin

kazandığı ihracat gelirlerinin kısa vadeli sermaye hareketleri yoluyla her an yurt dışına kaçabileceği gerçeğini dikkate almamaktadır. Bu husus, Türkiye’ye de sunulan programın en sorunlu noktalarından birini teşkil etmektedir. (Kepenek ve Yentürk, 2007: 587-588)

İhracat gelirlerinin spekülâtif para hareketleri ile yurtdışına kaçmasına ek olarak bu program döneminde ithalat artmıştır. Özellikle artan otomobil ithalatına karşı dönemin hükümeti “*İhtisas Gümrüğü*” uygulamasını gündeme getirmiştir. Buna göre otomobil ithalatı sadece Van Gürbulak Gümrüğü’nden sağlanabilecek, böylece düşük faiz ve düşük kur nedeni ile patlayan otomobil ithalatı, artan maliyetler nedeniyle düşecektir. Bu düşünce yoğun eleştiri almış ve uygulanmamıştır. (Hürriyet Gazetesi, 02.08.2000) Bu noktada, ithalat artışının neden olduğu işsizliği azaltacak yapısal çözümler yerine gümrük kapıları ile ilgili yüzeysel uygulamaların ön plana çıkması, iktisadi anlayış içerisinde sosyal politikanın zayıf konumunu da ortaya çıkartmaktadır. Bu dönemde ithal enerji ürünlerinin fiyatlarındaki artış da cari açığın genişlemesinde etkili olmuş (Şahin, 2009: 253), bu olgu da toplumun üzerine yük olarak binmiştir. Sonuç itibarıyla, uygulanan istikrar politikalarının döviz ve faiz ayağı ile sermaye serbestisi, cari açık üzerinde olumsuz etki yapmıştır.

Sonraki ilk kriz dönemi olan 2000 Kasım ayına kadar geçen sürede Türkiye ekonomisi, aşırı değerli TL, yüksek cari açık, yetersiz sermaye ile çalışan mali sektör, bankaların açık pozisyonları ve kamu bankalarının görev zararları gibi sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Faiz ve döviz kurunun mali piyasalarda riskli görülmesi sonucunda EMP uygulamaları hız kazanmıştır. Mali sektörde artan faiz ve kur riski beklentileri 2002 yılını da kapsayan EMP uygulamaya konulmasını hızlandırmıştır. Sıkı maliye ve para politikası, özelleştirme ve kur politikası hedefe ulaşabilmek için öncelikli politikalar haline gelmiştir. 2000 yılı içinde EMP eksiksiz olarak uygulanmış, buna karşın 2000 Kasım ayında döviz kurunun spekülâtif olarak ani çıkışı, faiz oranlarının yükselmesi, Merkez Bankası döviz rezervlerinin sert şekilde düşmesi gibi sorunlarla karşılaşmış ve krizin geçici olarak durdurulabilmesi için IMF’nin ek yardım paketi kullanılmıştır. (Orhan, 2013: 123)

2.2. 2000 Kasım Krizi

IMF programının uygulanması sırasında bu dönemde ortaya çıkan ilk kriz 2000 Kasım Krizi'dir. Finansal kriz tanımı içerisinde değerlendirilebilecek olan Kasım 2000 Krizi, Şubat 2001 Krizi'nin öncülü konumundadır. Kriz ağırlıklı olarak bankacılık sektörü sorunları ve kamu borçlarından kaynaklanmıştır.

Kasım 2000 krizinin nedenleri şu şekilde sıralanmaktadır: Ziraat ve Halk Bankaları'nın görev zararları son bir yıl içerisinde 2 milyar dolar artmış, kamu kesimi borç stokunun GSYH'ye oranı %45'ten %62'ye yükselmiş, kamu bankalarının görev zararlarının GSYH'ye oranı yaklaşık %3 artarak %11,4'e çıkmış, kamu bankalarının açık pozisyonları (döviz gelir-gider farkı) 18 milyar dolara ulaşmış, bankaların döviz cinsinden açık pozisyonları 20 milyar doları aşmıştır. IMF ile gerçekleştirilen anlaşma uyarınca verilmiş olan niyet mektubunda taahhüt edilen özelleştirme uygulamaları gerçekleştirilmediği için Dünya Bankası'ndan alınacak olan 780 milyon dolarlık kredi ertelenmiştir. 17 Ağustos Depremi bütçeye 15 milyar dolarlık ek yük getirmiş, deprem sonrası 3,8 milyar dolarlık kredi taahhütü yerine getirilmemiş, sadece 47 milyon dolarlık hibe alınabilmektedir. 2000 yılı boyunca TL %20 değer kazanmış, petrol fiyatlarındaki artış ve Euro'nun değer kaybı ödemeler dengesini bozmuştur. Faiz oranlarının 2000 Ocak-Ağustos ayları arasında düşmesi sonucunda küçük ve orta büyüklükteki bankalar ellerindeki hazine kağıtlarını zararına satmak durumunda kalmış, bu durum finansal piyasalarda likidite sıkıntısı ortaya çıkartmıştır. (Orhan, 2013: 125-126)

Kazgan'a göre 2000 yılından itibaren bankaların girdiği krizin pek çok nedeni bulunmaktadır. Hükümet politikaları gereği kamu bankalarının görev zararlarının ortaya çıkması, siyasi bağlantılarla kredi dağıtmaları, görev zararları sonucunda kamu bankalarının özel bankalardan yüksek faizlerle borçlanmaya yönlendirilmeleri bu nedenler arasındadır. Özel bankalarda da kısa vadeli ve büyük tutarlarda dış borç alınması, alınan kredilerin yenilenmemesi, 2000 yılı sonlarında hızla artan faizlere bağlı olarak varlık değerlerinin düşmesi, sahiplerinin kendi bankalarının içini boşaltmaları, geri ödenmeyen krediler krizin nedenleri olarak ortaya çıkmaktadır. Bankaların batması 2000 yılında son bulmamış, 2001 yılında da devam etmiştir. Bu

batışlarda, “*ahlaki risk*” olgusu, hem hükümetin hem de IMF’nin sorunlara karşı politika geliştirme konusundaki yetersizlikleri ve TMSF’nin hataları büyük paya sahiptir. (Kazgan, 2013: 231)

Bu aşamada kamu bankalarının görev zararları için özellikle belirtilmelidir ki, görev zararlarının çoğu, tarım desteği ve mücadele halinde olan Türk çiftçilerinin borçlarının silinmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. (Marois, 2013: 165) Bu durum, krizlerden çıkış için uygulanacak olan iktisat programında çiftçiler için oldukça olumsuz unsurların yer almasına neden olmuştur. Ayrıca, uluslararası sermayeyi vergilendirerek ülkeden çıkışına neden olmaktan kaçınan hükümet, neoliberal dönüşüm sürecinin yarattığı sosyoekonomik sorunları gidermek için, daha önceki dönemlerde kalkınma amaçlı kullanılan görev zararları işlevini kullanmayı tercih etmiştir. (Marois, 2013: 166)

Krizlerin ortaya çıkmasında istikrar programlarının uygulanmasında yapılmış olan hatalar da önemli yer tutmaktadır. Bir görüşe göre, Türkiye’de Kasım 2000-şubat 2001 döneminde krizler ortaya çıkmamış olsa dahi, belli bir süre uygulandıktan sonra iktisadi dengeler kurulmadan programın uygulanmasına son verilmiş olması krizleri tetiklemiştir. Yapılan hatalar, yapısal reformların tamamlanamaması, programın başında düzeltici devalüasyon yapılmaması, yüksek tüketim eğiliminin dikkate alınmaması, kısa dönemli sermaye girişlerine karşı önlem alınmaması ve programın başında bankacılık sektöründe reform yapılmaması olarak ifade edilmektedir. (Kepenek ve Yentürk, 2007: 591-592) Uygulamaya ilişkin bu eleştirilerin içerisinde sayılan, kısa dönemli sermaye hareketlerine karşı önlem alınmamış olması, aynı zamanda, yukarıda belirtildiği üzere, IMF’nin ortodoks iktisat politikalarının temel hatalarından birini oluşturmaktadır.

Programda gerçekleştirilmesi öngörülen yapısal reformlar gerçekleştirilmemiş,  zelleştirme uygulamaları, koalisyon ortakları arasındaki anlaşmazlık nedeniyle sürdürülememiştir. Yukarıda belirtilen amaçlarla, kamu bankalarının görev zararlarını arttıracak şekilde kararnamelerle ek görevler yüklenmesi sorun yaratmıştır. Özel bankaları denetlemek üzere uluslararası standartlara sahip denetim sistemi bu dönemde henüz mevcut değildir. Bunun

sonucunda bazı özel bankaların içi boşaltılmış, ait oldukları grupların diğer şirketlerine usulsüz verilen kredilerle sermaye yapıları zayıflatılmıştır. Bu dönemde bankaların varlıklarında DİBS (devlet iç borçlanma senetleri) önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü bankalar bu dönemde dışarıdan dövizle borçlandıktan sonra yurt içinde devlete yüksek faizle borç vererek gelir elde etme yoluna gitmişler ve yukarıda belirtilen yüksek tutarlarda açık pozisyonlar bunun sonucunda ortaya çıkmıştır. (Şahin, 2009: 253)

İstikrar programının uygulanmasında yeterlilik konusunda genel kabul gören görüşe göre yapısal reformlar dışında program hedeflerine uyulmuştur. Kamu gelirlerinin deprem vergisi ve dolaylı vergiler yoluyla artırılması ve faiz dışı harcamaların daralması ile birlikte konsolide bütçede faiz dışı fazla hedefi aşılabilmektedir. Merkez Bankası, para arzı konusunda programa uygun hareket ederek kriz öncesine kadar net iç varlıkları arttırmamıştır. Döviz kuru ile ilgili hedeflere uyulmuş olmasına karşın, TL'nin aşırı değer kazanması ve programın başlangıcında ithalatı azaltıp ihracatı arttırmak amacıyla düzeltici devalüasyon uygulamasına gidilmemiş olması nedeniyle çok yüksek bir cari açık ortaya çıkmıştır. (Kepenek ve Yentürk, 2007: 593; benzer görüş: Şahin, 2009: 252)

IMF, 2000 yılının sonlarında programın hükümet tarafından sürdürülemeyeceği düşüncesine sahip olmuştur. Merkez Bankası'nın sahip olduğu döviz rezervleri içerisinde kısa dönemli borçların payı 1994 Krizi'nden önceki seviyelere yükselmiştir. Kasım ayı içerisinde çok yüksek tutarda kısa dönemli sermaye yurtdışına çıkmıştır. Bunun üzerine bir likidite sıkıntısı ortaya çıkmış, Merkez Bankası piyasaya para arz edememiş, 2000 yılı Aralık ayında faizler yüzde 2000 seviyelerine çıkmış, bunun sonucunda devalüasyon beklentisi piyasada belirmiştir. Bu gelişmeler sonucunda, Merkez Bankası net iç varlıkları arttırarak programın ilgili kısmını uygulama dışı bırakmıştır. Bu noktada, reel sektörün likidite darlığından etkilenmemesi için ve spekülasyon nitelikli ani finansal hareketlere karşı önlem alınmamış olması programın önemli bir eksikliği olarak belirmiştir. Bu gelişmeler sonucunda Aralık 2000'de IMF gelişmeleri döviz atağı olarak tanımlamış, döviz rezervlerinin tükenmesi tehlikesinin ortaya çıktığını belirterek programdan

hükümetin vazgeçmesi gerektiğini bildirmiş, ancak hükümet programı durdurmamıştır. (Kepenek ve Yentürk, 2007: 593)

IMF'nin bu tespitine karşın, Oktar ve Dalyancı'ya göre 2000-2001 krizinde ana belirleyici faktör, daha önceki krizlerde olduğu gibi, yüksek cari işlemler açığıdır. Bu görüşe göre 1994 Krizi'nden sonra Türkiye ekonomisinde yapısal sorunlar sürmüş, bu sorunları çözecek reformlar gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca, Türkiye ekonomisinin kronik dış finansman ihtiyacını karşılama imkanlarını olumsuz etkileyecek şekilde 1997 ve 1998 yıllarında Asya ve Rusya Krizleri'nin ortaya çıkması, Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Çok yüksek ve sürekli hale gelmiş olan enflasyonun ve kamu kesimi finansman açığının kontrol altına alınmasına yönelik politikalar geliştirilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. (Oktar ve Dalyancı, 2010: 13)

Aynı şekilde Asya ve Rusya Krizleri'nin etkisini dikkate alan Kazgan'a göre 1998'de Türkiye ekonomisi, 1980'li ve 1990'lı yıllardaki istikrarsızlıkların ve olumsuzlukların oluşturduğu birikimlerle başa çıkamaz duruma gelmiştir. Enflasyon 1997 yılında %100 seviyesine ulaşmış, iç borçların çevrilmesi imkanı ortadan kalkmış, dış borç seviyesi yükselmiş, bunlara ilaveten Asya ve Rusya Krizleri'nin olumsuz yansımaları ekonomiyi etkilemeye başlamıştır. Kazgan'a göre, Aralık 1999'da uygulamaya konmuş olan “*akıl ve bilim dışı IMF programı*” Türkiye'nin kolay baş edemeyeceği bir krizin içerisine düşmesine neden olmuştur. (Kazgan, 2002: 7-9) Krizin temel kaynağı, TL'deki darlık ve iç faiz artışıdır; likidite darlığı ticaret bankalarını sarsmıştır. Türkiye'nin en büyük ve sağlam bankalarından biri olan Demirbank, elinde biriken hazine kağıtlarının yol açtığı bir likidite darlığına düşmüş, bunun piyasaya yansımaları olumsuz olmuştur. Bankaların bazılarının TMSF'ye devredilmesi sorunu büyümüştür.* TCMB, IMF programına uyarak, oluşan likidite sıkıntısını aşmak için para arzını genişletmemiş; IMF de TL'nin dolar karşısında değerlenmesini istemediğinden Türkiye'ye yaptığı desteği arttırmamıştır. (Kazgan, 2013: 229-230) Bu nedenle Kazgan'ın “*akıl ve bilim dışılık*” ve “*sürdürülemezlik*” tespiti; gelişmekte olan ülkelere IMF tarafından dayatılan ihracata

* Bankaları düzeltme adına aşırıya kaçılması bu dönemde BDDK'nın “*camdaki sineğe silahla atış ettiği*” eleştirilerine neden olmuştur. (Sabah Gazetesi, 02.11.2001)

dayalı ve kısa vadeli sermaye hareketlerine açık, borçla çevrilen iktisat anlayışının güçlü ülkeler tarafından dahi sürdürülemez olduğu yönünde daha önce belirtilmiş olan tespitler ile uyumlu gözükmektedir.

2.3. 2001 Şubat Krizi

2000 Kasım Krizi'nin etkileri geçici olarak azaltılabilmıştır. Ancak 2001 Şubat ayına gelindiğinde, önceki krizin devamı niteliğinde, toplumu çok daha olumsuz etkileyen bir kriz, siyasi bir olayın tetiklemesi sonucunda ortaya çıkmıştır.

2001 yılı şubat ayında ortaya çıkmış olan krizin nedenleri hakkında çeşitli düşünceler ortaya atılmıştır. İlk olarak, krizin siyasetçilerin topluma güven verememesinden kaynaklandığı belirtilmiştir. Bu düşünceyi savunan kesim cumhurbaşkanı ile başbakan arasındaki bir tartışmayı krizin nedeni olarak algılamıştır. İkinci düşünce, popülizmin, oy kaygısının, siyasetçilerin çapsızlığı ile eskide kalmış iktisadi düşüncelerinin ve reformları güçlü şekilde, zamanında uygulamamalarının krize neden olduğu yönündedir. Bu düşünce sahiplerine göre, krizin nedeni daha önce karar verilmiş olan neoliberal politikaların yeterli şekilde uygulanmaması olduğundan, savunulan çözüm uluslararası sermayenin ve IMF'nin işaret ettiği politikaların daha şiddetli şekilde uygulanmasıdır. Üçüncü bir görüşe göre ise kriz, bankaların hortumlanmasından ve yolsuzluklardan kaynaklanmıştır. Bu düşünce sahiplerine göre, bankaların içinin sahiplerince boşaltılması, TMSF'nin bu bankalara el koyarak zararlarını kapatması ve bunun sonucunda kamu borçlarının artması krize neden olmuştur. (Savran, 2013: 263-264)

Boratav'a göre 1989 sonrasındaki krizlerin tümü, sıcak para hareketlerinin ülkeden çıkış yönünde hareket etmesi ile gerçekleşmiştir. İlk olarak yüksek arbitraj getirisi beklentisi ile ülkeye yüksek miktarda sermaye girişi gerçekleşmekte, buna bağlı olarak parasal genişleme ve talep artışı ortaya çıkmaktadır. Talepteki artışa bağlı olarak cari işlemler açığı da artmakta, bankacılık sisteminde riskler ortaya çıkmakta, dış borçlarda sorunlar oluşmakta ve siyasette belirsizlikler başlamaktadır. Sonrasında finans sermayesi ülkeyi riskli görmeye başlamakta ve paranın ülkeden

çıkışı için sadece bir tetikleyici unsurun beklendiği bir ortam oluşmaktadır. Sıcak para ve sermaye araçları bu aşamada ülkeden hızlı şekilde dışarı çıkmakta, ortaya çıkan döviz sıkıntısı nedeniyle döviz piyasaları ve bankacılık sistemi çöküntüye uğramakta, buna bağlı olarak ekonomi krize girmektedir. 1994 ve 2001 Krizlerinde belirleyici olan bu hızlı sermaye kaçışının neden olduğu sonuçlar, IMF’den temin edilen kredilerle sınırlı ölçüde frenlenebilmiştir. (Boratav, 2010: 182-183) Ancak IMF programları ve bu programlar çerçevesinde temin edilen krediler kısa süreli rahatlama yaratırken yapısal sorunları beraberinde getirmiş, sürdürülebilir bir büyüme de sağlamamıştır.

Bankacılık sistemi sorunları 2000-2001 Krizlerinin ortaya çıkmasında önemli bir rol üstlenmiştir. 2001 krizinden önceki dönemde bankalar yurt içi ve dışından döviz kredileri temin ederek elde ettikleri tutarları yüksek faizli DİBS’e yatırmışlardır. Daha önce değinildiği şekilde ülke içinde kalkınmaya kredi temin etme işlevinden uzaklaşan bankalar, devlete boç vererek kar elde etme yoluna gitmişlerdir. Bu yöntemin işlediği yıllarda yüksek karlar elde etmişler, ancak işlemediği dönemlerde hem bankacılık sistemi, hem de bütünüyle Türkiye ekonomisi büyük zararlara uğramıştır. Sonraki yıllarda, bu uygulamanın 2001 Krizi’ndeki etkisi göz önüne alınarak gerçekleştirilen reformlarla Türk bankacılık sistemi disipline sokulmuştur. (Okumuş, 2010: 66-67)

Finansal hareketlerin serbest bırakılması sonucunda ülkeden ciddi büyüklüklerde dövizin dışarı çıkmasından kaynaklanan krizler, ülke ekonomisini çok olumsuz şekilde etkilemektedir. Bununla birlikte, krizlerin nedenini siyasi belirsizliklere veya sistemin kurumsal altyapısının yetersiz olmasına bağlamak, krizin tüm sebeplerini yansıtmamaktadır. Sıcak para hareketlerinin serbest olduğu tüm ekonomilerde paranın dışarı çıkma aşamasında sonuç kaçınılmaz olarak iktisadi kriz olmaktadır. 1994 Krizi’nde hükümetin faizleri aniden düşürme kararı alması, 2001 Krizi’nde de başbakan ile cumhurbaşkanı arasındaki tartışma, yalnızca krizi tetikleyen unsurlardır. (Boratav, 2010: 184; benzer görüş: Akdoğan Gedik, 2010: 81) Bankalar açık pozisyonlarını kapatabilmek amacıyla döviz talebini arttırmışlar, bu durum döviz fiyatlarında ani ve büyük artışa neden olmuş, faiz oranları yükselmiş, Merkez Bankası, döviz rezervlerinin erimesinden çekinerek döviz satışını

durdurmuştur. Sonrasında döviz kuru dalgalanmaya bırakılmıştır. (Kepenek ve Yentürk, 2007: 593; benzer görüş: Akdüşan Gedik, 2010: 72)

Karluk’a göre Türkiye’de ardarda gelen Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri mali nitelikli krizlerdir. Sistemik mali krizler, mali sistemde ortaya çıkan ve mali sistemin, varlık değerlemesi, kredi tahsisi ve ödemeler gibi önemli işlevlerini kesintiye uğratan şokları ifade etmektedir. Faiz ve döviz kurlarındaki artış, bu krizlerin standart sonuçlarıdır. Spekülatif nitelikli ataklar ve piyasanın likidite ihtiyacından kaynaklanan döviz talebi sonucunda ortaya çıkan ataklar olmak üzere bu tip krizler iki şekilde ortaya çıkabilmektedir. Türkiye ekonomisindeki kriz likidite yetersizliğinden kaynaklanmıştır. Merkez Bankası bu sorunu giderebilmek için öncelikle döviz rezervlerine başvurmuş, ancak IMF ile yapılan anlaşmaya aykırı olduğu için bu uygulamayı durdurmuştur. Faiz oranları ve döviz kurları, likidite talebindeki artış karşılanamadığı için hızla yükselmiştir. 2000 Kasım Krizi’nin sebebi olan bu olgu, IMF’den fon sağlanması ile geçici olarak durdurulabilmiştir. Ancak sorun geçici olarak atlatıldığı, kalıcı olarak çözülmediği için Şubat 2001 krizi meydana gelmiştir. Karluk, başbakan ile cumhurbaşkanı arasındaki anlaşmazlığın iktisadi sisteme kriz olarak yansımalarının, iktisadi sistemin siyasi sistemden bağımsız olmamasından kaynaklandığını belirtmektedir. (Karluk, 2009: 439-440)

Buna karşın krizin temelde 3 nedenden kaynaklandığını belirten Savran’a göre 2001 Krizi, dünya iktisadi sisteminin uzun zamandan beri yaşadığı bir krizin Türkiye’ye yansımadır. Dünya iktisadi sistemi, 1970’lerde girdiği “30 Yıl Krizi” döneminde yaşadığı sorunları, “*parasal şişkinlik*” oluşturarak geçici sürelerle aşmayı başarmış, ancak bu olgu sistemin kırılganlaşmasına ve gelişmiş ülkelerin dışındaki ülkelerde ciddi sorunlara neden olmuştur. Türkiye’nin iktisadi sistemi, bu durumun yansımalarını sıklıkla yaşamıştır. İkinci olarak, 2001 Krizi küreselleşme kavramının doğasından kaynaklanan bir krizdir. Savran’a göre “*Küreselleşme, dünya ekonomisinin bütünleşmesinde ulusal ekonomilerin ortadan kalkmaya yüz tuttuğu bir evre değildir.*”. Bu süreçte finansal hareketlerin serbestleşmesi ile birlikte uluslararası sermaye yüksek kar arayışı ile ulusal ekonomilere giriş yapmakta, bunun sonucunda ulusal para değer kazanmakta, cari açık artmakta, ulusal paranın değer

kazanması belli bir noktaya eriştiğinde ülkeye girmiş olan sıcak para ülkeden çıkış yapmakta ve kriz ortaya çıkmaktadır. Son olarak, 2001 Krizi, 24 Ocak 1980’de başlayan neoliberalleşme sürecinin bir sonucudur. Bu süreçte 1989 dönüşümü çok büyük önem taşımaktadır. Bu dönüşümün sonucunda Türkiye’nin sıcak para giriş-çıkışına maruz kalması neoliberalleşmenin bir sonucudur. (Savran, 2013: 266-268)

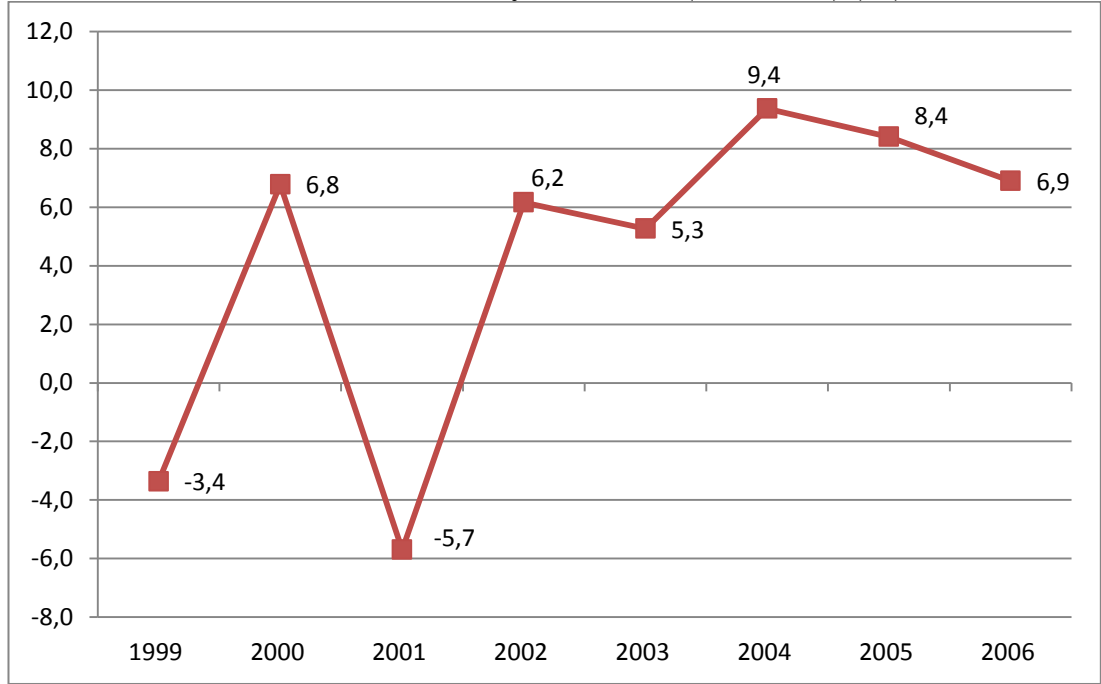
1989 sonrası gelişmeler ve 1994 krizinin nedenleri ile 2000-2001 krizleri birlikte incelendiğinde Savran’ın krizin nedenlerine ilişkin görüşlerinin yerinde olduğu anlaşılmaktadır. 1989 dönüşümü sonrası ile 2008 Krizi arasındaki dönemde ortaya çıkmış olan tüm krizler, kurgusal ekonomiye dayalı aynı neoliberal iktisat anlayışından kaynaklanmıştır. Ayrıca, iktisatçıların önemli bir bölümüne göre, 2000 yılında Türkiye’de uygulanan IMF destekli program, 2001 Krizi’nin ortaya çıkmasında dikkate değer bir tetikleyici unsur olmuştur. (Boratav, 2010: 184)

Sıcak paranın ülkeye giriş-çıkışlarının ekonomiye etkisi konusunda DB Eski Başkan Yardımcısı ve Baş Ekonomisti, Nobel Ödülü sahibi Joseph Stiglitz, İstanbul’da 2004 yılın Nisan ayında verdiği "*Küreselleşme: Beklentiler ve Hayal Kırıklıkları*" konulu konferansta, "*Sıcak para geliyor ve tüketim patlaması oluyor. Bir yerde bir şok oluyor ve ekonomi durgunluğa giriyor.*" demiştir. Sıcak paranın Türkiye ekonomisine fazla girmesinin vergilendirme gerektireceğini düşünen Stiglitz, "*Bir gecede girip çıkan paraya dayanarak bir ülkede fabrika kuramazsınız*" demiş, spekülative sermaye giriş çıkışlarının Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için büyük tehlike ifade ettiğini belirtmiştir. Stiglitz, IMF programlarını olduğu gibi kabul eden ülkelerin sorunlar yaşadığını ve bazı ülkelerin programları kendi koşullarına uyarladıklarını söylemiş, Türkiye’nin de IMF programları hakkında dikkatli olması gerektiğini ifade etmiştir. Küreselleşmenin tekrar şekillendirilebileceğini iddia eden Stiglitz, "*Bu, refah getirebilir. Sosyal dayanışma ülke sınırları dışına çıkmıyor. Ekonomik globalleşme, sosyal globalleşmenin önüne geçiyor. Uluslararası arenada ülkeler hakkaniyetli sonuçlar değil, kendileri için en iyi sonuçları elde etmeye çalışıyor.*" şeklinde düşüncesini belirtmiştir. Avrupa’da inekler için çiftçilere günlük iki dolar sübvansiyon verildiğini ve bu tutarın DB’nin fakirlik sınırı ile aynı olduğunu söyleyen Stiglitz, "*Avrupa’da inek olmak gelişmekte olan ülkelere ortalama vatandaş olmaktan daha iyi*" demiştir. (Milliyet Gazetesi, 29.04.2004)

Mevcut sorunları sadece açıklıkla ifade eden Stiglitz, sıcak para hareketlerinden “*Tobin Vergisi*” adıyla bir vergi alınmasını önermiştir. Ancak, vergilerin bir toplumsal uzlaşının ürünü olarak konulduğunu ve bu verginin konulmasının toplumsal meşruiyet kaynağının ne olacağını belirtmemiştir. “*İktisadi globalleşmenin sosyal globalleşmeden hızlı gittiği*” savı ve ülkelerin önce kendi menfaatlerini düşündükleri gerçeği, belirtilen vergi önerisi ile çelişmektedir. Küreselleşme çeşitli toplumsal kesimlerin birbirine yakın güçlere sahip olarak yaşadıkları iktisadi ortamda kendiliğinden ortaya çıkan bir olgu olmayıp, iktisadi sistem üzerinde hakim olan kesimlerin yeni sisteminin adı olduğundan, tıpkı sosyal politika uygulamalarının ortaya çıktığı dönemdeki dönüşümün işçi hareketleri sonucunda gerçekleşmiş olması gibi, küreselleşmenin toplumsallaşmasının da toplum baskısı ile gerçekleştirilebileceği açıktır.

IMF politikalarını, büyüme hedefini maliye politikaları ile ilişkilendirerek inceleyen bir görüşe göre, maliye politikasının temel amacı sürdürülebilir büyümeyi sağlamaktır. Yalnızca sürdürülebilir büyümeyi sağlayabilecek bir politika, kamu açıklarını kapatıp kamu borçlarını sürdürülebilir bir hale getirebilir. Ancak Türkiye’nin bu döneme kadar IMF ile birlikte gerçekleştirdiği uygulamalar, IMF programlarının kısa dönemde krizin sorunlarının aşılmasını sağladığını, ancak istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyüme sağlamadığını göstermektedir. (Demiray Erol, 2013: 75)

Grafik 13 – GSYH Büyüme Oranı (1999-2006) (%)

Kaynak: (TÜİK, 2014g)

Grafik 13'te görülen, IMF'li yıllarda büyüme oranlarındaki istikrarsızlık bu görüşün doğruluğunu göstermektedir. 1950 yılından sonra en yüksek oranlı küçülmenin 2001 yılında gerçekleştiğini belirtilmektedir. (Lordoğlu, 2003: 66) 1999 ile 2000 yılları arasında 10,2 puanlık çok büyük bir fark mevcuttur. 2000 ile 2001 yılları arasında, büyüme oranındaki değişim 12,5 puan olmuştur. Bazı kaynaklarda Türkiye'de GSYH'nin 2001 yılında %10'a yakın oranda küçüldüğü; bu küçülmenin dünya ekonomisinin %2,5 oranında büyüdüğü bir dönemde gerçekleştiği belirtilmektedir. (Sönmez, 2002: 17)

Bu ölçüde değişken bir büyüme oranı, ancak sıcak paranın ülkeye giriş-çıkışları neticesinde ortaya çıkmaktadır. Sürdürülebilir büyümenin gerçekleştirilebilmesi için spekülasyon sermaye hareketlerinin kontrol altına alınması en önemli koşuldur. Bu gerçekleşmediği takdirde, sermayedar kesimin üretim dışı karları ile ücretli kesimin gelirleri arasındaki uçurum büyüyerek gelir dağılımı daha da bozulacak, işsizlik kronik bir sorun olmaya devam edecek ve kamu maliyesi sermaye hareketlerinin yarattığı iktisadi olumsuzluklara bağımlı olacağından sosyal politikalara bütçeden daha az pay ayrılması sorunu devam edilecektir.

Bu noktada, 1989 dönüşümünün sosyal politika üzerinde iki yönlü olumsuz etkisinin 2000’li yıllarda da sürdüğü anlaşılmaktadır. İlk olarak, daha önce değinildiği üzere iktisadi yapının kurgusallaşarak finans sermayesinin ön plana çıkması ve reel ekonominin görece küçülmesi klasik sosyal politika alanını daraltmakta, bu alandaki kazanımları da eritmektedir. Dolayısıyla, spekülatif sermaye hareketlerinin krizlere neden olmasından önceki süreçlerde de sosyal politika olumsuz etkilenmektedir. İkinci olarak, belirtilen iktisadi yapının krizlere neden olmasını takiben, teorik kısımda belirtilen olumsuz sosyoekonomik etkiler ortaya çıkmakta, bu durumda da geniş toplumsal kesimler fakirleşmektedir. Ancak neoliberal düşünce, sistemin meşruiyetinin sorgulanmasına neden olacak sosyoekonomik sorunlar haricinde, sosyal politika uygulamalarına başvurmaya gerek görmemektedir. Dolayısıyla, sermaye hareketlerine dayalı neoliberal iktisadi yapı, hem kriz ortaya çıkmadan önce, hem de kriz ortaya çıktıktan sonra sosyal politika alanı için büyük bir olumsuzluk teşkil etmektedir.

Genel olarak, 1989 yılındaki serbestleşmenin sonraki yıllara yansımaları değerlendirildiğinde sonucun olumlu olmadığı, sıcak para hareketlerinin ülke ekonomisini krize soktuğu görülmektedir. Serbestleşme gerçekleştirilirken, ülkeye sermaye girişinin sağlanacağı, ülke dışındaki kaçak sermayenin verilen ek güvencelerle geri geleceği ve doğrudan yatırımlarla büyümeye katkı sağlayacağı iddia edilmiş, ancak bu öngörüler gerçekleşmemiştir. Sanal bir büyüme yaratan sıcak para girişi, elde edeceği getirinin düşeceği anlaşıldığında tekrar dışarı kaçmakta, buna bağlı olarak kriz oluşmaktadır. Türkiye, gelişmekte olan ülkeler arasında sıcak para hareketlerine en yüksek getiriyi sağlayan ülkeler arasına girmiştir. Ülkeye girmiş olan her 10 dolar, 2002 ve 2003 yıllarında 15 dolar olarak ülkeden çıkmıştır. Krizden önceki yirmi yıl içerisinde 200 milyar dolarlık sermayenin ülkeyi terk ettiği ifade edilmektedir. Buna ayrıca, sıcak para hareketlerine karşı TCMB’nin tedbir amacıyla yüksek meblağlarda yabancı para tutmasının maliyeti de eklendiğinde olumsuzluklar artmaktadır. (Kazgan, 2013: 252-253)

TCMB’nin tedbir amaçlı döviz rezervi tutması, sıcak para hareketlerinde TL’nin döviz karşısındaki değerinin ani düşmesi veya artmasına karşı bir uygulama olarak kullanılmaktadır. Dövizin aşırı değerlenmesi durumunda TCMB döviz

satmakta, aşırı ucuzlaması durumunda döviz almaktadır. Bu durumda, dövizin istenen değere çekilmesi için TCMB'nin katlandığı maliyet, dövizin TCMB kasasında tutulması –başka bir ifade ile toplumun ihtiyaçlarına harcanmaması– maliyetine eklenmektedir. Bu uygulamanın mantığını, sıcak paranın TL'deki istikrar arayışı ile birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Döviz kurunun belli seviyelerde olması sıcak paranın aradığı koşul olduğundan, TCMB'de döviz tutması olgusu doğrudan sıcak paraya yönelik bir sübvansiyon olma özelliğine dönüşmektedir. Başka bir ifadeyle kamunun parası ile sermayedar kesim sübvansiyon edilmektedir. Bu olgu ileriki bölümlerde, Türkiye üzerine bu hususta araştırmalar yapmış olan Marois'in görüşleri çerçevesinde ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

Sıcak para hareketlerinin meydana getirdiği olumsuzlukların yanı sıra, bu dönemde doğrudan sermaye yatırımları yönünden de ülke ekonomisi için olumlu bir görüntü ortaya çıkmamıştır. 2001 krizi öncesinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları oldukça sınırlı kalmıştır. 2001 krizi sırasında borsanın ciddi düşüş göstermesi ile birlikte yabancılara hisse satışları hızlanmıştır. Ülkeye giren yabancı sermaye, hisseleri değerinin çok daha altında satın alarak Türkiye'nin sermaye kaybına neden olmuştur. Bankalar, gıda sanayii ve turizm firmalarının hisselerinde bu şekilde düşük fiyata yabancıların eline geçme, dolayısıyla sermaye kaybı gözlenmiştir. (Kazgan, 2013: 253) Dolayısıyla, mevcutta düşük olan tasarruf seviyesi nedeni ile yetersiz kalan sermaye, bu nedenle daha da azalmıştır. Bunun sonucu, yetersiz yatırımlar nedeni ile öncelikle işsizlik olmak üzere topluma pek çok alanda yansımıştır.

Az gelişmiş ülkelerin uyguladıkları IMF politikaları, Stiglitz'e göre, bu ülkelerin sorunlarını arttırmaktadır. En önemli sorunlardan biri, bu ülkelerin borçları nedeniyle yüksek reel faiz ödemek zorunda kalmalarıdır. Bu nedenle IMF, bu ülkelerin borçlarını ödeyebilmeleri için faiz dışı fazla vermeleri gerektiğini belirtmektedir. Yukarıda belirtilmiş olan, döviz rezervi tutmanın ortaya çıkarttığı sorun gibi, IMF'nin istediği faiz dışı fazla verilmesi dayatması da yoksul ülkelerin kamu yatırımlarını ve sosyal harcamaları kısıtlayarak sosyal adaleti bozmakta ve ekonomik büyümeyi engellemektedir. (Karluk, 2009: 459-460)

2001 krizi kamu faiz ödemelerinin GSYH'ye oranında tarihi zirve noktasına ulaşılmasına neden olmuştur. 1997 yılında %6,74 olan faiz ödemelerinin GSYH'ye oranı, 1998'de %9,63, 1999'da %11,49, 2000'de %13,17, 2001'de %18,03 olarak gerçekleşmiştir. Sonraki yıllarda bu oran azalmaya başlamış, 2002'de %15,49, 2003'te %13,44, 2004'te %10,45, 2005'te %7,24 olmuştur. (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014a) 2001 yılı verisine göre tüm ülkenin toplam yıllık yurtiçi üretiminin 1/5'ine yakın bir kısmı, sadece borçların faizini teşkil etmektedir. Bu olgunun sosyal politika araçlarının işletilmesi üzerinde yaratacağı finansman baskısına ek olarak, ileride ele alınacağı üzere, sermayedar kesimin risklerinin topluma dağıtılmasını ve buna bağlı olarak gelir adaletinin bozulmasını da beraberinde getireceği açıktır.

Kepenek ve Yentürk'e göre de, IMF'nin söz konusu borçların ödenebilmesi için kamu birincil fazlası verilmesi talepleri ve IMF programlarının takip edilmesi için piyasa aktörlerinin baskıları nedeniyle, eğitim, sağlık, yoksul kesime sosyal yardım, teknolojinin geliştirilmesine yatırım gibi olgular geri plana itilmektedir. Buna bağlı olarak, sürdürülebilir bir büyüme için yurtiçinde kaynak üretilmemekte, dış kaynak arayışı sürmekte, ülkenin borçları artmakta ve toplumsal eşitsizlikler artarak devam etmektedir. (Kepenek ve Yentürk, 2007: 594-595)

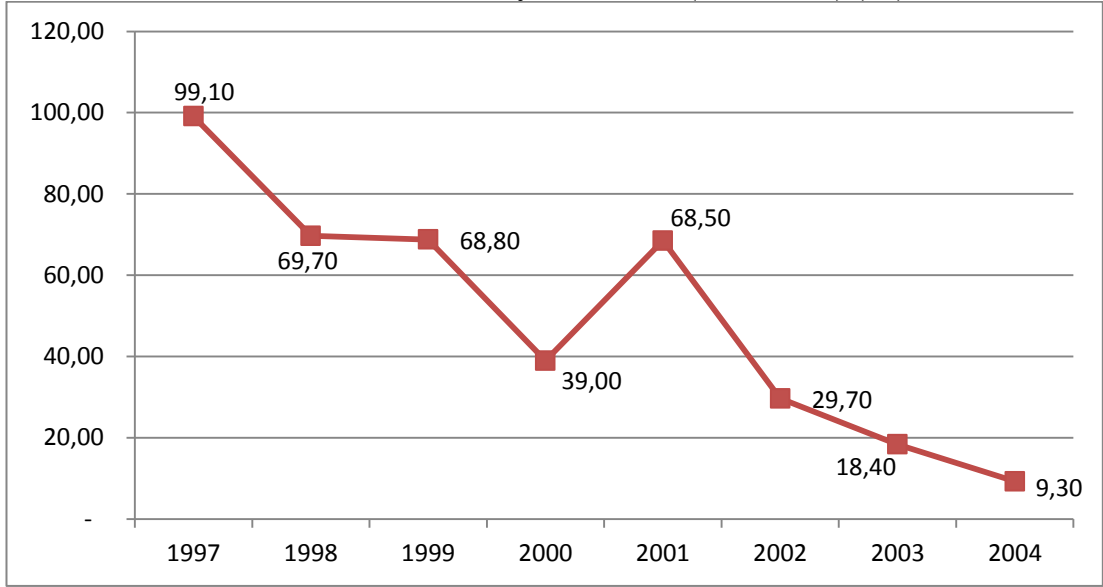
1989 yılı sonrasında faizli borçlanmanın tekrar borç olarak ödenmesi ve bunun birikimli hale gelmesi "*Ponzi Finansmanı*" olgusunun ağırlaşmasına neden olmuştur. Ekonominin bu şekilde borç sarmalına girmesi sonucunda hükümet, borçların ödenmesini iktisat politikasının başlıca amacı haline getirmiş ve "*faiz dışı bütçe fazlası*" hedefleri çerçevesinde bir iktisat anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu hedefin gerçekleştirilmesinde en önemli unsur olarak, kamu harcamalarının kısılması belirlenmiştir. (Boratav, 2010: 180) Önceki krizlerden çıkış için başvurulmuş politikalarda olduğu gibi, bu dönemde de kamu harcamaları, dolayısıyla sosyal harcamalar, krizlerden çıkış için neoliberal düşüncenin azaltılmasını talep ettiği bir unsur olmuştur.

Bu noktada Ponzi Finansmanı kavramını, Türkiye ekonomisinin içine düştüğü durumun teorik temelini tespit etmek amacıyla ele almak gerekmektedir. Ponzi finansmanı veya ponzi sahteciliği olarak ifade edilen kavram "*mevcut*

yatırımcıların anapara ve faiz ödemelerini yeni yatırımcıların fonlarıyla temin eden ve gerekli ödemelerin (yükümlülük) yeni nakit akışlarını (varlık) aşması durumunda çökmesi beklenen yanlış bir yatırım fırsatı” olarak tanımlanmaktadır. (Coşkun, 2010: 11) Borç sarmalı ve kamu harcamalarının iktisadi hayata yansımaları hususunu “*Ponzi Finansmanı*” kavramı çerçevesinde değerlendirmiş olan Boratav’a göre “*Dış borçlarla ilgili faiz yükümlülüklerinin karşılanması tek başına çok ağır bir sorun değildir. Asıl sorun, büyük boyutlara ulaşmış olan dış borcun anaparasını vadesi geldiğinde ödemekte, yani borç stokunun döndürülmesinde yatmaktadır.*”. Normal koşullarda, belirtilen borçlar, vadesi geldiğinde tekrar borçlanılarak döndürülebilmektedir. Ancak uluslararası finans çevreleri Türkiye’yi riskli görmeye başladıklarında sermaye akışı kesilmekte ve borçlar döndürülememektedir. Bu durum ortaya çıktığında Türkiye tekrar IMF veya Dünya Bankası ile anlaşarak borçlarını ödeyebilme imkanını bu kuruluşlardan alacağı kredilerle oluşturma yoluna gitmektedir. Bu durumda bu kuruluşlara ve bu kuruluşlar üzerinde ABD’nin gücü nedeniyle ABD’ye ciddi bir bağımlılık durumu ortaya çıkmaktadır. Belirtilen görüşe göre 2001 Krizi bu bağımlılık ilişkisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. (Boratav, 2010: 188)

Bu iktisadi yapı içerisinde tüm hükümetler, mevcut borçların çevrilmesi ve bunun için finansman sağlanması sorumluluğu ile karşı karşıya kalmaktadır. Tüm kamu işlemlerinin yerine getirilebilmesi, bu finansman koşuluna bağımlıdır. Uluslararası sermaye borç vermemekle tehdit edebildiğinden ve uluslararası finans piyasalarında daha karlı alanlara kayabildiğinden, kendi vereceği borçlara bağlı olarak yürüyen devlet işlerini toplumun genel ihtiyaçları olarak benimsetebilmektedir. Buna karşılık, örgütlü işçi kesimi kendi menfaatlerini güçlü şekilde ortaya koyarak benimsetememiş ve bu kesim finans sermayesi karşısında güç kaybetmiştir. (Marois, 2013: 263-264) Kamu borçlarını finanse edebilmek için finans sermayesine bağımlı olan gelişmekte olan ülkeler bunu yerine getiremediklerinde kriz ile karşı karşıya kalmakta ve bundan en çok ücretli kesim etkilenmekte, tasarruf tedbirleri bu kesime yönelik olarak uygulanmaktadır. (Marois, 2013: 273)

Grafik 14 – Tüketici Fiyat Endeksi (1997-2004) (%)

Kaynak: (TÜİK, 2014ö)

Toplumun geniş kesimlerinin üzerinde olumsuz etkiye sahip bir başka unsur olan enflasyon Grafik 14’te görüldüğü şekilde, 1997-2004 yılları arasında genel olarak düşüş eğiliminde olmasına karşın, 2001 yılında artış göstermiştir. Grafik 19’da görüleceği üzere 2000 ve 2001 yıllarında birim ücret endeksi düşmüştür. Bu hususta, ücretli kesimde bu dönemde %30 yoksullaşma gerçekleştiği, bu yoksullaşma nedeniyle talep azalması olduğu ve enflasyonun 2001 sonrasında bu nedenle düşüşe geçtiği yönünde görüş belirtilmektedir. (Sönmez, 2002: 42)

Finans sermayesinin aksine, ücretli kesim enflasyonun artışına paralel olarak faiz artış dönemlerinde finans piyasalarında değerlendirebileceği büyük birikime sahip değildir. Bu durum, ücretli kesimin kriz koşullarında karşılaştığı olumsuz durumlardan birini teşkil etmektedir. 2000-2001 krizlerinin ücretlere etkisi, krizin sosyoekonomik etkileri kapsamında ayrıca incelenecektir.

2001 Krizi’nden çıkış amacıyla ilk olarak, dalgalı kur sistemine* geçilerek ödemeler sistemi düzeltilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde, para ve sermaye piyasalarının istikrara kavuşturulması amaçlanmıştır. İkinci olarak, likidite ihtiyacını

* Dalgalı kur rejimi tarihsel ve teorik çerçevede şu şekilde açıklanmaktadır: “Bretton Woods ayarlanabilir sabit kur sisteminin çöküşünün ardından, 1970’li yılların başında, gelişmiş ülkeler döviz kurlarına müdahale edilmeyen serbest dalgalı kur sistemleri uygulamaya başlamışlardır. Bir başka deyişle, daha önce sabit kur rejimi altında belirlenen ulusal paraların değeri, esnek kur rejimleri altında ve uluslararası döviz piyasalarındaki arz ve talebe göre belirlenmektedir.” (Ağcaer, 2003:30)

gidermek amacıyla, TMSF'ye devredilen bankaların zararları tutarında çıkartılan DİBS'ler hazine tarafından satın alınmıştır. TMSF'ye devredilen bankaların dış yükümlülüklerine güvence sağlanmıştır. Son olarak, iç borç takası yapılarak borçlanma vadelerinde bankacılık sektöründe ek süre elde edilmiştir. (Orhan, 2013: 132) Benzer yöntemler, Küresel İktisadi Kriz'de yabancılar tarafından kendi bankalarına uygulanmıştır. Bankacılık sektörünün Türkiye'de 1994-2001 yıllarında yaşamış olduğu sorunlar, Türkiye'de özel sektörün neoliberal uygulamalar konusunda bankacılık sisteminde sınır tanımamış olmasından kaynaklanmıştır. Savran'a göre, 2000-2001 krizleri sonrasındaki gelişmeler incelendiğinde, bu kriz dönemi "*Türkiye kapitalizmi için bir şans*" olmuştur. 2000-2001 krizlerinde sorunlu bankaların ortadan kalkması ile 2008 Krizi'ne sağlam bankalarla girilmiştir. (Savran, 2013: 276) Aşağıdaki bölümde, 2000-2001 krizlerinden çıkış amaçlı gerçekleştirilen uygulamalar daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

2.4. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

2000-2001 krizleri Türkiye'nin yaşadığı en yıkıcı iktisadi krizlerden biri olarak Türk iktisat tarihinde yerini almıştır. Yerli ve reel sektörü güçlendirme yönünde bir iktisadi program yerine, krize çözüm olarak, finans ağırlıklı neoliberal politikaların devamlılığını sağlayacak şekilde hareket edilerek GEGP (Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı) ortaya çıkartılmıştır.

Hükümetin daveti üzerine, 2000-2001 krizlerinden çıkışı sağlamak için Dünya Bankası Başkan Yardımcısı Kemal Derviş bu görevinden ayrılarak Türkiye'ye gelmiş, meclis dışından Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı olarak görevlendirilmiş ve 14 Nisan 2001 tarihinde GEGP'yi açıklamıştır. Bu program önceki programın, BWK'nın destekleri ile yenilenmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Programın desteklenmesi amacıyla IMF ile 3 yıllık süreyi kapsayacak şekilde 18. Stand-by Anlaşması imzalanmıştır. (Karluk, 2009: 448) 2001 yılında kriz nedeniyle IMF ile hükümet arasında 1 stand-by anlaşması yapılmış, IMF'ye toplamda 4 niyet mektubu ve 1 ek niyet mektubu verilmiştir. (TCMB, 2014) Bu dönem, 1999 ve sonrasında IMF ile ilişkilerin en yoğun olduğu dönem olmuştur.

Türkiye'nin IMF'ye verdiği niyet mektubunun IMF İcra Direktörleri Kurulu tarafından onaylamasıyla, kendisine tanınan kotaya kıyasla en fazla yardım alan devlet Türkiye olmuş, kotanın 16 katı kadar fazla yardım alınmıştır. Türkiye'nin IMF'den bu kadar yüksek tutarda yardım alabilmesi ABD'nin desteği ile sağlanabilmiş, dönemin ABD Başkanı Bush, dönemin başbakanının destek talebine mektupla yanıt vermiş, aynı zamanda uyarıda bulunmuştur. İçeriği “ABD ve uluslararası topluluğun hükümetinize verdiği destek, yalnızca Türkiye'nin ekonomik ve siyasi esenliği için değil, aynı zamanda Avrupa'nın istikrar, güvenlik ve refahı içindir de. Bu destek sizi Avrupa'ya taşıyacaktır. Desteği iyi değerlendirmeniz, önümüzdeki günler ve haftalarda atacağınız somut adımlara bağlıdır. Reform programınızın eksiksiz uygulanması, ekonomik büyümeye dönüşünüzün şartlarının ortaya çıkması ve güvenin sağlanması açısından hayati önemdedir. Bu bakımdan telekomünikasyon özelleştirmesi ve bankaların yeniden yapılandırılması çok önemlidir. Bunun kolay olmadığını biliyoruz ve siyasi cesaret istediğinin de farkındayız.” şeklinde özetlenebilecek olan mektup, söz konusu yardımın kapılarını açmıştır. Türkiye'ye en yüksek yardımın yapılmasını değerlendiren Rahmi Koç “Bize Kemal Derviş diye bir arkadaşı gönderdiler, yasalar çatır çatır çıkmaya başladı. Derviş, tek başına Ecevit ve hükümet istedi diye gelmedi. Ona, ‘Git, bizim şartlarımızı anlat.’ dediler. Yani, gönderdiler. Bu tabi ki onun için de büyük bir fırsat oldu. ABD ondan misyon bekliyor.” demiştir. (Karluk, 2009: 454)

Koç'un tespiti, konuya hangi sosyal kesimin tarafından baktığı hususundan müstesna bir şekilde değerlendirildiğinde, her IMF programının yeni bağlayıcı taahhütler içerdiği yönündeki değerlendirmeyi desteklemektedir. Aynı hususta TBMM içerisinde de ciddi eleştiriler getirilmiş, eleştiriler özellikle milli iradenin yerini IMF'nin alması* üzerinde yoğunlaşmıştır. Dönemin hazine müsteşarı Öztrak

* 15 Yasa'ya muhalif görüşlerin TBMM'de bildirilmesine örnekler:

IMF'nin emriyle yasa çıkarmanın Anayasa'ya aykırılığının belirtilmesi: Bülent Arınç'ın Meclis konuşması (TBMM, 2001a)

Bir kararnamenin çıkmasını kimin engellediği tartışması ve yurtdışı iradenin hakimiyetine itiraz: Mehmet Gözlükaya'nın Meclis Konuşması (TBMM, 2001ç)

15 yasanın “Duyun-u Umumiye Yasaları” olarak adlandırılması: Mustafa Kemal Aykurt'ın Meclis Konuşması (TBMM, 2001c)

Derviş'in yaptığı uluslararası anlaşmaların milletin istikbaline olumsuz etki ettiği yönündeki kaygıların TBMM'de aktarılması: Ali Gören'in Meclis Konuşması (TBMM, 2001b)

ise IMF’den alınacak kredinin koşullarının seçenekler içinde en uygun olanı olduğunu belirtmiş, *“En düşük faiz oradaydı çünkü. Anlaşmanın şartlarını da büyük ölçüde Türk bürokratlar yazdı. Bunlardan biri de bendim. Tabii ki IMF’nin birçok talebi oldu. Krizin başından itibaren birçok şey dayatılmak istendi. IMF’nin emrine girilmedi.”* demiştir. (Bilgin, 2011: 25) Öztrak, krizin yükünün tek bir kesimin üzerine yıkılmamasını amaçladıklarını ifade etmiş, *“Sendikalarla, işverenlerle, esnaf örgütleri ile görüşülüyordu. Tüm kesimlerle çaba sarf ediyorduk.”* (Bilgin, 2011: 26) diyerek sosyal diyaloga önem verdiklerini belirtmiştir. Bu dönemde sosyal diyalog ile ilgili uygulama ve yasa, ilgili kısımda ayrıca değerlendirilecektir.

GEGP’nin milli iradeye aykırılığını değerlendiren Kazgan’a göre de; *“Türkiye için alternatifsiz çözüm”* söylemiyle ortaya konulmuş olan GEGP kapsamında 15 günde 15 yasanın* TBMM’den geçirilmesi, Türkiye’ye yapılan dayatmanın açık göstergesidir. Söz konusu dayatma, Meclis’in yasama, çıkaracağı yasaları tartışma ve uygun görmesi durumunda kabul etme veya reddetme iradesini ortadan kaldırmakta, Türkiye’den alacaklı olan yabancı finans sermayesinin isteklerini ulusal iradenin üzerine çıkarmaktadır. (Kazgan, 2013: 235) Bir başka görüşe göre ise ilk olarak 1990 sonrasında Yeni Zelanda’da uygulanmaya başlanmış olan enflasyon hedeflemesi ilkesi iktisadi uygulamalarda açıklık ve hesap verebilirlik gibi yenilikler getirmiştir. Bu ilke TCMB’yi 2001 Krizi’ni takiben uygulanan GEGP ile etkilemeye başlamıştır. (Demiray Erol, 2013: 70) Dolayısıyla bu görüşe göre iktisadi hususlar kamuoyuna daha açık hale gelmiştir.

GEGP’yi açıklayan Kemal Derviş, Türkiye ekonomisini kurtarmak amacıyla Dünya Bankası’ndan gelen ilk üst düzey yönetici değildir. 2001 krizinden 30 yıl önce, 1971 yılında da benzer bir durum ortaya çıkmıştır. 1971 yılında Nihat Erim Hükümeti’nde Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı olan Atilla Karaosmanoğlu, Dünya Bankası’ndan Türkiye’ye gelen ilk başkan yardımcısıdır. Kısa görev süresi içinde KİT, toprak, vergi, eğitim ve madencilik alanlarında

* GEGP’de “Yasal Düzenlemeler” başlığı altında belirtilen 15 yasa: Bütçe Kanunu’ndaki Değişiklikler, Görev Zararlarını Kaldıran Kararname ve Kanun, Borçlanma Yasası, Kamulaştırma Yasası, 15 Bütçe ve 2 Bütçe Dışı Fonun Kapatılması İle İlgili Yasa, Kamu İhale Yasası, Merkez Bankası Yasası, Bankalar Kanunu’ndaki Değişiklikler, İş Güvencesi Yasası, Ekonomik ve Sosyal Konsey Yasası, Sivil Havacılık Yasası’nda Değişiklik, Telekom Yasası, Şeker Kanunu, Tütün Kanunu, Doğalgaz Kanunu (Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, 2001: 14)

hazırlamış olduğu tasarılar Meclis'ten geçmemiş, kendisi 11 bakan içerisinde istifa etmiştir. 13 maddelik reform tasarısı ile Karaosmanoğlu, iktisadi dengeleri tekrar kurmaya çalışmıştır. Toprak reformuna özel bir önem veren Karaosmanoğlu, Başbakanlık'a bağılı Toprak Reformu Örgütü kurularak toprakların paylaşımında verimliliğin arttırılmasını hedeflemiştir. Bu tasarı kapsamında topraktan alınacak gelirler vergilendirilecek, çiftçiye araç-gereç, gübre ve tohumluk dağıtılacak, tarımda kredi ve fiyat politikası farklılıkları düzenlenecektir. Vergi reformu yapılacak, vergi kaçağı önlenecek, gelir vergisi sistemindeki eksiklikler tamamlanacaktır. Tarımda çalışanlar aşamalı olarak sosyal güvenlik sistemi kapsamına alınacaktır. İşsizlik sigortası üzerinde çalışılacak, ihracatta ve diğere alanlarda teşvik önlemlerine son verilecektir. (Karluk, 2009: 448) Tarım ağırlıklı ve reel sektöre yönelik bu reformlar ile aşağıda değinilecek olan daha çok finans sektörüne yönelik GEGP arasındaki fark, dönemler arasında iktisat anlayışında dünya genelindeki değişimi de ifade etmektedir.

1971 yılından 30 yıl geçtikten sonra Kemal Derviş'in açıkladığı GEGP'nin temel amacı, açıklamaya göre, döviz kuru rejiminin terk edilmesi sonucu ortaya çıkan güven bunalımı ve istikrarsızlığı en kısa zamanda ortadan kaldırmak, bu amaçla yeni ve çağdaş kurumsal yapıları oluşturmak, ekonomik etkinliği sağlayacak yapısal reformları gerçekleştirmek, makro ekonomik politikaları enflasyonla mücadelede etkin bir şekilde kullanmak, sürdürülebilir büyüme ortamını sağlamak, gelir dağılımı sorunlarını ortadan kaldırmaktır. (Karluk, 2009: 448)

Üç temel parçadan oluşan programda ilk olarak bankacılık sektörüne yönelik tedbirler, ikinci aşamada faiz ve kura istikrar kazandıracak önlemler, üçüncü aşamada ise makroekonomik dengeler üzerinden istikrarlı bir büyüme ortamı sağlanmasını amaçlayan uygulamalar yer almaktadır. Piyasalarda güven ortamı oluşturmak, enflasyonla mücadele için dalgalı kur sistemini aralıksız uygulamak, reel sektör ile bankaların ilişkilerini düzenlemek amacıyla bankacılık sisteminde reform gerçekleştirmek, kamu finansman dengesini sağlamak, dışa açık liberal bir iktisadi yapının yasal temellerini oluşturmak, büyüme ve istihdam artışlarıyla kalkınma hedefini sağlayarak refah düzeyini yükseltmek, verimli bir üretim yapısı ile rekabet gücünü arttırmak, tüm bunları gerçekleştirmek adına toplumsal uzlaş ve fedakarlığın

toplumun tüm kesimleri tarafından paylaşılmasını öngören enflasyon hedefi ile uyumlu gelirler politikası programın kapsamında bulunan unsurlardır. (Orhan, 2013: 134-135)

1978 krizinin ve 12 Eylül'ün Keynesyen iktisat anlayışından çıkış için fırsat vermesi veya fırsat yaratılması şeklinde karşılaşılan durumla benzer şekilde, 2001 krizi de önceden siyasi nedenlerle alınamamış olan neoliberal kararları alabilmek için uygun ortam meydana getirmiştir. GEGP, Derviş'in iktisadi sistemi dönüştürmekte ihtiyaç duyduğu idari ve siyasi güç için yasal ve kurumsal altyapıyı temin etmiştir. Derviş bu süreci, "*ekonomiyi siyasetten ayırmak*" şeklinde belirtmiştir. Bu süreçte TCMB bağımsızlaştırılmış ve bağımsız bir para politikası kurulu oluşturularak enflasyonla mücadele bu kurula devredilmiş (Marois, 2013: 231), dolayısıyla bu kurul kapsamında alınacak iktisadi kararlar sosyal tarafların müdahalesinden bağımsız hale getirilmiştir. Kriz ortamında ülkenin kredi imkanlarının azalması nedeniyle enflasyon hedeflemesi ilkesi para politikasının ana unsuru olmuş, ayrıca KKBG/GSYH oranının düşürülmesi maliye politikasının amacı haline almıştır. (Demiray Erol, 2013: 79) Bu değişiklikler, Keynesyen dönemdeki bankaların kalkınma amaçlı kredi temin etme işlevlerinin son bulması anlamına gelmektedir. Finans denetimini gerçekleştiren otoritelerin bağımsızlığı, finans sermayesinin çıkarına hizmet etmektedir. Bu olgu, sermaye hareketlerini toplumun gözetim ve denetiminden uzakta tutmaktadır. (Marois, 2013: 232) Sosyal politikanın uzlaşılı bilimi olması ile uyumsuz biçimde, bu dönemde toplumun genel menfaatlerini ilgilendiren hususlarda GEGP kapsamında tek taraflı kararlar alınmıştır.

2000-2001 krizlerini katiben alınan önlemlerin en önemlilerinden biri, yukarıda belirtildiği şekilde, TCMB'nin bağımsızlaştırılması ve iktisadi yönetimin yürütme organından büyük ölçüde uzaklaştırılması olmuştur. Bu noktada, bu değişimin, KİT'lerin özelleştirilmesinin yarattığı bir sonuç ile benzerliğini tespit etmek mümkündür. Yukarıda değinildiği üzere, KİT'lerin özelleştirilmesi, çalışan kesim ile siyasi irade arasındaki bağı büyük ölçüde kopartmıştır. Bunun sonucunda ücretli kesimin siyasi kararlara katılım gücü zayıflamıştır. Benzer bir kopuş, 2000-2001 krizleri sonrası alınan kararlar sonucunda hükümetle TCMB arasında yaşanmıştır. Bu değişim sonrasında, toplumun seçim veya demokratik baskı ile

hükümeti sınırlı etkileme gücü, hükümetin iktisadi sistem üzerindeki tasarruf gücü zayıflatıldığından büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

Dünyada 1970’lerde gerçekleşmiş olan dönüşüm, belirtilen şekilde TCMB kapsamında para politikası kurulunun kurulması ve faiz belirleme yetkisinin bu kurula verilmesi yoluyla Türkiye’de 2000-2001 krizlerini takiben gerçekleştirilmiştir. Topak’a göre refah harcamalarının ve üretim maliyetinin zaman içerisinde artış göstermesi, hem sermaye birikiminin uluslararasılaşmasının önünü açmış, hem de kamunun mali kriz içerisine girmesine neden olarak Fordist sermaye birikimi sisteminin dayanaklarını ortadan kaldırmıştır. 1989 dönüşümü sürecinde ayrıntılı olarak ele alındığı üzere, sermaye hareketlerinin uluslararası hale gelmesi Keynesyen refah devletinin gücünü kaybetmesinde etki yapmıştır. Sermayenin serbest dolaşımı ile birlikte Keynesyen iktisat politikası uygulayan ulus-devletler, ellerindeki en önemli makroekonomik araç olan faiz oranlarının belirlenmesi gücünü kaybetmişlerdir. Bu durum, Fordizm’e dayalı uluslararası işbölümünün sarsılmasına neden olmuş, sistemin çöküşü, faiz oranlarını belirleme yetkisinin ulus-devletlerden alınması ile hızlanmıştır. (Topak, 2012: 132)

2000-2001 krizleri sonrası GEGP ile bu gelişme arasında, zaman açısından çok büyük bir boşluk, ancak nitelik açısından bir paralellik gözlenmektedir. Türkiye’de faizlerin siyasi iradedden bağımsız belirlenmesi sürecinin kurumsallaşması GEGP ile gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, 1989 dönüşümünden sonra, ilk bölümde değinilmiş olan toplum ve ücretli kesim baskısı nedeniyle neoliberalizmin bir süre için başaramadığı kurumsal dönüşüm, 2000-2001 krizleri ve GEGP ile başarılmıştır. Bu başarının altındaki en önemli desteğin, baskı kurabilecek sendikalar gibi unsurların zayıflaması olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, TCMB’nin bağımsızlaşması, faiz oranlarının belirlenme şekli, enflasyonla mücadelenin para politikası kuruluna devredilmesi, sendikaların zayıflaması ve milli iradenin devletin para politikasına müdahale edemez duruma gelmesi arasında yakın ilişki mevcuttur. Kısaca, bu kararlar ile yapılmak istenen, iktisat politikası ile sosyal politikayı tamamen birbirinden koparmaktır.

Ancak bir görüşe göre, GEGP reformlarının finans sermayesinin menfaatlerinden yana olduğunu iddia etmek ile değişimin Türk toplumuna uluslararası finans kurumları ve finans sermayesi tarafından dayatıldığını iddia etmek aynı şeyler değildir. Buna göre, Türkiye’de uluslararası finans kurumlarının çıkarlarına ve finans sermayesinin ihtiyaçlarına her zaman yurt içi politika, kurumlar, birikim biçimleri ve sınıf iktidarı ilişkileri aracılık etmektedir. Dönemin Hazine Müsteşarı ve GEGP’nin mimarlarından Faik Öztrak, reformların tamamen IMF veya finans sermayesi tarafından dayatılmadığını, Türkiye’deki bürokrasi ile istişare edilerek kabul edildiğini ifade etmektedir. Bu görüşe göre, yapılan değişiklikler, dünya piyasası rekabetçi zorunlulukları bağlamında ve kısıtlamaları içerisinde gerçekleşmiş olmakla birlikte, bunların topluma dayatıldığını iddia etmek, toplumsal iktidar ve sınıf ilişkilerini görmezden gelmek anlamına gelecektir. (Marois, 2013: 232-233) Ancak bu görüşün geçerliliğinin kabul edilmesi durumunda da alınan kararların sadece IMF, hükümet ve sermayedar kesimin etkisi ile alındığı, geniş katılımlı bir demokratik mekanizmanın işletilmediği anlaşılmaktadır.

IMF ile yapılan 18. Stand-by Anlaşması hükümlerince açıklanan bu programa IMF, uygulanması için 20 milyar dolar civarında dış kaynak desteği sağlayacağını belirtmiştir. Anlaşmaya göre Türkiye IMF’ye olan kredi borcunu program bitimini takiben 2005-2007 yıllarında ödeyecektir. Belirtilen 15 yasa, bu kredinin karşılığı olarak belirlenmiştir. Program kapsamında ilgili dönemde özelleştirilmemiş olan TEKEL, TÜPRAŞ, POAŞ, PETKİM, Türk Telekom ve THY gibi büyük KİT’ler ve kamu bankaları kısa sürede özelleştirilecektir. KİT’leri satın alma hususunda yabancı sermayenin önü açılacaktır. Programın en önemli unsurlarından bazıları, tarım destekleme politikası ile ilgilidir. Tarım destekleme politikası değişecek, ürün ve girdi fiyat destekleme politikasına son verilerek DGD (Doğrudan Gelir Desteği) sistemine geçilecektir. Tütün ve şeker endüstrisinde ve enerji piyasalarında denetleme ve düzenleme bağımsız üst kurullara bırakılacaktır. Program kapsamında çıkartılan Şeker Kanunu ve Tütün Kanunu ile tarım sektöründe şeker pancarı ve tütün piyasalarından devletin çekilmesi ve bu ürünlerin serbest piyasa koşullarına bırakılması, bu ürünlerin piyasalarının Tütün Kurulu ve Şeker Kurulu tarafından düzenlenmesi program kapsamındaki bazı uygulamalardır. (Şahin, 2009: 255 ve 260)

Uygulanan politikalara bağılı olarak IMF’den temin edilen kredi tutarı 1999-2002 yılları arasında 28,1 milyar doları bulmuştur. Kriz öncesi IMF programının 2001 krizinin oluşmasına etkileri dikkate alındığında Türkiye’nin elinde IMF karşısında önemli bir pazarlık avantajı mevcutken, 2001 krizinin patlamasını takiben iktisadi yönetim tekrar IMF’nin eline bırakılmıştır. Buna bağılı olarak, sadece iktisadi sistem değıil, sosyal yapı üzerinde de IMF belirleyici rol üstlenmiştir. Program kapsamında gelir dağılımı, sosyal güvenlik sistemi, finans yönetimi, iktisadi altyapı ile kamu yönetimini şekillendiren yukarıda belirtilen yasalar TBMM’de hemen kabul edilmiştir. (Boratav, 2010: 184-185) Bu yasaların sosyal politika alanında yol açtığı kayıplar ayrıca incelenecektir.

Reel ekonominin canlandırılması amacıyla yapılması planlanan yasal düzenlemeler kapsamında ise GEGP’de, ihracat artışı, yabancı sermayenin doğrudan yatırımlar yoluyla ülkeye girişinin hızlanması için idari ve bürokratik engellerin kaldırılması, yüksek kredi maliyetlerinin reel sektöre etkisinin azaltılması için kamu bankalarına kaynak aktarılması gibi düzenlemeler bulunmaktadır. (Orhan, 2013: 136) İşyerlerinin %13,7’si 2001 Krizi nedeniyle kapanırken, işyeri açılışları da %10,5 oranında azalmıştır. Krizden etkilenen işyerleri için başlatılan finansal yeniden yapılandırma programı kapsamında 256 işyeri programa dahil edilmiştir. Bu kapsamda borçlar 10-12 yıla yayılmış ve faiz indirimi gibi imkanlar sağlanmıştır. Belirtilen program kamuya 5,5 milyar dolara mal olmuştur. (Demiray Erol, 2013: 72-74)

Yabancı sermayenin girişini hızlandırmak amacıyla Anayasa’da yapılan değışiklik doğrultusunda uluslararası tahkim düzenlemesi için gerekli yasanın çıkarılması, Ticaret Kanunu’nda, İmar Kanunu’nda ve yatırımları doğrudan etkileyen diğere yasalarda değışiklik yapılması kararlaştırılmıştır. Yapılacak yasal düzenlemelerin özelleştirmeleri hızlandırması planlanmıştır. Tarım kesiminin ve KOBİ’lerin Ziraat Bankası ve Halk Bankası’ndan kullandıkları kredi faizlerine maliyetlerin yansıtılmasını sınırlamak için bütçeye kaynak konulmuştur. (Şahin, 2009: 261)

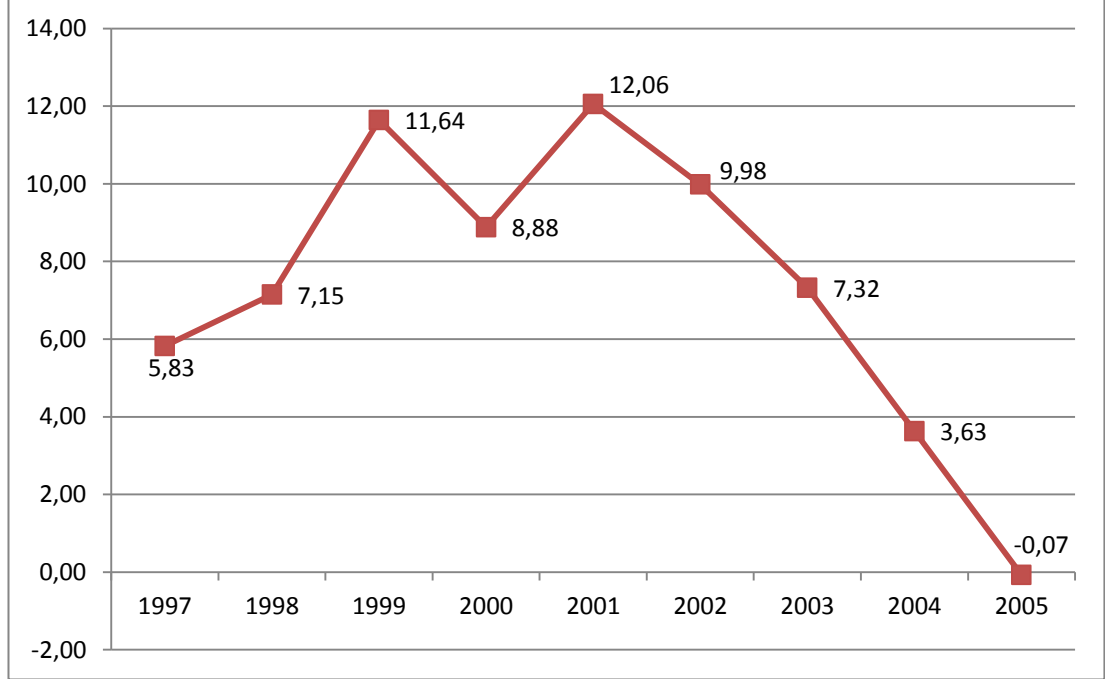
GEGP kapsamında bankacılık sistemi ile ilgili kararlar da alınmıştır. Bunun sebebi, 2000-2001 krizlerinin nedenleri arasında, bankacılık kesiminde uluslararası bankacılık standartlarına ve AB normlarına uygun denetim mekanizmalarının bulunmamasıdır. Mali durumu oldukça sorunlu bankalar, bankacılık sisteminde önemli bir sorun olarak yer almaktadır. TMSF'ye devredilmiş olan özel bankaların hazineye maliyeti, kamu bankalarının görev zararları ve finansman sorunları bulunduğu için kamu maliyesine önemli miktarda yük bindirmiştir. Görev alanlarının sınırlandırılması, Emlak Bankası'nın Ziraat Bankası'na devredilmesi, Vakıflar Bankası'nın özelleştirilmesi, Ziraat Bankası ve Halk Bankası'nın anonim şirket haline getirilmeleri ve her ikisinin de 2003 sonuna kadar özelleştirilmeleri, banka mevduatı ve kredilere verilen sınırsız güvencenin kaldırılması, TMSF'nin elinde bulunan bankaların mümkün olduğu ölçüde en kısa sürede satılması, satılamayanların mudi ve alacaklılarını mağdur etmeden tasfiye edilmesi gibi çözümler, bankacılık sistemindeki sorunların giderilmesi amacıyla hedeflenmektedir. Programda geleneksel bütçe ilkelerine geçerlilik kazandırılarak gelir-gider birliğinin ve disiplinin sağlanması hedeflenmektedir. Bütçe metni şeffaf olacaktır. Kaynakların israfı önlenecek ve Devlet İhale Kanunu ile Borçlanma Kanunu ve Kamulaştırma Kanunu çıkartılacaktır. (Şahin, 2009: 256-259)

Bu noktada kamu bankalarının bu dönemden sonraki politikaları ile ilgili bir tespit önemlidir. Topak'a göre, kuruluş amacı büyüme için gerekli finansal desteği sağlamak olan kamu bankaları, buna ek olarak birikim sürecinde istikrarı sağlamış, toplam tüketimi arttırmak için talep yaratmış, toplumsal yeniden üretime ve sosyal ücrete katkı sağlamış, bu sayede refah devleti açısından önemli işlev üstlenmişlerdir. Özelleştirmeler, bu işlevleri ortadan kaldıracaktır. (Topak, 2012: 247) Buna karşılık Marois'e göre, Türkiye'de devlete ait bankalar, mülkiyeti halen devlete ait olsa bile en agresif neoliberal uygulamalar gerçekleştirebilmektedirler. (Marois, 2013: 43) Bu durum, daha önce GEGP hakkında ifade edilen, finansal denetimin finans kurumlarının serbest hareketi ve menfaatleri doğrultusunda bağımsızlaştırılmasıyla ve planlı kalkınma dönemindeki reel sektörün büyümesine destek amacı gütmeye hedefinden uzaklaşmış olmalarıyla paralellik arz etmektedir.

GEGP’de ve IMF’ye verilen niyet mektuplarında açıklanan kamu kesimi gelir-gider dengesinin iyileştirilmesi, borçlanma gereğinin azalması ve kamu borç stokunun küçülmesi hedeflerinin üç alanda gerçekleştirilecek önlemlerle sağlanabileceği belirtilmiştir. İlk olarak, kamu harcamalarında tasarruf sağlamak amacıyla, kamu kesiminde teşkilat genişlemesi yapılmayacağı, sağlık, güvenlik ve eğitim dışında yeni kadro açılmayacağı ve personel alınmayacağı ilan edilmiştir. Kamuda hizmet birimlerinin bazılarının kaldırılacağı ve emekliliği gelen personelin emekli edilerek çalışan sayısında azaltmaya gidileceği duyurulmuştur. Tüm bunlara ilaveten, kamu bankalarına kredi sübvansiyonu verilmesi durdurulacak, kaynağı belli olmayan harcama artırıcı uygulamalara izin verilmeyecek, taşıt alımı yapılmayacak, Maliye Bakanlığı gerekli gördüğü ödeneklere engel koyabilecek, 2001 yılında kamu yatırım bütçesinde kısıntı yapılacak, 2002 yılından itibaren kamu yatırım projeleri yapısal bir yaklaşımla rasyonelleştirilecek, yatırım planlarında acil olan ve sağlıklı fizibilite çalışması yapılmış projeler öne alınacaktır. (Şahin, 2009: 261-262)

Ayrıca vergi numarası uygulamasına geçilmesi ve vergi daireleri ile ilgili düzenlemelerin yapılması, Akaryakıt Tüketim Vergisi’nin en az enflasyon oranında düzenlenmesi, %1 ve %8’lik oranların dışındaki kalemlerde KDV artışına gidilmesi, vergi ve sosyal güvenlik primleri ödemelerindeki gecikmeleri caydırmak amacıyla gecikme faizi ve cezaların piyasa faiz oranının üstünde tutulması, finansal yatırım araçlarının vergilendirilmesinin yeniden düzenlenmesi ve bireysel yatırımcıların kamu kağıtlarına yönelmeleri için bu kağıtlardan elde ettikleri gelirlerin beyanname dışı bırakılması gibi uygulamalar kamu gelirlerini arttırmak amacıyla belirlenmiştir. Kamu kesimi borç stokunun azaltılması amacıyla programa göre konsolide bütçede sağlanacak faiz dışı fazla, kamu kesimi borçlanma gereğini azaltacaktır. 2002 yılından itibaren borçlanma reel faiz oranlarının düşürüleceği, vadenin uzayacağı ve toplam iç borç stoku üzerinden yapılacak faiz ödemelerinin küçüleceği hesaplanmıştır. Ayrıca yapısal ve mali düzenlemeler sonucu, KKBG’nin düşmesine yönelik olarak, özelleştirme programının hızlanması, özelleştirme gelirlerinin artması ve enflasyonun kontrol altına alınması sayesinde senyoraj gelirinin yükseleceği planlanmıştır. (Şahin, 2009: 262-263) Ayrıca, kamu çalışanlarının maaş ve ücretlerinin enflasyon oranı ile entegre edilmesi gerektiği belirtilmiştir. (Orhan, 2013: 137)

Grafik 15 – KKBG/GSYH Oranı (1997-2005) (%)

Kaynak: (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014a)

Grafik 15’te, GEGP kapsamında düşürülmesi planlanan KKBG’nin kriz döneminde ulaştığı seviye görülmektedir. 1999’da, Asya krizi ile ilişkilendirilebilecek yüksek bir oran (%11,64) gerçekleşmiş, 2000 yılında sınırlı düşüş gösterdikten sonra 2001 yılında %12,06’lık zirve seviyeye ulaşmıştır. Maastricht Yakınsama Kriterleri’ne göre bu oranın %3’ü aşmaması gerektiği (EU, 2014) düşünüldüğünde Türkiye’nin bu dönemdeki sorununun büyüklüğü daha net ortaya çıkmaktadır. Türkiye, bu kurala uygun oranı ancak 2004 yılından sonra yakalayabilmiştir. Bu yıllarda oranın hızla düştüğü görülmektedir. Bu düşüşte, GEGP kapsamında başta tarımda sübvansiyonların ortadan kaldırılması olmak üzere kamu harcamalarının azaltılmasının büyük payı olduğu sonucuna ulaşılabilir. KKBG/GSYH oranının düşmesi makroekonomik kriterler açısından bir olumlu yönelim olmakla birlikte, bunun sosyal politika alanında harcamaların kısılması ile gerçekleştirilmesi bir olumsuzluk olarak, programı oluşturan kadroların bu alana bakışını yansıtmaktadır.

GEGP kapsamında cari açığın azaltılması hususunda ise dalgalı kur sisteminin çözüm olacağı düşünülmüştür. Dalgalı kur ile birlikte 2001’de ihracat

%14 artarak 30 milyar dolara çıkmıştır. 2001 yılı için cari işlemler bilançosunun 108 milyar dolar civarında fazla vereceği beklentisi gerçekleşmiştir. GEGP döneminde ekonomideki en olumlu gelişme dış ticaret alanında yaşanmıştır. Ancak cari işlemler açığının bazı kalemlerindeki iyileşmeye karşın dış ticaret açığı yıllık ortalama 30 milyar doları geçmiştir. Programın uygulanması devam ederken erken genel seçim kararı alınmış, 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan genel seçimlerde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin tek başına hükümet kurabilecek milletvekili sayısını elde etmesi ile birlikte, ANAP iktidarından sonra başlayan koalisyon hükümetleri dönemi sona ermiştir. Dış ticaret açığı nedeniyle Kasım 2002'de iktidara gelmiş olan hükümet 2005 yılında IMF ile üç yıllık bir anlaşma yapmak durumunda kalmıştır. (Şahin, 2009: 265-266) Bu anlaşma kapsamında IMF'den 10 milyar dolarlık kredi alınmıştır. (IMF, 2009)

Şahin'e göre, yeni hükümet IMF, Dünya Bankası ve uluslararası finans kuruluşları ile programın uygulanması konusunda işbirliği yapmış ve uyum içinde çalışmıştır. Söz verilmiş olan krediler BWK tarafından kullandırılmış, programa uyulduğu için 10 milyar dolarlık ek kredi verilmiştir. (Şahin, 2009: 267) 2008 yılında stand by anlaşmasının bitiminde Türkiye tekrar anlaşma yapmamış, IMF'ye olan borçlarının tamamını zaman içerisinde ödemiştir. (T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, 2014) 2001 yılından sonra IMF'ye 2008 yılına kadar, yıllar itibarıyla azalan sayılarda toplam 14 niyet mektubu verilmiş, 2008 yılından sonra niyet mektubu verilmemiştir. (TCMB, 2014)

Temel iktisadi düşünce, amaç ve kapsam yönlerinden GEGP, önceki program olan EMP ile aynı özelliklere sahiptir. Her iki programda soruna aynı teşhis konulmuştur. Her iki iktisadi programın da içeriği, ekonomide devletin küçülmesi, devletin ekonomi yönetimindeki sorumluluğunu azaltmak, kamu kesimi gelir-gider dengesizliğini sürdürülebilir düzeye çekmek, piyasaları serbestleştirmek, finansal piyasaları yeniden düzenlemek ve dünya ile bütünleşmesini yani küreselleşme sürecine katılımını tamamlamaktır. (Şahin, 2009: 267-268) GEGP'nin EMP ile benzerliği, 24 Ocak 1980 Kararları'nın bir önceki ekonomik programa benzerliğini iki yönden çağrıştırmaktadır. İlk olarak, her iki dönemde de sonra gelen program aynı politikaları benimsemiştir. İkinci olarak, her iki dönemde ilk program azınlık

veya koalisyon hükümetleri tarafından kabul edilmiş, ancak ağırlıklı olarak tek parti hükümetleri tarafından uygulanmıştır. Bu iki yakınlık hususu birbirinin tamamlayıcısı olarak, bu dönemlerin Türkiye ekonomisinde kırılma, yön değiştirme dönemleri olduğu düşüncesi yaratmaktadır. İlk dönemlerde alınmış olan radikal kararlar, sonraki iktidarlar tarafından da uygulanmıştır. GEGP'nin uygulanması ise güçlü siyasi yapılar tarafından gerçekleştirilebilmiştir.

2.5. 2000-2001 İktisadi Krizleri'nin Sosyoekonomik Alanda Etkileri

2000-2001 krizlerinin olumsuz sosyoekonomik etkileri çok büyük olmuştur. Bu bölümde 2000-2001 krizlerinin sosyoekonomik etkileri, daha önce belirtilmiş olan karşılaştırmalı yöntem ile incelenmiştir.

2.5.1. Toplu Çalışma İlişkileri

Türkiye'de 1980'den başlayıp 2000-2001 krizlerine kadar geçen süre, sendikal faaliyetler için sosyal politika alanında aktör olmaktan fiilen uzaklaştırılma dönemi olmuştur. 1978 krizi sonrasındaki 24 Ocak Kararları ile sendikal faaliyetlere saldırı başlatılacağı açıkça ilan edilmiş, 1994 krizi sonrasında alınan 5 Nisan Kararları kapsamında, sosyal ve siyasi nedenlerle o döneme kadar yoğun şekilde uygulanamamış olan özelleştirme faaliyetleri hızlandırılarak devletin endüstri ilişkileri alanındaki rolü ortadan kaldırılmak sureti ile sendikal alana saldırıya güç kazandırılmıştır.

1980 sonrası yıllardaki genel eğilim içerisinde grev ve grev dışı eylemleri etkileyen unsurları ele alan Çelik, bu olguyu, işgücünün yapısı ve istihdam, sendikalaşma ve çalışma mevzuatı ile siyaset olmak üzere üç alanda değerlendirmektedir. Bu dönemde işgücünün yapısı değişmiş, istihdam tarımdan sanayiye ve hizmetler sektörüne kaymış, dolayısıyla ücretli kesimin oranı artmıştır. Ayrıca istihdamda kamu sektörü ağırlığını yitirmiştir. Buna ek olarak bu dönemde, esnek, güvencesiz çalışma şekilleri çalışma hayatında yaygın hale gelmiştir.

Türkiye’de sağlıklı sendikalaşma oranları verisi bu dönemde elde edilmemektedir. ILO, Türkiye’nin verilerini dikkate almamaktadır. OECD ise farklı yöntem kullanmaktadır. Yalnızca kamu çalışanlarında verilen oran sağlıklı kabul edilebilmektedir. Bunlara ek olarak, 2000’li yıllarda grev hakkı konusunda dikkate değer bir olumlu gelişme yaşanmamıştır. (Çelik, 2012c: 124-124)

2000’li yılların ilk krizi olan 2000-2001 krizleri sonrasında büyük ölçüde 2000’li yıllardaki sosyal politika anlayışını belirleyen GEGP kapsamında doğrudan sendikal herhangi bir konuya değinilmemiş, aşağıda ayrıca ele alınacağı üzere ekonomik ve sosyal konsey uygulaması programda yer almıştır. Bununla birlikte, programın çeşitli kısımlarında ücretleri sabitleyici veya düşürücü uygulamalara gidileceği, sendikal faaliyetleri birinci derecede ilgilendiren unsur olarak yer almıştır. Örneğin; programın “*Harcama Tedbirleri*” başlığı altında sıralanan maddeler içerisinde “*Tüm kesimleri ilgilendirmeyen ve ücret adaletini hedeflemeyen münferit maaş ve ücret artış talepleri(nin) kesinlikle dikkate alınmayaca(ğı)*” belirtilmiştir. (Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, 2001: 27)

Tablo 8 – Grevler (1997-2005)

YIL	GREV SAYISI	İŞÇİ SAYISI	GREVDE GEÇEN GÜN
1997	37	7.045	181.913
1998	44	11.482	282.638
1999	34	3.263	229.825
2000	52	18.705	368.475
2001	35	9.911	286.015
2002	27	4.618	43.885
2003	23	1.535	144.772
2004	30	3.557	93.161
2005	34	3.526	176.824

Kaynak: (ÇSGB, 2014b)

Sendikal tepkileri canlandırması gereken bu ve bunun gibi unsurları taşıyan GEGP’nin ilan edilmesini takiben işçi hareketleri olması gerekenin aksi yönde bir değişim göstermiş, krizin etkilerinin en yoğun hissedildiği 2001 yılında grev sayısı, 2000 yılındaki sınırlı artışa karşın 1999 yılındaki seviyesine geri dönmüş, Tablo 8’de gözlemlendiği şekilde, sonraki yıllarda da düşmeye devam etmiştir. Grev sayısı, sonraki yıllarda hiçbir dönemde 2000 yılındaki seviyesine çıkmamıştır.

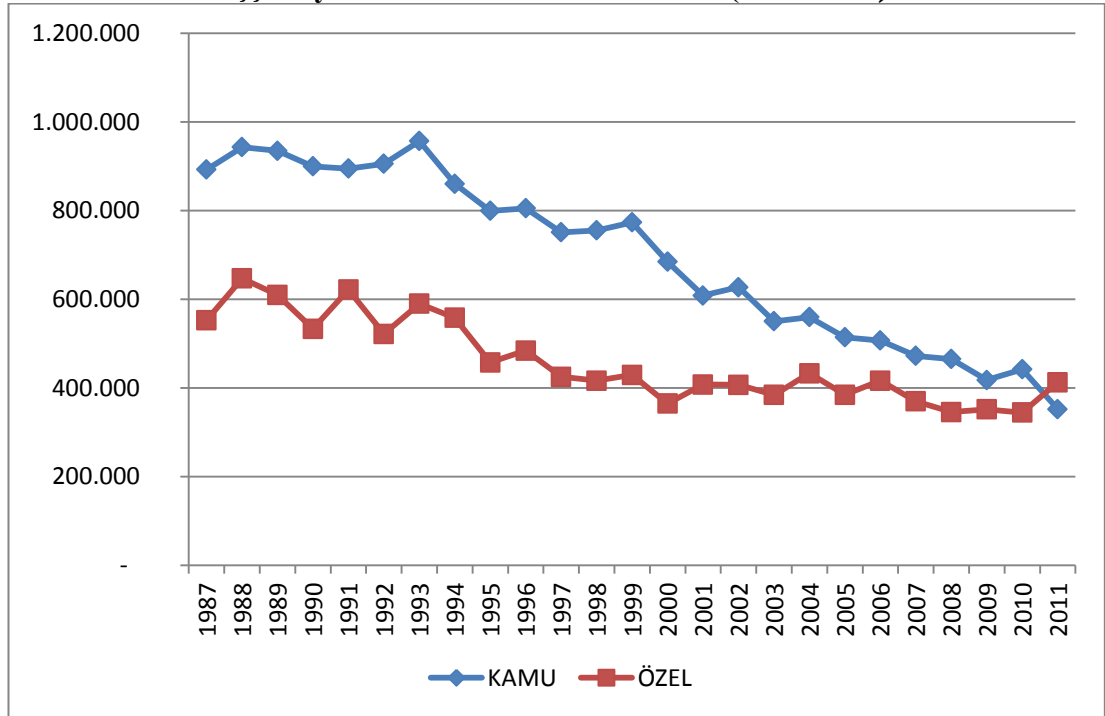
Tablo 9 – Sendikalaşma Oranı (1997-2005) (Yaklaşık)

YIL	TOPLAM ÜCRETLİ SAYISI (Bin)	TİS KAPSAMI (Bin)	FİİLİ SENDİKALAşMA ORANI (%)
1997	9.657	1.176	12,2
1998	9.697	1.171	12,1
1999	9.544	1.203	12,6
2000	10.488	1.049	10,0
2001	10.256	1.016	9,9
2002	10.625	1.034	9,7
2003	10.707	934	8,7
2004	10.693	993	9,3
2005	11.435	899	7,9

Kaynak: (Çelik, 2012b: 245)

Sendikalaşma oranlarında da benzer bir görünüm ortaya çıkmıştır. 1997-1999 yıllarında yakın seviyelerde seyreden sendikalaşma oranı, 2000 yılından itibaren düşüş sürecine girmiştir. Tablo 9’da görüldüğü üzere, krizin ilk yılında 2,6 puan düşüş gösteren sendikalaşma oranı, 2005’te %7,9’a inerek 1999-2005 yılları arasında 4,7 puan (önceki seviyesinin %37,’si kadar) gerileme göstermiştir.

Grafik 16 – Toplu İş Sözleşmesi Kapsamındaki İşyerlerinde Çalışan İşçi Sayıları – Son 4 Yıllık Ortalama (1984-2011)

Kaynak: (1) (ÇSGB, 2010)

(2) (A. Çelik, Tel. görüşmesi, 11.08.2014)

Grafik 16’da, son 4 yıllık ortalamalar ile toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işyerlerinde çalışan işçi sayıları verilmektedir. Verilerden, kriz dönemlerine ait herhangi bir anlamlı değişim tespit edilememektedir. Son 4 yıllık ortalamanın alınmış olması da kriz yılı özelinde veri temin etme imkanını azaltmaktadır. Veriler incelendiğinde kamuda sürekli bir düşüşün olduğu gözlenebilmektedir. Yalnızca 1993 ve 1999 yıllarında önceki yıllara kıyasla son 4 yıllık ortalamada bir artış gerçekleşmiştir. Her iki dönemin de iktisadi kriz öncesi yıllar olduğu dikkat çekmektedir. Buradan, daha önce belirtilmiş olan, Boratav’ın “*krizlerin rövanş alma dönemleri olduğu*” savının yerindeliği tekrar ortaya çıkmaktadır. Grafikte ayrıca, özel sektörde TİS kapsamındaki işçi sayısında gerilemenin 2000-2001 krizleri döneminde durduğu, Kamuda ise düşüşün devam ettiği görülmektedir.

Çelik’in belirttiği üzere, siyasetin grev hakkı üzerinde 1980 sonrasında büyük etkisi olmuştur. 12 Eylül askeri yönetimi ve sonrasındaki tek parti iktidarı dönemlerinde işçi hakları kayıplar yaşamıştır. 1990’lı yıllarda koalisyon hükümetleri döneminde sendikaların üzerindeki siyasi baskı zayıflamış olmakla birlikte, neoliberal politikalar sürdürülmüştür. 2000’li yıllarda ise sendikalar siyasal iktidarın etkisi altına girmiştir. Grafik 16’da gözlemlenebileceği üzere, bu dönemde TİS kapsamındaki işçilerin çoğunluğu kamuda çalıştığından bu etki kuvvetli olmuştur. Büyük grevlerin çoğu 2000’li yıllarda ertelenmiştir. Bu dönemde iktidarın gücü sendikalarda kendine güven eksikliği oluşturmuş, buna bağlı olarak Çelik’in ifadesi ile “*çalışma ilişkilerinde zoraki bir çalışma barışı*” ortaya çıkmıştır. 2000’li yılları 1980 sonrası ile 2000’ler öncesi dönemden ayıran önemli bir husus, 1980 sonrasında çalışma mevzuatında güvencesizleştirme ve esnekleştirme politikaları sürdürülürken, 2000’li yıllarda esnek ve güvencesiz bir çalışma barışı oluşturulmuş olmasıdır. Bu süreçte sendikal hareketin güçsüz oluşu, “*simbiyotik* sendikacılık*” olgusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. (Çelik, 2012c: 126-127)

Bu anlayışa sahip sendikal hareketin iktisadi krizlere karşı tepkilerini değerlendiren Koç, “*Günümüz Türkiye’sinde yaşanan kriz, sosyal çürümeye yol*

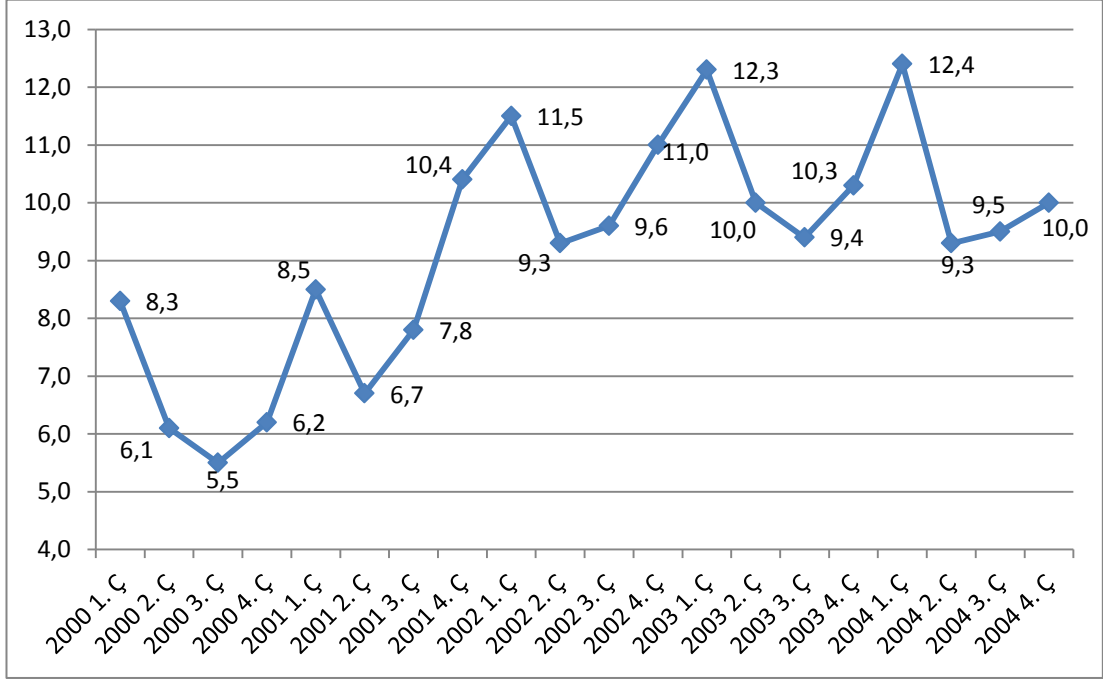
* Simbiyoz: Birlikte yaşama. İki veya daha fazla canlı türü, biri veya ikisi birden bu ilişkiden yarar sağlayarak veya sadece birlikte yaşamanın zorunlu hale gelmesi nedeniyle bu yaşam şeklini oluştururlar. (Candaş, 2014)

açıyor. Örgütlenme geleneği olmayan ya da bu geleneği 12 Eylül sonrasında tahrip edilmiş kitleler, artan kişisel sorunları karşısında kişisel çıkar yolları arıyorlar. Çıkış yolları tılandıkça da sosyal çürüme yaygınlaşıyor. Türkiye’yi sosyal patlamalar batırmaz; ama sosyal çürüme yok eder. Sosyal çürüme, Türkiye’deki sermayedarları bu ülkede yaşayamaz duruma iter.” demektedir. (Koç, 2001) 2000-2001 krizlerinin sosyoekonomik etkilerine karşı ortaya çıkan tepkiler, sendikalar tarafından değil, ağırlıklı olarak esnaf tarafından ortaya konmuştur. Yoksul kesim ise krizden en çok etkilenen kesim olduğu halde toplumsal tepkilerde ön plana çıkmamıştır. Yapılan gösterilerde BWK da hükümetin uyguladığı politikalar kadar eleştirilmiştir. GEGP’nin ilanından sonra toplumsal tepkiler yavaşlamıştır. (Koyuncu ve Şenses, 2004: 35)

2.5.2. İşsizlik

2000-2001 krizlerinin toplumsal açıdan Türkiye’nin yaşadığı en yıkıcı krizlerden birini teşkil etmesinin en önemli sebebi, çok yüksek oranlı işsizliğe yol açmış olmasıdır. TÜİK verilerine göre işsiz sayısı 2000 yılı ilk çeyreğinde 1 milyon 786 bin’e ulaşmış, daha sonra sınırlı düşüş olmakla birlikte yılın son çeyreğinde tekrar artmaya başlamış, 2001 yılı ocak ayında 1 milyon 869 bin seviyesine ulaşmıştır. (TÜİK, 2014k) Bu dönemde işsiz kitlenin büyük kısmı vasıflı elemanlardır. Türkiye’de vasıflı işgücünün yurtdışına göçü, bu insanlara yapılan yatırımın israf olmasına neden olmuştur. İş bulma imkanı kriz dönemlerinde azaldığından, yurtdışına beyin göçü bu dönemde artmıştır. (Kazgan, 2013: 251) Ücretler ise kriz öncesindeki seviyesinin üçte ikisine inmiştir. 2000-2001 krizlerinde en çok KOBİ’ler iflas etmiştir. Kayıt dışı çalıştırmanın en çok KOBİ’lerde uygulandığı düşünüldüğünde, gerçek işsiz sayılarının tespit edilebilenin çok üzerinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Küçük ölçekli işletmelerde işten çıkartılanların toplam çalışan sayısına oranı %20’ye, orta ölçekli işletmelerde %10’a ulaşmıştır. (Kazgan, 2013: 233) Nitekim 2002 yılı ilk çeyreğinde kayıt dışı işçi çalıştırma ücretlilerin %26,8’ine ulaşmıştır. (Sönmez, 2002: 38)

Grafik 17 – İşsizlik Oranı (2000-2004) (%)

Kaynak: (TÜİK, 2014k)

Grafik 17’de, 2000-2004 yılları arasında çeyrek yıl ölçeğinde işsizlik oranları verilmektedir. 2000 yılı ilk çeyreğinde %8,3 olan oran, üçüncü çeyrekte %5,5 seviyesine kadar düşmüş, ancak Kasım 2000 Krizi ile birlikte tekrar artmaya başlamış, 2001 Şubat krizi ile birlikte %8,5’e çıkmıştır. İşsizlik oranı krizden sonra sadece bir çeyrek dönem düşme eğilimi göstermiş, sonrasında ciddi çıkış yapmış, krizden bir yıl sonra %11,5 seviyesine ulaşmıştır. Yılın ikinci ve üçüncü çeyreklerinde işsizlik oranlarındaki düşme, bu dönemlerde tarım, turizm, inşaat gibi alanlarda istihdamdaki artışlardan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla tarım dışı verilerin çok daha yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, eksik istihdam da dikkate alındığında 2002 yılı 1. çeyreğinde işsizlik oranının %18 civarında olduğu belirtilmektedir. (Sönmez, 2002: 34)

Genç işsizlik oranları, genel işsizlik oranlarından daha olumsuz bir tablo ortaya koymuştur. Genel işsizlik oranı 2000 yılında %6,5, 2001’de %8,4, 2002’de %10,3, 2003’te %10,5 ve 2004’te %10,8 olarak gerçekleşmiştir. Genç işsizliği oranı ise 2000-2004 yılları arasında sırasıyla %13,1, %16,2, %19,2, %20,5 ve 19,6 olmuştur. (Murat ve Şahin, 2010: 100) Kentlerde eğitimli gençlerin işsizlik oranı 2002 ilk çeyreğinde %30’a ulaşmıştır. (Sözmez, 2002: 35)

2000-2001 krizlerinde işsizlik olgusu ile ilgili olarak şu tespitlerde bulunmaktadır:

- Bu kriz döneminde 1994 krizinden sonraki en yüksek işsizlik oranları görülmüştür. Orandaki yükseklik kentlerde daha belirgindir.
- Eğitim seviyesi yüksek gençler ile kadınlarda işsizlik oranları daha yüksektir.
- 2001 yılında krizin patlamasını takiben artan işsizlik, 2002 yılında da artmaya devam etmiştir.
- 2001 krizi, özellikle beyaz yakalı, yüksek vasıflı ve yüksek ücret alan kesimde işsizliği arttırmıştır. Bununla birlikte, mavi yakalılarda da işsizlik yüksek seviyelere çıkmıştır.
- Kayıt dışı istihdama işsizlik oranındaki artış da olumsuz etki yapmıştır. (Lordoğlu, 2003: 61)

Bu kriz dönemi ile birlikte Türkiye'nin kronik işsizlik sorunu daha yüksek oranlı hale gelmiştir. Bu durumun oluşmasında en önemli neden, 2000-2001 krizlerine karşı uygulanan GEGP'nin temel felsefesini teşkil eden neoliberal düşüncenin sosyal politikaları bir sorun olarak görmesidir. Koyuncu ve Şenses'e göre, GEGP'nin kamuda istihdamı azaltma yönündeki politikasının krizin diğer olumsuz etkileri ile birleşmesi sonucunda işsizlik oranı hızlı artmış; 2002 yılı ve sonrasında da artış sürmüştür. (Koyuncu ve Şenses, 2004: 22-23) İleriki bölümlerde görüleceği üzere, 2000-2001 krizlerinde %8,5'lik bir tepe noktasına ulaşmış olan işsizlik oranı, bu yıldan sonra nadiren %9 seviyesinin altına inecektir. 2000-2001 krizleri sonrasındaki makroekonomik politikalar, istihdama katkı yapmamışlardır. (Ercan v.d., 2010: 37)

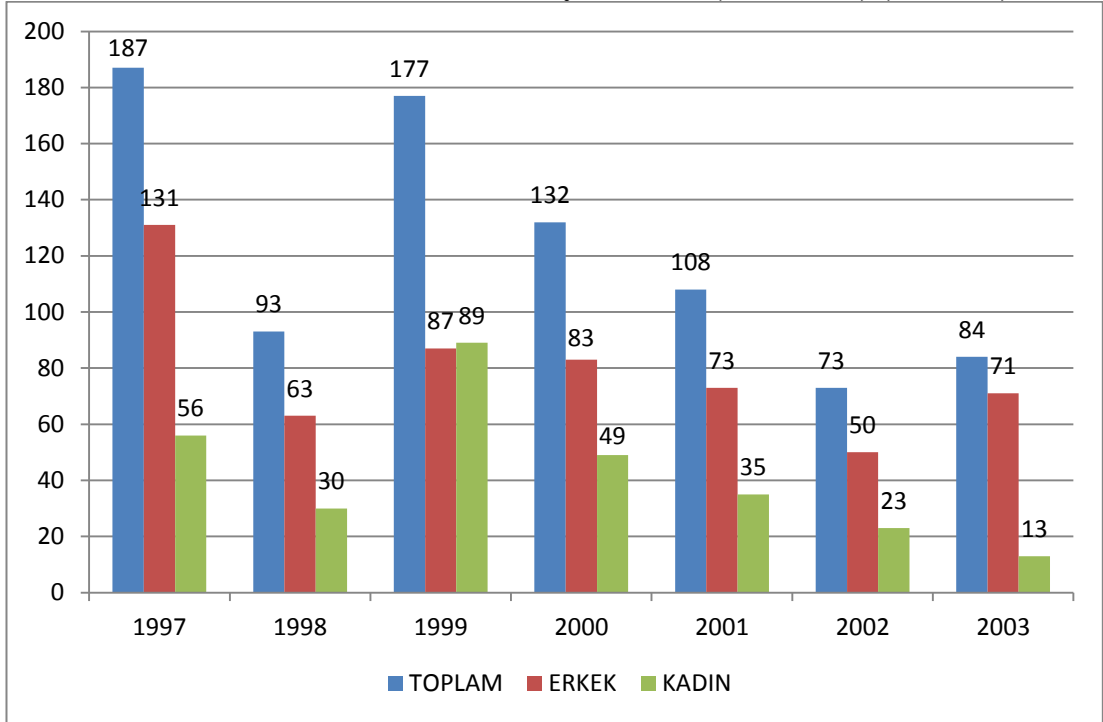
İstihdamın lokomotif durumundaki üç önemli kesimde daralma, 2000-2001 krizleri sonrasında işsizliğin yüksek seviyelere ulaşmasında etkili olmuştur. İlk olarak, imalat sanayii 1998-2003 yılları arasında krizden istihdamı arttırma yerine emek verimliliğini arttırma yöntemi izleyerek çıkmaya çalışmıştır. İkincisi, 1998 sonrasında inşaat sektörü, ekonominin büyüme gösterdiği dönemlerde dahi daralmıştır. Son olarak, mali kuruluşlardaki daralma, bu kuruluşlarda çalışan vasıflı

işgücünün işsiz kalmasına neden olmuş, eğitimli ve genç işsizlik ağırlıklı olarak bu olgudan kaynaklanmıştır. (Kazgan, 2013: 249-250)

Kriz yıllarında eğitim seviyelerine göre işsizlik oranları incelendiğinde en yüksek işsizlik oranlarının lise ve dengi okul seviyesinde eğitim almış kişilerde olduğu, bunu yükseköğrenim görmüş kişilerin izlediği görülmektedir. 2000-2003 yıllarında lise ve dengi okul seviyesi için işsizlik oranı sırasıyla %10,6, %13,3, %14,7 ve %12,8 olurken, yükseköğrenim seviyesinde %7, %7,8 ve 2002-2003 yıllarında %11,1 olmuştur. (TÜİK, 2014c) Bunlara ilave olarak, sınai retim Mısır, Suriye, Romanya, Bulgaristan gibi ülkelere kayıyor olması, mali kurumları satın alma ve ithalatı arttırıcı etki yapan alışveriş merkezleri kurma gibi yatırımlar yapan yabancı sermayenin imalata yönelmemesi, reel sektöre yönelenlerin ise özelleştirilen veya finansal zorluklar içerisinde bulunan firmaları satın alarak ek istihdam yaratmaması da işsizliği arttırıcı etki yapmıştır. (Kazgan, 2013: 270)

Bu dönemdeki önemli bir gelişme, işsizlik sigortası ödemelerinin krizin hemen sonrasında başlamış olmasıdır. Krizi takip eden 2002 yılı mart ayında ilk işsizlik ödemeleri başlamış, sonraki dönemde yararlanan kişi sayısı ve ödeme miktarı hızla artmıştır. Mart 2002’de 5710 kişiye 1,25 milyon TL deme yapılırken, Aralık 2002’de 41953 kişi için 6,86 milyon TL, Aralık 2003’te ise 52965 kişi için 10,59 milyon TL tutarında işsizlik sigortası ödemesi gerçekleştirilmiştir. (İşKUR, 2004) Bu veriler, yukarıda belirtilmiş olan, işsizlik olgusunun sürekli hale gelmesi durumu ile uyumlu gözükmektedir.

Grafik 18 – İş Bulma Ümidi Olmayan Nüfus (1997-2003) (Bin Kişi)

Kaynak: (1) (TÜİK, 2014i)

(2) (TÜİK, 2014i)

Not: Belirtilen kaynaklar içerisinde muhtelif veriler bulunmakta olup; Grafik 18, belirtilen kaynakların içeriğindeki “iş bulma ümidi olmayan nüfus” verilerinden oluşturulmuştur. 1997,1998 ve 1999 yılları verileri Ekim aylarına aittir.

Grafik 18’de belirtildiği üzere, 1999 yılında 177 bin kişi olan iş bulma ümidi olmayan nüfus, 2000’de 132 bine, 2001’de 108 bine, 2002’de ise 73 bine gerilemiştir. İş bulma ümidi olmayan erkek sayısında aynı hızda bir düşüş yaşanmamıştır. Kadın sayısında ise düşüş hızlı olmuş ve 2003 yılında da düşüş sürmüştür. Bu verilere bağlı olarak, 2000-2001 krizlerinin iş bulma ümidi olmayan nüfusa etkisi konusunda anlamlı bir sonuca ulaşılamamaktadır. Kriz döneminde bu verilerdeki azalma, bu çalışma kapsamı dışında sosyolojik bir araştırma gerektirmektedir.

Türkiye’de nüfus ile istihdam seviyesi arasındaki bağı açıklayan Kazgan’a göre, Türkiye’nin kriz dönemleri dışındaki yıllarda dahi artan nüfusa istihdam yaratma imkanı bulunmamaktadır. Buna göre, 2000-2001 krizlerinin öncesi ve sonrasındaki yıllarda Türkiye’de nüfus yılda 1 milyon civarında artış göstermiştir. Bir kişiye istihdam yaratmak 100 bin dolar civarında maliyeti olan yatırım gerektirmektedir. Dolayısıyla yılda ortalama 1 milyon kişiye istihdam yaratma

olanağı bulunmamaktadır. Türkiye'nin en hızlı büyüdüğü dönemlerde dahi GSMH içindeki yatırım oranı ancak %25'e ulaşabilmiştir. Bu durumda, artan nüfusun yarısından az fazlası verimli istihdam içinde yer alabilecektir. Kalan nüfus gizli veya açık işsiz olarak kalacaktır. Nüfus artışından kaynaklı işsizliğin sorumluluğu tümüyle kriz kaynaklı olmamaktadır. Nüfus artışı hızının yavaşlaması, işsizliği azaltmanın en önemli yoludur. Teknoloji talebi veya Türkiye'nin imkanları, bu nüfus artışına istihdam yaratmaya yeterli değildir. Özelleştirmeler ve devlete ait taşra teşkilatlarındaki kapanmalar gibi BWK dayatmaları neticesinde çok sayıda kişi işsiz kalmaktadır. Bu düşünceye göre işsizlik, krizlerin doğrudan bir sonucu değil, toplumu BWK dayatmalarına maruz bırakması nedeniyle dolaylı bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. (Kazgan, 2013: 248-249)

Bu tespit, çalışmamızın temel sorusu olan, krizlerin sosyal politika üzerindeki etkilerinin neler olduğu hususunda bir çıkarımda bulunmak için, neoliberalizmin sosyal politika üzerindeki etkileri ile ilgili daha önceki bölümlerde ele alınmış olan tespitlerle paralellik arz eden bir ipucu vermektedir. İktisadi yapı temel itibarıyla sağlam olduğunda ve hükümetlerin ülke dinamiklerinden hareketle, belirleyecekleri akılcı, bilimsel ve reel sektöre dönük politikalarla krizden çıkışı sağlamaları durumunda, krizlerin işsizliği arttırıcı etkisi kısa süreli olacaktır. Ancak Türkiye'de, BWK politikalarının neoliberal kalkınma modelinin benimsendiği, tasarruf düzeyi ve buna bağlı olarak sermaye birikim düzeyi düşük olan, her kriz döneminde ülkeyi kalkındıracağı düşünülen finans sermayesi çevrelerine bölüşüm ilişkilerinde öncelik tanınan ve bu kesimlere “*yangında ilk kurtarılacak*” muamelesi yapılarak gelir aktarımı gerçekleştirildiği bir durum söz konusudur. Buna bağlı olarak toplumun büyük kesiminin meşruiyetin kaynağı olmaktan çıkarıldığı ve refahının geri plana itildiği Türkiye'de işsizlik olgusu yüksek oranlı ve kronik şekilde seyretmektedir. Bu anlamda, krizlerin neoliberalizmin önündeki engellerin kaldırılması ile aşılabileceği ve sürdürülebilir kalkınmanın bu yolla sağlanabileceği zannı ile üretilmiş krizden çıkış politikaları, doğası gereği toplumsal uzlaşsı üzerine kurulu refah artışı hedefleyen sosyal politika uygulamalarını kendisinin zıttı kabul etmektedir. Sosyal politika araçlarına, tepki bastırmak veya toplam tüketimi arttırmak gibi nedenlerle ihtiyaç duyulduğu dönemlerde, işçi kesimi başta olmak üzere toplumsal kesimlerin yoğunlaşan talepleri doğrultusunda uzlaşsı ortamının oluşmasına bağlı sosyal

politiklar geliştirmek yerine, neoliberalizmin tekelinde tek taraflı kararlarla sosyal politika araçlarını sosyal politikasız şekilde işletmektedir.

2.5.3. Gelirler Politikası ve Reel Ücretler

Hükümet, gelirler politikasını 1999'dan itibaren iktisadi programların önemli bir unsuru olarak kabul etmiş, ancak uygulamasını kısmen gerçekleştirebilmiştir. Memur maaşları ve asgari ücretler reel olarak 2000 yılında gerilemiştir. Kamu kesiminde 7 puan, özel sektörde ise düşük oranda artış gerçekleşmiştir. 1999'da başlanan IMF programının ücretleri sınırlama ilkesi memur maaşları ve asgari ücretlerde uygulanabilmiş, kamu kesiminde toplu iş sözleşmeleri istikrar prgramı kabul edilmeden önce imzalandığından bu alana etki etmemiş, özel sektörün bir kısmı ise kararı uygulamamıştır. (Koyuncu ve şenses, 2004: 21)

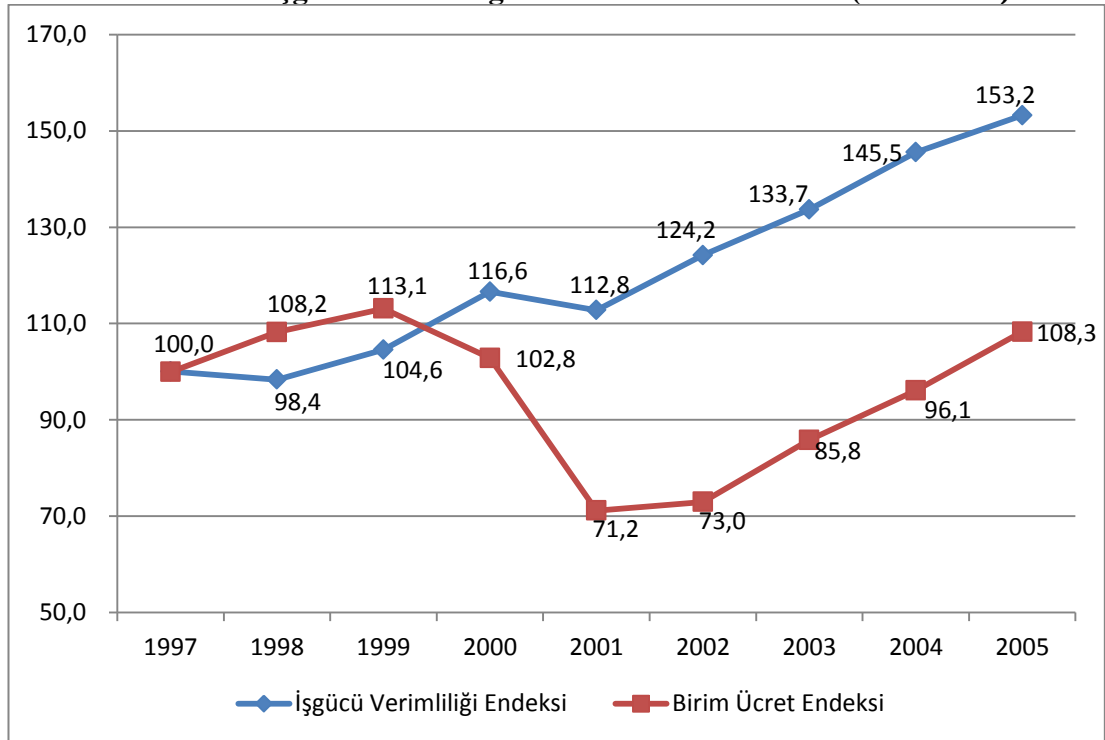
2000-2001 krizleri sonrasında da gelirler politikası, iktisat politikası içerisinde çok önemli yer tutmuştur. GEGP kapsamında, enflasyonla mücadele konusunda gerekli katkıyı sağlayacak, büyüme, istihdam ve gelir dağılımı konularındaki olumsuzlukları ortadan kaldıracak uygulamalar olarak belirtilmiştir. Enflasyonla mücadele konusunda ücret-fiyat döngüsüne girmenin sorun ortaya çıkartacağı ifade edilmiş, gelirler politikasının işsizliğı arttıracacağı çekincesi saklı tutulmuştur. (şahin, 2009: 266) GEGP kapsamında gelirler politikasının ücretli kesimi ilgilendiren kısmında *“Hedeflenen enflasyonla uyumlu gelirler politikası uygulanması esastır. Memur maaşları enflasyonla uyumlu olarak artırılacaktır. Kamu işçilerinin ücretleri, 1999-2000 dönemini kapsayan toplu iş sözleşmeleriyle sağlanmış olan reel artışlar, kamu dengesi ve kamu kesimi çalışanları arasında ücret adaletini gözetecek şekilde ayarlanacaktır. Her kesimin bugün göstereceğı fedakarlık büyüme ve istihdam açısından krizin maliyetini düşürecek ve yılın ikinci yarısında büyüme ortamına girişi hızlandıracaktır.”* ifadeleri kullanılmıştır. (Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, 2001: 29)

1991-2000 yılları arasında kamu kesiminde reel ücretlerin yılda %6 oranında, maaşların ise %0,6 oranında yükseldiğı söylenmiştir. Krizden önceki son iki yıl

içerisinde ise ücretlerin %52 arttığı, maaşların %8 oranında azaldığı, 2000’de ikisi arasındaki oranın 2,6’ya çıktığı ifade edilmiştir. Kamu kesimi gelir-gider dengesi, ücret eşitliği ve verimlilik ilkeleri çerçevesinde ücret artışlarının düzenleneceği, ücret ve maaşların dengeye getirileceği belirtilmiştir. (Şahin, 2009: 266)

2000-2001 krizi, reel ücretlerde önemli oranda düşüşe neden olmuştur. KİT çalışanlarının ücretleri %11, memur maaşları %4 ve asgari ücretler %14 oranında gerilemiş; özel sektörde düşüş %20’ye ulaşmıştır. 2000-2001 krizleri, reel ücretlerin 1993 yılındaki seviyesinin gerisine çekilmesine neden olmuştur. 2002 yılında memur maaşları ve asgari ücret reel olarak artmış, KİT çalışanlarının ücretleri düşmeye devam etmiştir. 2002 yılında reel ücretler genel olarak artmış, bu durumun ortaya çıkmasında bu yılın seçim yılı olması etkili olmuştur. (Koyuncu ve Şenses, 2004: 22-23)

Grafik 19 – İşgücü Verimliliği ve Birim Ücret Endeksi (1997-2005)

Kaynak: (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014c)

Grafik 19’da bu dönemde birim ücret ve işgücü verimliliği endekslerindeki değişim gözlenebilmektedir. Emek verimliliği endeksinde 2001 yılı haricinde bu dönemde sürekli artış olduğu görülmektedir. Birim ücret endeksi 2000 ve 2001

yıllarında düşmüştür. 1997-2005 yılları arası dönem gelen itibariyle değerlendirildiğinde 1997 yılındaki seviyesini 2005 yılında yakalayabilmişken, işgücü verimliliği 2005 yılında 1997 yılındaki seviyesinin %53,2 oranında üzerine çıkmıştır. Ücretlere enflasyon oranından daha az oranda zam yaparak maliyet avanajı elde etmişler; ancak ücretli kesimin reel gelirinin azalması, ailelerin yoksullaşmasına, tüketimin ve yurt içi talebin düşmesine neden olmuştur. (Sönmez, 2002: 47)

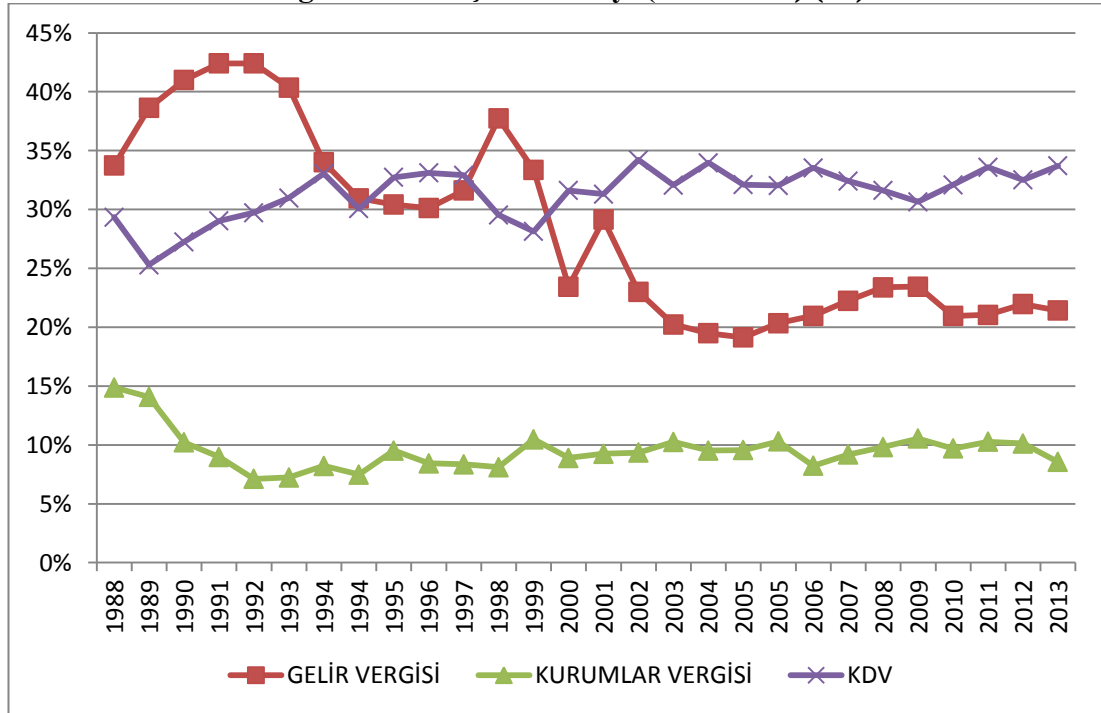
Tarım kesimin GEGP'nin gelirler politikası *“Düşük gelirli çiftçilerin doğrudan gelir desteği sistemi ile güçlendirilmesi temel ilkedir. Bu politikanın ülke genelinde uygulanabilmesi için Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nca yürütülen çiftçi kayıt projesinin tamamlanması gerekmektedir. Kısa dönemde, devletin destekleme alım fiyatlarının kuruluşların finansman imkanları dikkate alınarak ve hedeflenen enflasyonu aşmayacak şekilde artırılması öngörülmektedir.”* (Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, 2001: 29) şeklinde ifade edilmiştir. GEGP'nin tarım kesimine etkisi ilgili kısımda değerlendirilmiştir.

2000-2001 krizlerinin reel ücretleri düşürücü etkisinin yanında, vergi uygulamaları üzerinden de ücretlere olumsuz etkileri olmuştur. Dönemin hükümetinin 2000-2001 krizlerine karşı yaklaşımı, batık bankaların TMSF'ye devri ve zararın kamu tarafından ödenmesi, maliyetin ise vergi yoluyla vatandaştan tahsil edilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. (Okumuş, 2010: 14) Bankacılık sektöründeki sorunların aşılması amacıyla gerçekleştirilen 2000-2001 krizlerindeki uygulamalar, finans öncülüğünde neoliberal kalkınma stratejilerini muhafaza amacıyla, meydana getirilen katma değer bunları üreten halktan alınarak finans sektörüne kaydırılması üzerine kuruludur. Hükümet, bu uygulama için özel ve kamu bankalarına sermaye aktarımı amacıyla DİBS oluşturmak için devlet gücünü kullanmıştır. Devlet borçları, gelecekte toplanması planlanan vergi gelirlerine karşılık olarak gerçekleştirilmektedir. Bu bakımdan, devlet borçlarına karşılık vergi gelirlerine el konması mantığına dayalı olan Duyun-u Umumiye ile benzerlik kurmak mümkündür. Farkı, DİBS'lerde iç borçlanma söz konusudur. Ancak sermaye hareketlerine açık gelişmekte olan ve tasarruf düzeyinin düşük olduğu iktisadi sistemlerde genellikle dış borçlanma yüksek düzeyde olduğu ve iç borçlanmanın dış

borçlardan bağımsız olmadığı düşünüldüğünde, dolaylı sonuç aynı olmaktadır. (Marois, 2013: 242)

Devletin temel maddi unsurunu oluşturan vergi gelirleri, halkın değer yaratma ve vergi ödeme kapasitelerinin bir yansımasıdır. Finans sermayesi, DİBS'leri faiz karşılığında almaktadır. Devlet tahvilleri vergi gelirlerinin karşılığı olduğundan hükümet, KDV oranlarını %10'dan %18'e çıkartarak karşılık yaratmaya çalışmış, bu durum yoksul kesimin tüketim harcamalarının üzerine ek yük olarak binmek sureti ile bu kesimi ezmiştir. Dönemin hükümeti, sosyal harcamaları azaltarak, kamu çalışanlarının ücretlerini düşürerek, gelir vergisini arttırarak ve özelleştirme yaparak kaynak yaratma konusunda oldukça radikal uygulamalar geliştirmiştir. Bu yönüyle 2000-2001 krizleri sonrası uygulamalar, ücretli kesimin üzerindeki vergi yükü ile finans sermayesinin kurtarılması nedeniyle, toplumsal kesimler arasında sınıf temelli bir bölüşüm politikasını da yansıtmaktadır. Bu sebeple, ücretli kesimden alınan vergiler ve bankaların TMSF'ye devredilerek sermayedar kesimin krizden kurtarılması ve iktisadi kriz arasında “sınıf temelli bir ilişki” mevcut olduğu düşünülmektedir. (Marois, 2013: 242-243)

Grafik 20 – Gelir, Kurumlar ve Katma Değer Vergisinin Genel Bütçe Vergi Gelirleri İçindeki Payı (1988-2013) (%)

Kaynak: (GİB, 2014)

Toplam vergi gelirleri içinde gelir vergisi, kurumlar vergisi ve KDV arasında bir karşılaştırma yapıldığında gelir vergisi ve KDV'nin kurumlar vergisine göre daha yüksek paya sahip olduğu görülmektedir. Grafik 20'de gözlenebildiği üzere, gelir vergisinin payı 1998-2000 yıllarında düşmüş, 2001 yılında 5,7 puan artmış, sonraki yıllarda %19,1 ile %23,4 aralığında seyretmiştir. Burada önemli bir husus, 2001, 2008 ve 2009 kriz yıllarında gelir vergisinin toplam vergi gelirleri içerisindeki payının 2000'li yıllardaki zirve noktalarında olmasıdır. Oran 2001 yılında %29,1, 2008'de ve 2009'da %23,4 olarak gerçekleşmiştir. KDV bu üç vergi geliri arasında en yüksek paya sahip olandır. Toplam dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı 2001'de %54,7, 2002 ortalarında yaklaşık %69 olmuştur. (Sönmez, 2002: 56) Kurumlar vergisi belirtilen dönemde yüksek oranda değişim göstermeksizin %10 civarında paya sahip olmuştur. (GİB, 2014) KDV'nin payının en yüksek oranda olması, tüketim yapan tüm toplumun üzerinde vergi yükünün fazla olduğunu göstermektedir. İkinci sırada paya sahip olan gelir vergisi de büyük oranda ücretli kesimden alınmaktadır. Tüketim yapan ve ücret geliri elde eden toplumun üzerindeki vergi yükü kriz dönemlerinde topluma daha ağır gelmektedir.

2.5.4. Gelir Dağılımı ve Yoksulluk

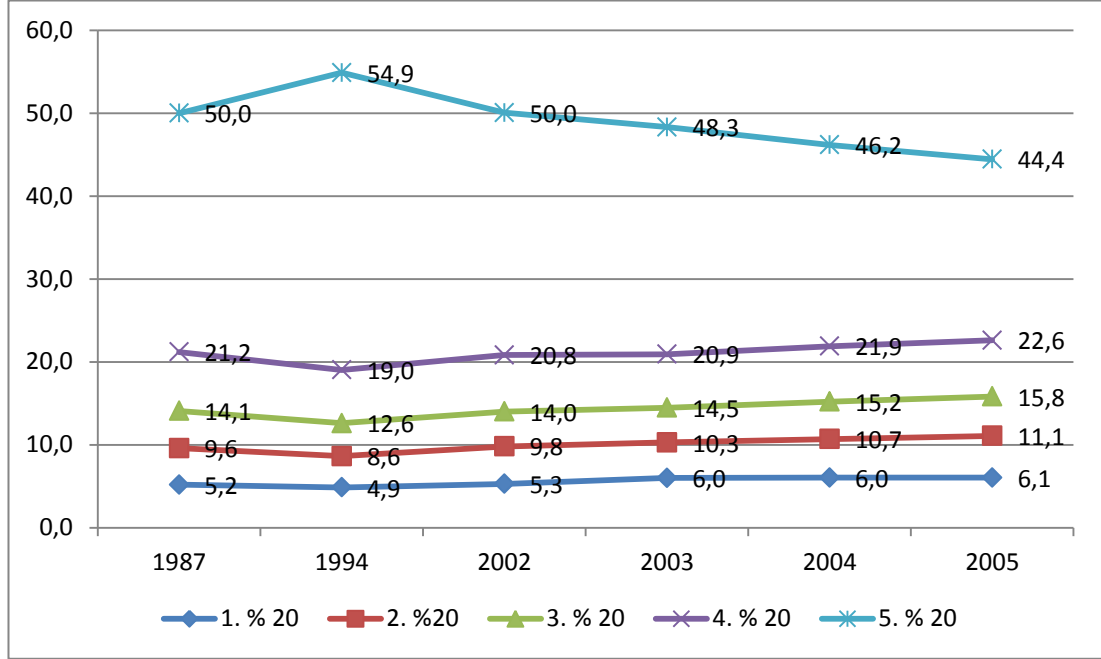
Batı Avrupa Ülkeleri'nde olduğu gibi, kamu sosyal harcamalarının hükümetler tarafından arttırılması yoluyla işsizlik oranının düşürülmediği ülkelerde, gelir dağılımında bozulmanın en önemli nedenini işsizlik teşkil etmektedir. (Kazgan, 2013: 270)* Buna ek olarak genel sosyoekonomik değişim süreci incelenerek gelir dağılımının bozulmasına neden olan diğer unsurlara dair tespit yapmak mümkündür. İlk olarak, yerli veya yabancı küresel finans sermayesinin yüksek kar arayışı 1989 yılından itibaren gerçekleşen süreç dikkate alındığında gelir dağılımını bozan nedenler arasında yer almaktadır. Bu sebeple bağlantılı şekilde, kamu açıklarının kapatılması amacıyla Hazine ve TCMB'nin yüksek faiz uygulaması ve kriz

* Can Aktan ise, yoksulluk ve gelir dağılımındaki bozukluğa karşı devletin görevler üstlenmesinin, ancak bunların sınırlı kalmasının gerektiğini belirtmektedir. Aktan'a göre, ekonomiye fazla kamu müdahalesi, piyasa ekonomisinin işleyişini bozacak, ayrıca bazı kesimlerin rant arayışını arttıracaktır. (Aktan, 2002:22)

dönemlerinde kamu borç stokunun artan faizler nedeniyle büyümesi gelir dağılımını bozan bir başka nedendir. Dış ticaret açığı veya devalüasyona neden olabilecek bir başka konu ortaya çıktığında, yüksek faizlerden yararlanarak kar elde eden sıcak paranın, devalüasyon ve iktisadi krize neden olacak şekilde aniden yurtdışına çıkışı da gelir dağılımını bozmaktadır. Finans piyasalarında yüksek faizin kar cazibesinin artması sonucunda reel sektöre yapılan yatırımların mali sektöre kaydırılması da büyüme hızını düşürmekte, dolayısıyla gelir dağılımı üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Bunun sonucunda, iktisadi büyümenin yavaşlamasından kaynaklı olarak iş bulamayan, ancak elinde tasarrufu da bulunmayan yoksul kitle, finans piyasalarından da gelir elde edemeyeceğinden, ortaya çıkan krizlerde daha da yoksullaşmaktadır. Buna bağlı olarak, giderek daha çok yoksullaşan bir yoksul kitle yanında, kriz dönemlerindeki finans hareketlerinden yararlanarak daha da zenginleşen bir kitle ve ikisinin arasında büyük bir gelir uçurumu ortaya çıkmaktadır. (Kazgan, 2013: 256)

Faiz-kar-gelir vergisi üçgeninde oluşan bu gelir dağılımı bozukluğu, bankalar ile devlet arasındaki borçlanma ilişkilerinin temel yapısından kaynaklanmaktadır. Kamu borçlarının karşılanması, Türkiye’de bankacılık sektörünün önemli gelir kaynakları arasında yer almıştır. Bu olgu, kamu kurumları ile bankalar arasında bir bağ oluşmasına neden olmuştur. Kamuya verilen borçların faizleri bankalara gelir olarak yansırken, gelir vergisinden elde edilecek gelirlerden hükümet tarafından faiz ödemesi yapılmıştır. DİBS’e faiz ödenmesi, kamu kurumları aracılığı ile servetin vergi ödeyenlerden finans sermayesine akması anlamına gelmektedir. Bu dönemde TCMB, enflasyonu kontrol altında tutmak amacıyla faiz oranlarını yüksekte muhafaza etmektedir. Bu durum, sermayedar, ücretli kesim ve devlet arasında belli sorunları ortaya çıkartmaktadır. Ücretli kesimin kendisinin ödediği vergilerin faiz ödemelerine gitmesine itiraz etmesi durumunda bu işleyiş aksayacağı halde, finans sermayesi direniş göstererek vergi ödemekten kurtulmuştur. Bunun neticesinde kamu açıklarının kapatılması için sürekli borçlanma gerekliliği ortaya çıkmıştır. (Marois, 2013: 262-263)

**Grafik 21 – Gelir Dağılımı (%20'lik Kısımlarda Yıllar İtibariyle Değişim)
(1987-2005) (%)**

Kaynak: (1) TÜİK, 2014e

(2) (Koyuncu ve Şenses, 2004: 24) (1987 yılı verileri)

Gelir dağılımı konusunda Türkiye’de geçmiş yıllara ait kapsamlı ve sık aralıklı çalışmalar bulunmamaktadır. Bununla birlikte Grafik 21’de ele alınan verilerden, daha önce değinildiği gibi, 1994-2002 yılları arasında kısmi iyileşme olduğu gözlemlenebilmektedir. En yüksek %20’lik gelir grubunun payı düşmüş, en düşük gelir grubunun payı ise sınırlı şekilde yükselmiştir. En büyük iyileşme en yüksek dördüncü gelir grubunda 1,8 puanlık artış olarak gözlenmiş, ikinci ve üçüncü gelir gruplarının gelirleri 1,4 puan artmıştır. 2003’te en büyük iyileşme en yoksul grupta gözlenmiş olmakla birlikte, sonraki yıllar itibariyle krizlerden en çok etkilenme özelliğini taşıyan en yoksul grubun geliri iyileşme göstermemiştir. Ancak, grafikteki verilere göre, en yüksek %20’lik gruptan diğer gruplara doğru bir gelir bölüşümünün bulunduğu düşünülebilir. Verileri değerlendiren Koyuncu ve Şenses’e göre 1994-2002 yılları arasındaki olumlu gelişmeye, kentlerde toplumun en yüksek gelirli kesiminden diğer kesimlere doğru gerçekleşmiş olan gelir transferi neden olmuştur. (Koyuncu ve Şenses, 2004: 25)

Bununla birlikte bazı bilim insanlarına göre gelir dağılımı hususundaki resmi istatistiksel veriler güvenilir değildir. Örneğin Boratav kişi başına milli gelir verilerini değerlendirirken, GSYH verilerinde 2001-2003 yıllarına ait açıklanmış

verilerin kuşkulu olduğunu ifade etmektedir. Bu görüşe göre, belirtilen yıllarda GSYH'nin %41,9'unu özel tüketim, %1,7'sini kamu tüketimi, %12,9'unu sabit sermaye birikimi, %73,7'sini stok birikimi oluşturmaktadır. İthalat-ihracat farkı %-30,1 olduğundan, GSYH stok birikimine dayalı olarak büyüme göstermiştir. Firmaların, reel faizlerin %20 civarında seyrettiği bir dönemde bu büyüklükte stok yaratarak GSYH'ye katkıda bulunmaları şüpheli bulunmuştur. Gini katsayısını değerlendiren Hurşit Güneş ise TÜİK verilerine göre katsayının 1973-2002 yılları arasında 0,51'den 0,44'e düşmüş olmasını inandırıcı bulmamakta, gelir dağılımının giderek düzeliyor gözükmemesinin yaşanmakta olan gerçek hayatla çeliştiğini ifade etmektedir. (Aktaran: Kazgan, 2013: 254)

Koyuncu ve Şenses'e göre de yukarıdaki veriler iki nedenle güvenilir gözükmemektedir. İlk olarak, belirtilen yıllar arasında türlerine göre gelir dağılımında finansal gelirlerin resmi verilere göre düşmüş gözükmesi ile bu yıllarda devletin yüksek faizli iç borçlanma ihtiyacı nedeniyle yüksek gelirli kesimin finansal gelirlerinin artmış olduğu gerçeği arasında çelişki mevcuttur. (Koyuncu ve Şenses, 2004: 25) Kazgan ise, TÜİK verilerinin ailenin beyanına dayandığı için güvenilir olmadığını belirtmektedir. (Kazgan, 2013: 272)

Tüketici kredilerine olan talep de yoksulluk ve gelir dağılımı hususlarında gösterge olarak ele alınmaktadır. TÜİK verilerine göre toplumun tüm bankalardan kullandığı tüketici kredilerinde bu dönemde ciddi artış gerçekleşmiştir. 2002 öncesine ait tüketici kredileri ile ilgili veri bulunmamaktadır. Bu nedenle daha önceki yıllarla karşılaştırma imkanı bulunmamakla birlikte, sonraki yıllarla fark değerlendirildiğinde 2000-2001 krizlerinin toplumun tüketici kredilerine talebindeki artışa yol açtığı anlaşılmaktadır. 2002 yılında bankalar tarafından 4,98 milyon TL tutarında tüketici kredisi verilmiş, 2003 yılında bu tutar 13,7 milyon TL'ye çıkmıştır. (TÜİK, 2014o) TÜİK gelir dağılımı verilerinin ilk dört gelir gruplarının gelirlerinde gösterdiği yukarıda değerlendirilmiş olan artışın, bu grupların refah seviyelerinin yükselmesine bağlı olarak tüketici kredilerinde bir yıl içerisinde %175'lik artışa neden olacak bir değişimi göstermediği anlaşılmaktadır. Bu nedenle, tüketici kredilerindeki artışın iktisadi kriz nedeniyle bu grupların sığındıkları bir araç olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Bankaların verdikleri, ancak tahsil etmekte güçlük çektikleri kredi tutarları da 2000-2001 krizlerinin etkisinden yola çıkarak, krizlerin yoksullaşmayı arttırıcı etkisini açık şekilde göstermektedir. Takipteki kredilerde 1997/12 döneminde 61,83 milyon TL, 1998/12'de 191,96 milyon TL, 1999/12'de 336,02 milyon TL, 2000/12'de 645,58 milyon TL olan tutar, 2001/09 döneminde 2,93 milyar TL, 2002/12'de 7,32 milyar TL, 2003/12'de 7,75 milyar TL tutarına ulaşmıştır. 2004 ve 2005 yılları son aylarında 5,96 milyar TL ve 5,62 milyar TL tutarlarına gerilemiştir. (TBB, 2014)* Bu verilere göre, 2000 Aralık ayında, bir önceki yılın aynı ayına göre, toplumun kullandığı ancak geri ödeyemediği tüm kredi borçlarının toplamı %92 oranında, 2001 Eylül ayında bir önceki yılın aralık ayına göre %271 oranında, 2001 Aralık ayında ise önceki veriye kıyasla %206 oranında artış göstermiştir. Ayrıca, yalnızca ödenemeyen veya geç ödenen tüketici kredileri 2001 yılında 2000 yılına göre %90, kredi kartı borçları %115 oranında artmıştır. (Sönmez, 2002: 87) Bankalardan kredi alımının kriz ortaya çıktığında gerçekleştiği, ödemelerin ise sonra yapıldığı düşünüldüğünde, ödeyememe durumunun krizin ortaya çıktığı dönemleri takiben meydana gelmesi tutarlı gözükmektedir.

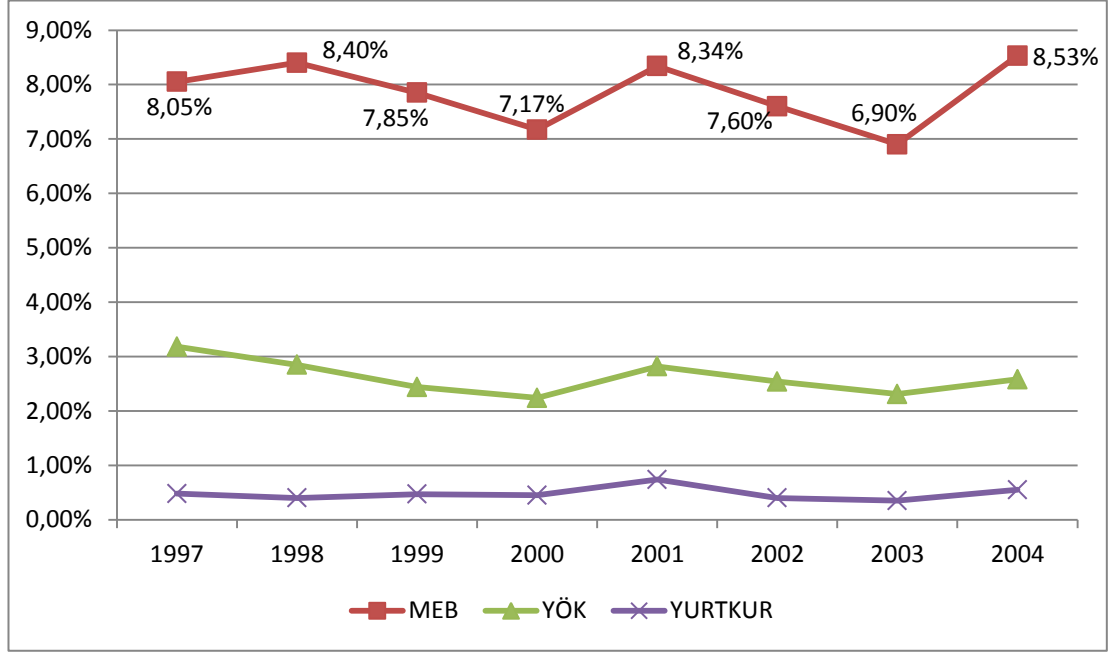
2.5.5. Eğitim, Sağlık ve Sosyal Güvenlik

2000-2001 krizlerinin etkilerini eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik alanlarında da kısmen gözlemlemek mümkündür. 2000-2001 krizleri döneminde sosyal harcamaların GSMH içindeki payında değişme olmamakla birlikte, bu dönemde GSMH küçüldüğünden sosyal harcamalar da azalmıştır. Konsolide bütçe içindeki payında ise önemli oransal azalma gerçekleşmiştir. Eğitim ve sağlık harcamalarının GSMH içindeki paylarında azalma söz konusu olmamakla birlikte, konsolide bütçedeki oranları azalmıştır. Sosyal yardım harcamalarında ise GSMH payı ve bütçe payında önemli bir değişiklik gerçekleşmemiştir. (Koyuncu ve Şenses, 2004: 29)

* (1) Kaynakta 2001/12 verisi mevcut olmadığından, 2001/9 verisi alınmıştır.

(2) Kaynakta 2001/09 dönemi ve sonrası veriler “*Takipteki Krediler*” olarak, 2001/09 öncesi veriler “*Takipteki Alacaklar*” olarak belirtilmektedir.

Grafik 22 – Kamu Eğitim Bütçesinin Genel Bütçe İçindeki Payı (1997-2004)
(%)

Kaynak: (Güngör ve Göksu, 2013: 66)

Grafik 22’te, kamu eğitim harcamalarında bu dönemde gerçekleşen değişim gözlemlenebilmektedir. Kamu eğitim harcamaları 2001 öncesi birkaç yılda düşüş eğiliminde iken, 2001’de artmıştır. Kriz yılında bir sosyal alana harcamanın oransal olarak artmış olması olumlu bir yönelim olmakla birlikte, sonraki yıllarda oran tekrar düşüş göstermiştir. Bu olgu, bütçe takviminin krizlerin patlak verdiği dönemler ile bağlantısı açısından yorumlanabilir. Bununla birlikte, 2001 yılındaki artışın kriz etkeni dışındaki unsurlarda aranması gerekmektedir. 2001 yılı haricindeki oransal düşüş, kriz dönemlerinde sosyal harcamalardaki düşüş eğilimi ile uyumlu gözükmektedir.

Tablo 10’de 1997/1998 ile 2004-2005 öğretim yılları arasında okullaşma oranlarındaki değişim görülmektedir. İlköğretimde toplam okullaşma oranı 1997/1998 öğretim yılında %84,74 iken, 2000/2001 öğretim yılında %95,28’e kadar yükselmiş; ancak bu yıldan sonra, 2004/2005 öğretim yılına kadar sürekli olarak düşmüştür. 2008 Krizi ile ilgili veriler değerlendirilirken görüleceği üzere, ilköğretimde okullaşma oranlarındaki toparlanma ancak 2005/2006 öğretim yılında başlamıştır. Ayrıca, ilköğretimde daha az, ortaöğretim ve yükseköğretimde daha

fazla olmak üzere Türkiye ile OECD ülkeleri okullaşma oranları arasında önemli fark mevcuttur. (Bakar Arabacı, 2011: 111)

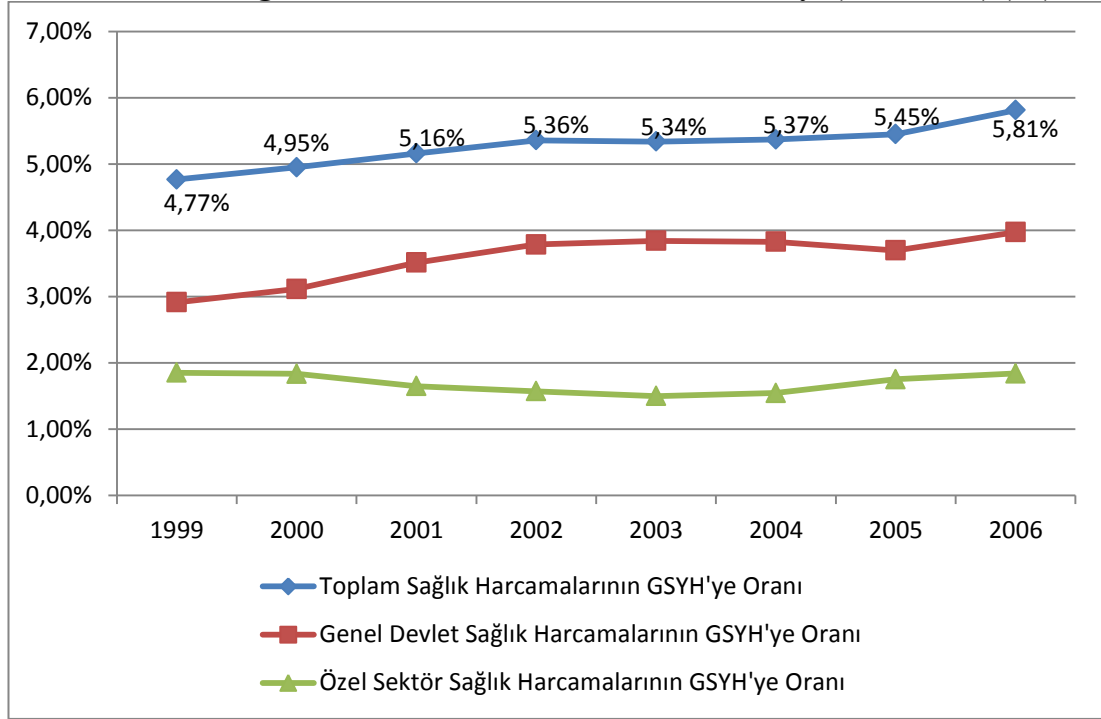
Tablo 10 – Okullaşma Oranı (1997-2005) (%)

Öğretim Yılı	İlköğretim			Ortaöğretim			Yükseköğretim		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
1997/'98	84,74	90,25	78,97	37,87	41,39	34,16	10,25	11,28	9,17
1998/'99	89,26	94,48	83,79	38,87	42,34	35,22	10,76	11,81	9,67
1999/'00	93,54	98,41	88,45	40,38	44,05	36,52	11,62	12,68	10,52
2000/'01	95,28	99,58	90,79	43,95	48,49	39,18	12,27	13,12	11,38
2001/'02	92,40	96,20	88,45	48,11	53,01	42,97	12,98	13,75	12,17
2002/'03	90,98	94,49	87,34	50,57	55,72	45,16	14,65	15,73	13,53
2003/'04	90,21	93,41	86,89	53,37	58,01	48,50	15,31	16,62	13,93
2004/'05	89,66	92,58	86,63	54,87	59,05	50,51	16,60	18,03	15,10

Kaynak: (TÜİK, 2014m)

Ortaöğretimde okullaşma oranlarında kriz döneminde düşüş gerçekleşmemiş, ancak artış hızı 2001/2002 öğretim yılına kadar artarken bu yıldan sonra yavaşlamıştır. Yükseköğretimde ise okullaşma oranları değişken hızda artmaya devam etmiştir. 2002/2003 öğretim yılına kadar yılda 0,5 ile 1 puan arasında artan yükseköğretimde okullaşma oranı, 2002/2003 öğretim yılında 1,67 puan artmıştır. Sonraki yıl artış hızı düşerken, 2004/2005 öğretim yılında tekrar 1 puanın üzerinde yükselmiştir. Kriz sonrası yıldaki ani artışın nedeni kriz döneminde işsiz kalan kitlenin belli bir kısmının eğitim/öğretime yönelmesi olabileceği gibi, üniversite eğitiminden yararlanma imkanlarındaki artışlar da etkili bir unsur olarak değerlendirilebilir. Yüksek öğretimde erkek öğrencilerde okullaşma oranı, kız öğrencilere kıyasla daha hızlı artmıştır.

Grafik 23 – Sağlık Harcamalarının GSYH İçindeki Payı (1999-2006) (%)

Kaynak: (1) TÜİK, 2014n

(2) (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2013: 155)

Not: (1) Harcamaların GSYH'ye oranları, her iki kaynaktaki veriler üzerinden hesaplanıp; toplam oran 2. kaynaktaki yuvarlanmış verilerin yerine kullanılmıştır.

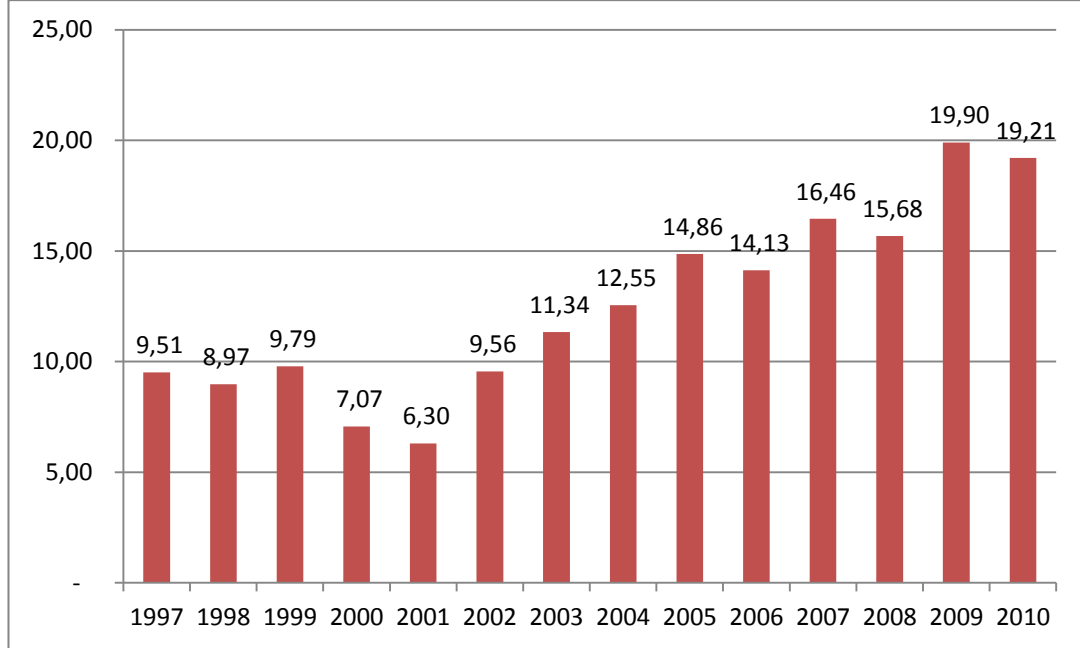
(2) “Diğer” sağlık harcamaları; özel sosyal sigorta (banka sandıkları), hanehalklarına hizmet eden kar amacı gütmeyen kuruluşlar, KİT’ler, vakıf üniversiteleri, özelleştirme kapsamındaki kuruluşlar ve diğer işletmelerin yaptığı sağlık harcamalarını kapsar.

Sağlık harcamaları ise Grafik 23’te görüldüğü üzere krizden sınırlı ölçüde etkilenmiştir. Toplam sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı 2002 yılına kadar artarken, artış 2002-2005 yılları arasında fazla değişmemiştir. Genel devlet harcamaları içinde sağlık harcamalarının payı 2005 yılında gerilemiş, sonraki yıl artmıştır. Krizin sağlık harcamalarına en büyük etkisi özel sektörde gerçekleşmiştir. 2001-2003 yıllarında özel sektör sağlık harcamaları gerilemiş, daha sonra sınırlı oranda artmıştır.

Sağlık alanında, 2000-2005 yılları arasında yatak başına nüfus (2000’de 426, 2005’te 388 kişi), doktor başına nüfus (2000’de 755, 2005’te 668 kişi), sağlık ocağı sayısı (2000’de 5700, 2005’te 6203 adet) ve hastane yatağı sayısı (2000’de 150855, 2005’te 176546 adet), yukarıda harcama yüzdelerindeki değişime karşın anlamlı bir değişim göstermemiştir. Doktor başına ve yatak başına nüfus ile yatak sayısı ve sağlık ocağı sayısı krize karşın olumlu yönde değişim göstermiştir. (T.C. Kalkınma

Bakanlığı, 2014ç) Harcamaların durduğu dönemde belirtilen olumlu gelişimin ne şekilde finanse edildiği ayrı bir araştırma konusunu teşkil etmektedir.

Grafik 24 – Sosyal Güvenlik Harcamalarının Konsolide Bütçe İçerisindeki Payı (1997-2010) (%)

Kaynak: (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014b)

Sosyal güvenlik harcamaları 2000-2001 krizlerinden açık şekilde etkilenmiştir. Grafik 24’te görüldüğü üzere, 1999 yılındaki %9,79’luk orana karşılık, 2000 ve 2001 yıllarında %7,07 ve %6,3’luk oranlarda sosyal güvenlik harcamaları gerçekleşmiştir. Bu dönemde faiz ödemelerine, sosyal güvenlik harcamalarının üzerinde para harcanmıştır. (Sönmez, 2002: 55) Sonraki yıllarda sosyal güvenlik harcamalarının konsolide bütçe içindeki payı toparlanma göstermiştir.

Kamu borçlarının faizlerinin 2002 yılından önce yüksek tutarlarda olması, 2002 sonrasında da faiz dışı fazla hedefi nedeniyle kamu harcamalarının düşük seviyelerde tutulması, Boratav’a göre kamu maliyesinin standart fonksiyonunu bozmuştur. Eğitim, sağlık, adalet, savunma gibi kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi için ve bu alanlardaki yatırımlara yönelik harcamaların bütçe içindeki payı giderek düşmüş; 1988 yılında %64 olan bu harcamalar 2005 yılında %29 seviyesine kadar gerilemiştir. Faiz ödemeleri haricindeki transfer harcamaları ve sosyal güvenlik sistemine bütçeden yapılan katkılardaki azalmalar da bu orandaki

düşüşe katkı sağlamıştır. Boratav artan piyasalaşma olgusunu “Cumhuriyet tarihi boyunca daima parasız olarak sunulmuş olan temel kamu hizmetlerinde dahi belli bir bedel ödeyerek yararlanma giderek yaygınlaşmış, geleneksel kamu hizmeti anlayışı zaman içerisinde müşteri-satıcı ilişkisine dönüşmeye başlamıştır.” şeklinde ifade etmektedir. (Boratav, 2010: 191-192)* Koç’a göre de hükümetler ve sermayedar kesim, sosyal güvenlik harcamalarının artmasından rahatsızlık duymaktadırlar. Bu görüşe göre özel sigorta sistemlerinin hükümetlerce teşviki, sermayedar kesimin sosyal güvenlik harcamaları yükünü azaltmakta ve sosyal güvenlik kapsamında gerçekleştirilen hizmetlerin piyasalaştırılması yoluyla sermayedar kesime yeni kazanç alanları açmaktadır. (Koç, 2012: 274)

Tablo 11 – Kamu Sosyal, Eğitim, Sağlık ve Sosyal Yardım Harcamaları (1999-2002)

	1999	2000	2001	2002
Sosyal Harcamalar/GSMH (%)	8,1	7,8	7,8	8,1
Sosyal Harcamalar/Konsolide Bütçe Harcamaları (%)	22,5	20,9	16,9	19,0
Eğitim Harcamaları/GSMH (%)	4,2	3,8	4,0	4,1
Eğitim Harcamaları/Konsolide Bütçe Harcamaları (%)	11,8	10,0	8,6	9,5
Sağlık Harcamaları/GSMH (%)	3,3	3,5	3,2	3,5
Sağlık Harcamaları/Konsolide Bütçe Harcamaları (%)	9,1	9,3	6,9	8,1
Sosyal Yardım Harcamaları/ GSMH (%)	0,6	0,6	0,6	0,6
Sosyal Yardım Harcamaları/Konsolide Bütçe Harcamaları (%)	1,5	1,5	1,4	1,4

Kaynak: (Koyuncu ve Şenses, 2004: 30)

Dünya Bankası kaynaklarından Koyuncu ve Şenses tarafından oluşturulmuş olan Tablo 11’de sosyal harcamalar, eğitim harcamaları, sağlık harcamaları ve sosyal yardım harcamalarının GSMH ve konsolide bütçeye oranları verilmiştir. Sosyal harcamaların GSMH’ye oranı krizin en yoğun hissedildiği 2000 ve 2001 yıllarında sınırlı olarak düşmüş, 2002’de 1999 seviyesine dönmüştür; konsolide bütçeye oranı ise 2001 yılına kadar düşmüş, 2002’de 2,1 puanlık toparlanma göstermiştir. Eğitim harcamalarının GSMH’ye oranında 2000 yılı haricinde düşüş yaşanmamış; konsolide bütçeye oranı ise sosyal harcamalardaki gibi bir değişim göstermiş, 2001 yılına kadar düşmüş, 2002’de kısmen toparlanmıştır. Sağlık harcamalarının GSMH’ye oranı 2001’de düşmüş ve sonraki yıl eski seviyesine çıkmış, konsolide bütçeye oranı

* Kamu hizmetlerine (eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, yatırım v.b.) bütçeden ayrılan payın faiz ödemelerinin gerisinde kaldığı yönünde benzer görüş: (Sönmez, 2002:57,58, 60, 61 ve 93)

sosyal harcamalar ile sağlık harcamalarındaki değişim ile aynı şekilde hareket etmiştir. Sosyal yardım harcamalarının GSMH'ye oranı değişmemiş, konsolide bütçeye oranı 2000 ve 2001 yıllarında öncesine göre 0,1 puan azalmıştır. Dolayısıyla, genel olarak sosyal harcamalar, eğitim harcamaları ve sağlık harcamalarının kriz döneminde olumsuz etkilendiği, sosyal yardım harcamalarının etkilenmediği görölmektedir. Bu durum iki hususun göstergesidir. İlk olarak, kamu faiz ödemelerinin ve KKBG'nin borcun borçla çevrilmesine bağlı olarak artması, sosyal harcamaların azalmasına neden olmaktadır. Nitekim 2001 yılında kamu faiz ödemelerinin toplam bütçe gelirlerine oranı %52'ye ulaşmıştır. (Sönmez, 2002: 135) İkinci olarak, sosyal harcamalar azalırken bütçe içerisinde sosyal yardım harcamalarının payının artması sosyal politika anlayışında bir kaymanın göstergesidir.

Bu bölümde değerlendirilen hususların ortaya çıkmasına neden olan ve 2000-2001 krizleri sonrasında kabul edilen GEGP kapsamında sosyal politika uygulamaları, daha önce de belirtildiği şekilde, kesin olmayan ifadelerle geçiştirilmiştir. Programın açıklanmasından sonra IMF'ye verilen 03.05.2001 tarihli niyet mektubunda ise krizin toplumun iktisadi olarak güçsüz kesimlere olumsuz etkilerinin hafifletilmesi amacıyla sosyal yardım programlarının başlatılacağı belirtilmiştir. Aradaki fark büyük olasılıkla IMF ile yapılan görüşmelerden kaynaklanmıştır. (Koyuncu ve Şenses, 2004: 32-33) Gerek IMF gerekse hükümet tarafından gerçek bir sosyal politika anlayışı ortaya konmamıştır. Bununla birlikte, 2000-2001 krizleri döneminde toplumsal sorunların patlamalara neden olmaması amacıyla IMF politikaları daha fazla toplumsal unsur içermiştir.

2.6. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Sosyal Politika

2000-2001 krizlerinin atlatılması ve bir çok yapısal düzenlemeyi kapsayan GEGP, sosyal politika alanını ilgilendiren unsurlar da içermiştir. Bu bölümde, program içerisinde sosyal politika ile ilgili konuların ne şekilde yer aldığı incelenerek, bunların içeriği ve sosyoekonomik sonuçları üzerinden bu hususlara zemin teşkil eden düşünce saptanmaya çalışılmıştır.

2.6.1. Özelleştirme

1980’li yıllarda tüm dünyada tartışılmaya ve uygulanmaya başlanan özelleştirme, çeşitli nedenlerle gerekli olduğu iddia edilerek savunulmaktadır. Kepenek, “özelleştirme yanlıları”nın görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır: İktisadi süreçlerde mülkiyet, bağımsız ve tarafsız bir husus değildir. Özel mülkiyetin var olması durumunda mülkün sahibi mülkü en etkin şekilde kullanmaktadır. Özel mülkiyet sahibi kişi, gerektiği şekilde hızlı ve verimli kararlar alabilir ve gerektiğinde mülkü başkasına satabilir. Ancak kamu mülkiyeti söz konusu olduğunda mülkün sahibinden bahsetmek mümkün olmamaktadır. Mülk kamu mülkiyetinde bulunduğu kolaylıkla başkasına satılamamakta, ayrıca mülkiyeti yöneten kamu yöneticileri, özel teşebbüsten farklı olarak kar amacıyla hareket etmemektedirler. Fiyat mekanizmasından bağımsız olan mal ve hizmet satışında etkinlik söz konusu olmamaktadır. Bunlara ek olarak, kamu mülkünü yönetenler çıkar ve baskı grupları ile siyasetçilerin etki alanına girebilmektedirler. Yöneticiler kamu mülkiyetindeki müesseselerce üretilmiş mal ve hizmetlerin satışında, buralarda çalışanların ücretlerinin tespit edilmesinde ve işe alımlarda verimlilik ve liyakat kaygısına bağlı hareket etmemektedirler. Özelleştirmeyi savunanlara göre, tüm bunlara bağlı olarak, kamu mülkiyetine kıyasla özel mülkiyet daha üstündür ve kamu işletmeleri özel mülkiyete devredilmelidir. (Kepenek, 1990: 146-147)

Bir başka görüşe göre ise kamu ile özel sektör arasındaki denge, uzun dönemli sürdürülebilir büyüme için dikkat edilmesi gereken bir husustur. Kamu, özel sektör ile rekabet etmemeli, özel sektöre destek olmak amacıyla programlar geliştirmelidir. İktisadi sistemde kamunun ağırlığının zaman içerisinde azaltılması, özel sektörün ön plana çıkması zorunludur. Bu düşüncenin dayanak noktası, devletin görevlerinin zaman içerisinde daha da artmasının “*asli fonksiyonlar*” olarak adlandırılan altyapı, eğitim, sağlık ve güvenlikle başarısızlığa neden olacağı savıdır. (Demiray Erol, 2013: 75-76)

Buna karşılık Kepenek, özelleştirme faaliyetlerinin iktisadi, toplumsal ve siyasal olmak üzere üç temel amacının bulunduğunu belirtmektedir. Serbest piyasa

koşullarının yaygın hale getirilmesi, kamu işletmelerinin kamu bütçesi üzerinde oluşturdıkları yükün ortadan kaldırılması ve sermaye piyasalarına güç kazandırılması özelleştirmelerin iktisadi amaçlarını teşkil etmektedir. Mülkiyetin halka yayılması vasıtasıyla servet dağılımında dengenin sağlanması toplumsal amaç olarak ifade edilmektedir. Siyasal amacı ise, özel mülkiyet kavramının toplumda hakim anlayış haline getirilmesi ve “istenmeyen” siyasi akımların önünün kesilmesi teşkil etmektedir. Kepenek’e göre siyasal amaç, özelleştirmelerin fikirsel çerçevesini oluşturmaktadır. Sermayedar kesim, üretim araçlarının mülkiyetinin az bir kısmının dahi kamuya ait olmasına, istemedikleri siyasi akımların önünü açacağı gerekçesi ile karşı çıkmaktadır. Diğer amaçlar, bu amacın yanında sadece görüntüyü tamamlama işlevi görmektedir. (Kepenek, 1990: 150-151)

Özelleştirmeyi savunan görüş içerisinde belirtilen “*kamu mülkünü yönetenler(in) çıkar ve baskı grupları ile siyasetçilerin etki alanına girebil(dikleri)*” düşüncesi ile asıl amaç olarak Kepenek’in belirttiği neden arasında bir bağ kurmak mümkündür. Özelleştirme savunusu yapan neoliberal görüş, farklı düşünce ve bu düşüncenin barınabileceği ortam kabul etmemektedir.

Özelleştirmelere dayanak teşkil eden düşünceler GEGP kapsamında yer bulmuştur. GEGP’de kamu açıklarının sebepleri sayılırken “*Ekonomik etkinliğe ters düşen müdahalelerle yönlendirilen, yüksek maliyetle ve verimsiz olarak çalışan büyük bir KİT sisteminin varlığı*” (Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, 2001: 4) ifadesi kullanılmış, büyük KİT’lerin tamamının özelleştirilmesi amacı belirtilmiştir. Kemal Derviş’in “*ekonomiyi siyasetten ayırma*” hedefi özelleştirmeler hususunda kendisini göstermiş, ekonominin her alanının özelleştirmeler yoluyla yerli ve yabancı sermayeye bırakılması hedeflenmiştir. (Kazgan, 2013: 235)

Bu dönemde ortaya çıkan önemli bir husus, özelleştirmelere dayanak gösterilen mantıkta 1980’lerdekine kıyasla bir değişimin gerçekleşmiş olmasıdır. 1980 yılında başlatılan özelleştirme politikaları, kamu kaynaklarının verimli kullanılması ve tasarruf söylemine dayandırılmıştır. Ancak zaman içerisinde, verimlilik konusunun mülkiyet kavramından bağımsız olduğu, uygulamalardan ortaya çıkmıştır. Özelleştirilen imalat işletmelerinde veya çimento fabrikalarında,

özelleştirme öncesi ve sonrası arasında bir verimlilik değişimi tespit edilmemiştir. Zaman içerisinde verimlilik söylemi ortadan kaybolarak, kamu kesimi bütçe açıklarının kapatılması amacıyla özelleştirme yapıldığı söylemi ortaya çıkmıştır. 2000 yılında başlatılan iktisadi programda da özelleştirmenin amacı verimlilik olarak değil, açık kapatmak olarak belirtilmiştir. Hükümet, kamu gelir ve giderleri ile ilgili reform gerçekleştirerek dengeleri sağlamak yerine, özelleştirmeler yoluyla açık kapatma politikasına yönelmiştir. (Yeldan, 2004: 164) Miktarı sınırlı varlıkların satışının, sorunlu kamu gelir-gider dengesini ne kadar süre ile sağlayabileceği ise ayrı bir tartışma konusu teşkil etmektedir.

Kamuya kaynak temin etme amacına yönelik yapılan özelleştirmeler bu dönemde belli bir gelir elde edilmesini geçici olarak sağlamıştır. 2000’li yıllarda KİT özelleştirmeleri, önceki yıllara kıyasla, koalisyon hükümeti olmamanın ve yasal dayanakları oluşturabilmiş olmanın getirdiği avantajla birlikte daha kolay gerçekleştirilebilmiştir. Bu süreçte emlak kuruluşları, enerji tesisleri, limanlar, fabrikalar özelleştirilen kuruluşlar arasında yer almıştır. Bazı KİT’lerin yabancı sermayeye satılması, İMKB’nin büyüklüğünü ve küresel piyasalarla uyumunu arttırmıştır. İki kamu bankası halka arz edilerek kısmen özelleştirilmiş, bu şekilde kamuya gelir temin edilmiştir. 2005 yılına kadar üç kamu bankasının özelleştirilmesi kararlaştırılmış olmasına karşın bu gerçekleştirilememiş, ancak mali reformlar devam ettirilmiştir. (Marois, 2013: 245-246)

İktisadi amacı açık kapatmak olan özelleştirmelerin siyasi amacı da bu dönemde önem taşımaktadır. Derviş’in “*ekonomiyi siyasetten ayırma*” hedefi, özelleştirme faaliyetlerinin yukarıda belirtilen amaçları üzerinden değerlendirildiğinde, siyasal amacın diğerlerine kıyasla daha fazla ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde özelleştirme faaliyetleri hakkındaki genel görüş, değinildiği üzere, satıştan elde edilecek olan gelir ile kamu açıklarını kapatmak* olduğundan, ilk sırada belirtilmiş olan iktisadi amacın GEGP kapsamında geçerliliğini sınırlı kalmaktadır. Çünkü burada söz konusu olan, KİT’lerin kendi zararları ve bütçeye oluşturduğu yükten çok, tüm kamu bütçesinin açıklarının

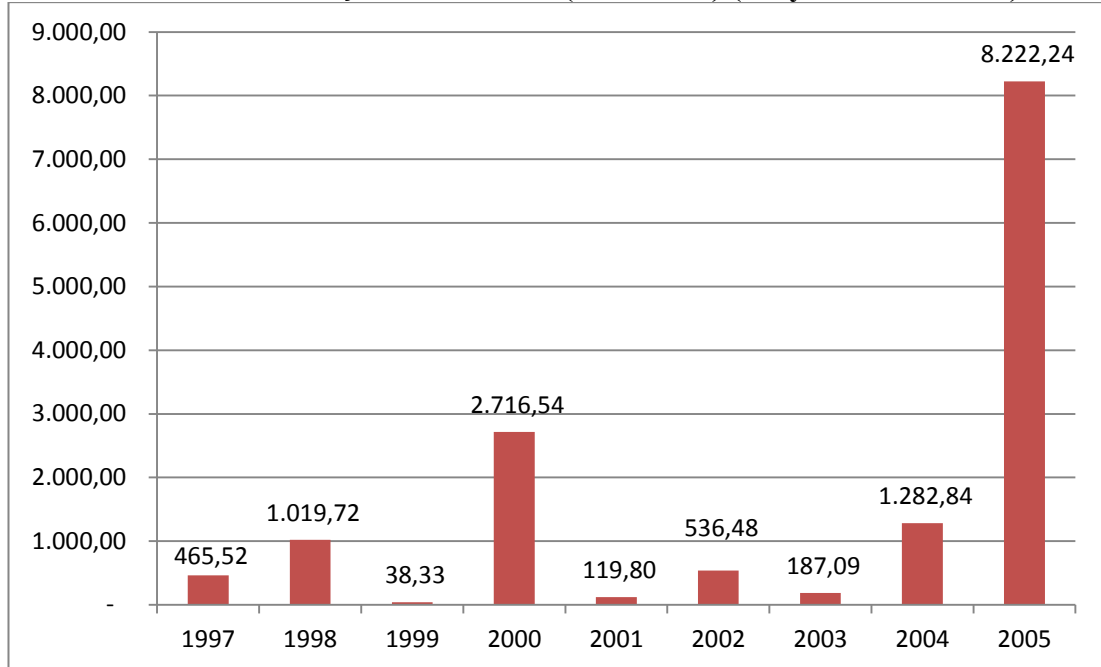
* Örneğin, hükümet bu dönemde gecekondü arazilerini üzerinde yaşayanlara satarak kamuya gelir elde etme arayışına girmiştir. (Keleş, 2002:594)

kapatılmasıdır. Bununla birlikte, belirtilen iktisadi amacın tam olarak GEGP kapsamında geçerli olması durumunda dahi özelleştirme uygulamalarının bu anlamda faydası peşin kabul edilir bir gerçek olmayıp, ayrı bir incelemeyi gerektirmektedir. Sosyal amaç olarak “*sermayenin tabana yayılmasının sağlanması*” resmi kaynaklar dahil (Doğan, 2012: 8) pek çok ortamda dile getirilmiş olmakla birlikte, bu amaç hiç bir dönemde gerçekleşmemiştir. Kriz döneminde toplumun geniş kesimlerinin reel gelirlerinin düştüğü ortamda bu amaç, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir söylemden ibarettir. Sonuçta, kamu açıklarının kapatılması ve Kepenek’in belirttiği üçüncü amaç çerçevesinde “*ekonominin siyasetten ayrılması*”nın GEGP’de özelleştirmelerin temel mantığını oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Özelleştirme faaliyetlerinin belirtilen siyasi amacının en önemli unsuru, devlet organizasyonu üzerindeki sınıfsal güçte gerçekleşen değişimdir. Devlet organizasyonunun hareket kabiliyeti ve yeniden üretimi, elde ettiği gelirlere bağlıdır. Devletler bunu üç şekilde gerçekleştirebilmektedirler: Doğrudan üretim gerçekleştirmek için KİT’ler kurarak ve verimliliklerini arttırarak, ileride elde edecekleri vergi gelirlerine karşılık olarak borçlanma senetleri piyasaya sürerek ve yeni vergiler yürürlüğe koyarak veya olan vergilerin oranlarını arttırarak. Özelleştirmelerin gerçekleştirilmesi, kamu borçlarının arttırılması ve özel sektör borçlarının azaltılması bir yanda gerçekleşirken, diğer yanda da neoliberalizme geçiş sürecinde ücretli çoğunluğa gelir vergisi ve KDV düzenlemeleri ile KİT’lerin azaltılması üzerinden daha fazla yüklenilmektedir. Üzerinde vergi yükü diğer kesimlere göre yüksek olan işçinin örgütlü kısmının kamusal anlamda gücü özelleştirme faaliyetleri nedeniyle azaltılırken, kamu gelirleri örgütlü işgücünün çalışmasına dayalı faaliyetlere dayanmaktadır. Devlet, işlemlerini yürütebilmek için daha fazla borç bağımlısı haline gelmekte, bu durum finans sermayesinin kamu üzerindeki gücünü daha da arttırmaktadır. Devlet üzerinde bu şekilde, işgücünün istekleri yerine finans sermayesinin istekleri hakim olmaktadır. (Marois, 2013: 60) Devletin yapısal özellikleri ve toplumun sınıfsal yapısı, finans sermayesi tarafından değiştirildikçe, kamusal anlamda finans sermayesi daha yüksek kurumsal ve hukuki güç kazanmıştır. Finansal kuvvetin az sayıda insanın elinde toplanması, demokratik sistemin ortadan kalkmasına sebebiyet vermektedir. (Marois, 2013: 289)

Bu etkilere sahip GEGP kapsamında iktisadi sistem özel teşebbüslere bırakılmıştır. Program çerçevesinde üst karar organları olarak, Radyo Televizyon Üst Kurulu, Para Kurulu, Şeker Kurulu gibi “*üst kurullar*” oluşturulmuştur. 17. Stand-by Anlaşması imzalanırken özelleştirmenin anayasal kurum haline getirilmesi yoluyla altyapısı hazırlanmış, Tahkim Yasası ile Danıştay kamusal davalarda karar organı durumundan çıkartılarak yerine uluslararası hakemler yetkilendirilmiştir. (Kazgan, 2013: 235) Henüz kriz öncesinde hükümet tarafından Tahkim Yasası’na ihtiyaç duyulmasının nedeni olarak, özelleştirme gelirlerinin tahsil edilebilmesinin uluslararası tahkime uyum düzenlemelerinin gerçekleştirilmiş olmasını gerektirdiği belirtilmiştir. (Hürriyet Gazetesi, 24.10.1999) Tahkim Yasası olarak bilinen 4501 Sayılı Kamu Hizmetleri ile İlgili İmtiyaz Şartlaşma ve Sözleşmelerinden Doğan Uyuşmazlıklarda Tahkim Yoluna Başvurulması Halinde Uyulması Gereken İlkelere Dair Kanun 21.01.2000 tarihinde TBMM’de kabul edilerek bir gün sonra yürürlüğe girmiştir.

Grafik 25 – Özelleştirme Gelirleri (1997-2005) (Milyon ABD Doları)

Kaynak: (Doğan, 2012: 24)

Bu amaçlarla uygulamaya konan özelleştirme faaliyetlerinin 2000 ve 2005 yıllarında artış gösterdiği, Grafik 25’de gözlenmektedir. 2000 yılındaki artışın, BWK destekli programın uygulandığı ve Türkiye’nin dışarıdan pek çok övgü aldığı, AB’ye

üyelik statüsüne yükseltildiği bir döneme denk gelmesi tutarlı gözükmektedir. Bu dönemdeki iktisadi canlanma ortamında özelleştirme faaliyetleri artmış, dolayısıyla özelleştirme gelirleri de 2000'e kadarki en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Sonraki yıllarda özelleştirme gelirleri eski seviyelerine geri inmiştir. Bu olgunun ortaya çıkmasında 2000-2001 krizlerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'den 12 milyar dolara yakın bir sıcak para çıkışının yaşandığı ve yurtiçinde pek çok işyerinin kapandığı bu dönemde yurtiçinde KİT'lerin satın alınmasını sağlayacak yerli veya yabancı sermayenin bulunmaması, bulunan sermayenin ise bu alanda yatırımlara yönlendirilmemesi, özelleştirmelerin azalmasını sağlamıştır. 2005 yılında Türkiye'ye giren sermaye artış göstermiş, özelleştirme faaliyetleri 2005 yılında, sonraki ve önceki yıllara kıyasla rekor seviyeye (8,2 milyar dolar) ulaşmıştır.

Bununla birlikte, serbest piyasa ekonomisinin tam olarak uygulanmasının anahtar unsurlarından biri olan özelleştirme faaliyetleri dolaylı yoldan, ancak önemli ölçüde özel sektörü olumsuz etkilemiştir. Sermaye birikiminin yetersizliği nedeniyle kurulmuş olan önemli noktalardaki KİT'ler, sermaye birikim sürecine yardımcı olmak, sermayenin ham madde, ara mamül ve altyapı gibi ihtiyaçlarını karşılamak gibi işlevler üstlenmiş, ancak özelleştirme uygulamaları nedeniyle ilgili sektörlerde tekelleşme ortaya çıkmış, ayrıca imalat sanayii için gerekli olan hammadde ve ara mamüllerde fiyat kontrolünün ortadan kalkmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak iktisadi sistem, kısa süreli dalgalanmalardan olumsuz etkilenmiştir. Kritik öneme sahip sektörler özelleştirme faaliyetleri ile birlikte özel yerli ve yabancı sermayeye açılmış ve rekabetle yüzleşmek zorunda kalmış, yatırımsızlık ve istihdamın azalması gibi nedenlerle bunların iktisadi ve sosyal işlevleri ortadan kaldırılmıştır. (Topak, 2012: 245)

Türkiye'de özel sektör, özel tasarruf ve sermaye yetersizliği nedenleri ile büyük oranda krediyle çalışmaktadır. KİT'lerin hem sermaye yetersizliği ortamında üstlendikleri işlev ortadan kalktığından hem de özel sektöre arz ettiği ham ve ara mamül fiyatları rekabet ortamında belirlendiğinden krediye bağımlılık artmaktadır. Bu durum, özel sektörün ağırlıklı olarak yurtdışından borç almasına neden olmaktadır. 2001 ve sonrasındaki dönüşüm sürecinde, 1994 Krizi ile ilgili verilerde değinildiği üzere kamu bankalarının görev zararları arttırılarak bazı maliyetlerin

kamu tarafından üstlenilmesi işlevi ortadan kalkmış, ağırlıklı olarak küçük ve orta ölçekli özel sektör de kredi ve ham madde açılarından piyasa ile yüzleşmek zorunda kalmıştır.* 2008 krizi değerlendirildiğinde inceleneceği üzere, yabancı kredilerdeki en küçük bir aksama, 1990'lardan beri devam eden bu olumsuz sürecin bir unsuru olarak reel sektöre doğrudan yansımakta, üretim ve büyüme düşmektedir. Ayrıca, bu sürece bağlı olarak özel sektör borçları sürekli artış göstermektedir. Dolayısıyla özelleştirme Türkiye'de, yetersiz sermaye birikimi, hammadde ve ara mamül girdi fiyatlarındaki olumsuzluklar ve kredi güçlükleri gibi nedenlerle sermayedar kesimi de olumsuz etkilemektedir.**

Özetle, özelleştirme faaliyetlerinin Türkiye'de en hızlı olduğu yıllar 2005 ve sonrası dönemdir. Bu dönemdeki faaliyetlerin yoğunluğu GEGP kapsamında alınan özelleştirme kararlarının uygulanmasından kaynaklanmıştır. Ancak bu çalışmanın temel alanı iktisadi krizler ve sosyal politika olduğundan, sonraki yıllar, 2008 krizi öncesi gelişmeler çerçevesinde ilgili bölümde ele alınacaktır.

2.6.2. Tarım Destekleme Politikaları ve Doğrudan Gelir Desteği

GEGP'nin en önemli özelliği, daha önceki programlardan daha geniş ölçüde tarım politikalarında değişiklikler içermesidir. Programa göre tarım girdileri konusunda devletin çiftçilere verdiği destek, örneğin kimyasal gübre, sulama ücreti, kredi faizleri gibi hususlar tamamen ortadan kaldırılacaktır. GEGP uyarınca

* “İngiliz HSBC, Türkiye’de ticari bankacılık müşterilerini gözden geçiriyor. Banka uluslararası odaklı olmayan küçük müşterilerle vedalaşma kararı alırken kaç müşteri ile yolları ayıracağı belirsiz... HSBC müşterisinden, tez elden başka bir bankaya gitmesini istiyordu!... HSBC yeterince değer yaratmadığına inandığı müşterilerine “güle güle” diyor.... HSBC, Türkiye’deki ticari varlığını 2001’de Demirbank’ı satın alarak güçlendirmişti... Bugün 3 milyon müşterisi olduğu tahmin edilen HSBC, 2010’dan itibaren beri Türkiye’de büyüme konusunda biraz temkinli. Çalışan sayısı 2010’da 6 bin 631 iken 2014 Mart itibarıyla 5 bin 967’ye geriledi. Şube sayısı ise 312 civarında. 2014’ün ilk çeyreğinde zarar açıklayan birkaç bankadan biri olan HSBC Türkiye, 2014-2017 yılları için daha odaklı yeni bir strateji uygulamaya başlayacağını açıklamıştı... Hesabı kapatılacak olan bir şirket yetkilisi diyor ki, ‘10 yılda olumsuz tek bir işlemimiz sicilimiz olmadı. Bizden yeterince kâr edemediklerini düşünmüşler. Bankacılığın toplumsal sorumluluğu yok mu? İsteddiği zaman müşterisine git deme hakkı var mıdır? Bir süpermarket, sadece bir sakız satın almak isteyen müşterisine ‘başka yerden alın’ diyebilir mi?’” (Hürriyet Gazetesi, 24.07.2014)

HSBC’nin kararı, TMSF’nin el koyması sonrasında küresel sermayeye satılmış olan bankaların Türkiye’ye yönelik ticari politikalarının tek yönlü olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

** Bu süreçte, büyük sanayi kuruluşlarına ara malı satan KOBİ’lerin iflas etmesi ve özelleştirmeler, ayrıca “sanayisizleştirmeye neden olmuştur. (Kazgan, 2013:267)

üreticiye destek olan TEKEL, şeker fabrikaları, Ziraat Bankası ve TSKB gibi kuruluşlar özelleştirilecektir. Başka bir anlatımla, devlet tarımsal girdi ve ürün fiyatları konularında verdiği destekleri kaldıracak, ayrıca başta buğday olmak üzere tarım ürünlerinde ithalatı serbest bırakacaktır. Bu desteklerin yerine, toprak tapusuna bağlı, dönüm başına belli bir parasal katkı şeklindeki DGD uygulamaya konacaktır. (Kazgan, 2013: 235)

GEGP içeriğinde tarım ile ilgili kararlar, öncelikle kamu açıklarının nedenleri belirtilirken “*Gerçek ihtiyacı karşılamayan tarımsal destekleme politikaları*” ifadesi ile ele alınmıştır. (Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, 2001: 4) Buna bağlı olarak programın “*Harcama Tedbirleri*” kısmında “*tarımsal destekleme fiyatları(nın) öngörülen enflasyonu aşmayacak şekilde artırılacağı*” ve “*kuruluşların finansman imkanları dikkate alınarak miktar kısıtlamasına gidileceği*” ifade edilmiştir. (Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, 2001: 27)

Programın “*Ekonomik Rekabeti ve Etkinliği Artıracak Düzenlemeler*” kısmında Şeker Kanunu ile ilgili olarak, “*Şeker üretiminde, fiyatlandırmasında ve pazarlamasında usul ve esaslar getirerek piyasadaki istikrarın sağlanması amaçlanmaktadır. 2002-03 üretim döneminden itibaren Devlet tarafından fiyat açıklanmayacaktır. Şeker piyasası, Şeker Kurulu tarafından düzenlenecektir. İhtiyaç fazlası şeker üretimine son verilerek devletin zarara uğraması engellenecektir. Üretici ekim öncesinde fiyatı bilerek ekim kararı verecektir. Türk insanı daha ucuza şeker tüketecektir. Tüm çiftçilere doğrudan gelir desteği verilerek gelir kaybı giderilecektir. Şeker fabrikalarının özelleştirilmesinin önü açılacaktır.*” ifadeleri kullanılmıştır. Tütün Kanunu ile ilgili olarak ise “*Tütün mamülleri ve alkollü içkilerin fiyatlandırılması, dağıtımı, satışı ve kontrolü ile ilgili usul ve esaslar Tütün Mamülleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurulu tarafından düzenlenecektir. 2002 üretim döneminden itibaren devlet nam ve hesabına alım yapılmayacaktır. Tekel’in üretim ve pazarlama birimlerinin özelleştirmesinin altyapısı hazırlanmış olacaktır. Fazla üretilen tütünün çürümesi ve yakılması uygulamasına son verilecektir. Sözleşme ve açık artırma sistemiyle üreticinin önündeki belirsizlikler kalkacaktır. Tütün üreticisinin de alternatif ürün projesi ve doğrudan gelir desteği ile desteklenmesi gerçekleştirilecektir.*” denmektedir. (Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye

Geçiş Programı, 2001: 19-20) Dolayısıyla, 1994 yılında hububat, şeker pancarı ve tütün dışındaki ürünlerde desteklemenin kaldırılmasından (Sönmez, 2002: 136) sonra, 2001 krizini takiben hem şeker hem de tütün üreticisi, piyasa ekonomisinin olumsuzluklarına karşı korumasız bırakılmaktadır.

GEGP içeriğinde tarım alanındaki en önemli hususlardan biri olan DGD uygulamasının kökenlerini, neoliberal iktisat politikalarının tarım alanına yansımalarına rıza oluşturma çabası içerisinde bulmak mümkündür. Neoliberal dönüşüm süreci öncesindeki refah devleti döneminde çeşitli iktisadi ve sosyal işlevler gören kurumların özelleştirilmesi veya kapatılması sonucunda işlevleri piyasa ekonomisinin serbest işleyişine bırakılmıştır. Buna bağlı olarak tarım alanında mülksüzleşme ve tekelleşme süreci başlamıştır. Tarım sektöründe işsiz kalan ve yoksullaşan kesim kentlere göç ederek kentlerdeki yedek sanayi ordusuna eklenmiştir. Bu dönüşüm sürecinin tasarımı ve uygulamasını yapan yöneticiler, tarım kesiminde yoksullaşma ile oluşacak bu durumun örgütsüz tepkilere neden olacağını öngörerek, geçiş sürecini yumuşatarak tepkilerin neoliberal bölüşüm ilişkilerine ve toplumsal yapıya zarar vermesini önleyecek tedbirler alma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu tedbirlerden ilki, üretim yapmayan küçük çiftçilerin üretim yapmaması karşılığında bireysel destekleme politikası adı altında nakit para (DGD) verilmesi şeklindedir. İkincisi, tarımdan koparak kentlere göç eden kitleye çeşitli düşük vasıflı işlerde çalışabilir duruma gelebilmeleri için eğitim programları gerçekleştirilmesidir. 2002 sonrasında hükümet, yerel yönetimlere bu programları uygulamaya koymak amacıyla işlevler üstlendirmekte ve bu amaca yönelik DB fonlarının dağıtımını gerçekleştirmektedir. (Topak, 2012: 244-245)

Bu noktada, daha önce değinilmiş olan Karaosmanoğlu programı ile GEGP arasındaki temel bir fark da ortaya çıkmaktadır. Karaosmanoğlu, GEGP kapsamında kararlaştırılanın tam tersi yönde tarımsal uygulamaların yapılmasını, çiftçiye çeşitli alanlarda destek verilmesini talep etmiştir. İstekleri yasalaşmamakla birlikte, DB'nin 1970'ler ile 2000'lerdeki politikaları arasındaki farkı ve dünya ekonomisindeki değişimi yansıtmaması açısından iki program arasındaki fark önemlidir. 2001 yılında krizden refah devleti uygulamalarının suçlu bulunarak neoliberalizmin önündeki tüm engellerin kaldırılmasına hükmeden GEGP düşüncesi ile 1970'lerde halen

Keynesyen refah devletinin güçlü olduğu dönem arasında, tarıma yönelik destekleme politikalarına doğrudan yansıyan bir fark mevcuttur.

Neoliberal politikaların tarım alanına yansması olan DGD sistemi, sonraki yıllarda yerinde olan ve olmayan çeşitli şikayetler almıştır. TBMM Dilekçe Komisyonu'na iletilen şikayetlerde örneğin; arazisi olmayan çiftçilerin DGD'den yararlanması hususunda, kiracı olanların da kira sözleşmesi ile sistemden yararlanabilecekleri; SSK ve Emekli Sandığı'na tabi olanların yararlanmaları hususundaki talebe, 2002 sonrasında bu yönde düzenlemenin yapıldığı; DGD'nin icra takibinden muaf tutulması talebine, cevap tarihinde bu yönde bir çalışmanın bulunmadığı; hazine arazilerinde çiftçilik yapanların da DGD almaları yönündeki talebe, hazine ile kira sözleşmesi bulunmadığı müddetçe DGD'den yararlanmanın söz konusu olmayacağı cevapları verilmiştir. (TBMM, 2014)

DGD uygulamasını Isparta çiftçilerindeki etkisi üzerinden inceleyen bir çalışmaya göre arazi büyüklüğü üzerinden ödeme yapılması sistemi, DGD'den yararlanma açısından çiftçiler arasında eşitsizlik oluşturmaktadır. Çalışmaya göre, ortalama işletme büyüklüğü fazla olan çiftçiler, az olanlara kıyasla işletme başına daha yüksek tutarda destek ödemesi almaktadırlar. Buna ek olarak, küçük tarım işletmeleri DGD'den yararlanamamakta, ayrıca kayıt altına alınamamaktadır. Bu nedenle, DGD uygulaması büyük arazi sahiplerinin lehine işlediğinden gelir dağılımını düzeltmeye destek olmak yerine, bozulması yönünde işlev görmektedir. DGD ödemeleri çiftçilerin gelir seviyeleri göz önüne alınarak uygulanmamaktadır. Dolayısıyla düşük gelirli çiftçilerin korunmasına yönelik bir yaklaşım bu sistemin içeriğinde bulunmamaktadır. (Yılmaz v.d., 2008: 262-263) DGD, bir sosyal yardım olarak da tanımlanmamıştır. Sosyal yardım olarak uygulanmasının amaçlanması durumunda bu amaç açıkça belirtilmeli ve düşük gelirli çiftçi kesimi hedef kitle olarak tespit edilerek yalnızca bu kitleye DGD ödemesi yapılmalıdır. (Yılmaz v.d., 2008: 262-264)

Mevcut hali ile sosyal yardım yönünden eleştirel yaklaşılan DGD sisteminin tarımsal üretime etkisi ile ilgili olarak GSYH verilerinden anlamlı bir sonuç elde edilememektedir. TÜİK verilerine göre 2002 yılında %9,3 oranında büyümüş olan

tarımsal GSYH, 2004 yılında %2,2 oranında küçülmüştür. (T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2013) Tarımın GSYH içindeki payı 2000 yılında %10,1, 2001’de %8,8, 2002’de %10,3, 2003’te %9,9, 2004’te %9,5 olmuştur. (T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2014) Tahıl üretimi açısından da 2000-2001 krizlerinin etkisi gözlenememektedir. 1998 yılında yaklaşık 33,2 milyon ton olan tahıl üretimi, 1999’da 28,9 milyon ton, 2000’de 32,25 milyon ton, 2001’de 29,6 milyon ton olmuştur. Tahıl üretimi 1994-2013 yılları arasında dalgalı şekilde yükseliş göstermiştir. (TÜİK, 2014b)

Tarımsal üretimin GSYH içindeki payı ve üretim miktarlarında gözle görülür bir düşüş olmaması, tarımsal fiyatların piyasa hareketlerine bırakılmasının ve DGD sisteminin tarım alanında geçimini sağlayan kesimin gelire etkilerinin olumsuz olmadığı düşüncesini oluşturabilmektedir. Bununla birlikte, tarımda destekleme fiyatları ile ilgili yeni uygulamalara ve DGD’ye yönelik eleştiriler, bu kesimin hem genel olarak olumsuz etkilendiği hem de kendi içindeki gelir dağılımının küçük çiftçi aleyhine bozulduğu yönündedir. 1980 sonrasında yaşanan krizlerden sonra uygulanan politikalar içerisinde tarımı en büyük oranda kapsamına alan, GEGP olmuştur ve genel olarak 2000-2001 krizleri ve GEGP’nin tarımsal kesime etkilerinin olumsuz olduğu düşünülmektedir.

2.6.3. Ekonomik ve Sosyal Konsey

Sosyal diyalogun başlıca aracı olan ekonomik ve sosyal konsey (ESK), *“hükümet ile çeşitli toplum kesimlerinin ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunları görüştüğü bir danışma organı”* olarak tanımlanmaktadır. (Koç, 1999: 2) ESK, 17.03.1995 tarih ve 1995/5 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile kurulmuştur. (Koray ve Çelik, 2007: 402) Daha sonra genelge beş kez değiştirilmiş ve her bakan ve hükümet değişikliğinde ESK’nin yapısı değiştirildiğinden *“her hükümete bir ESK”* uygulaması ortaya çıkmıştır. Bu durumun oluşmasında, konseyi belirleyen bir yasanın bulunmaması etkili olmuştur. Konsey, bu nedenle hükümetlerin siyasi faaliyetlerine açık bir zemin halini almaya başlamıştır. (Koray ve Çelik, 2007: 404)

2000-2001 krizleri sürecinde hukuki dayanağı oluşturulmuştur. ESK Yasası GEGP’de “*Sosyal Dayanışmayı Güçlendiren Düzenlemeler*” başlığı altında, “*Ekonomik ve sosyal politikaların oluşturulmasında toplum kesimleri arasında uzlaşma ve işbirliğinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Kamu kesimi, işçi, işveren ve diğer sivil toplum örgütlerini biraraya getiren konseyle ilgili yasa çıkarılmıştır.*” ifadeleri ile yer almıştır. (Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, 2001: 21) Belirtilen yasanın çıkarılmasında, süreklilik arz eden ve kolay değiştirilemeyen bir yapıya sahip olması gereken ESK’nin genelge yerine yasa ile düzenlenmesinin gerektiği (Koray ve Çelik, 2007: 405) yönündeki görüşlerin etkili olduğu düşünülebilir.

ESK’nın amacı, 11.04.2001 Tarih ve 4641 Sayılı Ekonomik ve Sosyal Konseyin Kuruluşu, Çalışma Esas ve Yöntemleri Hakkında Kanun’da “*ekonomik ve sosyal politikaların oluşturulmasında, toplumsal uzlaşma ve işbirliğini sağlayacak, sürekli ve kalıcı bir ortam yaratarak, istişari mahiyette ortak görüş belirlemek*” (m.1) olarak ifade edilmektedir. Benzer hüküm Anayasa’ya 07.05.2010 tarihinde eklenmiş; ancak kanundaki “*toplumsal uzlaşma ve işbirliğini sağlayacak, sürekli ve kalıcı bir ortam yaratarak*” ifadesi Anayasa’da yer almamıştır. (A.Y. m.166/son)

İlgili yasanın gerekçesinde Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi’nden bahsedilmiş olmakla birlikte, Türkiye’deki ESK’dan farklı olarak belirtilen komitede hükümet veya herhangi bir devlet temsilcisi yer almamakta; komitede yalnızca çeşitli sivil toplum kuruluşları temsil edilmektedir. (Koray ve Çelik, 2007: 406) İlgili kanunda ESK’nın olağan olarak üç ayda bir başbakanın daveti üzerine veya başbakanın belirlediği üyeler dışında kalan üyelerin yazılı talebi üzerine olağanüstü olarak toplanabileceği (4641 S. K. m.7) ve konsey başkanının başbakan olduğu belirtilmiştir (4641 S. K. m.4). Yasanın komisyon çalışmaları sırasında konulan muhalefet şerhlerinde ESK’nın bağımsızlığı talebi ön plana çıkmakla birlikte (Koray ve Çelik, 2007: 406-407), hükümetin güçlü olduğu bir yapı meydana gelmiştir.

Konseyin görev ve yetkilerinin ilk sırasında “*Toplumdaki ekonomik ve sosyal birimlerin, hükümetin ekonomik ve sosyal politikalarının oluşturulmasına katılımlarını sağlamak, hükümet ile toplumsal kesimler arasında ve toplumsal*

kesimlerin kendi aralarındaki uzlaşma ve işbirliğini güçlendirecek çalışmalar yapmak” yer almaktadır. Yapılan çalışmaların hükümete, TBMM’ye, Cumhurbaşkanlığı’na ve kamuoyuna uzlaşılan ve uzlaşılmayan hususların tek tek belirtilerek sunulması, sürekli ve geçici çalışma kurulları oluşturulması, Türkiye-AB Karma İstişari Komitesi üyelerinin belirlenmesi ve çalışmalarının takip edilmesi, ulusal ve uluslararası seminer ve toplantılar düzenlenmesi, ekonomik ve sosyal konularda yayın ve araştırmalar yapılması veya yaptırılması ESK’nın diğer görev ve yetkileri olarak sıralanmaktadır.(4641 S. K. m.3). Ancak 2014 yılında hazırlanan bir kanun tasarısında konseyin *“Toplumdaki ekonomik ve sosyal birimlerin, hükümetin ekonomik ve sosyal politikalarının oluşturulmasına katılımlarını sağlamak, oluşturduğu görüş, öneri ve raporları hükümete, TBMM’ye, cumhurbaşkanına ve kamuoyuna sunmak, amaçları doğrultusunda ulusal ve uluslararası düzeyde seminer ve toplantılar düzenlemek, ekonomik ve sosyal konularda yayınlar ve araştırmalar yapmak ve yaptırmak.”* yetkilerinin kaldırılması ve konseyi oluşturacak üyelerin bakanlar kurulunca çıkarılacak bir yönetmelikle belirlenmesi hükmünün getirilmesinin hedeflendiği iddia edilmektedir. (Zaman Gazetesi, 09.07.2014)

4641 S. K. hükmü uyarınca Ekonomik ve Sosyal Konseyin Teşekkülü ile Çalışma Esas ve Usulleri Hakkında Yönetmelik çıkarılarak 08.08.2001 tarihinde Resmi gazete’de yayınlanmıştır. Yönetmelikte ESK’nın işleyişine ilişkin hükümler arasında çalışma kurullarının en az ayda bir kez toplanacağı ve kurul içerisinde ortaya çıkacak farklı görüşlere çalışma raporunda yer verilebileceği ifade edilmiştir (Yön. m.13/son).

Amaç ve işleyişi 4641 S. K. ve ilgili yönetmelikte bu şekilde belirlenmiş olan ESK ile ilgili pek çok konuda düzenleme bulunmaması, düzenlemelerin göstermelik olarak, ILO ve AB’ye uyum çalışmalarının yerine getirildiği izlenimi yaratmak için meydana getirildiği düşüncesi yaratmaktadır. (Görmüş, 2007: 132) Ayrıca, 2001 yılında ESK’nın o zamana kadarki genel durumu ile ilgili bir değerlendirmede, siyasi iktidarların gerçek anlamda sosyal kesimlere danışmak ve kararlara katılımlarını sağlamak amacıyla değil, sıkıştıkları zamanlarda aldıkları kararları sosyal

kesimlerde meşrulaştırmak amacıyla istedikleri zaman kullandıkları bir araç olduğu düşüncesi ifade edilmektedir. (Ruhi, 2001: 156)*

2000-2001 krizleri sürecinde ESK'ya, belirtilen eleştirileri haklı çıkaracak şekilde işlev yüklenmiştir. GEGP'nin enflasyon hedefine ulaşabilmesinin özel sektörün de ücret politikası geliştirmesine bağlı olduğu ifade edilmiş, buna yönelik olarak hükümet, sosyal taraflar arasındaki diyaloga katılacağını belirtmiştir. Çalışma barışı ve taraflar arasındaki diyalogun bir ekonomik ve sosyal konsey oluşturularak temin edileceği ve ücret-fiyat politikalarının karşılıklı anlaşma yoluyla belirleneceği söylenmiştir. (Şahin, 2009: 266)

Bununla birlikte, ESK'nın kurulmuş olması, ilgili ILO hükümlerinin yerine getirildiği anlamına gelmemektedir. ILO'nun 144 sayılı sözleşmesi uyarınca kurulan bir konseyin sadece işçi, işveren ve hükümet temsilcilerinden meydana gelmesi gerekmektedir. Farklı kesimlerin temsil edilmesi durumunda ise konseyin işlevleri değişmektedir. (Koç, 1999: 2) Bu nedenle ESK, değişik işleve sahip bir kurumdur. ILO hükmünün yerine gelmesi amacıyla “*Çalışma barışının ve endüstri ilişkilerinin geliştirilmesinde, çalışma hayatıyla ilgili mevzuat çalışmalarının ve uygulamalarının izlenmesi amacıyla; Hükümet ile işveren, kamu görevlileri ve işçi sendikaları konfederasyonları arasında etkin danışmayı sağlamak üzere, üçlü temsile dayalı istişari mahiyette bir danışma kurulu oluşturulur.*” hükmü 2003 tarihli İş Kanunu'nda yer almıştır (m.114). 2004 yılında da Üçlü Danışma Kurulu'nu düzenleyen Çalışma Hayatına İlişkin Üçlü Danışma Kurulunun Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik çıkarılmıştır.

2.6.4. İş Güvencesi

GEGP'de iş güvencesi konusuna “*Sosyal Dayanışmayı Güçlendiren Düzenlemeler*” başlığı altında sayılan yasal düzenlemeler içerisinde yer verilmiştir. Programda yasa ile ilgili olarak “*Avrupa Birliği Ulusal Programında kısa vadeli öncelikler arasına alınmış olup yasa hazırlığı için sosyal taraflarla görüşmeler*

* Benzer görüş: “Hükümet ekonomiyi yönetirken kimsenin fikrini almak istemiyor.” (Sağlam, 2012)

yürütülmektedir.” denmektedir. (Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, 2001: 21)

2000-2001 krizleri nedeniyle işten çıkarmaların örgütlü işgücünü zayıflatması ve res’em emeklilik uygulamalarının KİT’lerde daha fazla uygulanması, iş güvencesi konusunun sendikaların gündeminde daha fazla yer almasını sağlamıştır. (Koç, 2002: 19) Türk-İş’in ILO’ya önceki yıllarda gerçekleştirdiği şikayetlerin de etkisi (Koç, 2002: 11) ile ILO’nun 158 Sayılı Sözleşmesi’ne uyum amaçlı olarak hazırlanmış olan (Uyan, 2006: 75) İş güvencesi hükümlerini de kapsayan 4773 Sayılı İş Kanunu Sendikalar Kanunu ile Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun 09.08.2002 tarihinde TBMM’de kabul edilmiş, 15.08.2002 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 4857 Sayılı Kanun ile birlikte 4773 S. K. yürürlükten kaldırılmış, iş güvencesi hükümleri bazı değişikliklerle 4857 S. K. içerisine alınmıştır.

4773 Sayılı Kanun’un çıkarılmasına işveren kesimi karşı çıkmış, işçi kesimi ise kanunu desteklemiştir. TİSK, TOBB, TUSİAD, MÜSİAD, İKV, TİM, TZOB ve TESK tarafından 25.07.2002’de yapılan bir açıklamada “*İç ve dış piyasaların güvensizlik yaklaşımı artacak, ekonomik kriz derinleşecektir. İç piyasada talep azlığı ve hareketsizlik uzayıp yoğunlaşacaktır. İşsizlere iş bulma umudu sönecek, işsizlik daha büyük bir kabusu dönüşecektir.*” ifadeleri kullanılmıştır. (Koç, 2002: 22) İşveren kesimi, genel olarak itirazlarında yeni istihdam yaratacak uygulamalar yerine mevcut işgücünün iş güvencesinin artırılmasının iş piyasalarında sorunlar ortaya çıkartacağını iddia etmiştir. Yasa yürürlüğe girinceye kadar yeni düzenlemelerle sorunlarının giderilmesini talep etmiştir. Buna ek olarak işveren kesimi, esnek çalışmanın önünü açan ve istihdam üzerindeki vergi yükünü azaltan düzenlemelerin getirilmesini istemiştir. Bu süreçte gerçekleştirilen toplantılarda işveren kesimi yasaya onay verdiklerini belirtmiş, ancak esnek çalışmanın önünü açılması gibi değişikliklerin gerçekleştirilmesini talep etmiştir. (Aktay, 2003: 17) İşverenlerin bu talepleri 4857 S. K.’da yerine getirilmiş, ayrıca iş güvencesine dair hükümler de zayıflatılmıştır. Örneğin; Koç’un 4773 S. K.’daki bir eksiklik olarak belirttiği, yalnızca 10’dan fazla işçi çalıştıran işyerlerinde çalışanların iş güvencesi kapsamında

oldukları hükmü (Koç, 2002: 25), 4857 S. K.'da 30 ve üzeri işçiye çıkartılmış, 6 aydan 12 aya kadar ücret tutarında olan işe iade edilmeme tazminatı 4-8 aylık ücret tutarına indirilmiştir. (Koç, 2012: 246)

2.6.5. Sosyal Riskleri Azaltma Projesi ve Şartlı Nakit Transferi

2000-2001 krizlerinin toplumsal etkilerinin azaltılması ve tepkilerin sönümlenmesi amacıyla DB ve hükümet tarafından çeşitli projeler başlatılmıştır. Niyet mektubu kapsamında SRAP (Sosyal Riskleri Azaltma Projesi) olarak adlandırılmış bir proje için Ağustos 2001'de DB ile bir anlaşma imzalanmıştır. Proje kapsamında toplam 500 milyon dolarlık yardım yapılacağı, bunun 100 milyon dolarlık kısmının belli koşulların yerine getirilmesi koşulu ile SYTDF projelerine destek amacıyla verileceği, geri kalan tutarın sosyal güvenlik sisteminin geliştirilmesi için harcanacağı belirtilmiştir. (Koyuncu ve Şenses, 2004: 33-34)

Projenin amaçları temel olarak, 2000-2001 krizlerinin yoksul hanehalkları üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması ve gelecekte ortaya çıkacak benzer risklerle başa çıkabilme kapasitelerinin güçlendirilmesi olarak belirtildikten sonra (WorldBank, 2001b: 2); krizden etkilenmiş olan en yoksul kitleye acil yardım sağlanması (sosyal risk azaltımı), kamu kurumlarının yoksullara yardım kapasitesinin artırılması (sosyal risk yönetimi), temel sağlık ve eğitim hizmetlerinin geliştirilmesi koşuluna bağlı olarak nüfusun en yoksul %8'lik kesimini hedefleyen bir temel sosyal yardım sistemi (Şartlı Nakit Transferleri - ŞNT*) kurmak (sosyal risklerin azaltılması ve önlenmesi), yoksulların gelir ve iş imkanlarını arttırmak (sosyal riskleri önlemek) olarak sıralanmıştır. 500 milyon dolarlık kredinin 100 milyon dolarlık kısmının SYTDF programları uygulanarak iktisadi krizin en yoksul kitleye etkisini azaltmak, 15 milyon dolarlık kısmının yoksullar için sosyal güvenlik ağlarını geliştirmek, 260 milyon dolarlık kısmının ŞNT temin etmek, 125 milyon dolarlık kısmının yerel yönetimlerin SYDTF aracılığı ile yoksulluğu azaltmak amacıyla en yoksul kitleye sürdürülebilir istihdam olanakları sağlaması için aktarıldığı belirtilmiştir.

* “Şartlı Nakit Transferi yardım programı, önceden seçilmiş ya da hedeflenmiş, özellikle yoksul olan gruplara veya topluluklara yalnızca bazı gereklilikleri/şartları yerine getirdikçe ödeme yapılan şartlı bir sosyal yardım programıdır.” (Esenyel, 2009:13)

(WorldBank, 2001a) Alınan kredi 5 yıl sonra başlanarak 15 yıllık bir plan içerisinde geri ödenecektir. (Çulha Zabcı, 2003: 217)

Proje kapsamında alınan kredinin en büyük kısmı ŞNT'ye ayrılmıştır. Belirlenen tutar ile en yoksul %8'lik kesim için sosyal güvenlik ağı kurulacağı belirtilmiştir. Çocukların temel beslenme ve sağlık ihtiyaçlarının giderilmesi ve okula gönderilmeleri koşulu ile ailelere belli bir yardım yapılacaktır. (Çulha Zabcı, 2003: 234) Bu kapsamda 2003 yılında 2,4 milyon TL, 2004'te 83,4 milyon TL, 2005'te 242,2 milyon TL, 2006'da 344,5 milyon TL tutarında ŞNT uygulaması gerçekleştirilmiştir. İlk iki yıl sağlık ve eğitim yardımı olarak ödeme yapılırken, 2005 yılında itibaren gebelik ödemesi başlatılmıştır. Belirtilen yıllarda en yüksek ödeme eğitim yardımı olarak gerçekleştirilirken, bunu sağlık ve gebelik yardımı izlemiştir. (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, 2014)

Projenin belirtilen finansman koşulu yerine getirilmemiş, 2001 ve 2002 yıllarında belirlenen 100 milyon dolar alınamamıştır. Koyuncu ve Şenses'e göre bu durumun ortaya çıkmasında istenen koşulların hükümet tarafından yerine getirilmemiş olması muhtemel bir sebeptir. SYDTF'ye kaynak aktarılması koşulunun yerine getirilmesinin tersi yönünde hareket edilerek, SYDTF kaynaklarının bir kısmı bütçeye aktarılmıştır. (Koyuncu ve Şenses, 2004: 33-34)

DB'nin iki konuda proje ile ilgili hatası bulunmaktadır. İlk olarak, şartların yerine getirilmediği diğer programlarda DB finansman teminini yavaşlatırken, bu projede bu yol izlenmemiştir. İkinci olarak, DB'nin proje konusunda belirttiği amaç, krizden olumsuz etkilenen kesimlerin sorunlarının giderilmesi değil, iktisadi politikalara karşı oluşacak toplumsal tepkilerin yumuşatılmasıdır. IMF'nin kriz sonrası sosyal politika uygulamaları ile ilgili ifadeleri ise DB'nin ifadelerinin tekrarı şeklinde olmuştur. (Koyuncu ve Şenses, 2004: 34)

Çulha Zabcı'ya göre bir bütün olarak SRAP, yoksullara yönelik bir sosyal güvenlik ağı oluşturmak amacı ile uygulamaya konmuştur; ancak projenin ve DB'nin amacı yoksulluğun ortadan kaldırılması değildir. Daha önce işçi hareketlerinin

yarattığı baskı ile bir hak olarak alınan bazı uygulamalar, bunun gibi projelerde “*yardım*” halini almıştır. Söz konusu örgütlü işçi kitlesi sonraları yoksul ve işsiz durumuna düşmüş, bu yardımlara muhtaç hale gelmiştir. Belirtilen yardımların amacı, bu kitlenin örgütsüz tepkilerinin toplumun yüksek gelirli kesimleri için bir tehlike oluşturmamasını sağlamaktır. (Çulha Zabcı, 2003: 236-237)

SRAP, 13 Eylül 2001’de başlatılmış ve 31 Mart 2008’de kapatılmıştır. Projenin DB’ye toplam maliyetinin 635,46 milyon dolar olduğu belirtilmiştir. Genel değerlendirmede sonuçlar “*tatmin edici*” olarak açıklanmıştır. Gelişim sonuçlarında risk, “*önemsiz*”; DB ve ödünç alan (Türkiye) performansları “*tatmin edici*” olarak ifade edilmiştir. (WorldBank, 2014a)

III. BÖLÜM

2008 İKTİSADİ KRİZİ:

KÜRESEL KRİZ VE TÜRKİYE'YE SOSYOEKONOMİK YANSIMALARI

3.1. Küresel Kriz ve Avrupa Krizi: Nedenleri ve Sonuçları

2007 yılında ABD’de ortaya çıkan iktisadi kriz, finans piyasaları aracılığı ile Avrupa başta olmak üzere tüm dünyaya yayılmıştır. Bu bölümde Küresel Kriz’in ortaya çıkmasına neden olan gelişmeler, tüm dünyada ekonomiye etkileri ve Avrupa’da Küresel Kriz ile tetiklenen iktisadi kriz genel olarak incelenecektir.

3.1.1. Küresel Kriz

Küresel Kriz, ABD kaynaklı bir finans krizi olarak ortaya çıkmıştır. Krizin Amerika ve Avrupa’da ortaya çıktığı 2007’ye gelinceye kadar oluşan finans piyasalarındaki fazla likidite, reel sektörün sermaye talebini karşılamıştır. Bu dönemde konut kredilerinde alacakların yatırım aracı haline getirilmesi, daha düşük maliyetli kredi imkanlarını oluşturmuştur. Bu nedenle, bu yatırım araçlarının bulunduğu türev ürünleri piyasası ciddi şekilde büyüme göstermiştir. Bu süreçte faizlerin düşük olması sermaye akımlarını hızlandırmış, ayrıca bazı ülkeler kendi para birimlerinin değerini dolar karşısında düşük tutarak döviz rezervlerini arttırmışlardır. Kriz öncesi dönemde ülkeler, bu likidite artışı ile belli bir refah seviyesi sağlamışlardır. (Orhan, 2013: 148-149)

Bu olgu, geçmiş yıllarda Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu durumla benzerlikler göstermektedir. Önceki bölümlerde belirtildiği üzere, Türkiye, çoğunlukla kriz öncesi dönemlerde gelen yüksek sıcak para akışlarının yarattığı talep artışı nedeni ile daha fazla ve ithalata dayalı tüketime kaymıştır. 2000-2001 krizlerinden önce özellikle otomotivdeki talep artışı buna örnek teşkil etmektedir. Benzer olgu, borç üzerinden olmasa dahi, likidite artışı dolayısıyla kriz öncesi dönemde gelişmiş ülkelerdeki refah artışı olarak ortaya çıkmıştır.

2012’de DB kapsamında hazırlanan bir çalışmaya göre küresel finans krizinin nedenlerini açıklamaya yönelik tüm girişimler, ABD’deki emlak balonunun patlaması üzerinde birleşmekte, ancak görüşler krizin oluşumunda ve nedenlerinde küresel dengesizliklerin rolü hususunda farklılık göstermektedir. İlk varsayım, küresel dengesizliklerin, Doğu Asya ekonomilerinin ihracat yönlü büyüme stratejisini, kendini sigortalama amaçlı olarak uluslararası rezervlerin biriktirilmesini ve Çin’in döviz kurunu düşük değerlemesini içeren iktisat politikaları tarafından meydana getirildiği yönündedir. İhracat yönlü büyüme stratejisine işaret eden iddia, Doğu Asya Ülkeleri’nin muhtelif mikroekonomik ve makroekonomik politikalar yoluyla sistematik ihracat artışının küresel dengesizliklerin yaratılmasında çok önemli olduğun yönündedir. Sigortalanma güdüsü varsayımı, 1998’de –pek çok ülkenin IMF’den yardım talep etmek zorunda kaldığı- tekrar eden ödemeler dengesi krizlerine karşı bir koruma olarak Doğu Asya Ülkeleri’nin uluslararası rezerv biriktirmelerinin*, cari işlemler fazlası yaratmalarında kritik bir öneme sahip olduğunu iddia etmektedir. Son olarak, Çin’in Yuan’ın değerini yapay olarak düşük seviyede tutmayı sürdürdüğü ve böylece ülkenin ihracatta rekabet edebilirliğini koruduğu algısı, Çin’in artan dış ticaret fazlasının ve küresel eşitsizliklerin arkasındaki anahtar unsur olarak sıkça dile getirilmiştir. Her üç politika tipi de dünya genelinde düşük faiz oranları, finansal sektörün dizginlenmemiş büyümesi ve patlaması küresel finansal krizi tetiklemiş olan büyük emlak balonuna neden olan anahtar unsur olarak küresel tasarrufların bolluğu temel düşüncesine dayanmaktadır. (Lin ve Treichel, 2012: 24)

* Türkiye de, sıcak para giriş-çıkışlarına açık bir ülke olarak benzer amaçla döviz rezervi bulundurmaktadır.

İkinci varsayım, ABD’de emlak balonunun ortaya çıkışının, emlak kredisi (mortgage) piyasasının düşük gelirli kesimlere genişlemesini, internet şirketi balonunun patlamasını takip eden gevşek para politikasını ve büyük ölçüde banka düzenlemelerinin dışındaki gölge banka sisteminin ortaya çıkışı da dahil olmak üzere, emlak kredisi ve finans piyasalarının düzenleme, teşvik, tasarım ve yapısındaki başarısızlıkları yansıtan, öncelikle ülke içinde üretilmiş bir sorun olduğunu iddia etmektedir. Bir taraftan emlak balonundan kaynaklı servet etkisince mümkün hale gelen hanehalklarının aşırı tüketimi, diğer taraftan Irak ve Afganistan savaşlarının ve Bush’un vergi kesintilerinin neden olduğu, mali politikadan kaynaklı kamu borçları ABD’yi büyük bir cari işlemler açığı* ortamına götürmüştür. Bu açıklar, ABD dolarının rezerv para olma durumu nedeniyle finanse edilebilmiştir. Bu varsayım esasen krizi, küresel dengesizlikleri tetikleyen ve emlak balonunun yaratılmasını kolaylaştıran ABD’deki sürdürülemez aşırı tüketimi** teşvik eden, ABD’nin sürdürdüğü geniş “*parasal, mali, emlak*” politikalarına bağlamaktadır. (Lin ve Treichel, 2012: 24-25)

2010 yılında küresel krizin nedenlerine ilişkin IMF kapsamında hazırlanmış bir çalışmaya göre küresel dengesizliklerin doğuşu, cari pozisyonların ülkeler arasında daha çok dağılımı ve ülkeler arasında daha geniş net sermaye akımı ile özdeşdir. Tek bir ülke düzeyinde, bir cari işlemler açığı, yabancı yatırımcıların taleplerini ülkenin iç ekonomisi üzerine kurmalarından kaynaklı olarak net sermaye girişi ile eşdeğerdir. Yüksek sermaye girişleri, uluslararası piyasalarda yerli bankaların finans kurumlarının ve yatırımcıların verim arayışına neden olacak şekilde toptan fonlama maliyetini azaltabilmekte, uzun dönemli faiz oranlarını düşürebilmekte ve yerel varlık (emlak) fiyatlarının artmasına neden olacak şekilde iç ekonomide kredi teminini arttırabilmektedir. (Merrouche ve Nier, 2010: 8) Bu görüş, önceki kriz dönemlerinde Türkiye ekonomisinin sıcak para ile ilişkisine benzer bir durumu yansıtmaktadır. 1989 sonrasında Türkiye ekonomisinde de benzer durum ortaya çıkmış, sıcak para girişi iç talebi arttırmıştır.

* ABD’de cari işlemler açığı, 2002 yılından 2009 yılına kadar dalgalı şekilde, ancak sürekli yükselmiştir. (US Department Of Commerce, Bureau of Economic Analysis, 2009)

** Bireysel tüketim harcamaları ABD’de 1959-2009 arasında yıllık ortalama %7,1 oranında artmıştır. (McCully, 2011:15)

Sıcak para hareketlerinin gerçekleştiği finansal sistemin denetlenmesi ve düzenlenmesi, ahlaki riski kontrol altında tutarak ve finans kurumlarını aşırı risk almaktan vazgeçirerek krizleri önleyen anahtar unsurlardır. Bununla birlikte, yetersiz denetim ve düzenleme, küresel finans krizine neden olmaya ilk adaylardır. Bazı yorumcular, denetleme ve düzenlemelerin*, makroekonomik unsurlardan güç alan risklerin ortaya çıkışını önlemekte başarısız olduğuna işaret etmişlerdir. Diğer bazı yorumcular ise finansal dengesizliklere, daha önce belirtildiği gibi, gevşek para politikasının neden olduğunu, yetersiz denetim ve düzenleme politikalarının finansal dengesizlikleri kontrolsüz bıraktığını ifade etmişlerdir. (Merrouche ve Nier, 2010: 9)

Bu yorumlar, Savran'ın ileride ayrıntılı şekilde ele alınacak olan görüşlerini doğrulamaktadır. Küresel kriz için, iktisadi sistemin kendi iç denetleme mekanizmalarından başka suçlanacak bir unsur bulunamamaktadır. Sosyal politika açısından yorumlandığında bu düşünce, Küresel Kriz'in ortaya çıkış şeklinin, daha önceki krizlerde olduğu gibi neoliberalizmin sağlıklı uygulanmasına engel olan sosyal politikaların suçlu olduğu görüşünü geçersiz hale getirmektedir.

Bankaların ABD'de geliri düşük olan kesimlere yüksek kar amacı ile riskli krediler vermeleri ve bu krediler üzerinden türev yatırım araçları üreterek finans piyasalarına sürmeleri krizin görünen nedenini teşkil etmektedir. Finans piyasalarının küreselleşme sürecinde, mal ve hizmet piyasaları gibi birbiriyle iletişim içerisinde olması, krizin ABD'den dünyaya yayılmasına neden olmuştur. ABD'nin ekonomik gücü ve doların rezerv para birimi olması da bu yayılmayı hızlandırmıştır. 2007 yılı temmuz ayında ABD'de kriz ortaya çıkmış, Türkiye'ye yayılması ise yatırım bankalarının ABD'de iflasını ilan etmesinin takiben, 2008 yılı sonlarında gerçekleşmiştir. (Şahin, 2009: 275)

Konut kredileri sistemindeki bozukluklar Küresel Kriz'in nedeni olarak gösterilmekle birlikte; bir görüşe göre asıl neden, finansal piyasaların reel sektörden

* Örneğin; İzlanda örneği üzerinden piyasa oyuncularının birbirini teşvik ederek ortaya çıkardıkları olumsuzlukların Küresel Kriz'in oluşumunda önemli bir unsur oluşturduğunu belirten Čihák ve Demirgüç-Kunt, bunun önlenmesi için “teşvik denetimi” mekanizmasını kurulmasını önermektedirler. (Čihák ve Demirgüç-Kunt, 2013:1)

hızlı genişlemesi, kolay verilen kredilere bağlı olarak konut fiyatlarında talebe bağlı artış, faiz politikalarında değişim, menkul kıymet fonlarındaki piyasa sıkışıklığı, ABD’de devletin para arzının karşılıksız olarak arttırılması ve kredi derecelendirme kuruluşlarının yapının bozukluklarını görmezden gelmesi olarak değerlendirilmektedir. Bu görüşe göre krizin asıl nedeni, ABD vatandaşlarının satın alabileceği sayının çok fazlası ile konut üretilmesi ve sonrasında artan talep nedeni ile konut fiyatlarının yükselmesidir. Sistemin işleyişi, finans kuruluşlarının konut satın almak isteyenlere uzun vadeli kredi açmaları ve konut üzerinde ipotek koymalarına dayanmaktadır. Bu finans kuruluşları, verdikleri kredilerden olan alacaklarını ipoteğe dayalı menkul kıymet işlemi yapan ikincil kurumlara devir etmektedirler. Bu kurumlar, kredi alacaklarına karşılık olarak yatırım fonu üreterek finans piyasalarında bu fonları satışa çıkartmaktadırlar. Konut kredilerinin finansal sisteme bu şekilde yeniden sokulması ile finans kurumları, uzun vadede ödemesini alacakları kredileri finanse etmiş olmaktadır. Özetle, konutlar bireyler yerine bankalar tarafından satın alınıp ipotek edildikten sonra ödeme planına bağlanarak belli bir vadede borcu ödenmektedir. Sonraki işlemler, bankalar ile finans kuruluşları arasında gerçekleşmektedir. Kredilerin menkul kıymete dönüştürülmesi ile oluşturulmuş olan fonlar finans kuruluşları üzerinden tüm dünyaya satılarak riske diğer ülkeler de ortak edilmiştir. (Orhan, 2013: 149-150)

Menkul kıymetlerin küresel piyasalarda alınıp satılması, düzgün bir kur işleyişini gerektirmektedir. Daha önce bu gereklilik, mal ve hizmetlerin alınıp satılması için belirlemiştir. Mal ve hizmet piyasalarının küresel hale gelmesi ile birlikte, farklı para birimleri arasındaki kur farklarının belli bir dengeye getirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.* Ancak, ülkeler arası kur farklarını azaltabilmek için oluşturulan mekanizmaların asıl amacı mal ve hizmet ticaretinin rahatlatılması olmamıştır. Asıl amaç, bu ürünleri konu alan finansal yatırım araçlarının türev ürünleri piyasalarında ticaretinin rahatlatılmasıdır. Bu piyasaların ortaya çıkması ile birlikte, ülkelerin tasarrufları, uluslararası finans piyasalarına aktarılmaya başlanmıştır. (Orhan, 2013: 145)

* Bretton Woods Sözleşmesi’nin de amacı aynıdır. Bu yönde bir görüş:“Döviz kuru değişkenliği, uluslararası ticaret hacmini düşürebileceği en sıklıkla dile getirilen ödeme zorluğudur. Döviz kuru değişkenliği, ticareti, ticari unsurların uluslararası etkileşime katılımını engelleyen belirsizlikleri oluşturarak etkilemektedir.” (Terborgh, 2003:9)

Küresel Kriz'in ortaya çıktığı dönemde mal ve hizmet piyasaları ile kaydi paranın döndüğü finans piyasaları arasında 11 kat büyüklük farkı meydana gelmiştir. Bu fark, Küresel Kriz'in maliyetini teşkil etmiştir. (Orhan, 2013: 151) Spekülatif para hareketleri için “*Kumarhane Kapitalizmi*” ifadesinin kullanıldığını küresel krizden önce aktaran Işıklı'ya göre; “*Üretim ve istihdamla ilgisi giderek azalan, salt spekülatif işlemlerle sınırlı bir kar döğüşü, ekonomik alanın tek etkinliği haline gelmektedir.*” (Işıklı, 2010: 85)

Bu etkinliğin üzerine inşa edildiği unsur ise kur rejimidir. Küreselleşme sürecinde özellikle Türkiye gibi ülkelerde kur rejiminin belirlenme süreci, küresel finans piyasalarının önünün açılması amacıyla özdeştir. Bu belirleme sürecinde ulus-devlet kimliği zayıflamakta ve meşruiyetin kaynağı değişmektedir. Türkiye’de bu süreç, 2000-2001 krizleri döneminde TCMB’nin bağımsızlaşması süreci ile gerçekleşmiştir. İktisadi konuların belli seviyede uzmanlık gerektirmesi ve pek çok durumda hızlı karar almanın zorunlu olması nedenleri ile TCMB’nin belli ölçüde bağımsız olması, iktisadi hayatın getirdiği bir mecburiyettir. Bununla birlikte, sosyoekonomik etkileri olan pek çok konunun ilgililerinden bağımsız olarak karara bağlanması, daha önce GEGP kapsamında çıkartılan 15 yasa hususunda değerlendirildiği üzere, iktisat politikası ile sosyal politikayı birbirinden kopartmakta ve olumsuz toplumsal sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.

Şahin’e göre “*Küresel kriz, kuralsız kapitalizmin krizidir.*” (Şahin, 2009: 276) Çalışmamızın Küresel Kriz ile ilgili temel tespiti paralel olan bu görüş, sosyal politika alanına yansımaların değerlendirilmesi için de ölçü alınacaktır. Savran, kapitalizmin kuralsızlığının ötesinde, kriz kavramının kapitalist sistemin doğasında var olduğunu düşünmektedir. Marx’ın düşüncelerinden hareketle, tarihsel olarak krizler incelendiğinde dört önermenin ortaya atılabileceğini ifade etmektedir. İlk olarak, “*Kapitalizmin gelişme kalıbında kriz kaçınılmaz bir momenttir.*”. İkincisi, “*Krizlerde sadece durgunluk yaşanmaz, üretilmiş olan üretici güçler tahrip edilir.*”. Üçüncüsü, “*Bu niteliğiyle krizler burjuva toplumunun varlığını tehdit eder.*” ve “*Bu tehdit tarih içinde artarak gelişir.*”. (Savran, 2013: 149) Burjuva toplumunun varlığının tehdit edildiği, yani Marshall’ın “*meşru olarak nitelendirilemeyecek*

eşitsizlikler” olarak ifade ettiği sorunları meydana getiren iktisadi krizlere karşı sosyal politika, hükümetler tarafından tek yönlü olarak devreye sokulmaktadır.

Küresel Kriz’de tahribatın etkisinin uzun süreli olacağını belirten Okumuş, uzun süreli olmasının başlıca nedenlerini şu şekilde sıralamaktadır: Milyonlarca insan dünya genelinde işini kaybetmiştir. İşini kaybetmeyenler ise güvensiz ortam nedeni ile tasarruflarını arttırmakta ve tüketimi kısmaktadır. Bu nedenle üretim ve talep azalması yaşanmaktadır. İkinci olarak, finans sektörüne gelecek yıllarda regülasyon baskısı meydana gelecek ve likidite eskisi kadar hızlı olmayacaktır. Üçüncüsü, bankacılık sektöründe sorunlar yaşanmasından dolayı, bankalar eskisi kadar rahat kredi veremeyeceklerdir. Dördüncü olarak, kamu harcamaları ve likiditeyi arttırmak ülkelerin krize karşı buldukları yöntem olmaktadır. Bu şekilde tüketim, üretim ve iktisadi büyüme sağlanabilmektedir. Ancak bu dönemde kamu harcamaları ve likidite arttırılamayacağından, kamu dengeleri toplanan vergilerle iyileştirilmeye çalışılmaktadır. Beşinci olarak, öngörüye göre borç ödemeleri gelişmekte olan ülkelerin başlıca sorunlarından biri olacaktır. (Okumuş, 2010: 50-51)

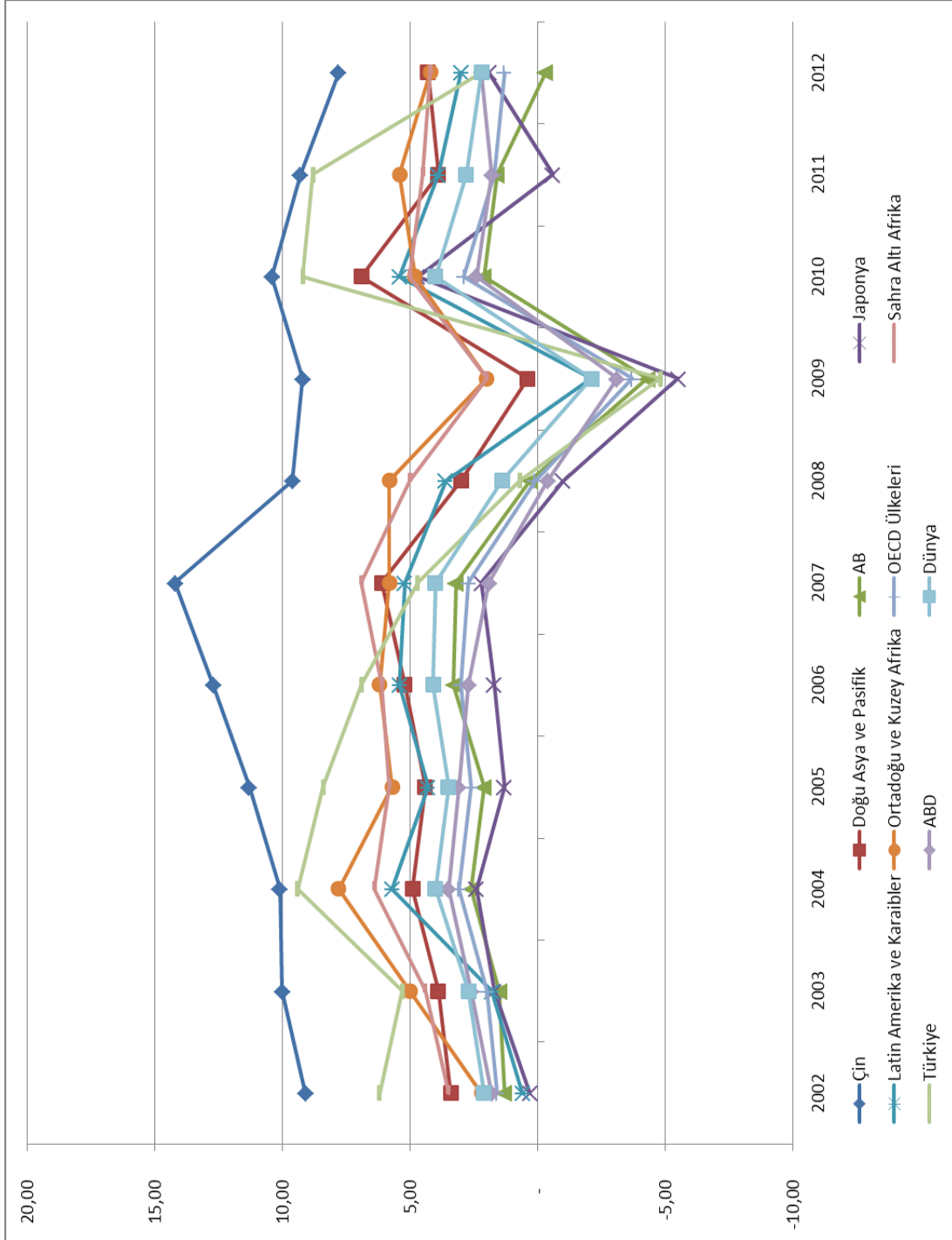
Küresel Kriz’in en olumsuz etkileri, ABD ve AB ülkeleri üzerinde gözlemlenmiştir. Krizden Çin* ve Hindistan** etkilenmeden kurtulmuşlardır. Asya Kaplanları olarak bilinen ülkeler ve Latin Amerika Ülkeleri, geçici ve sınırlı olarak etkilenmişler, Türkiye de bu ülkelerdeki kadar etkilenmiştir. Bu genel görünüm nedeni ile “*yükselen pazar*” ülkelerinin ticaretteki canlılığı temin ederek krizden çıkışta yardımcı olabilme ihtimali gündeme gelmiştir. Çin ve Hindistan dünya dengelerinde ön plana çıkmaya başlamıştır. 2007 yılında ABD, GSYH büyüklüğü ilk 20 sırada olan ülkeleri kapsayan G-20 ülkelerini toplantıya çağırarak, Türkiye de davetliler içerisinde yer almıştır. Söz konusu ülkeler 2010 yılı içerisinde krizin etkilerinden kurtulmaya başlamışlar, ancak gelişmiş ülkeler uzun süre

* Bir görüşe göre; Küresel Finansal Kriz Çin’i de sert şekilde vurmuştur. Ancak, kendi avantajlı koşulları kadar, Çin Hükümeti’nin kontrol edici aktif katkıları sayesinde tüketim düzeyi güçlü kalmaya devam etmiştir. (Bulman, 2010:20-21)

** Kriz döneminde Hindistan’da, son beş yıl içindeki büyüme oranı %8,8’den, 2,1 puanlık bir düşüşle, %6,7’ye gerilemiştir. Küresel etkilerin Hindistan ekonomisini yavaşlatmasını engellemek amacıyla Federal hükümet, talebi arttırmak için vergi desteği ve istihdam ve kamu varlıklarını arttırmak için kamu projelerine yapılan harcamaların arttırılması şeklinde üç uyarıcı mali paketle cevap vermiştir. Hindistan’ın merkez bankası, üretici sektörlerin ihtiyaçlarını karşılamak için finansal sistemden fon akışını kolaylaştırmak amacıyla bir çok parasal kolaylaştırıcı ve likidite arttırıcı önlem almıştır. (Bajpai, 2011:2)

kurtulamamışlardır. Krizi uzun dönemli bir iktisadi durgunluk dönemi takip etmiştir. (Kazgan, 2013: 281)

Grafik 26 – Bazı Ülke ve Bölgelerde GSYH Büyüme Oranı (2002-2012) (%)

Kaynak: (UNdata, 2014)

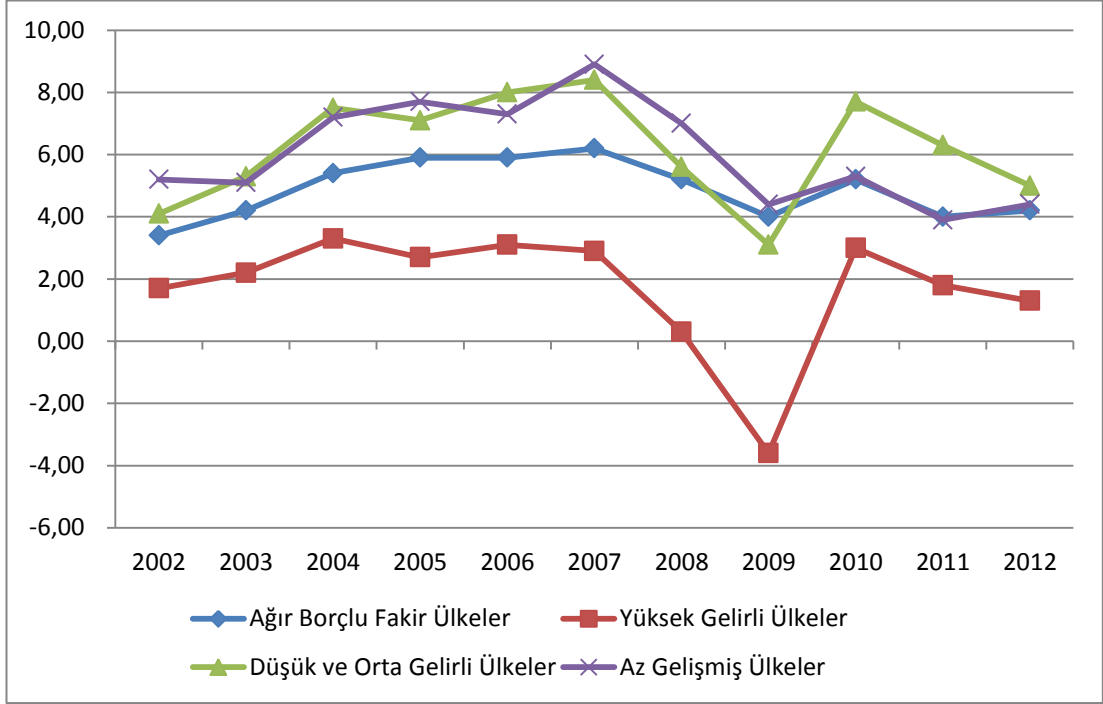
Grafik 26’de Küresel Kriz’in bazı ülke ve bölgelerin büyüme oranlarında gerçekleştirdiği düşüş gözlemlenebilmektedir. İlk olarak, yukarıda belirtildiği gibi

Çin ve Hindistan krizden neredeyse hiç etkilenmemişlerdir. Çin'in büyüme hızı, 2007-2009 yıllarında sürekli düşüş yaşamakla birlikte, %9,2'lik yüksek bir oranın altına inmemiş, 2010'da sınırlı ölçüde artmış, sonra tekrar yavaşlamıştır. Bunun ortaya çıkmasında dünya genelindeki uzun süren durgunluğun Çin'in ihraç mallarına olan talebi azaltmasının etkili olduğu düşünülebilir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri ile Sahra Altı Afrika Ülkeleri'nin krizden diğer ülkelere kıyasla daha az etkilendikleri görülmektedir. Doğu Asya ve Pasifik Ülkeleri'nde ise bu süreçte büyüme oranı ciddi ölçüde düşmüş, ancak eksi seviyelere inmemiştir. Çin ve Ortadoğu, Kuzey Afrika, Sahra Altı Afrika, Doğu Asya ve Pasifik Ülkeleri haricinde grafik kapsamında ele alınmış olan tüm ülke ve bölgelerde Küresel Kriz döneminde GSYH büyüme hızı eksiye düşmüştür.

Japonya ve Türkiye büyüme hızları ortalamaları ile AB ve OECD ülkelerinde GSYH büyüme hızları ortalamaları, krizin kaynak ülkesi olan ABD'deki orana kıyasla daha sert düşüş göstermiştir. OECD ülkeleri içerisinde ABD'nin de bulunduğu düşünüldüğünde, ABD haricindeki OECD küçülmesinin daha şiddetli olduğu ortaya çıkmaktadır. Grafik 26 kapsamındaki veriler BM'nin DB'ye dayandırdığı veriler olup, Türkiye verileri, farklı verilerin bu verilerle karşılaştırılması yapılarak ayrıca değerlendirilecektir.

Aşağıdaki Grafik 27'de verilen gelir düzeylerindeki değişim göstergeleri itibariyle incelendiğinde, krizden en fazla etkilenen ülkelerin yüksek gelirli ülkeler olduğu görülmektedir. Diğer ülke gruplarının hiçbirinde GSYH büyüme oranları eksiye düşmemiştir. Düşük ve orta gelirli ülkeler ile az gelişmiş ülkeler birbirine oldukça yakın iniş-çıkışlar yaşamıştır. Ağır borçlu fakir ülkeler ise krizden neredeyse hiç etkilenmemiştir. DB, gelir düzeylerine göre ülke gruplandırmaları yaptığından, Grafik 26 ve 27'deki verilerin birbiri ile tutarlı sonuçlar vermesi olağan gözükmemektedir.

Grafik 27 – Ülkelerin Gelir Düzeylerine Göre GSYH Büyüme Oranı (2002-2012) (%)

Kaynak: (UNdata, 2014)

Yukarıda değinilen, krizden çıkışta gelişmekte olan ülkelerin bir umut olarak görülmesi olgusu, iki grafikteki veriler ile tutarlı gözükmemektedir. Ancak bu düşünce, krizin sebebinin daha derinlerde, iktisadi sistemin temel mantığında aranması zorunluluğu nedeni ile kalıcı bir çözüm teşkil etmemektedir. Belli aralarla toplam tüketimi arttırıcı çözümlerle kriz yatıştırılmakta, ancak belli dönemlerde tekrar ortaya çıkmaktadır.

3.1.2. Avrupa Krizi

Ülkelerin ve bölgelerin Küresel Kriz'den etkilenme düzeyleri dikkate alındığında, en olumsuz ve uzun süreli etkilenmenin AB üyesi ülkelerde, özellikle Euro Bölgesi'nde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Grafik 26'da Türkiye ve Japonya ekonomilerinin 2009 yılında AB üyesi ülkelere göre daha yüksek oranlı bir küçülme yaşadıkları, ancak sonraki yıllarda daha hızlı toparlandıkları, AB'nin ise ele alınan ülke ve gruplar arasında en alt seviyede seyrine devam ettiği görülmektedir. Bunun

sebeplerinin tespiti için, AB üyesi ülkelerde krizin çıkış şeklinin incelenmesi gerekmektedir.

Avrupa Merkez Bankası'nın kriz öncesi yıllardaki para politikası, krizden en çok etkilenen İspanya, Portekiz, İtalya, İrlanda, Yunanistan gibi ülkelerdeki iktisadi duruma uygun olarak, sınırlayıcı nitelik taşımamıştır. Bu ülkelerin bütçelerinin yükü, düşük faizler nedeni ile azalmıştır. Sıkı olmayan para politikası ve vergi gelirlerinin sürekli olması, kamunun tüketim ve yatırımındaki artışa imkan tanımış; buna bağlı olarak bu ülkelerde büyüme hızı artmıştır. Bunun sonucunda, emlak sektöründe spekülasyon kaynaklı bir balon meydana gelmiştir. (Konrad, 2013: 57) AB'de bu süreçte ortaya çıkan iktisadi görünüm, AB'nin kendi yasal sınırlamaları ile çelişmektedir.

AB ülkeleri için bu noktada mali kural yaklaşımı devreye girmektedir. Mali kurallar, *“bütçe karar alma ve uygulama süreçlerini düzenleyen davranışsal veya hukuki normlar”* olarak tanımlanmaktadır. (Keskin ve Bayar, 2010: 46) Mali kural yaklaşımı, *“makroekonomik istikrarı sağlamak, maliye politikasının kredibilitesini artırmak ve bütçe açıklarının azaltılmasına yardımcı olmak, uzun vadede maliye politikasının sürdürülebilirliğini sağlamak, uygulanan kamu politikalarının güvenilirliğini artırmak, ekonomik dalgalanmaların etkisini azaltmak ya da dalgalanmaların daha da artmasını engellemek”* gibi amaçlara yönelik olarak uygulanmaktadır. (Keskin ve Bayar, 2010: 47) Bu yaklaşıma göre, yasa çıkarmak sureti ile siyasi iktidarlar mali anlamda kendilerini sınırlandırmaktadırlar. Devlet harcama ve borçlanmaları bu esas çerçevesinde belli bir tutarı aşmama kuralına bağlanmaktadır. 2000'li yıllarda çok sayıda ülkede mali kural uygulaması, IMF'nin teşviki ile uygulanmaya başlanmıştır. Maastrich Kriterleri Avrupa Birliği'nde bu uygulamanın başlamasını sağlamış, enflasyonla mücadele konusunda uygulama başarılı sonuçlar vermiştir. Mali kural ve Maastrich Kriterleri Küresel Kriz ile birlikte Avrupa Birliği üyeleri tarafından yerine getirilememiş, bunun sonucunda iktisadi kriz daha yoğun şekilde hissedilmiştir. (Çağan, 2013: 80)

Bu yasal sınırlamaları getiren Maastrich Anlaşması 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma ile ortak bir Avrupa Ekonomik ve Parasal Birliği'nin

oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu para birimini güvence altına almaya yönelik AB Yakınlaştırma Kriterleri'ne uyum koşulu getirilmiştir. Bu koşula göre bütçe istikrarını sağlamaya yönelik olarak üye devletlerin yıllık bütçe açığı, diğer bir ifadeyle net yeni borçlanma tutarı, GSYH'nin %3'ünü aşmamalı ve toplam kamu borçlanma seviyesi GSYH'nin %60'ına ulaşmamalıdır. (Heintzen, 2013: 88)

KKBG/GSYH oranına Maastrich Anlaşması ile getirilmiş olan %3'lük sınır, Yunanistan tarafından 8 kere, Portekiz ve Almanya tarafından 4'er kere, İtalya tarafından 5 kere, Fransa tarafından 3 kere 2000-2007 yılları arasında aşılmıştır. Üye ülkelerin mali disipline sahip olmamaları, bu konuda gerekli yapının oluşturulamamış olması, AB yönetiminin mali disiplini sağlama konusunda etkin davranamaması bu sorunların ortaya çıkmasının bazı nedenleri olarak belirtilmektedir. (Yücel, 2013: 203) Tablo 12'de, belirtilen oranın aşıldığı yıllar belirtilmiştir. 12 ülkede 2009-2012 yıllarında %3'lük kriter yakalanamamıştır.

Tablo 12 – Euro Bölgesi Ülkeleri ve Birleşik Krallık'ta KKBG/GSYH Oranı (1999-2012) (%)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
EURO BÖLGESİ (18 ÜLKE)				-2,7	-3,1	-2,9	-2,5	-1,3	-0,7	-2,1	-6,4	-6,2	-4,1	-3,7
LÜKSEMBURG	3,4	6,0	6,1	2,1	0,5	-1,1	0,0	1,4	3,7	3,2	-0,8	-0,9	-0,2	-0,8
ESTONYA	-3,5	-0,2	-0,1	0,3	1,7	1,6	1,6	2,5	2,4	-2,9	-2,0	0,2	1,2	-0,3
FINLANDIYA	1,7	6,9	5,1	4,2	2,6	2,5	2,9	4,2	5,3	4,4	-2,5	-2,5	-0,8	-1,9
ALMANYA	-1,6	1,1	-3,1	-3,8	-4,2	-3,8	-3,3	-1,6	0,2	-0,1	-3,1	-4,1	-0,8	0,2
MALTA	-7,7	-5,8	-6,4	-5,8	-9,2	-4,7	-2,9	-2,8	-2,3	-4,6	-3,7	-3,6	-2,8	-3,3
AVUSTURYA	-2,3	-1,7	0,0	-0,7	-1,5	-4,4	-1,7	-1,5	-0,9	-0,9	-4,1	-4,5	-2,5	-2,5
İTALYA	-1,9	-0,8	-3,1	-3,1	-3,6	-3,5	-4,4	-3,4	-1,6	-2,7	-5,5	-4,5	-3,8	-3
BELÇİKA	-0,6	0,0	0,4	-0,1	-0,1	-0,1	-2,5	0,4	-0,1	-1,0	-5,6	-3,8	-3,7	-3,9
HOLLANDA	0,4	2,0	-0,2	-2,1	-3,1	-1,7	-0,3	0,5	0,2	0,5	-5,6	-5,1	-4,5	-4,1
G.K. RUM YÖN.	-4,3	-2,3	-2,2	-4,4	-6,6	-4,1	-2,4	-1,2	3,5	0,9	-6,1	-5,3	-6,3	-6,3
SLOVENYA	-3,0	-3,7	-4,0	-2,4	-2,7	-2,3	-1,5	-1,4	0,0	-1,9	-6,2	-5,9	-6,4	-4
FRANSA	-1,8	-1,5	-1,5	-3,1	-4,1	-3,6	-2,9	-2,3	-2,7	-3,3	-7,5	-7,1	-5,3	-4,8
SLOVAKYA	-7,4	-12,3	-6,5	-8,2	-2,8	-2,4	-2,8	-3,2	-1,8	-2,1	-8,0	-7,7	-5,1	-4,3
PORTEKİZ	-2,7	-2,9	-4,8	-3,4	-3,7	-4,0	-6,5	-4,6	-3,1	-3,6	-10,2	-9,8	-4,4	-6,4
İSPANYA	-1,2	-0,9	-0,5	-0,2	-0,3	-0,1	1,3	2,4	1,9	-4,5	-11,2	-9,7	-9,4	-10,6
BİRLEŞİK KRALLIK	0,9	3,6	0,5	-2,1	-3,4	-3,5	-3,4	-2,7	-2,8	-5,1	-11,5	-10,2	-7,8	-6,3
İRLANDA	2,7	4,7	0,9	-0,4	0,4	1,4	1,7	2,9	0,1	-7,4	-13,9	-30,8	-13,4	-7,6
YUNANİSTAN		-3,7	-4,5	-4,8	-5,6	-7,5	-5,2	-5,7	-6,5	-9,8	-15,6	-10,7	-9,5	-10

Kaynak: (1) (BBC News Business, 2014)

(2) (Eurostat, 2014)

Not: “Euro Bölgesi” satırı haricindeki veriler, 2009 yılı için küçükten büyüğe sıralanmıştır.

Kriterlere uyulmamış olmakla birlikte, Çağan'a göre Avrupa Krizi'nin en önemli nedenlerinden biri, Maastrich Antlaşması'da belirtilen iktisadi yapılanma şeklidir. Farklı mali yapıları sahip olan ve daha öncesinde yüksek faiz oranları ile borçlanan ülkeler, tek para birimine sahip olduktan sonra daha düşük faiz oranları ile

borç almaya başlamışlardır. Buna bağlı olarak Küresel Kriz'den kolaylıkla etkilenmişlerdir. (Çağan, 2013: 81) Ortak para birimine geçiş sonrası düşük faizli olarak borç almaları ve sonrasında ülkelerin kredi notları aşağı düştüğü ve faizler yükseldiğinde borç alamamaları bu ülkelerin krize girmelerinin nedenidir. Euro ülkelerinin bütçe açıklarının fazla olması ve fazla borçlanmaları, bu ülkelerdeki iktisadi krizin hem sebebi, hem de sonucu olarak belirtilmektedir. (Çağan, 2013: 84)

Avrupa ülkelerinin iktisadi sistemlerinin şeffaf olmaması, bu durumun bir nedenidir; spekülasyonlar bunun sonucunda oluşmuştur. Bir başka neden olarak emek piyasalarında esnekleşmenin Avrupa ülkelerinde sınırlı olması, buna bağlı olarak sermayenin üretimi Asya ülkelerine kaydırması gösterilmektedir. Bu görüşü savunanlara göre orta ve uzun vadede AB ülkelerinde teknoloji üretimi ile turizm ve finans gibi hizmetler sektörü işleri dışındaki alanlar azalacaktır. (Okumuş, 2010: 78-79)

Dünyaya kıyasla Küresel Kriz'i daha şiddetli hisseden AB üyesi ülkeler arasında iktisadi krizin en yoğun yaşandığı ülkelerden biri Yunanistan'dır. Bu ülkede borç krizi, siyasi kaynaklı bütçe ve mali disiplin yokluğu nedeni ile ortaya çıkmıştır. AB'ye üyelik sonrasında Yunanistan, yukarıda belirtilmiş olan genel borçlanma hatasını yapmış, kamu borçlarını azaltma yönünde hareket etmek yerine düşük faizli borçlanma ile borç sarmalına girmiştir. Bu sorun oluşurken Yunanistan'da hükümet, kamu gelir ve giderleri konusunda herhangi bir önlem almamıştır. (Orhan, 2013: 162) Tablo 12'de, Avrupa Krizi döneminde KKBG/GSYH oranının en yüksek olduğu ülkenin 2009 yılında %15,6 ile Yunanistan olduğu gözlenmektedir. IMF'nin de katılımı ile Yunanistan'ı borç krizinden kurtarmak amacıyla ardarda 110 milyar dolar ve 130 milyar euroluk kredileri kapsayan kurtarma paketleri uygulanmaya başlanmıştır. (Orhan, 2013: 166 ve 169)

IMF ile AB maliye bakanları, Avrupa Mali Anayasası'ndaki sınırlamaların oldukça üzerinde ve ulusal borç sorumluluğu (her ülkenin kendi borcundan kendisinin sorumlu olması) ilkesine uymayarak 750 milyar euro tutarında bir kurtarma paketi oluşturmuşlardır. (Konrad, 2013: 57) Bununla birlikte; geleneksel IMF politikaları liberal arz yanlı politikalar olmasına karşın, Küresel Kriz'de ilk

olarak bütçe açıkları ve genişletici maliye politikaları uygulanmasını tavsiye etmiştir. Geleneksel harcamaların kısılması politikasına 2010 yılı sonrasında dönmüştür. (Çağan, 2013: 77)

Yunanistan'daki borç krizi, Euro Bölgesi Ülkeleri tarafından kendilerini etkileme tehlikesi nedeni ile tedirginlikle izlenmiş, ancak 2010'da diğer ülkeleri de etkilemiştir. Bu ülkelerin her birinde kriz, farklı sorunlar nedeni ile ortaya çıkmıştır. Yunanistan'da borç krizi olarak beliren kriz, İrlanda'da bankacılık krizi, Portekiz'de cari açığın büyük olması ve bankacılık sektöründeki sorunlar, İspanya'da düşük seviyedeki iç talep, Belçika'da zayıf mali yapı, İtalya'da mali disiplinin ortadan kalkması gibi nedenlerden kaynaklanmıştır. Krize bağlı olarak tüm Euro Bölgesi iktisadi yapısı kırılganlaşmıştır. (Orhan, 2013: 167)

Krizin AB bütünleşme sürecine etkisini değerlendiren Çağan'a göre, siyasi birlik amacı ile Avrupa Birliği kurulurken, ABD'de olduğu gibi federal bütünleşme değil, işlevsel bütünleşme tercih edilmiştir. İktisadi bütünleşme, bu kavram çerçevesinde siyasi bütünleşmeden öncelikli olarak ele alınmaktadır. Siyasi bütünleşmenin, tam ekonomik bütünleşmeyi takiben gerçekleşeceği öngörülmüştür. Ancak AB'nin ekonomik bütünleşme hedefi, Küresel Kriz nedeni ile zorlanmaktadır. (Çağan, 2013: 85)

3.1.3. ABD ve Avrupa'da Krizden Çıkış Arayışları

Liberalizm teorisyenleri, krizlerin kesinlikle ortaya çıkmayacağını değil; bunların, müdahale etmemesi gerektiği halde devletin müdahale etmesinden kaynaklandığını ve serbest piyasa işleyişinin müdahale edilmediği takdirde krizleri kendiliğinden çözeceğini iddia etmektedirler. Ancak Küresel Kriz, bu iddiayı çürütmüştür. İkinci Dünya Savaşı sonrasında krizler ortaya çıksa da piyasa ekonomisi kısa sürede tekrar düzelmeyi başarmış, teorisyenler standart gerekçeleri sürerek veya aynı gerekçeleri farklı şekillerde belirterek ortaya çıkan krizlerin önemsiz ve geçici olduğunu iddia etmişlerdir. Bu krizlerin tümünde krizin suçlusu olarak piyasaya yapılan müdahalelere işaret edilmiş ve çözümün serbestleşme olduğu

söylenmiştir. Ancak Küresel Kriz’de bu koşullar geçerliliğini yitirmiştir. Devletin marjinalliklerini düzenleme ve denetleme faaliyetinden başka bir suçlu üretilememektedir. Bu faaliyet, piyasanın mantığından uzaklaştırılması değil, piyasa anarşizminin denetlenmesidir. Sonuçta piyasaya müdahale, krizin suçlusu olarak gösterilememektedir. Dolayısıyla krizin suçlusu, piyasanın kendi işleyiş mantığıdır. Krize çözüm ise devletin ekonomiye müdahale etmesidir. (Savran, 2013: 152-153) Bu nedenle, gerek ABD gerekse AB’de krize çözüm olarak hükümetler, IMF destekli müdahale politikaları uygulamıştır.

ABD Hazine Bakanlığı verilerine göre “2007-2009 Durgunluğu”, 2001, 1990-1991, 1981-1982, 1980 ve 1974 yıllarında ABD’de yaşanmış olan durgunluklara kıyasla GSYH’de en yüksek oranlı küçülmeye neden olmuştur. Bu süreçte 8,8 milyon kişi işini kaybetmiş, hanehalkı varlıkları 19,2 trilyon dolarlık azalma yaşamıştır. ABD hükümeti tarafından finansal piyasalara yönelik olarak, GSYH’nin %8,9 küçüldüğü Ekim 2008’de SVDP (Sorunlu Varlık Destek Programı) (TARP - Troubled Asset Relief Program) belirlenmiştir. GSYH’nin %6,7 küçüldüğü Ocak-Mart 2009’da Finansal İstikrar Planı açıklanmış, Kurtarma Yasası çıkartılmış ve konut programları ilan edilmiş, ayrıca kredi piyasalarını tekrar canlandırmak için SVDP başlatılmış, konut kredilerini canlandırmak için bir program açıklanmıştır. GSYH’deki küçülmenin %0,7’ye düştüğü Nisan-Haziran 2009 döneminde G-20 toplanmış ve üyeler Küresel Kriz’e karşı koordineli şekilde karşılık verme kararını açıklamışlardır. Aynı dönemde büyük bankaların stres testi sonuçları açıklanmış, GM (General Motors) kurtarma çalışmaları başlatılmış, büyük bankalara SVDP fonlarından ödeme yapılmıştır. Açıklanan verilere göre bu uygulamalar başarılı olmuş ve sonraki dönemlerde ABD’de GSYH eksiye düşmemiştir. (US The Department of the Treasury, 2012) Ancak, ABD’nin krize karşı gerçekleştirdiği uygulamaların sosyal yönü zayıftır, alınan kararlar sosyal politika alanında bir anlam ifade etmemektedir.

AB ülkeleri ise içine düştükleri kamu borç krizinden çıkış için agresif tedbirler aldıklarını duyurmuşlardır. Yunanistan, AB ve IMF ile anlaşılmış olan program çerçevesinde kamu açığını GSYH’nin %13,6’sı olan 2009 oranından, 2014 yılında %3’e düşüreceğini; İrlanda, %12,2 olan oranı 2015’te %3’e; Portekiz, %9,1

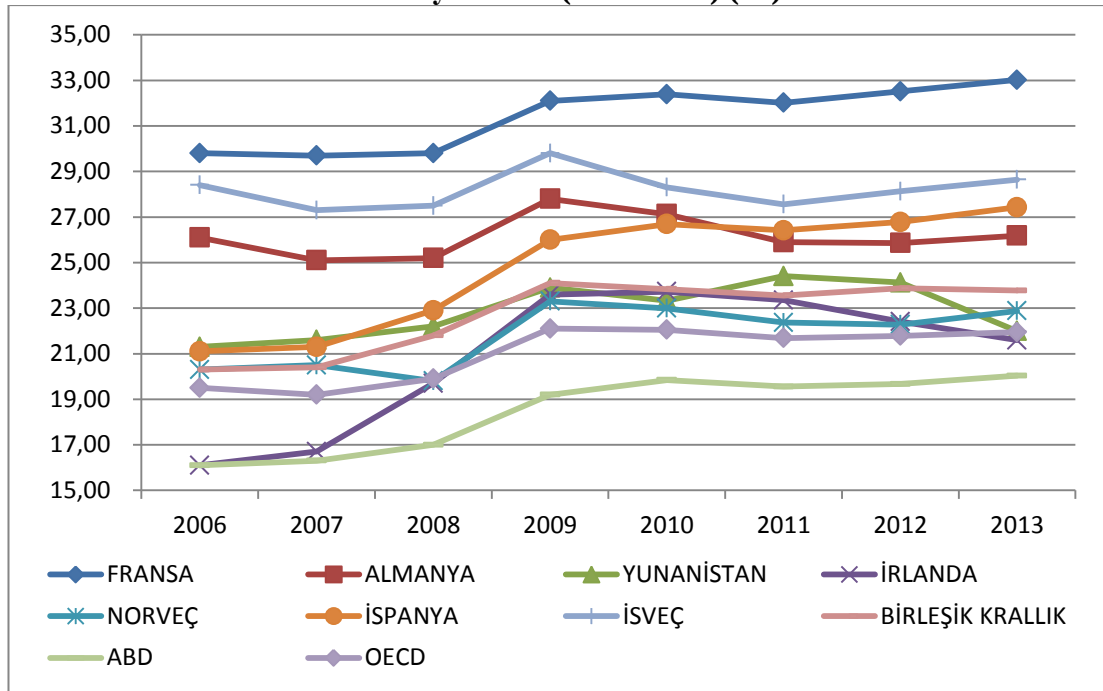
olan 2010 yılı açığını 2013'te yine %3'e düşüreceğini bildirmiştir. İspanya ve İtalya da kamu borcu konusunda sert kararlar almıştır. (Arroyo, 2014: 19) Yukarıda belirtildiği üzere, AB-IMF işbirliği ile Yunanistan'a bazı krediler verilmiştir. Aynı kapsamda İrlanda'ya 85 milyar euro, Portekiz'e 78 milyar euroluk destek paketi açıklanmıştır. Avrupa Finansal İstikrar Mekanizması, ödemeler dengesi desteği için 50 milyar eurodan 110 milyar euroya çıkarılmıştır. Avrupa Finansal İstikrar Fonu 440 milyar euroya çıkartılmış ve bu fon 250 milyar euroya kadar IMF fonları ile desteklenmiştir. Macaristan, Latviya ve Romanya için AB ödemeler dengesi desteği ve IMF tarafından finanse edilmiş 15 milyar euroya yakın ayarlama paketleri 2008-2009 yıllarında onaylanmıştır. Bunların dışında da pek çok destek ve düzenleme paketi açıklanmıştır. (Arroyo, 2014: 25-26)

AB, iktisadi krizle başa çıkma stratejisinin bir parçası olarak istihdam ve sosyal içermeyi güçlendirme çabalarına destek olduğunu belirtmiş, bu çalışmaların AB fonlarının harekete geçirilmesi, istihdamın teşvik edilmesi, sosyal taraflarla ve uluslararası partnerlerle işbirliği olduğunu ifade etmiştir. Buna göre, ilk olarak sayılan AB fonlarının harekete geçirilmesi kapsamında Kasım 2008'de 200 milyar euroluk kurtarma paketi ilan edilmiştir. Avrupa Komisyonu 2009 başlarından itibaren Avrupa Sosyal Fonu'ndan yararlanma kriterlerinin kolaylaştırılmasını, harcama ve ödemelerin hızlandırılmasını önermiştir. Böylece üye ülkeler aktif işgücü politikalarını desteklemek ve toplumun en zayıf kesimine odaklanmak için 1,8 milyar dolarlık fona erken ulaşma imkanı edinecektir. AB, küçük işletmelere ve işini kaybetmiş olup kendi işini kurmak isteyenlere mikrokredi temin eden yeni bir mikrofinans sistemi kurmuştur. İstihdam teşviki kapsamında, ilk olarak başka AB ülkelerinde çalışmak isteyenlere AB iş portalı üzerinden destek verilmeye başlanmıştır. “*Yeni iş için yeni vasıf*” inisiyatifi, gelecekteki yeni vasıf gereklilikleri üzerine analiz ve tahmin çalışması gerçekleştirmektedir. Bu şekilde, insanlar ile mesleklerin birbirine daha uygun hale getirilmesi için eğitim ihtiyaçları karşılanacaktır. Avrupa İstihdam Stratejisi, üye ülkelerin kriz kapsamında istihdamı teşvik etmek için koordineli hareket etmelerine zemin temin etmektedir. Avrupa Komisyonu, istihdam ve sosyal durum ile ilgili gözlemlerini sıklaştırmış ve bu hususta aylık raporlar yayınlamaya başlamıştır. Ayrıca, işlerin korunması ve iktisadi

düzelme sürecinde zorluklarla yüzleşilmesine yardımcı olmak için anahtar öncelikler ve uygulamalar içeren bir “*ortak istihdam taahhüdü*” benimsemiştir. (EC, 2009)

Sosyal taraflarla işbirliği kapsamında Avrupa Komisyonu, işverenler ve işçi sendikaları temsilcileri ile iktisadi krizin etkilerini tartışmak için yakın iletişimde bulunmuştur. Bu kapsamda 19 Mart 2009’da üçlü zirve gerçekleştirilmiştir. Şubat 2009’da Komisyon tarafından, işverenlerin ve işçi sendikalarının arasındaki yapıcı diyalogun AB’nin krizden çıkmasına yardımcı olacağına işaret eden endüstri ilişkileri raporu yayınlanmıştır. İktisadi krizin toplumsal boyutu ve istihdam teşvikleri gibi konular, farklı toplantılarda uluslararası boyutta ele alınmıştır. (EC, 2009)

Grafik 28 – Bazı OECD Ülkelerinde Kamu Sosyal Harcamalarının GSYH’ye Oranı (2006-2013) (%)

Kaynak: (OECD, 2013b)

Krizin sosyal etkilerine karşı, kriz döneminde kamu sosyal harcamalarının artırılması yoluna gidilmiştir. Grafik 28’de, belirtilen OECD ülkelerinin tamamında kamu sosyal harcamalarının artmış olduğu gözlenebilmektedir. Kamu sosyal harcamalarının GSYH’ye oranı diğer ülkelere kıyasla en alt seviyede bulunan ABD’de harcamalar artmış, 2010 yılından sonra belli bir seviyede seyretmiş, azalış göstermemiştir. OECD ortalaması da paralel bir seyir izlemiştir. Almanya ve İsveç’te

krizin şiddetli olduğu 2009 yılında kamu sosyal harcamaları artmış, sonrasında kriz öncesi seviyelere geri dönmüştür. Bu durumun ortaya çıkmasında, bu ülkelerin diğer ülkelere kıyasla krizden daha az hasarla çıkmış olmaları etkili olmuştur. AB’de krizi en şiddetli yaşayan Yunanistan’da ise artış 2011 yılına kadar sürmüş, sonra düşüş başlamıştır. Yüksek kamu borçları nedeniyle tasarruf politikası izlenmiş olması, bu durumu ortaya çıkartan bir olgudur. OECD verileri içerisinde Türkiye’ye ait oranlar 2009 yılına kadar olan (2009 dahil) dönem için mevcuttur. 2006-2009 yıllarında sırasıyla %10, %10,5 ve %10,7 olan kamu sosyal harcamalarının GSYH’ye oranı, 2009 yılında %12,8’e çıkmıştır. (OECD, 2013b) Belirtilen oranlar, kriz öncesinde OECD’ye kıyasla kamu sosyal harcamalarının Türkiye’de oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Diğer OECD ülkelerinin GSYH’lerinin de genel olarak Türkiye’den yüksek olduğu düşünüldüğünde, tutarsal olarak kamu sosyal harcamalarının oldukça düşük seviyede kaldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, önceki seviyeye göre kriz döneminde %20 civarındaki artış, kamu sosyal harcamalarının gelişiminde olumlu bir değişimi ifade etmektedir.

Avrupa Krizi’nin sosyal etkilerine karşı sosyal harcamalarda gerçekleştirilen artışa karşılık, yapılan bir anket çalışması, toplumun memnuniyetinin ve güveninin düşük olduğunu göstermektedir. Avrupa Komisyonu tarafından 2-17 Kasım 2013 tarihleri arasında kriz hakkında AB üyesi 28 ülke, 5 aday ülke (Makedonya, Türkiye, İzlanda, Karadağ ve Sırbistan) ve KKTC’yi kapsayan bir anket yapılarak insanlara belli sorular yöneltilmiştir. (EC, 2013: 2) Ankete göre, “*Sizce krizin etkileri tepe noktasına ulaştı mı?*” sorusuna %50 oranında “*Halen en kötüsü bekleniyor.*” cevabı verilmiştir. Mayıs-Haziran 2009’dan başlanarak belli dönemlerle yapılan bu ankette Eylül 2011’de karamsar bakış azalmış, ancak daha sonra ani bir artış göstermiş, sonrasında yavaş bir azalış gerçekleşmiştir. (EC, 2013: 4) “*Hangi ifade hanehalkınızın durumunu en iyi şekilde yansıtıyor?*” sorusu için “*Mevcut durumumuz gelecek için plan yapmamıza izin vermiyor. Günlük yaşıyoruz.*”, “*Gelecek 6 ayda ne yapacağımızı biliyoruz.*”, “*Önümüzdeki 1 veya 2 yıl için uzun dönemli planlarımız mevcuttur.*” gibi seçenekler sunulmuştur. Ankete katılanların %36’sı “*Mevcut durumumuz gelecek için plan yapmamıza izin vermiyor. Günlük yaşıyoruz.*” ifadesini tercih etmiştir. (EC, 2013: 11) “*Sizce hangisi finansal ve iktisadi krize karşı en etkili şekilde hareket etmektedir?*” sorusuna en yüksek oran (%22) ile anket sürecinde

“AB” ön plana çıkmakla birlikte, “*milli hükümetler*” de yükselerek aynı oranı yakalamıştır. Yukarıda belirtildiği üzere, krizin başlangıcında bazı çevrelerce G-20’den ve yükselen ekonomilerden destek umulmuştur; ancak G-20’ye güven ankete katılanlarda zaman içerisinde düşmüştür. IMF’ye güven, dalgalı ve orta seviyelerde seyretmiştir. ABD’ye güven giderek düşmüş ve diğerlerine kıyasla en alt seviyeye inmiştir. (EC, 2013: 16)

Bu anket sonuçları Kleinman’ı doğrulamaktadır. 2000’lerin başlarında Kleinman, “*Model (refah modeli) tüm ülkelerde var ve ulusal farklılıklar göreceli olarak çok düşük; dolayısıyla, hükümetlere güven ve siyasal katılım konusunda ortaya çıkan farklı örneklerle karşı, refah devletine ilişkin ortak bir ‘Batı Avrupa’ bakışı var. Kamuoyunun %90’ı, refah devletinin sağlık, eğitim, konut, yaşlılık, hastalık ve istihdam gibi temel hizmetlerini devletin sorumluluğunda görmekte.*” demiştir. (Aktaran: Koray, 2005: 181) 2013 yılı anketi ile bu tespit birlikte değerlendirildiğinde, AB ülkelerinde sosyal politikaların toplum tarafından benimsendiği ve savunulduğu bir gerçek olarak yerini korumaktadır. Dolayısıyla, krizden çıkış arayışlarında AB’de sosyal politikanın ABD’ye kıyasla daha ön planda yer almasının sebebinin bu toplumsal dayanak olduğunu anlaşılmaktadır.

3.2. Küresel Krizin Türkiye’ye İktisadi Etkileri

Türkiye ekonomisi 2000-2001 krizleri sonrasındaki dönemde küresel hale gelen mali fonların Türkiye’ye girmesi, özelleştirmeye bağlı olarak hız kazanan doğrudan yabancı sermaye yatırımları, yurtdışı kredilerin düşük faizli olarak bulunabilmesi, bu etkilere bağlı olarak TL’nin değerindeki artış gibi nedenlerle küresel finans piyasalarındaki balondan fayda sağlamıştır. Bu yıllardaki finansal avantajlar sayesinde Türkiye ekonomisi IMF’nin daralma politikasının etkilerini azaltmış, faiz oranları nispeten düşmüş, ayrıca 2000-2001 krizlerinin etkilerini ortadan kaldıracıdır. Bu dönemde enflasyon hızlı bir şekilde düşmüş, büyüme hızı artmıştır. TL’nin fazla değerlenmesine bağlı olarak CİB (cari işlemler bilançosu) açığı artmış, ithalata bağlı ortaya çıkan bolluk nedeni ile enflasyon aşağı çekilmiştir. (Kazgan, 2013: 276-277)

2000’li yıllardaki bu gelişmeler sıcak para hareketlerindeki serbestleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbest hale getirilmesinden sonra Türkiye, sıcak para hareketlerinden kaynaklı olarak üç iktisadi kriz ile karşı karşıya gelmiştir. İlk kriz, daha önce incelendiği üzere 1994’te yurtiçi faizlerin düşürülmesi sonucunda yurtdışına ani sıcak para çıkışı ile tetiklenmiştir. 2001 yılındaki ikinci krizde, döviz çıpasına bağlı iktisadi programa yönelik eleştiriler ve önceki krizdeki gibi yurtdışına para çıkışı etkili olmuştur. Üçüncü krizde, ABD’deki konut kredileri sistemindeki sorunlar, küresel ölçekte iktisadi sistemde güven sorunu oluşturmuştur. (Demiray Erol, 2013: 78-79) Türkiye, üçüncü krizden önemli seviyede etkilenmiştir. Savran’a göre 2008 Krizi “*doğrudan doğruya dünya ekonomisinin yaşadığı derin krizin Türkiye topraklarındaki ifadesidir.*” (Savran, 2013: 274)

Ekonomi yazarı Okumuş Türkiye’nin krize girme koşullarını “*Adalet ve Kalkınma Partisi, 2002 yılında ekonomiyi olabilecek en dip noktada devraldı. 2007 yılı ortalarına kadar dünyada dolaşan yağmur gibi likiditenin itici gücü ile ekonomi götürüldü. Bu dönemde vahim bir hata yapıldı ve 2003-2008 arasında toplam 158 milyar dolar cari açık verildi.* Bunun en büyük sebebi de aşırı değerli TL oldu. Konunun önemi ekonomi yönetimi tarafından algılanıp 2008 ortalarında ‘neler yapabiliriz’ diye düşünülürken piyasalarda Eylül-Ekim fırtınası koptu. Cari açık diye bir problem kalmadı. Çünkü artan döviz kuru, daralan ticaret hacmi ve yere çakılan petrol fiyatları dış ticaretteki dengeleri yeniden tesis etti. İçeri girmiş olan sıcak paranın ise bir kısmı dışarı kaçarken, bir kısmı da içerideki TL cinsinden varlıklarda eridi. Aslında eğer küresel kriz çıkmıyaydı, biz kendi krizimizi yaratacaktır.*” şeklinde ifade etmiş; bu süreçte işini kaybettiği için kredi kartı borcunu ödeyemeyen insanlara “*Kart kullanmasaydın.*”, şirketi iflas eden patronlara da “*Sen işi bilmiyorsun.*” denildiğini ve kriz yönetiminin uzun süre bu mantıkla yapıldığı düşüncesini ifade etmiştir. (Okumuş, 2010: 48-49)**

* Cari açık 2008 yılında 41,5 milyar dolara ulaşmıştır. Cari açığın finanse edilmesi, imalat sanayii için ara mamül ve hammadde temini konularında Türkiye ekonomisi büyük oranda dışa bağımlıdır. (Şahin, 2009:271-272)

** 2008 Krizi’ne cari açık sorunu ile girildiği yönündeki bir diğer görüş: (Akdoğan Gedik, 2010:120)

Bununla birlikte Grafik 26 değerlendirilirken belirtildiği üzere, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki iktisadi krizler ile karşılaştırıldığında, Küresel Kriz’de Türkiye’nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelere ortaya çıkan gelir kaybı, gelişmiş olan ülkelere göre daha düşük seviyede kalmıştır. Ancak gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelerden kriz dönemleri dışında gelen semaye kriz dönemlerinde gelmemekte, daha önce gelmiş olan sermaye ise geri gitmektedir. (Özatay, 2013: 25-26) Doğu Avrupa ülkeleri ile aynı seviyede olmamakla birlikte, Türkiye de sermaye ihtiyacını büyük ölçüde Batı Avrupa ülkelerinden karşılamaktadır. (Okumuş, 2010: 31) Tasarruf düzeyinin Türkiye’de düşük olması ve iktisadi hayatın dışarıdan sağlanacak finansmana bağımlılığı, Türkiye ekonomisinin AB’de yaşanan kriz gibi dış etkilere açık ve kırılgan olmasına neden olmaktadır. Buna ek olarak, Türkiye’nin en büyük ihracat pazarı AB ülkeleridir ve Türkiye’de yapılan doğrudan yatırımlarda en büyük pay yine AB ülkelerine aittir. (Cansızlar, 2013: 119) 1989 sonrasında 5-6 yılda bir krize giren Türkiye ekonomisinin Küresel Kriz’den etkilenme durumunun ortaya çıkmaması halinde dahi sıcak para hareketlerine tabi olan, istihdam ve üretimi arttıramayan, ithalata ihtiyaç duyan büyüme nedeniyle kendi yapısal bozukluklarından kaynaklı olarak krize gireceği yönünde görüşler mevcuttur. (Akdoğan Gedik, 2010: 121)

Türkiye ekonomisi, Küresel Kriz’den aşağıda belirtilen dört alanda etkilenmiştir:

a) İhraç mallarına talebin azalması ve dış ticaretin daralması, ekonominin küçülmesine sebep olmuştur. İthalat ve ihracatta azalma 2008 yılının 4. çeyreğinden başlamıştır. Büyüme ile dış ticaret sıkı bağlarla birbirine bağlıdır. GSYH’nin küçülmesi ve işsizliğin artışında dış ticaretin azalması önemli etki yapmıştır. Avrupa’nın krize girmesi, Türkiye’nin en önemli dış ticaret alanı olmasından dolayı Türkiye’yi olumsuz etkilemiştir. (Şahin, 2009: 277-278; benzer görüşler: Özatay, 2013: 144-145; Orhan, 2013: 157; Kazgan, 2013: 283; Savran, 2013: 282) Ayrıca Türkiye ekonomisi, ihracata eskisine kıyasla daha fazla bağımlıdır. İhracattaki daralma eskisine göre fazla olumsuzluk getirmektedir. (Özatay, 2013: 161)

Türkiye’nin 2002 yılında 36,06 milyar dolar olan ihracatı 2008 yılında 132,03 milyar dolara çıkmış, 2009’da ise 102,14 milyar dolara düşmüştür. Buna göre 2009

yılında ihracatta %30 civarında düşüş gerçekleşmiştir. 2008 rakamlarının az üzerinde bir seviye ancak 2011 yılında (134,91 milyar dolar) yakalanabilmiştir. (TİM, 2014)

İhracat artışı da dışa bağımlılık nedeniyle Türkiye’de olumsuz sonuç ortaya çıkarabilmektedir. Hızlı sıcak para girişinin olduğu dönemlerde TL değerlenmektedir. Bu durumun ihraç mallarının rekabet gücünü zayıflatığı iddia edilmektedir. Ancak ihracat yıllar itibariyle artış göstermiştir. TL’nin değer artışı ile birlikte hem tüketim mallarında, hem de yatırım mallarında ve ara mamüllerde ithalat artmaktadır. İhraç mallarının bir kısmı Türkiye’de yabancı girdi ile üretilmektedir. Dolayısıyla ihracatın artması, dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu olgu, dış ödemeler açığını da beraberinde getirmektedir. (Savran, 2013: 280)

b) Bu dönemde yurtiçi talep de küçülmüş, buna bağlı olarak tüketici güven endeksi dalgalı bir seyirle aşağı yönlü hareket etmiştir.* Dış ticaretteki azalmanın etkilerinin aynısını bu olgu da ortaya çıkarmış; üretim seviyesi düşmüş, işsizlik artmıştır. Kapasite kullanım oranları sanayide düşüş göstermiş, üretim önemli düzeyde gerilemiştir. Toplumun gelir seviyesindeki düşmeden ve güvensizlik ortamı oluşmasından dolayı toplam talep düşmüştür. Bankalar kredi vermemeye, işyerleri ise kredi almamaya başlamışlar; buna bağlı olarak yatırımlar ileri tarihlere atılmıştır. (Şahin, 2009: 277-278)**

c) Türkiye’nin yurtiçi tasarruf seviyesinin düşük olmasından dolayı, yatırımların arttırılması yurtdışından gelecek olan sermayeye bağlıdır. Yabancı sermayeye bağımlılık nedeniyle, sermaye girişi gerçekleşmeden hedeflenen yüksek büyüme hızı yakalanamamaktadır. Yabancı sermaye akımında yaşanan gerileme, Türkiye’nin dış iktisadi ilişkilerini daraltmış; finans sektörü ve reel sektör ciddi kaynak sıkıntısı yaşamıştır. (Şahin, 2009: 277-278; benzer görüş; Özatay, 2013: 161) Bu dönemde eskisine kıyasla Türkiye daha fazla yabancı sermaye kullandığından ve

* 2004 yılı 3. ayında 111 olan endeks, 2008/6’da 75,01, 2008/9’da 80,72, 2008/12’de 69,9 olmuştur. 2011 yılı 6. ayına kadar toparlanma gösteren (96,42) endeks, sonrasında tekrar düşmüştür. (TÜİK, 2014r)

** Benzer görüş: (Özatay, 2013: 149-150) “Yapılan çalışmalar özel sektörün yatırım harcamalarında iş insanlarının ekonomiye duydukları güvenin, özel kesim tüketim harcamalarında ise tüketici güveninin önemli belirleyiciler olduğunu gösteriyor.”

sermaye akımı daha sert bir şekilde kesildiğinden Türkiye ekonomisi daha şiddetli etkilenmiştir. (Özatay, 2013: 162)

Bununla birlikte, yurtdışından gelen sermayeye bağımlı bir iktisadi sistemin 2001 krizindeki gibi finansman kaynaklarının ortadan kalkması ile birlikte yaşaması gereken kriz, Türkiye ekonomisinde yaşanmamıştır. Bunun ilk nedeni, üretimdeki düşüş nedeni ile üretim için gerekli ithalatın da düşmesine bağlı olarak dış ticaret açığının düşmüş olmasıdır. İkinci olarak, Küresel Kriz öncesinde sıcak para akışının olduğu dönemde döviz rezervi arttırılmıştır. Kriz döneminde bu rezerv kullanılarak krizin etkisi azaltılmıştır. Üçüncü olarak, ödemeler bilançosundaki “*net hata-noksan*” kalemi kriz döneminde milyarlarca dolarlık seviyelere yükselmiştir. Bu tutar, açığın kapatılmasında kullanılmıştır. (Savran, 2013: 281-282)

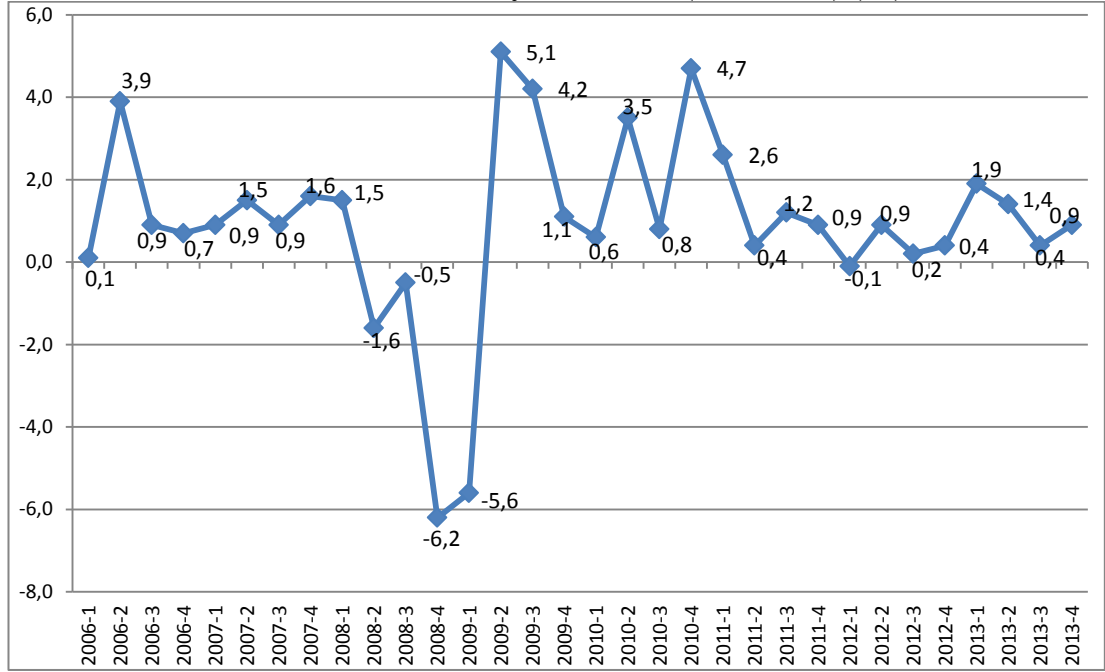
d) Yurtiçi kredilerde de bu dönemde olumsuzluklar görülmüştür. (Şahin, 2009: 277-278) Kriz döneminde yurtiçindeki bankaların firmalara ve bireysel tüketicilere verdikleri kredilerde azalma gözlenmiştir. Bunun ilk nedeni, bankaların iktisadi ortamda belirsizliklerin hakim olması durumunda ellerindeki varlıkları nakit olarak tutmak istemeleridir. İkincisi, firmaların kriz döneminde daha riskli hale gelmeleri nedeniyle bankalar firmalara kredi açarken daha temkinli davranma ihtiyacı hissetmektedirler. Üçüncü olarak, bankaların kendileri de kredi alarak çalışan kurumlardır. Bankalar yurtdışından kredi almakta ve içeride kredi olarak tüketiciye vermektedirler. Kriz ortamında yurtdışından kredi bulma imkanları azalmaktadır; buna ek olarak bulunan kredinin maliyeti arttığından kredi alma istekleri azalmaktadır. Bankalar bu durumda ellerindeki kaynakları, kredi açmak yerine dış borç geri ödemelerinde kullanmaktadırlar. Dördüncü olarak, iç talepteki azalma kredi talebini de azaltmaktadırlar. Kriz ortamında firmalar, ürettikleri mal ve hizmetlere olan talep daraldığından kredi talebinde bulunmamaktadırlar. Bu görüşe göre; bireyler de kriz ortamında sosyoekonomik durumlarını tehlikede gördüklerinden kredi talep etmemektedirler. (Özatay, 2013: 147-148) Belirtilen dördüncü görüş, ileride ele alınacak olan, kriz dönemlerinde gelirleri düşen kesimlerin tüketici kredilerine yöneldiği görüşünden farklılık göstermekle birlikte; kriz dönemlerinde her iki yönde de hareket eden farklı kesimlerin bulunabileceği düşünüldüğünde her

iki görüş de geçerlilik kazanmaktadır. Tüketici kredilerine olan talebin kriz ortamındaki durumu, yoksulluk ile ilişkisi yönünden ileriki kısımlarda ele alınacaktır.

Türkiye ekonomisinin Küresel Kriz'den bu dört alanda etkilenmesinin en önemli göstergelerinden biri, büyüme oranlarındaki düşüş olmuştur. 2002-2007 yılları arasında Türkiye ekonomisinin ortalama büyüme hızı %7,5 olarak gerçekleşmiştir. (Özatay, 2013: 148) Buna karşın, Küresel Kriz öncesi dönemde AB üyesi ülkeler ile Türkiye arasında kişi başına (k.b.) GSYH farkı azalmamıştır. Türkiye'de k.b. gelir AB-15 ülkelerinin %27'si kadar iken, 2005 yılında %26 seviyesine düşmüştür. TEPAV'ın (Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı) bir araştırmasına göre, 2023 yılında Türkiye'nin k.b. gelirinin AB-15 ülkelerindekinin yarısı kadarlık bir seviyeye ulaşabilmesi yılda ortalama %7,5 oranında büyümeyi gerektirmektedir. Yılda %5'lik büyüme ile aynı seviye ancak 2040'ta yakalanabilecektir. (Şahin, 2009: 282)

Bununla birlikte, aşağıdaki Grafik 29'da gözlemlenebileceği üzere, 2007'de ABD'de krizin ortaya çıkmasından itibaren Türkiye'de büyüme hızı düşmüş, ülke ekonomisi 2009 yılının tamamında %4,8 oranında küçülmüştür. Sonraki yıl gerçekleşen toparlanmaya karşın, büyüme oranı korunamamıştır. Bu olgunun ortaya çıkmasında, Avrupa krizinin süreklilik arz etmesi ve krizin ilk nedeni olarak belirtildiği üzere ihracat ve sermaye girişlerinde AB ülkelerine bağımlılık önemli sebepler olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte, bu dönemde tarımda büyüme oranları farklı seyretmiştir. 2006 yılında %1,3 oranında büyümüş olan tarımda GSYH, 2007'de %7 küçülmüş, 2008'de %4,6 ve 2009'da %3,7 büyümüştür. Sonraki yıllarda değişik oranlarda büyüme gösteren tarımda GSYH, küçülme yaşamamıştır. (T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2013)

Grafik 29 – GSYH Büyüme Oranı (2006-2013) (%)

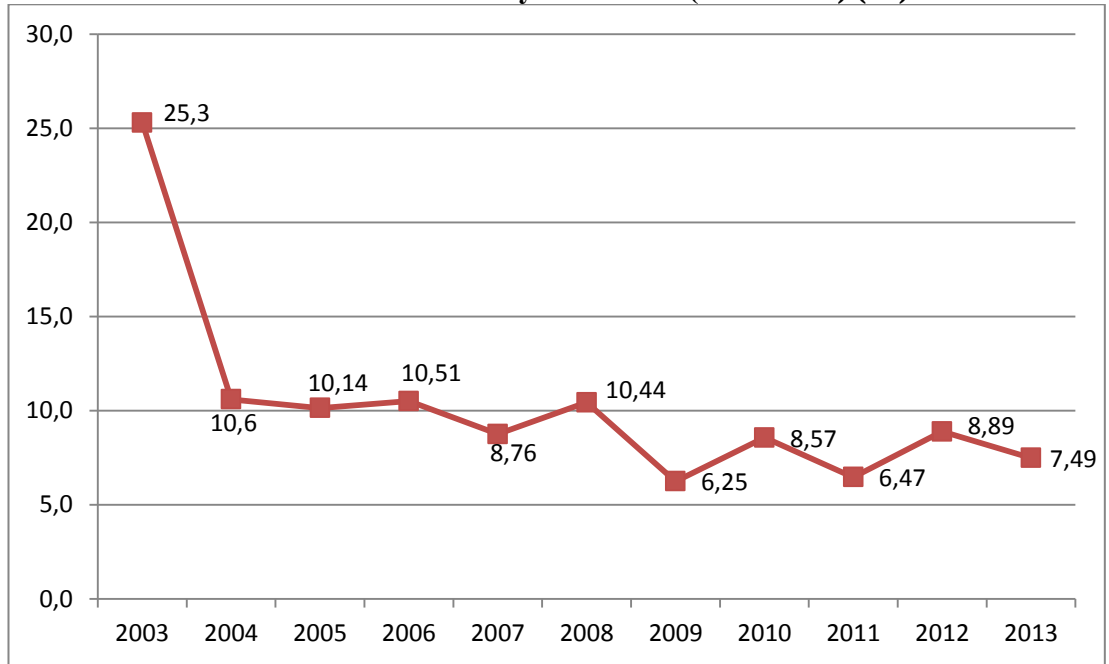

Kaynak: (TÜİK, 2014f)

Bir görüşe göre, Türkiye ekonomisinde krize bağlı sonuçların ortaya çıkması, 2008 krizine karşı önlem alınmasında gecikilmesinden kaynaklanmıştır. Buna bağlı olarak piyasa beklentileri olumsuzla dönüşmüştür. İşsizlik oranının ve kayıtdışı istihdamın artması, reel sektörün kriz nedeni ile küçülmesinin sonuçları olarak ortaya çıkmıştır. 2001 yılında uygulanmaya başlanan GEGP ile enflasyonla mücadele konusunda mesafe alınmış olmakla birlikte; Küresel Kriz'e bağlı olarak 2007-2008 yıllarında petrol ve emtia fiyatlarının artması, Türkiye ekonomisinde ithal bir enflasyon meydana getirmiştir. Sonrasında, 2009'da bu fiyatların gerilemesi ise olumlu etkilemiştir. 2008 krizine karşı hükümet tarafından reel sektörün rahatlatılması için vergi alacaklarının taksitlendirilmesi, varlık barışı ile Türk vatandaşlarının yurtdışındaki paralarının yurtiçine getirilmesine çalışılması gibi önlemler alınmıştır. TMSF'nin bankalardaki mevduata güvence verme yetkisi Bakanlar Kurulu'na aktarılmıştır. Sigorta stopaj oranı, hisse senedi alım-satımlarında aşağı çekilmiştir. KOBİ'lerin KOSGEB üzerinden ucuz krediye ulaşabilmeleri sağlanmıştır. Küçük esnaf ve sanayiciye Halkbank üzerinden ayrıca kredi verilmiştir. Bankalardaki mevduatın munzam karşılıklarında TCMB tarafından indirim yapılarak bankacılık sektöründe ek kaynak oluşturulmuştur. (Orhan, 2013: 158-159) Bununla birlikte, TCMB'nin sürekli faiz indirimi yapmasına karşın yatırımlar arttırılamamıştır. (Şahin, 2009: 278)

Tüm bunlara ilave olarak, kriz döneminde kısa süreli sermaye hareketlerini kontrol altında tutmak amacıyla Tobin Vergisi adıyla sermaye hareketleri üzerinde vergilendirmeye gidilmesi tartışılmış (Orhan, 2013: 161), ancak uygulamaya geçmemiştir. Kaynağı belirsiz döviz girişleri (net hata-noksan) ve kısa vadeli portföy yatırımları bu dönemde cari açığın kapatılmasına yardımcı olmuştur. Net hata-noksan kalemi, 2008-2012 Eylül arasında rekor olarak belirtilen 29,7 milyar dolar düzeyine çıkmıştır. (Cansızlar, 2013: 124) Net hata-noksan kalemindeki artışın, büyük olasılıkla, sermayedar kesimin daha önce resmi olarak göstermek istemediği paraları krizde kullanmak için yurtiçine getirmesinden kaynaklandığı ifade edilmektedir. (Savran, 2013: 282)

Grafik 30 – Tüketici Fiyat Endeksi (2003-2013) (%)

Kaynak: (TÜİK, 2014p)

Üretim, tüketim, büyüme, istihdam ve kamu mali dengesi gibi konularda Küresel Kriz, Türkiye ekonomisinin ciddi zarar görmesine neden olmuştur. Ancak bir görüşe göre enflasyon ve faiz oranlarının son otuz yılın en düşük düzeyine inmesine neden olarak bu alanda fayda sağlamıştır. (Okumuş, 2010: 68) Grafik 30'da düşüş gözlenebilmektedir. Tüketici güven endeksi ile birlikte incelendiğinde, TÜFE ile özellikle 2008 ve 2009 yıllarındaki paralellik göze çarpmaktadır. Buradan

hareketle, enflasyonun bu dönemdeki düşüşünde tüketici güveninin azalmış olmasından dolayı toplam talebin düşmesinin de etkili olduğu ortaya çıkmaktadır.

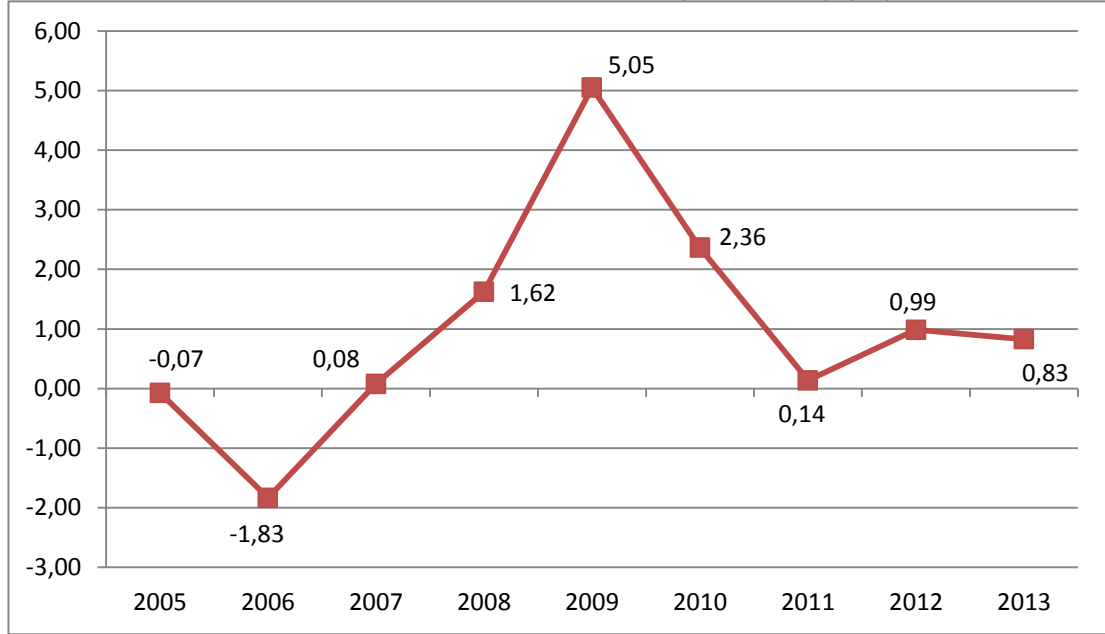
Küresel Kriz'in Türkiye ekonomisinde gerçekleştirdiği etkilerin en önemlilerinden biri kamu harcamaları ve mali disiplin hususu; dolayısıyla KKBG/GSYH oranındaki değişimdir. Krizden önceki, 2002-2007 yıllarında mali disiplin konusunda hükümet tedbirli davranmıştır. Bütçe dengesi ve faiz dışı fazla hedefi açısından kriz öncesi dönemde GEGP ve IMF (2005-2008 Stand-by Anlaşması) hedefleri tutturulmuştur. Grafik 31 ve faiz ödeme verileri incelendiğinde görüleceği üzere, KKBG ve borçlanma faizleri ödemelerinin GSYH'ye oranı düşmüştür. 2005 yılında faiz ödemelerinin GSYH'ye oranı %7,24 iken, 2008'de %5,53'e düşmüş, 2009'da %5,81'e yükselmiş, 2011 yılına kadar düşüş gösteren oran 2011-2013 yılları arasında %3,5 civarında kalmıştır. (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014a) Bu verilere göre oran, dolayısıyla KKBG/GSYH oranı krizin etkilerinin en yoğun hissedildiği 2009 yılında sınırlı bir artış göstermiş, sonrasında bir süre düzelme kaydettikten sonra iyileşme 2011 yılında durmuştur. Ancak iyileşmenin durduğu seviye, kriz öncesine göre oldukça olumludur.

2007 yılı başına kadar sürdürülen mali disiplin 2007-2008 yıllarında seçim nedeni ile aynı şekilde devam ettirilmemiştir. Buna karşın, fiyat istikrarında bundan kaynaklı olumsuzluklar sınırlı kalmıştır. TCMB'nin enflasyonu %10'un altında tutabilmesi, dış ticaret ve yabancı sermaye girişlerindeki olumlu seyir sayesinde mümkün olabilmektedir. (Şahin, 2009: 273-274)

Grafik 31'de kamu bütçesindeki açık nedeniyle ortaya çıkan borçlanma gereğinin 2009 yılında, Maastrich Kriterleri'nde belirtilen %3'lük sınırın üzerine çıkarak, %5,05 oranına ulaştığı görülmektedir. 2005 ve 2006 yıllarında fazla vermiş olan kamu bütçesi, 2007 yılından itibaren krizden etkilenmeye başlamış ve borçlanma gereği 2009'da belirtilen seviyeye çıkmıştır. Yukarıda incelenmiş olan Tablo 12 ile Grafik 31 karşılaştırıldığında Türkiye'de oranın oldukça olumlu seviyede olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, yukarıda açıklandığı üzere, kamu borçlanmasının nedenlerinden biri olan sosyal harcamaların pek çok OECD

ülkesindeki seviyede olmadığı, Grafik 28'deki oranlar ile Türkiye'deki oranların karşılaştırılmasından anlaşılmaktadır.

Grafik 31 – KKBG/GSYH Oranı (2005-2013) (%)

Kaynak: (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014a)

Bir görüşe göre, ABD'nin parasal genişleme politikası ve gelişmiş ülkelerdeki düşük büyüme oranları nedeniyle Türkiye'ye sermaye girişleri gerçekleşmiştir. (Marois, 2013: 268-269) Buna bağlı olarak Küresel Kriz döneminde Türkiye ekonomisinin iyileşme süreci beklentinin üzerinde olmuştur. Bu görüş, yukarıda belirtilen, Türkiye ekonomisinin yabancı sermaye bağımlısı olduğu ve Küresel Kriz döneminde sermaye girişinin azalması ile birlikte büyüme oranının düştüğü yönündeki görüş ile farklı yöndedir. Krizin Türkiye ekonomisine etkilerinin ele alındığı yukarıdaki kısımlarda belirtildiği şekilde yurtiçine sermaye girişi gerçekleşmemiş olması durumunda KKBG/GSYH oranının da düşürülemeyeceği olgusu ortaya çıkmalıdır. Ters yönde, sermayenin belirtilen nedenlerle Türkiye ekonomisine girişinin gerçekleşmesi durumunda büyüme oranlarının belirtilen seviyede azalmaması olgusu gözlenmelidir.

Bu durumda, hangi tespitin yerinde olduğu veya her ikisinin de yerinde olma koşullarının var olup olmadığı yönünde bir saptama yapmak bu tez çalışmasının alanının dışında yer almaktadır. Bu çalışmada, her iki konuda sermaye hareketlerinin

sonucu olarak ifade edilen büyüme oranında azalma ve KKBG'deki artış değerlendirilmektedir. Bununla birlikte ikinci görüşün, sosyal politika alanına etkisi açık olan, 2011 yılına ait verilerden gerçekleştirilmiş bir çıkarımına değinmek uygun olacaktır. Bu görüşe göre, sermaye akışı 2011 Ağustos ayında tersine dönmüştür. Bunun neden olacağı iktisadi istikrarsızlığı engellemek amacıyla TCMB döviz rezervini arttırmak ve bunu yapabilmek için semayedar kesimin karşılaştığı riskleri topluma mal etmek zorundadır. Bu nedenle, gözlenen iyileşme sorunsuz değil, sorunun “*toplumsallaştırıldığı*” bir iyileşmedir. (Marois, 2013: 268-269)

Grafik 31 incelendiğinde belirtilen görüşün verilerle tutarlı olduğu ortaya çıkmaktadır. 2011 yılında verideki iyileşme durmuştur. Bununla birlikte, durduğu seviye sıfır seviyesidir. Daha düşük seviyeli verinin ortaya çıkması, kamunun dış borç ödemesi anlamına gelmektedir. IMF'ye olan borcun ödendiği düşünüldüğünde Grafik 31'deki veriler sağlıklı gözükmemektedir. 2009 yılında kamu faiz ödemeleri ve KKBG ile sosyal harcamalar birlikte artış göstermiştir. Ancak önceki kriz dönemlerine kıyasla faiz ödemeleri sınırlı kalmıştır. Buradan hareketle, KKBG'deki artışın kısmen faiz ödemelerinden kaynaklanmış olması tespit edilebilir. Ancak sosyal harcamaların da bu dönemde artmış olması, KKBG ile sosyal harcamalar arasında ters yönlü bir bağlantının önceki kriz dönemlerinin aksine bu kriz döneminde kurulamayacağını göstermektedir.

KKBG'nin sınırlandırılması amacına yönelik olarak pek çok yabancı hükümet gibi Türkiye'de de Mali Kural uygulaması tartışılmıştır. Mali kuralın uygulanmasına 2010-2012 Orta Vadeli Program'da IMF'nin 2012 yılı Türkiye Yıllık Konsültasyon Raporu'na uygun olarak bir plan çerçevesinde detaylı şekilde yer verilmiştir. Kriz döneminde 2009 yılı kamu borçlanması, hedeflenenin 4-5 katına ulaşmış; bu nedenle MYB'de (Merkezi Yönetim Bütçesi) meydana gelen açığın küçültülmesi bu program içerisinde amaçlanmıştır. IMF raporunun işaret ettiği şekilde, iş çevrelerinin ve bazı akademisyenlerin katılımı ile mali kural yasa tasarısı hazırlanmış; buna karşılık hükümet tarafından bu yasa tasarısı, getirilmesi düşünülen bütçe kısıtlamalarının büyüme ve yatırımları azaltacağı düşünüldükçe süresiz şekilde ertelenmiştir. (Çağan, 2013: 80)

Kriz döneminde olumlu gelişmelerin gözlemlendiği bir başka alan bankacılık sektörüdür. Bankacılık sektörü, 2010 yılında %9,2'lik, 2011 yılında da %8,5'lik büyümeyi güçlü yapısı sayesinde kredi genişlemesi yaparak başarmıştır. (Cansızlar, 2013: 122) Marois'e göre, teşvikleri ve önlemleri yerine getirebilmek için hükümetin parasal imkanlarının bulunması, kriz döneminde güçlü duran bankacılık sektöründen kaynaklanmıştır. Hükümet, 2000-2001 krizlerinden sonra finans sermayesine sürekli destek olmuş ve 2008 krizi döneminde yüksek kar elde edilebilecek faiz imkanları sunmuştur. Başka bir ifadeyle, hükümet, bankaların yüksek kar elde etmelerini sağlayan politikalar uygulamış, bankalar da bunun karşılığında kriz döneminde devletin uyguladığı teşviklerin finansmanında hükümete fon sağlayabilmişlerdir. Bu kapsamda; işsizlik oranının yüksek olmasına ve hayat kalitesinin düşmesine karşın bankaların istikrarlı şekilde kar elde edebildiği görüşü ileri sürülmektedir. Bu görüşe göre, mali disiplin sağlayan yapısal reformlar ve düşük faiz oranlarına bağlı olarak toplumsal refah sağlanabilmektedir. Bu ortamda finans kesiminin ihtiyaçları ve zorunlulukları, emeğin ihtiyaçlarını ikinci plana itmektedir. (Marois, 2013: 269)

Özetle Türkiye ekonomisi, Küresel Kriz döneminde ortaya çıkan bütün iç ve dış olumsuzluklara karşın, bir finansal krizden çok reel sektör krizi ile karşı karşıya kalmıştır. IMF programının özellikleri de bunun ortaya çıkmasına neden olmuştur.* 2000-2001 krizlerinde sorunlu unsurları ortadan kaldırılan bankacılık sektörü bu dönemde sorun yaşamamış, kar etmeye devam etmiştir. Yurtdışına fon çıkışı nedeniyle borsa düşmüş, TL değer kaybetmiş, reel faizler artmıştır; tüm bunlara karşın finans krizi oluşmamıştır. Ancak, imalat sanayii, inşaat, ticaret, ulaştırma, demir-çelik, haberleşme sektörleri başta olmak üzere reel sektörde çöküş yaşanmıştır. (Kazgan, 2013: 28)** Dolayısıyla Küresel Kriz'in etkisi, öncelikle ücretli kesim üzerinde görülmüştür. İktisadi sorunlar nedeni ile hükümet krizden çıkış amaçlı bazı kararlar almıştır.

* Benzer görüş: "Kasım ve Şubat 2001 de yaşanan krizler belirli ölçüde uygulanan para politikalarının ve IMF nin hataları da katkı sağlamıştır." (Lordoğlu, 2003:72)

** 2008 Krizi'nin reel sektör krizi olduğu yönünde diğer görüşler: (Akdoğan Gedik, 2010:90; Savran, 2013:275)

3.3. Türkiye’de 2008 Krizi’nden Çıkış İçin Uygulanan Politikalar

Önceki kriz dönemlerinde görüldüğü üzere, Türkiye’de hükümetler her krizden çıkış için IMF programlarına ve kredilerine sığınmayı öncelikli çözüm yolu olarak ele almışlardır. Küresel Kriz’in Türkiye’ye etkilerine karşı alınacak tedbirler hususunda farklı bir yol izlenmiştir. 2008 yılına kadar IMF ile ilişkiler yoğun şekilde sürdürülmüş, sonrasında kuruluşa üyelik devam etmekle birlikte*, yeni bir stand-by anlaşması yapılmamıştır. Bu durum, önceki krizlerden sonra stand-by anlaşmaları ve bunlara bağlı temel birer iktisadi program ekseninde krize karşı hareket edilirken, 2008 Krizi döneminde bunun gerçekleşmediği bir durumu ortaya çıkartmıştır. Bu krizin etkilerinin öncekiler kadar ani ve şiddetli olmaması da bu hususta etkili olmuştur.

Kriz öncesindeki son stand-by anlaşması 2005 yılında yapılmıştır. 26.04.2005 tarihinde IMF’ye bir niyet mektubu verilmiş, 3 yıl sürecek yeni bir stand-by anlaşması talep edilmiştir. Niyet mektubunda 12 eşit parça halinde 6.664,05 milyon SDR Özel (Çekme Hakları - Special Drawing Rights) tutarında bir kredi istenmiştir. Kredi talebinin nedeni, hükümetin gerçekleştireceği reformlar için ortaya çıkan kaynak ihtiyacıdır. Mayıs 2007’de gerçekleştirilen gözden geçirmeyi takiben IMF, 1,1 milyar dolar tutarında kredi çekme hakkı tanımıştır. (Karluk, 2009: 454)

IMF ile ilişkilerin başlamasından itibaren dava açılarak iptali istenen ilk niyet mektubu ve stand-by anlaşması belirtilen mektup ve anlaşma olmuştur. Kamu İşletmeciliğini Geliştirme Merkezi Vakfı (KİGEM), yok sayılması talebiyle Ankara İdare Mahkemesi Başkanlığı’nda iptal davası açmış; *“IMF ile gerçekleştirilen anlaşmanın tüm yurttaşları ilgilendiren ekonomik, siyasi ve toplumsal bir program olduğu ve ciddi hak ihlalleri içerdiği, ayrıca yürütme yetkisinin ötesine geçerek yargının da yetkilerinin kullanıldığı”* belirtilen dilekçe ile açılan dava reddedilmiştir.

* *“IMF Türkiye Masası Şefi Mark Lewis ‘IMF, Türkiye’deki ofisini açık tutmaya devam edecek.’ demiştir. Lewis, 2008’den sonra Türkiye’nin IMF’den borç almadığını belirtmiş ‘Ancak pek çok diğer alanda işbirliğimizi geliştirerek sürdürüyoruz. Türkiye ile ekonomik ve mali politikalar konusunda sabit bir diyalogumuz var; ortaklaşa araştırma ve diğer tipte projeler yapıyoruz. Ayrıca teknik danışmanlık ve eğitim konusunda işbirliğimiz var. Belki de hepsinden önemlisi, IMF küresel ekonomik koordinasyon konusunda anahtar bir forum ve Türkiye de IMF içinde artan önemde rol oynuyor. Türkiye ve IMF, küresel ekonomik konulara çözüm bulmak üzere birlikte çalışıyorlar.’ ifadelerini kullanmıştır.”* (Hürriyet Gazetesi, 08.05.2013)

(Karluk, 2009: 455) Nisan 2008’de programın tamamlanmasına yakın tarihli bir değerlendirmenin yer aldığı son niyet mektubunda, pek çok reformun gerçekleştirildiği ve sosyal güvenlik, vergi idaresi, bankacılık denetimi, kamu bankalarının yeniden yapılandırılması ve özelleştirmeler gibi konularda ilerleme kaydedildiği belirtilmiştir. (Şimşek ve Yılmaz, 2008: 9) Bu kriz döneminde, TÜSİAD tarafından gerekli görülmüş olmasına karşın (Karagöl, 2010: 11) IMF desteği aranmamış; 2008 yılının üçüncü çeyreğinden itibaren TCMB ile hükümet birlikte çözüm geliştirmiştir. (Kazgan, 2013: 291)

ABD’de ve AB ülkelerinde bankacılık alanını önemli seviyede etkileyen krize karşı kamu müdahalesi bu ülkelerde ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte, bu ülkeler krizle mücadele amacı ile programlar geliştirirken Türkiye’de ekonomi yönetimi belli bir süre gelişmelere tepki vermemiştir. Krizin başladığı dönemde IMF ile yapılmış olan son stand-by anlaşmasının süresi dolmuş, AB ile üyelik görüşmeleri seyrekleşmiş; bu nedenle iktisadi ortama bir belirsizlik havası hakim olmuştur. İktisadi sistemin yapısının güçlü olduğu, CİB açığının finanse edilmesinde herhangi bir sorunla karşılaşılmayacağı, gelişmiş ülkelerin küresel krizden daha yoğun etkileneceği yönündeki düşünceler nedeniyle krize geç müdahale edilmiştir. Sermaye ihtiyacının finansal hareketler sayesinde giderilebileceği, talep esnekliği düşük olan enerji ürünlerinin (doğalgaz, petrol, elektrik) fiyatlarının arttırılmasının yurtiçinden kaynak teminini sağlayacağı, bankaların sermaye yapısının ise güçlü olduğu düşünceleri de krize müdahalenin gecikmesinde etkili olmuştur. (Akdoğan Gedik, 2010: 90) Buna karşın hükümet, gecikme iddialarını reddetmiştir. 2008 Ekim ayında TÜSİAD, TOBB, YASED, TİM, TBB ve bazı holding yöneticileri ile gerçekleştirdiği kriz ile ilgili toplantıda hükümet yetkilileri bu toplantının yapılmasının gecikip gecikmediği hususundaki soruya, gecikildiği görüşüne katılmadığını belirterek yanıt vermiştir. (Milliyet Gazetesi, 19.10.2008)

Özatatay’a göre hükümet, 2008 krizine karşı edilgen bir tavır sergilemiştir. Bu düşünceye göre, hükümetin edilgen tavır ortaya koymasında üç unsur etkili olmuştur. İlk olarak, hükümet krizi algılamakta gecikmiştir. İkinci olarak, kamu kesimi borçlanma gereği değerlendirmesinde belirtildiği şekilde, bütçe performansı 2007’deki seçimler nedeni ile bozulmaya başlamış, 2008’de bozulma eğilimi artmış

ve 2009'da ciddi düzeyde kötüleşmiştir. Üçüncüsü, hükümetin durgunluk ile mücadele hakkında bilgi sahibi olmadığı düşünülmektedir. (Özatay, 2013: 153-154)

Bununla birlikte özel sektörün canlandırılmasını önceliğe alan önlemler alınmış; krize karşı ilk olarak 2009 Mart ayında özel tüketim vergisinde bazı sektörlerde üç ay süreli indirim yapılmıştır. Üç ayın dolması ile birlikte yeni oranlar, indirim öncesi oranlardan düşük, indirim sonrası oranlardan yüksek seviyede ve tekrar üç aylık süre için belirlenmiştir. (Özatay, 2013: 155) Ayrıca, iktisadi krize girmeyen ülkelere ihracat yönlendirilerek ihracattaki düşüş sınırlandırılabilmiştir. (Kazgan, 2013: 291) Yıllık ihracat rakamlarının değerlendirmesinde ele alındığı üzere, 2010 yılından itibaren ihracatta toparlanma başlamıştır. 2009 Haziran ayında açıklanan diğer önlem paketinde istihdama yönelik uygulamalar da bulunmaktadır. İşveren sigorta priminde indirim yapılarak maliyeti düşürmek amaçlanmıştır. (Akdoğan Gedik, 2010: 92) TYÇP'de (Toplum Yararına Çalışma Program) 120 bin işsize istihdam oluşturulması, 210 bin kişinin mesleki eğitimden yararlandırılması, 100 bin gence TOBB üyesi şirketlerde staj imkanı tanınması önlem paketi içerisindeki istihdam ile ilgili unsurları teşkil etmiştir. Paket kapsamında ikinci bir önlem olarak, küçük ve orta ölçekli işletmelerin kredi imkanlarını arttırabilmek amacıyla bu işletmelere verilecek olan kredilere garanti verilebilmesi için hazineden 1 milyar TL tutarında kaynak temin edilebilmesi sağlanmıştır. Ayrıca paket kapsamında, kredi kartı borçları ile ilgili düzenleme yapılacağı bildirilmiştir. (Özatay, 2013: 155) Üretim ve tüketimi arttırmak amacıyla bu dönemde ayrıca, işyerinde belli sürelerle iş durması durumunda işsizlik sigortası fonu kullanılarak işçilere kısa çalışma ödeneği ödenmesi, dönemsel olarak dolaylı vergilerde indirim sağlayarak sanayiye destek sağlanması, çiftçilere doğrudan gelir desteği haricinde ek olarak bir üretim desteği verilmesi uygulamaları gerçekleştirilmiştir. G-20 toplantılarında alınan karara uygun olarak hükümet tarafından duble yol gibi altyapı yatırımları yapılmıştır. Kamu harcamalarının bu şekilde arttırılması, yurtiçi tüketimde artış sağlamıştır. (Kazgan, 2013: 292)

Bir görüşe göre, Türkiye'de hükümet Küresel Kriz'e karşı 2008 yılından sonra, 2000-2001 krizlerine karşı geliştirdiği politikalardan farklı politikalar uygulamıştır; ancak uygulamaların altındaki toplumsal mantık önceki ile özdeştir.

Kriz dönemlerinde hükümet yetkilileri, öncelikli olarak emeğin ihtiyaçlarını değil, finans sermayesinin ihtiyaçlarını ele almaktadırlar. Ancak bu olgu, hükümetin finans sermayesinin yönlendirmesi ile hareket ettiği anlamına gelmemektedir. İktisadi düşüncenin tarihi dönüşümü, sermaye yetersizliğine bağlı borç ile neoliberal büyüme düşüncesi finans sermayesinin taleplerinin devlet kurumlarında, emekçi kesimin taleplerine göre daha fazla kurumsal altyapı kazanmasına neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler arasında Türkiye’de finans kapitalizmi, etkinlik, karlılık ve verimlilik açısından başarılı bir süreç sergilemiştir. Bankalar, yapısal reformlara da bağlı olarak, krizlere karşı güçlü bir konuma ulaşmıştır. (Marois, 2013: 269; benzer görüş: Cansızlar, 2013: 118) Ancak bankacılık sektörünün krizlere karşı güçlü ve dayanıklı yapısı, toplumsal üretimin çalışan kesimden finans kapitalizmine aktarılması sistemi üzerinde durmaktadır. (Marois, 2013: 269) Buna ek olarak, 2008 krizi döneminde Türk bankacılık sektörünün ayakta kalmasında türev yatırım ürünlerini satın almamış olması, bu sistemin Türkiye’de bulunmaması da etkili olmuştur. (Kazgan, 2013: 278)*

Küresel Kriz’in Türkiye’ye iktisadi ve toplumsal yansımalarına karşı alınan tedbirler genel olarak değerlendirildiğinde; yukarıda belirtildiği üzere, finans sermayesinin ihtiyaçlarının kamu organlarında daha fazla kurumsal ve hukuki altyapı edinmiş olmasından kaynaklı olarak özel sektöre yönelik tedbirlerin ön plana çıktığı; bununla birlikte, sosyal politika alanında da bu kriz döneminde uygulamalara gidildiği görülmektedir. Krizin sosyoekonomik etkileri ve yapılan uygulamaların değerlendirilebilmesi için ilgili verilerin ve alınan kararların incelenmesi gerekmektedir.

* Benzer görüşler: (Akdoğan Gedik, 2010:86; Savran, 2013:277) Savran’a göre, “Eğer Türkiye bankacılık sektörü, İrlanda veya İspanya’daki gibi gayrimenkul ve ona bağlı menkul değerler spekülasyonuna batmış olsaydı, en iyi düzenleme sistemi bile onu kurtaramazdı!”.

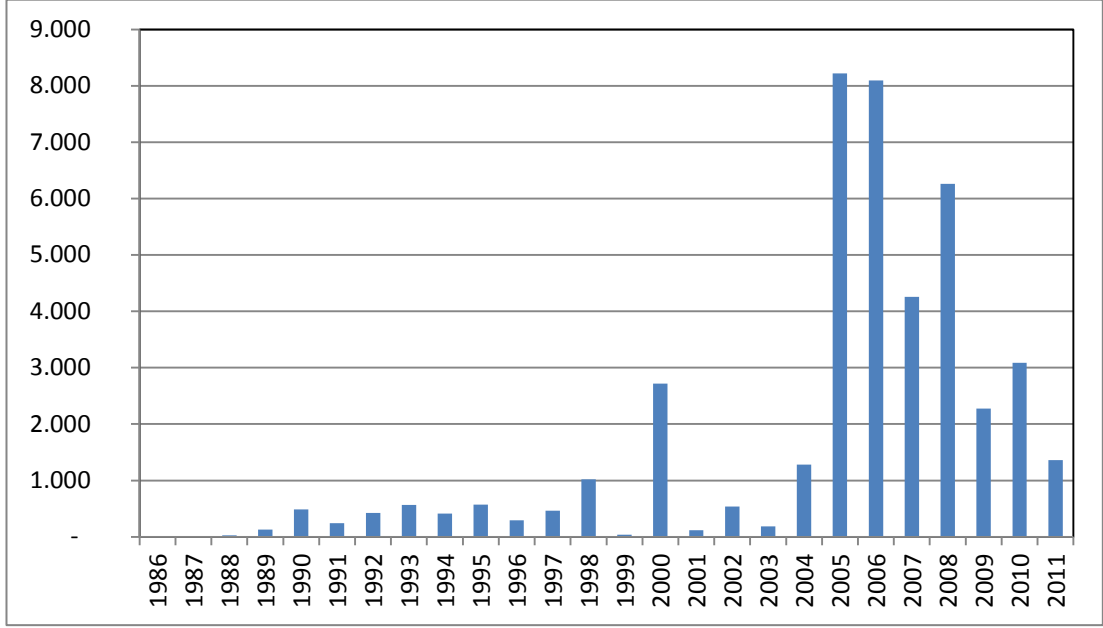
3.4. 2008 Krizi'nin Sosyoekonomik Alanda Etkileri ve Sosyal Politika

Küresel Kriz, yukarıda belirtildiği üzere Türkiye’de 2008 yılında etkilerini göstermeye başlamış, 2009 yılında krizin olumsuz sosyoekonomik etkileri en şiddetli şekilde ortaya çıkmıştır. 2008 krizi döneminde, önceki kriz dönemlerinde olduğu gibi temel bir iktisadi program ekseninde hareket edilmemiştir. Bu hususun ortaya çıkmasında, önceki kriz dönemlerinden farklı olarak BWK’ya müracaat edilmemiş olması ve krizin etkilerinin öncekiler kadar ani ve şiddetli olmaması etkili olmuştur. Dolayısıyla, sosyal politika uygulamalarının belirtildiği tek bir program söz konusu olmamıştır. Bu bölümde, krizin Türkiye’ye sosyoekonomik etkileri ve sosyal politika alanına yansımaları, dönemin verileri üzerinden incelenecektir.

3.4.1. Özelleştirme

Bu dönemde özelleştirme faaliyetleri, önceki kriz ve program döneminin devamı olarak gerçekleştirilmiştir. 2000-2001 krizleri ile 2008 krizi arasındaki dönem, özelleştirme faaliyetlerinin en yoğun gerçekleştirildiği dönem olmuştur. 2000 yılında kısmen artan özelleştirme faaliyetlerinin 2005 yılına kadar sınırlı kaldığı, ancak 2005 yılı ve sonrasında öncesine kıyasla en yüksek tutarlarda özelleştirme faaliyetlerinin gerçekleştirildiği Grafik 32’de görülmektedir. Özelleştirme faaliyetlerinin bu dönemde hızlanmasında 2005-2008 Stand-by Anlaşması’nın etkisi olduğu ihtimal dahilindedir. 2008 sonrasında belli süre için özelleştirmelerin yavaşlamış olmasında Küresel Kriz’in ortaya çıkması ve Türkiye’yi etkilemeye başlaması ile 2005-2008 Stand-by Anlaşması’nın süresinin dolmuş olması muhtemel nedenler olarak ortaya çıkmaktadır. 2012 ve 2013 yıllarında özelleştirmeler tekrar artış göstermiştir.

Grafik 32 – Özelleştirme Gelirleri (1986-2011) (Milyon ABD Doları)

Kaynak: (Doğan, 2012: 24)

1985-2014 yılları arasında 60 milyar 244 milyon dolar tutarında satış gerçekleştirildiği; bu tutarın 46 milyar 94 milyon dolarlık kısmının 2012 yılı sonuna kadar, 12 milyar 485 milyon dolarlık kısmının 2013 yılında, 1 milyar 644 milyon dolarlık kısmının ise 2014 yılındaki özelleştirme faaliyetlerinden oluştuğu belirtilmektedir. (ÖİB, 2014a) ÖİB portföyünde 2014 yılında 23 kuruluş kalmıştır. Bunların bir tanesi tasfiye aşamasındadır. Diğerlerinde beşinde kamu payı %100, dördünde %50 civarında, altısında %31 ile %3 arasında, diğer altısında ise çok düşük oranlardadır. (ÖİB, 2014b) ÖİB'nin elinde bulunan KİT'lerin azalması nedeniyle 2013 yılında kurumun “*kamu-özel yatırımları çerçevesinde bir uzmanlık birimine*” dönüştürülmesi tartışılmaya başlanmıştır. (Star Gazetesi, 14.06.2013)

Özelleştirme faaliyetlerine karşı en güçlü direnişi göstermesi gereken sendikalar, bu konuda gerekli işlevi görememişlerdir. Koç'a göre, özelleştirmelere karşı çıkma konusunda sendikalar önemli hatalar yapmışlar; bazı sendikalar özelleştirme uygulamalarına destek vermişlerdir. Özelleştirmelerin durdurulması yönündeki yargı kararlarına sendikalar çeşitli nedenlerle sahip çıkmamışlardır. Ayrıca özelleştirme kavramını yalnızca KİT'lerin satışından ibaret olarak, sınırlı bir şekilde algılamışlar; taşeronlaşma ve hizmet alımı uygulamalarının da birer özelleştirme uygulaması olduğunu kavrayamamışlardır. KİT'lerde örgütlü

sendikalar, özelleştirme faaliyetlerini, yalnızca kendi örgütlü oldukları işyerleri için bir tehdit olarak görmüşlerdir. Özelleştirmelerin doğru yapılmadığı söylemi ile eleştiriye girişmişler; dolayısıyla “*doğru yapılan özelleştirme*” kavramını savunur duruma düşmüşlerdir. Dile getirilen tepkiler, işçilerin kötü duruma düşürülmesinin ötesine geçmemiştir. Sonuç almaya yetecek güçte eylemler gerçekleştirilmemiştir. İşçilerin durumu ile ilgili olarak hükümetlerin geliştirdiği çözümler, sendikaların tepkilerini frenlemiştir. (Koç, 2012: 208-209)

Önlenemeyen özelleştirme faaliyetleri nedeni ile olumsuz sosyoekonomik olgular ortaya çıkmıştır. 2010 yılında İSMMMÖ (İstanbul Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odası) tarafından hazırlanmış olan bir çalışmaya göre 2010 yılına kadar özelleştirmeler nedeni ile 22 bin kişi işini kaybetmiştir. (İSMMMÖ, 2010: 369) Ancak, özelleştirmeler sonucu ortaya çıkan toplumsal mağduriyet bununla sınırlı kalmamıştır. 2014 yılında üzerinde çalışılan Torba Yasa ile ilgili olarak yapılan bir açıklamada, özelleştirmeler sonrasında 23 bin KİT çalışanının 4/c kadrosunda sözleşmeli olarak çalıştığı bildirilmiştir. Bu kişilerin sözleşmelerinin 10-11 aylık süreler için yapılmakta olduğu, ancak Torba Yasa’ya konulacak hüküm ile sözleşme sürelerinin 11 ay 27 güne çıkarılacağı, böylece iş akdi feshi korkusunun ortadan kalkacağı ve emekli olana kadar bu şekilde çalışabilecekleri belirtilmiştir. (Hürriyet Gazetesi, 24.07.2014) Özelleştirmeler sonrası işsiz kalmak yerine sözleşmeli kadroya razı olmak zorunda kalan 23 bin kişilik çalışan kitlesinin özelleştirme öncesi koşullarda çalışabilmesinden söz edilmemiş; ayrıca amaç “*fesih korkusu olmaksızın emekli olana kadar çalışma*”nın sağlanması ise hangi nedenle 1 yıldan kısa süreli sözleşme yapma uygulamasının devam ettirilmesinin planlandığı açıklanmamıştır.

Bir görüşe göre, toplumsal maliyetine karşılık, özelleştirme faaliyetleri hedeflenen sermaye artışını ve büyümeyi beraberinde getirmemiştir. (Akdoğan Gedik, 2010: 86) Bu görüş daha önce değinilmiş olan, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının özelleştirmeye bağlı olarak arttığı yönündeki görüşten farklılık göstermektedir. Özelleştirmeler reel ekonomide bir canlanma yaratmamış, istihdamı ve toplam tüketimi arttırmamış, refah seviyesini düşürmüştür.

Özelleştirme ele alınan krizlerin etkileri üzerinden değerlendirildiğinde, hükümetlerin ve sermayenin bu alandaki temel düşüncesi yönünden bir süreklilik olduğu görülmektedir. Belirtilen dönemlerin tamamında düşünce olarak özelleştirmeler her zaman bir amaç olmuştur. 1980 sonrası hedeflenen özelleştirmeler, 1989 yılında neoliberalleşmenin sermaye hareketlerindeki serbestleşme ile hukuki alanda tamamlanmasına kadar, sonraki yıllara kıyasla çok küçük sayılabilecek tutarlarda kalmıştır. 1989 yılından 1994 krizine kadarki 5 yıllık dönemde işçi hareketinin tepkileri ve popülist siyasetin etkisiyle özelleştirme faaliyetleri, önceki yıllara kıyasla artış göstermekle birlikte, KİT'leri yok edecek seviyeye ulaşmamıştır. 1990'lı yıllar, iktisadi anlamda istikrarın sağlanamadığı, düzgün bir iktisat politikasının uygulanmadığı bir dönemdir. Özelleştirme de bu dönemde aynı özelliği göstermiş, yalnızca IMF programının kararlı şekilde uygulandığı 2000 yılında sınırlı artış gerçekleşmiştir. Sonraki yıllar ise KİT'lerin tamamen özelleştirildiği dönem olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında işçi hareketinin etkisine aşağıdaki bölümde kısaca değinilecektir.

3.4.2. Toplu Çalışma İlişkileri

2008 krizi, işçi kesiminin sendikalaşma yönünden en zayıf olduğu zamanda ortaya çıkmıştır. Örgütlü işçi kesiminin gücünün çeşitli şekillerde ortadan kaldırılması yönünde politikaların geliştirildiği 1980 sonrası süreçte örgütlü işçi, sosyal politika alanında güçlü bir aktör olma özelliğini yitirmiştir. 1994 krizi ve sonrasındaki uygulamalar, kriz öncesinde örgütlü işçinin etkili eylemler gerçekleştirmiş ve başarı kazanmış olmasından dolayı saptanan hedefe uygun olarak, işçi kesiminin belirleyici bir sosyal politika aktörü olmaktan çıkarılması yönünde ortam oluşturmuştur. Özelleştirme faaliyetleri istikrarlı bir şekilde uygulanmasa dahi işçiye karşı bir tehdit unsuru olarak sürekli kullanılmak sureti ile neoliberalizmle yaşamının gerekliliği bu kesime dayatılmıştır. 2000-2001 krizlerinde hemen hiç bir etkin direniş gösterilememiş olması, o döneme kadar geliştirilen neoliberal politikaların ve Çelik'in belirttiği “*simbiyotik sendikacılık*”ın bir sonucudur. 2008 krizi sürecine gelindiğinde işverenin kriz karşısında verdiği, işçiyi olumsuz etkileyen

kararlarına karşı artık neredeyse hiç bir toplumsal tabanı, direniş gücü ve azmi olmayan bir sendikacılık ortamı ile karşılaşmıştır.

2000-2001 krizleri, ücretli kesimin sermaye karşısında zayıflamasına neden olmuş, bu dönemde esnekleşme işgücü piyasalarında artış göstermiş, sendikalaşma oranları 1950’lerdeki düzeye düşmüştür. Emeğin göreceli durumunun zayıflamasına neden olan iki yönelim mevcuttur. Birincisi, bu dönemde kayıt dışı istihdamın artmış olmasıdır. İkincisi ise sendikalaşmanın azalması ve toplu sözleşmelerin zaman içerisinde daha az işgücünü kapsamasıdır. (Boratav, 2010: 202) Daha önce değerlendirilmiş olan Grafik 16’da görüldüğü üzere, kamuda toplu sözleşme kapsamındaki işyerlerinde çalışan işçi sayısı 2000 yılında 684.330 iken, 2011 yılında 352.031’e düşmüştür. Özel sektörde 2000’li yıllarında başına kadar düşüş sürmüş, 2000’li yıllarda yaklaşık 400.000 civarında gerçekleşmiştir. Sendikalaşma oranları konusunda ise bu döneme ait kesin ve güvenilir resmi veriye ulaşmak mümkün olmamaktadır. OECD, Türkiye’den farklı yöntem kullanarak oranı 2009 yılı için %5,9 olarak bulmuştur. (Çelik, 2012c: 125)

Tablo 13 – Grevler (1997-2010)

YIL	GREV SAYISI	İŞÇİ SAYISI	GREVDE GEÇEN GÜN
2005	34	3.526	176.824
2006	26	2.061	165.666
2007	15	25.920	1.353.558
2008	15	5.040	145.725
2009	13	3.110	209.913
2010	11	808	37.762
2011	9	557	13.273

Kaynak: (ÇSGB, 2014b)

Tablo 13’te görüldüğü üzere, krizin sosyoekonomik etkilerinin en yoğun hissedildiği 2009 yılında dahi düşüşün devam etmiş olması, daha önce sendikal faaliyetler hakkında belirtilmiş olan değerlendirmeler ile de aynı yöndedir. 2007 yılında greve katılan işçi sayısının yüksek olmasının (25.920 işçi) nedeni, Türk Telekom’da çalışan 25.680 işçinin 16 Ekim 2007 tarihinde greve çıkmış olmalarıdır. (Sabah Gazetesi, 26.06.2014) Tablo 14’teki görünüm de aynı yöndedir. 2005-2010

yılları arasında hiç bir yıl sendikalaşma oranında artış gerçekleşmemiş; düşüş devam etmiştir.

Tablo 14 – Sendikalaşma Oranı (1997-2010) (Yaklaşık)

YIL	TOPLAM ÜCRETLİ SAYISI (Bin)	TİS KAPSAMI (Bin)	FİİLİ SENDİKALAŞMA ORANI (%)
2005	11.435	899	7,9
2006	12.028	923	7,7
2007	12.534	842	6,7
2008	12.378	811	6,5
2009	12.770	769	6,0
2010	12.825	786	6,1

Kaynak: (Çelik, 2012b: 245)

Koç’a göre, işçi hareketinde ve örgütlenmesinde iktisadi durgunluk ve krizler de dahil pek çok etken olumlu veya olumsuz değişimlere neden olmaktadır. İşçi hareketinin kendiliğinden gelişmesinin ilk ve en önemli koşulu, reel ücretlerde gerileme, önemli seviyede mutlak yoksullaşma ve işçi haklarında büyük kayıpların ortaya çıkmasıdır. İkinci koşul ise işçi kesiminin karşısında yer alan sermayedar kesimin ve hükümetin gücünde zayıflamanın; dolayısıyla işçi kesiminin mücadelesinde bir başarı ihtimalinin ortaya çıkmış olmasıdır. Yine iktisadi krizler ve savaşlar, bu olgunun ortaya çıkmasına neden olabilecek unsurlardır. (Koç, 2012: 25-26) Bu görüşe göre, 2000’li yıllarda işçi kesimi, mutlak yoksullaşma ile karşı karşıya kalmamış, reel ücretlerde sınırlı artışlar gerçekleşmiş olması nedeniyle grev başta olmak üzere herhangi bir eylem şekline çok fazla başvurmamıştır. İşsizliğin artması nedeniyle ailelerin gelirlerinde düşüş ortaya çıkmakla birlikte, gerçek ücretlerde ve memur maaşlarında bir düşüş gerçekleşmemiştir. (Koç, 2012: 27)

Sendikal hareketteki gerileme 2000’li yıllar boyunca devam etmiştir. Bununla birlikte, sendikal hareket bu dönemde tamamen yok olmuş değildir. 2008 krizinin çok sonrasında, Kristal-İş Sendikası’nın örgütlü olduğu Şişecam’a ait çeşitli işyerlerinde toplam 5800 işçi 20 Haziran 2014 tarihinde greve çıkmıştır. 2007 yılından sonra en çok işçinin yer aldığı grev olan 2014 Şişecam Grevi üzerinden 2000’li yıllardaki grev hareketlerini değerlendiren Çelik, durumu “*Cam işçileri hakları için grevde ama bu grev sadece cam işçileri için değil çalışanların tümü için önem taşıyor. Ülkemizde 2000’li yıllarda grevin adı anılmaz oldu. Etkili grevler ya*

ertelendi veya kırıldı. Hükümet cam ve lastik sektöründeki büyük grevleri hiçbir temeli olmayan milli güvenlik bahaneleriyle erteledi. Telekom grevi taşeron ve kapsam dışı personel uygulamasıyla etkisiz hale getirildi. Çaykur ve THY grevleri ise işveren ve hükümet marifetiyle kırıldı. Sendikalar bir hak arama aracı olarak grevi hatırlamaz oldu. Zayıflayan sendikalar grev hakkını kullanmaktan korkar oldu. Nitekim son yıllarda greve çıkan işçi sayısına bakıldığında bu gerçek daha çıplak biçimde görülüyor. 2010'da 808, 2011'de 557, 2012'de ise 768 işçi greve katıldı. Ya işçiler hallerinden memnun veya grev bir hak arama aracı olarak unutuldu, unutturuldu. İşçiler hallerinden memnun olmadığına göre bu sayılar grevin unutturulduğunu ve engellendiğini gösteriyor. Şişecam grevi işte bu koşullarda grev hakkını hatırlatan bir grev oldu.” şeklinde ifade etmiştir. (Çelik, 2014b) Ancak, Çelik'in belirttiği milli güvenlik nedeniyle grev erteleme olayı cam işçisinin de başına gelmiş, 2014 Şişecam Grevi sekizinci gününde “genel sağlığı ve milli güvenliği bozucu nitelikte görüldüğünden 60 gün süreyle” ertelenmiştir. (Çelik, 2014a)

Sendikal hareketin gücündeki zayıflama, sendikaların bir unsuru olduğu ESK'ya da bu kriz döneminde etki etmiş, ESK gereken önemi görmemiştir. Sermayedar kesim ile kriz konusunda bir toplantı yapılmış; bu toplantıdan uzun süre sonra, Şubat 2009'da sendikaların katıldığı bir ESK toplantısı gerçekleştirilmiştir. (Haber7, 05.02.2009) Sonrasında kriz hakkında herhangi bir ESK toplantısı yapılmamış, bu durum eleştirilere neden olmuştur. (Oran, 2011) Örneğin, 20.09.2013 tarihinde TBMM'de verilen bir soru önergesinde “4641 Sayılı Kanun'un yayımı tarihinden sonra 51 kez toplanması gereken ESK'nın sadece 8 kez toplandığı” ve “son 4 yılda hiç toplanmadığı” belirtilmiş; toplantıların yapılmaması ile ilgili sorular yönlendirilmiştir. (Çetin, 2013) 2010 yılındaki Anayasa değişikliği ile ESK'nın Anayasa'ya girmiş olmasına karşın yapılması gereken toplantılar gerçekleşmemiştir. (A. Çelik, Tel. görüşmesi, 13.10.2014)

Bu durum, 1980 sonrasında işçi kesiminin etkisizleştirilmesi amacının başarıldığı anlamına gelmektedir. Etkisizleşmenin sosyal politikaya yansımalarını değerlendiren Koray, “Ücretli emeğin toplumsal bir dinamik olarak daha sınırlı ve güçsüz kaldığı toplumlarda, sosyal politikaların hem kapsamı ve içeriği yetersiz

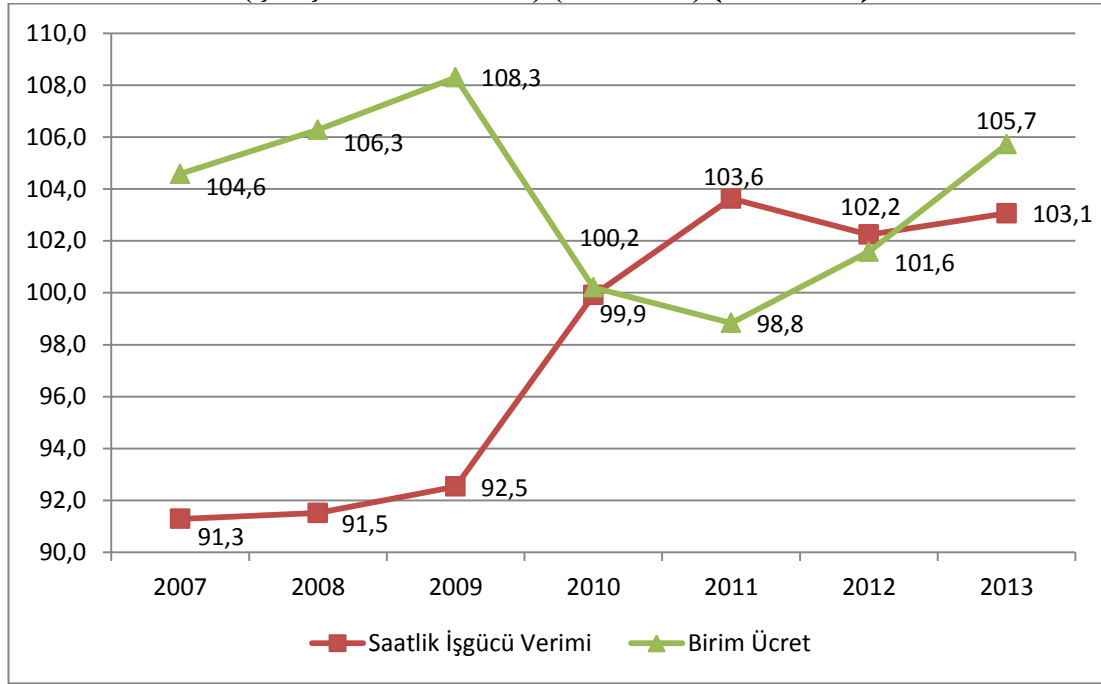
kalmakta hem de sosyal politikanın sosyal haklar ve sosyal vatandaşlıkla bütünleşemeyen bazı 'sosyal hizmetler ve yardımlar' olmaktan öteye geçmesi mümkün olamamaktadır.” (Koray, 2008: 36-37) demektedir. 2008 krizi döneminde bu tespitin haklılığını gösteren uygulamalar ön plana çıkmıştır. Sosyal yardımların bu dönemde işçi hareketlerine kıyasla çok daha fazla gündeme gelmesi, bunun en önemli göstergelerinden biridir.

3.4.3. Reel Ücretler ve İşgücü Verimliliği

Krizden en yoğun şekilde etkilenen unsurlar içerisinde, daha önceki bölümlerde de değinildiği üzere, reel ücretler ve işgücü verimliliği ön plana çıkmaktadır. Daha önceki tüm kriz dönemlerinde olduğu gibi, bu kriz döneminde de reel ücretler düşmüştür.

Reel ücretlerin düşmesi, Türkiye'nin içine düştüğü iktisadi sıkıntılara karşı geliştirilen neoliberal çözümün bir sonucudur. Yentürk, Türkiye'nin iktisadi sorun ve hatalarından kurtulmasının ucuz emek ve IMF politikalarına katlanma zorunluluğu doğuracağını *“Gelişmekte olan hangi ülkeyi alırsak alalım hepsinin özellikle 1980’li yılların ortalarında birkaç yıl üst üste dış kaynak transferi yapacak şekilde cari fazla verdikleri görülmektedir. Bunun neredeyse tek istisnası Türkiye’dir. Hiçbir ülkeye nasip olmamış şekilde, Türkiye 50 yıldır neredeyse kesintisiz dış kaynak kullanmaktadır. Jeopolitik nedenlerle şımartılan bu çocuk artık daha çok üretip daha az tüketerek dışa kaynak transfer edebilecek duruma gelene kadar öğretmenin kötü muamelesine maruz kalacak, bilgi ve teknolojisi yeterli değilse, ucuz emek ile mal üreterek ihraç edecektir.”* şeklinde ifade etmektedir. (Yentürk, 2005: 82) Yentürk’ün ifadeleri kuşkusuz, ucuz emeğin bir strateji olarak benimsenmesinin doğal olduğu düşüncesinden değil, yıllardır yapılan hataların Türkiye’yi bu yönde hareket etmeye zorladığı tespitinden kaynaklanmaktadır.

Grafik 33 – Sanayide Birim Ücret ve Saatlik İşgücü Verimi Endeksi (Çalışılan Saate Göre) (2010=100) (2007-2013)

Kaynak: (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014d)

Krizin etkilerinin en yoğun hissedildiği 2009 yılına kadar artmış olan sanayide reel ücretler, sonrasında 2011 yılına kadar hızla düşmüştür. Reel ücretlerin 2007 yılındaki seviyesini ancak 2013 yılında yakalayabildiği, Grafik 33'te gözlenebilmektedir. İşgücü verimliliği ise 2007-2013 yıllarında yaklaşık 12 puan artmıştır. Başbakanlık'a bağlı Türkiye Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı, 2005-2012 yılları arasında ücretli kesimin verimlilik artışının reel ücretlerin gerisinde kalmasını ülkenin yabancı sermaye çekmesi için bir reklam olarak internet sitesinde yayınlamıştır. Ajans, "*Farklı sektörlerde dağılmış genç iş gücü, yatırımcılara sunulan fırsatların zenginliğini yansıtmaktadır. Türkiye aynı zamanda işçi ücretlerinin yanı sıra, verimlilik açısından da oldukça rekabetçidir. Ülkenin işçi verimliliği, reel birim ücretlerde gözlenen düşüşle birlikte istikrarlı bir şekilde artış kaydetmiştir.*" ifadeleri ile Türkiye'deki işgücünün durumu hakkında sermayedar kesime bilgi vermiştir. (T.C. Başbakanlık Türkiye Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı, 2014) Bu olgu, Yentürk'ün işaret ettiği durumun bir yansımasıdır.

Reel ücretlerde gerileme ve işgücü verimliliği ile neoliberalizmin esneklik talepleri arasında bağ mevcuttur. Neoliberalizmin genel olarak sermayedar kesimin sisteme güven duyarak yatırım yapmasının önünün açılması için kamu

harcamalarının kısılmasını, alınan vergilerin oranlarının azaltılmasını, sosyal güvenlik sisteminde yapısal değişikliğe gidilmesini ve “emek piyasasının katı kurallarının kaldırılmasını” talep ettiğini belirten Bauman, neoliberalizmin esneklik husundaki düşüncesini ve bu düşünceye karşı eleştirisini “*Emek piyasası aşırı katıdır; esnekleştirilmesi gerekir. Bunun anlamı emeğin yumuşak ve uysal, hamur gibi kolayca yoğrulabilir, kesilebilir ve ezilebilir ve kendisine ne yapılırsa yapılsın hiçbir direniş gösteremez hale getirilmesidir. Başka bir deyişle, emek ancak yatırımcıların hesaba katmayabilecekleri türden bir ekonomik değişken haline geldiği oranda ‘esnek’ tir; elbette, emeğin yönetimini belirleyecek olan, yatırımcıların, yalnızca yatırımcıların eylemleri olacaktır. Ne var ki, biraz düşünürsek, ‘esnek emek’ fikri teoride iddia ettiği şeyi pratikte reddeder. Daha doğrusu, bir sav olarak ileri sürdüğü şeyi hayata geçirmek için, savının nesnesini [emeği], sahip olmasını şart koştuğu o hızlilik ve beceriklilik vasıflarından yoksun bırakmalıdır.*” şeklinde ifade etmiştir. (Bauman, 2012: 107) Dolayısıyla Bauman, neoliberalizmin emek verimliliğinin arttığı ve reel ücretlerin düştüğü, işçinin sadece bir hammadde olmanın ötesine geçmediği bir ortam aradığı, ancak insani özelliklerinden arındırma çabasının işçiden istenen verimin alınmasını da engellediği düşüncesini savunmaktadır.

Genel olarak sosyal politikanın emek piyasasını esnekleştiren neoliberal iktisat politikası ile uzlaşamayan bir alan olduğu, bu iki alanın birbiriyle uyumunun mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Ancak sosyal politikanın rekabet gücünü iddia edildiğinden daha az düşürdüğü yapılan incelemelerden ortaya çıkmaktadır. (Hay, 2011: 201) Ücretler seviyesi ile yatırımlar arasındaki ilişki üzerine 1990’lar ve öncesi dönemlere ait Yentürk tarafından gerçekleştirilmiş bir çalışmanın sonuçlarının genele yayılması mümkün gözükmemektedir. İlk olarak, azalan ücretler yatırımları canlandırmamaktadır. Ücretlerin düşmesi sonucu ortaya çıkan talep daralmasını ihracat gelirleri telafi edememektedir. İkinci olarak, düşük ücretler ile maliyetleri düşürerek dış rekabet gücünü artırma politikası, yatırımları hızlandırmamaktadır. Yatırımların güçlendirilmesi, nitelikli işgücü ve verimlilikte artış gerektirmektedir. (Yentürk, 2005: 213)

Reel ücretlerin gerilemesinin refah seviyesine yansması da olumsuz olmaktadır. Bu dönemde Türkiye'nin kişi başına gelir düzeyi üzerinden sosyoekonomik gelişme düzeyi değerlendirildiğinde, göreceli olarak iyileşme meydana gelmediği yönünde görüşler mevcuttur. Refah seviyelerinde Batı Avrupa Ülkeleri ile Türkiye arasındaki fark aynı kalmış, yaklaşık on kat olan refah farkı kapanmamıştır. Türkiye, OGÜ'ler (orta gelirli ülke) içerisinde en alt seviyelerde bulunmaktadır. (Şahin, 2009: 280)

Reel ücretlerdeki belirtilen gerilemenin, örgütlü işgücünün zayıflaması ile doğrudan bağlantısı bulunmaktadır. Sendikalar bu dönemde ücret seviyelerini koruyamamışlardır. Sendikalaşmanın ve toplu sözleşmeden yararlanan işçi sayısının azalması nedeni ile bu dönemde asgari ücret zamları daha fazla önem kazanmıştır. 2003 ve 2005 yıllarında asgari ücrete iki yüksek zam yapılmış ve asgari ücret 1999 yılındaki en yüksek seviyesine yakın bir seviyeye çıkmıştır. (Boratav, 2010: 202)

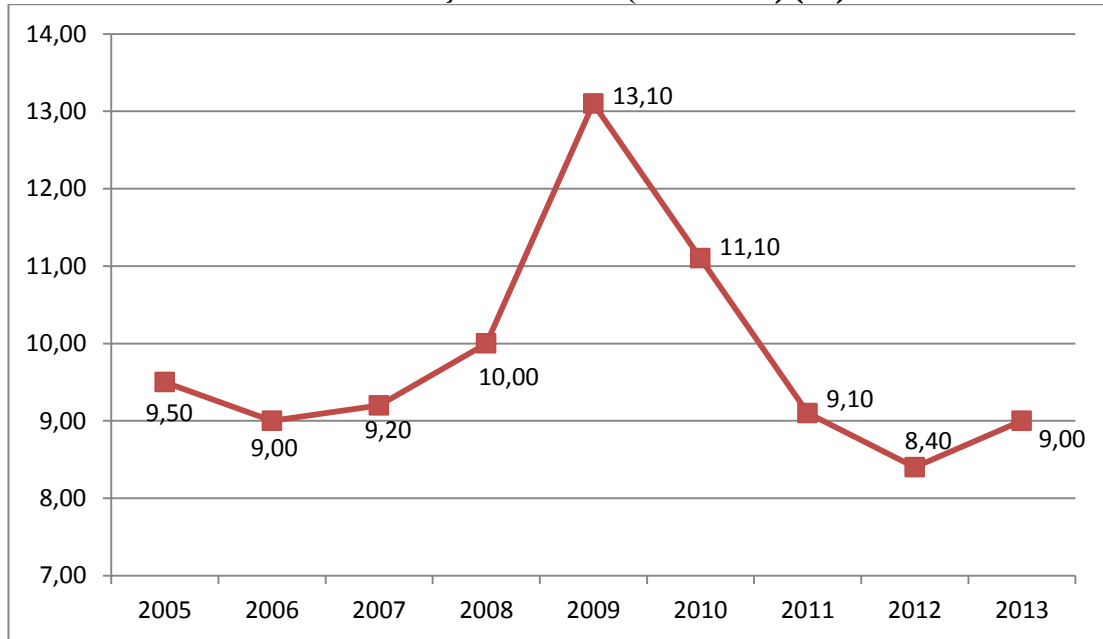
Bauman “*Emek gücü ‘katı’ olmaktan ancak yatırımcıların hesaplarında bir bilinmez olma özelliğini kaybederse çıkacaktır... Kuralları koyanlar ve kaldıranlar tarafından belirlenen esneklik standartlarını karşılamak için, yani yatırımcıların gözünde ‘esnek’ olmak için, ‘emek arz edenlerin’ durumu ‘esnek olmakla taban tabana zıt, mümkün olduğu kadar katı ve esnemesiz olmalıdır: Bırakın oyuna kendi kurallarını dayatmalarını; seçme, kabul ya da reddetme özgürlükleri bile kökünden kazanmalıdır.*” demektedir. (Bauman, 2012: 108) Bauman'ın ifadeleri, esnekleştirme, sendikasılaştırma, reel ücretlerin düşürülmesi ve işgücü verimliliğinin artırılması arasında sıkı bir bağ olduğuna işaret etmektedir.

3.4.4. İşsizlik

İşsizlik, Türkiye’de yalnızca iktisadi kriz dönemlerinde ortaya çıkan bir sorun değildir. Tasarruf seviyesinin ve sermaye birikiminin düşük olması, istikrarlı ve yüksek oranlı büyümenin gerçekleştirilememesi ve nüfus gibi nedenlerle Türkiye, sürekli işsizlik sorunu ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte, iktisadi krizlerin genel bir sonucu olarak da işsizlik oranları artış göstermektedir.

Türkiye’de sermaye birikiminin 18 yıl öncesine göre 2006 yılında %5 oranında aşağı indiğini belirten Boratav’a göre bu durum, Türkiye’nin uzun dönemli sürdürülebilir büyüme imkanlarını kısıtlayan önemli bir sorundur. (Boratav, 2010: 189) 2002-2008 yılları arasında ise Türkiye’ye hızlı sermaye girişi yaşanmıştır. Şahin’e göre; GSYH, 2002 ile 2008 yılları arasında ortalama %7,5 oranında büyümüştür. Bu dönemde k.b.GSYH, 3517 dolardan 10423 dolara çıkmıştır. Bununla birlikte belirtilen yıllar, gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere tüm dünyada büyüme oranlarının yüksek seyrettiği bir dönem olmuştur. (Şahin, 2009: 270) Ancak belirtilen dönemde, bazı iktisatçılara göre “*istihdam yaratmayan büyüme*” meydana gelmiştir. Bu dönemde işsizlik oranları dalgalı bir seyirle artış göstermiş; işgücüne katılım oranı ise 2000 yılında %49,9 iken, 2007 yılında %47,8’e düşmüştür. (Boratav, 2010: 200-201)* Vasıfsız işgücü ve işgücüne yeni katılan gençler, emek yoğun sektörlerde istihdam artışının gerçekleşmemesi nedeniyle daha yüksek oranda işsizliğe maruz kalmışlardır. İnşaat, turizm ve tekstilde canlanma ile birlikte 2005-2007 yılları arasında işsizlik oranı %10 seviyesinde kalmış, 2008 sonunda tekrar artmıştır. (Şahin, 2009: 270)

Grafik 34 – İşsizlik Oranı (2006-2011) (%)

Kaynak: (TÜİK, 2014h)

* Büyümenin istihdama yansımadağı yönünde benzer görüş: (Şahin, 2009:270)

Grafik 34'te işsizlik oranlarının kriz öncesi ve sonrası değişimi gözlenebilmektedir. 2008 yılında krizin etkileri ortaya çıkmaya başladığı dönemde mevsimsel nedenlerle işsizlik artmamış, aksine önceki kışa göre mevsim bazında azalma gerçekleşmiştir. (Kazgan, 2013: 282) Ancak 2008 Kasım ayında mevsimsel işsizliğin artması ile birlikte işsizlik oranı ciddi artış göstermiştir. (Kazgan, 2013: 285) 2009 yılı, krizin sosyoekonomik etkilerinin en yoğun hissedildiği yıl olmuş, bu dönemde işsizlik oranı %13,1 oranına yükselmiştir. Kriz döneminde kentlerden kırsal kesime 750 bin kişi göç etmiştir. Tarımda tam gün çalıştığı varsayılan, ancak verimde artış meydana getirmediği için gizli işsiz olan bu kitle işsizlik verilerine dahil edilmemektedir. (Kazgan, 2013: 294)

Kriz döneminde genç işsizliği, genel işsizlik oranına kıyasla daha yüksek oranda artış göstermiştir. 2006 yılında %18,7 olan genç işsizliği oranı, 2007'de %20, 2008'de %20,5 olurken, 2009 yılında 25,3 oranına yükselmiş, 2010 yılında %21,7 oranına düşmüştür. (Murat ve Şahin, 2010: 100) 2009 yılında genel işsizlik oranındaki artış 3,1 puan iken, gençlerde 4,8 puan olmuştur. Gençlerin işgücü piyasasında daha dezavantajlı durumdadırlar. 2000 yılından sonraki on yıl içerisinde genç işsizliği oranının genel işsizliğe göre iki kat fazla gerçekleştiğini belirtilmektedir. (Murat ve Şahin, 2010: 99)

Aşağıdaki Tablo 15'e göre 2008 krizinde tarım dışı işsizlik, 2000-2001 krizlerinin etkileri ile karşılaştırıldığında daha az artmıştır. İşsizliğe etkisi açısından, 2000-2001 krizlerinde işgücü hareketleri işsizliği azaltmış, 2008 krizinde arttırmıştır. 2000-2001 krizleri sonrasında işsizlik oranında büyük bir değişim olmayıp; yatay hareket etmiş olmasına karşın, 2008 krizi sonrasında önemli toparlanma yaşanmıştır. 2000-2001 krizleri sonrası toparlanmanın sınırlı olmasında tarım dışı işsizlikteki azalmanın sınırlı olması ve tarım dışı işgücündeki artış etkili olmuştur. 2008 krizi döneminde tarım dışı istihdamın tarım dışı işgücüne kıyasla daha hızlı artması nedeniyle işsizlik, 2000-2001 krizleri dönemine göre daha düşük kalmıştır. (Ceritoğlu v.d., 2012: 13)

**Tablo 15 – İşsizlik Oranındaki Çeyreklik Ortalama Değişimin Bileşenleri
(Yüzde Puan, Çeyreklik Ortalama, Mevsimsellikten Arındırılmış)**

		İşsizlik Oranı Fark (2)=(3)+(4)	Tarım Sektörü (3)		Tarım Dışı Sektör (4)	
			İşgücü Etkisi	İstihdam Etkisi	İşgücü Etkisi	İstihdam Etkisi
2000:Ç4-2001:Ç2	Krizin etkisiyle işsizlik oranının hızla artması	0,9	1,1	-1,1	-0,7	1,6
2001:Ç2-2003:Ç2	İşsizlik oranında artışın sürmesi	0,4	-0,3	0,5	0,6	-0,4
2003:Ç2-2006:Ç4	İşsizlik oranında gerileme	-0,1	-0,3	0,3	0,7	-0,8
2006:Ç4-2008:Ç2	İşsizlik oranının yatay seyir izlemesi	0	0	-0,1	0,3	-0,2
2008:Ç2-2009:Ç2	Krizin etkisiyle işsizlik oranının hızla artması	1,1	0,1	-0,1	0,6	0,5
2009:Ç2-2011:Ç4	İşsizlik oranının eski seviyesine dönmesi	-0,5	0,4	-0,4	0,5	-1

Kaynak: (Ceritoğlu v.d., 2012: 4)

Tabloya İlişkin Açıklama: Bu tabloda işsizlik oranlarındaki değişimin kaynakları gösterilmektedir. İşsizlik oranındaki değişim, tarım ve tarım dışı sektörler ayrımında işgücüne katılım ve istihdam artışının etkisi olmak üzere ayrıştırılmıştır. İşgücünün etkisinin pozitif olması, işgücünün artmak suretiyle işsizliği artırdığı anlamına gelmektedir. İstihdam etkisinin pozitif olması istihdamın azalmak suretiyle işsizliği artırdığı anlamına gelmektedir. Örneğin 2000:Ç4-2001:Ç2 döneminde işsizlik oranı çeyreklik olarak ortalama 0,9 puan artış göstermiştir. Bu dönemde, işgücü ve istihdam tarım dışı sektörlerde azalırken tarım sektöründe artmıştır. Bu dönemde tarım dışı istihdamkayıplarının işsizlik oranındaki artışa katkısı 1,6 puan olmuştur. Diğer taraftan, tarım dışı işgücü katkısı -0,7 puan olarak işsizliği azaltıcı yönde etki etmiştir. Tarım dışı sektörün net etkisi işsizlik oranını 0,9 puan artırıcı yönde olmuştur. 2003:Ç2-2006:Ç4 döneminde tarım dışı işgücü artışının güçlü olması işsizlik oranındaki azalmayı sınırlandırmıştır. Özellikle 2001 ve 2008 krizlerinden sonraki güçlü büyüme süreçlerini temsil eden 2003:Ç2-2006:Ç4 ile 2009:Ç2-2011:Ç4 dönemleri karşılaştırıldığında, işgücünün etkisi daha iyi gözlenmektedir.

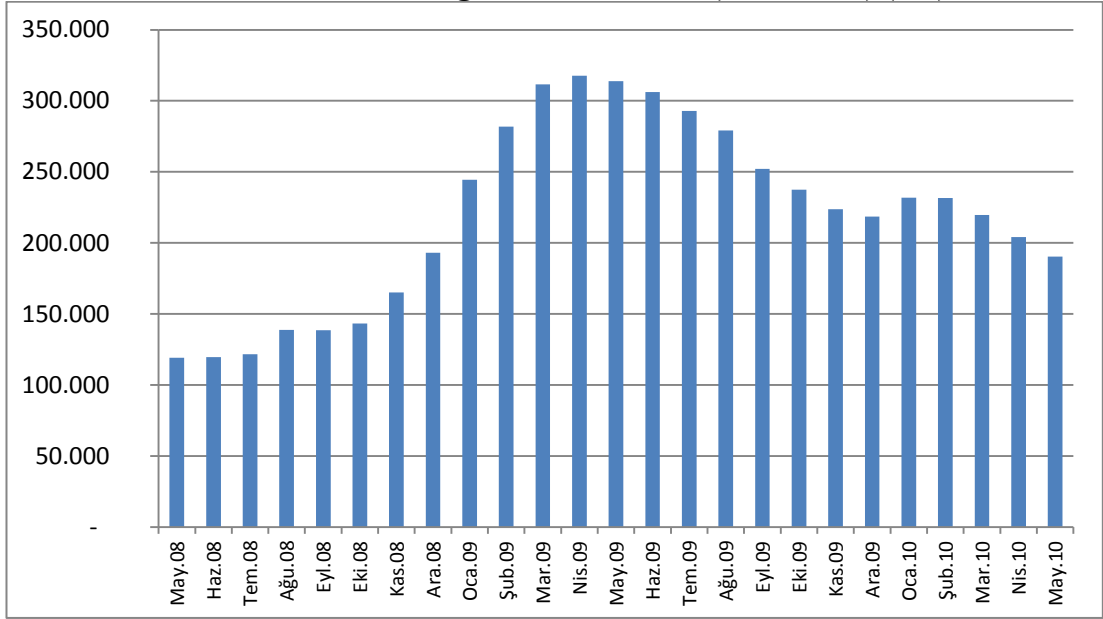
Bu dönemde ihracat rakamlarındaki değişim, işsizliği etkileyen unsurlardan biri olmuştur. AB ülkeleri, Türkiye'nin bu dönemde en önemli ihracat pazarlarıdır. Yukarıda Küresel Kriz'in Türkiye'ye etkileri içerisinde belirtildiği üzere; Avrupa Ülkeleri'nin krize bağlı olarak dış talebinin daralması ve bunun Türkiye'ye yansımaları olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Kriz öncesinde ihracatı sektörler içerisinde birinci sıraya çıkan otomotiv sektörü hızlı bir talep kaybı yaşamıştır. Demir-çelik sektöründe kriz dönemindeki fiyat artışına bağlı talep azalması ortaya çıkmıştır. Dokuma-giyim sanayii krizden etkilenmiş ve emek yoğun bir üretim alanı olduğundan işsizlik artışına önemli etki yapmıştır. (Kazgan, 2013: 280) Öncelikli olarak yatırım malları ve dayanıklı tüketim mallarına, sonra da yarı dayanıklı ve dayanıksız mallara olan uluslararası talebin azalması, bunlara ilaveten turist sayısının azalması ve gelen turistlerin az harcama yapmaları ile birlikte yabancıya yönelik

üretim yapan işletmeler işçi çıkartmaya başlamışlar ve işsizlik artmıştır. (Özatay, 2013: 144-145)

Küresel Kriz'in işsizliğin artmasına neden olan tek unsuru, dış talepteki azalma olmamıştır. Yukarıda belirtildiği üzere, Türkiye'nin sermaye ihtiyacı ve bu konuda yurtdışına bağımlılığı bu dönemde iktisadi sistemi olumsuz etkileyen sonuçlar ortaya çıkartmıştır. Özatay'ın belirttiği üzere, kriz döneminde gerek bankalar, gerekse diğer firmalar dış kaynak bulma güclüğü çekmeye başlamışlardır. 1970'li yıllarda devletten devlete olan dış kaynak akışı, 1989 sonrasında özel sektör firmalarından yine özel sektör yönüne gerçekleşmeye başlamıştır. Kriz döneminde gelişmekte olan ülkelere doğru gerçekleşen sermaye akımının kesilmesi, bu ülkelerde yatırımların kesilmesini beraberinde getirmektedir. Buna ilaveten, önceki yıllarda alınmış olan borçların ödeme tarihlerinde bu borçları çevirmek için yeni kredi temin edilememektedir. Firmalar bu durum ortaya çıktığında iç kaynakları ile borçlarını ödemek durumunda kalmakta, bunu gerçekleştirebilmek için küçülmeye gitmekte ve üretimi kısımakta; dolayısıyla istihdamı azaltmaktadırlar. (Özatay, 2013: 146) Savran'ın ifadesi ile bu dönemde şirketler ve bankalar “*net dış borç ödeyicisi*”, başka bir ifade ile “*yurtdışına net sermaye aktaran*” konumuna düşmüşlerdir. (Savran, 2013: 272) Özetle, 2008 krizi özel sektörü yüksek tutardaki döviz borcu ile yakalamış, yurtdışı talep azalmış, buna bağlı olarak ihracat düşmüştür. (Akdoğan Gedik, 2010: 90) Tüm bunlar, işsizliği arttıran unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır.

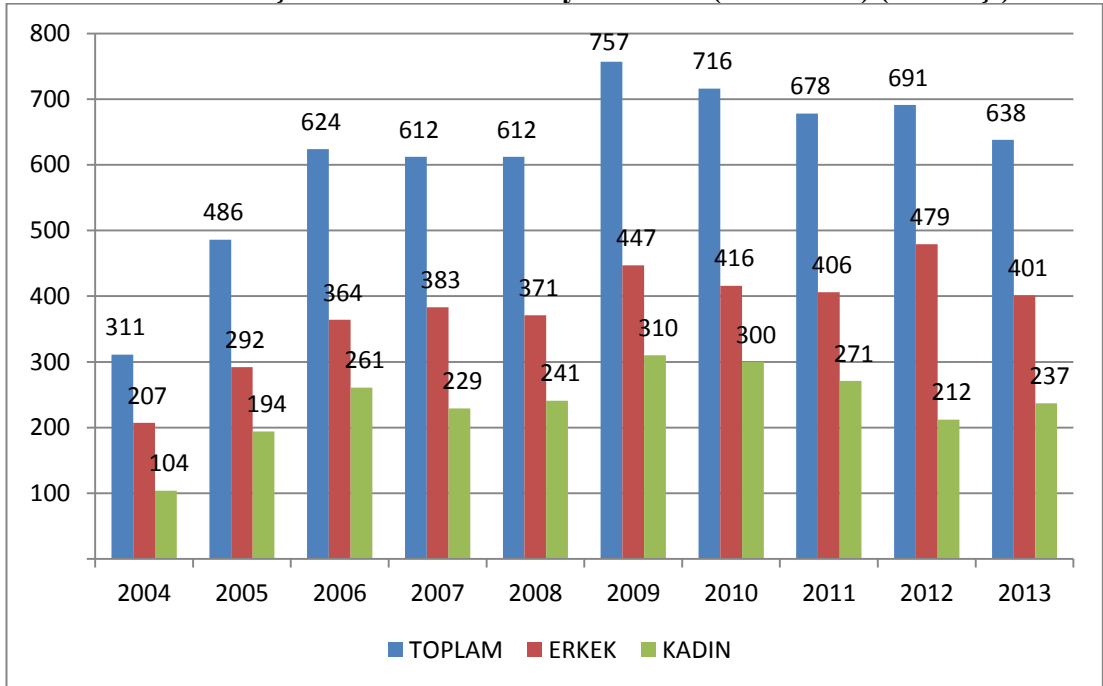
Grafik 35'te 2008 krizinin işsizliği arttırmasına bağlı olarak işsizlik sigortası ödemelerinde ortaya çıkan artış görülmektedir. 2008 Mayıs ayında 119.256 TL tutarında işsizlik ödemesi yapılırken, 2009 Nisan ayında 317.766 TL tutarında ödeme gerçekleştirilmiştir. 2009 Aralık ayına kadar ödemelerde sınırlı düşüş görülmekle birlikte, sonrasında tekrar bir miktar artış meydana gelmiştir. İşsizlik ödemelerinin kriz sonrasında eski seviyelerine dönmemiş olması, işsizlik olgusunun kronikleşmesinin başka bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, toplam işsizlik sigortası ödemelerinin artmış olması, iktisadi krizin kaçınılmaz olarak sosyal harcamaları arttırmasına bir örnek teşkil etmektedir.

Grafik 35 – İşsizlik Sigortası Ödemeleri (2008–2010) (TL)

Kaynak: (İŞKUR, 2010)

Grafik 36 – İş Bulma Ümidi Olmayan Nüfus (2004-2013) (Bin Kişi)

Kaynak: (TÜİK, 2014j)

Not: Belirtilen kaynak içerisinde muhtelif veriler bulunmakta olup; Grafik 36, belirtilen kaynakların içeriğindeki “iş bulma ümidi olmayan nüfus” verilerinden oluşturulmuştur.

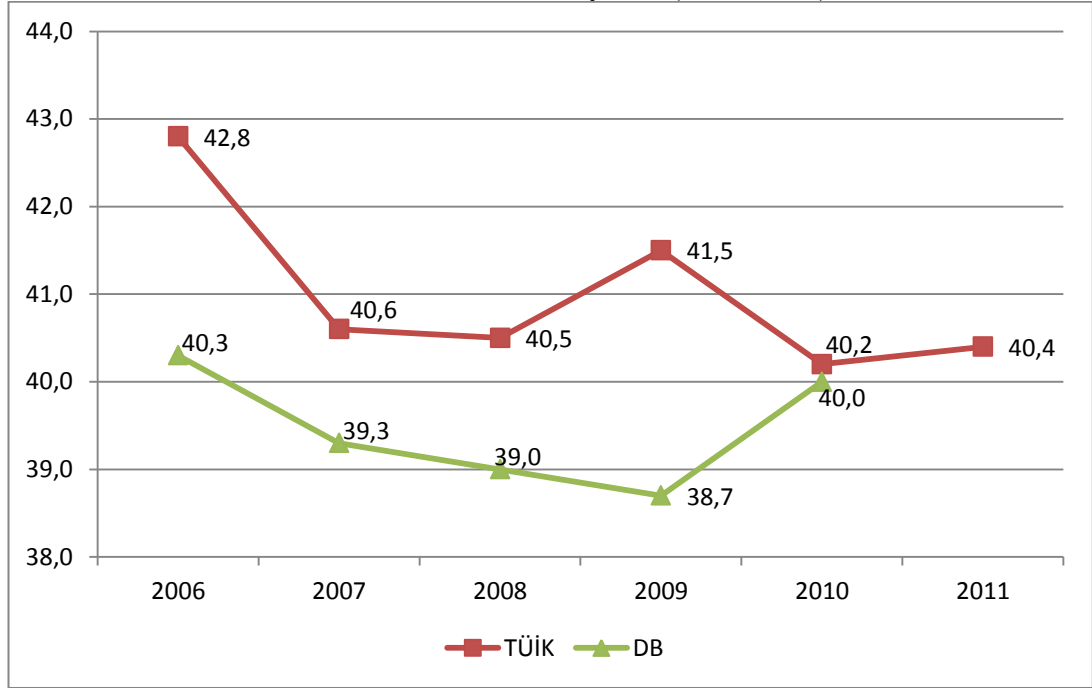
2000-2001 krizleri döneminde iş bulma ümidi olmayan nüfus azalmış olmasına karşın; Grafik 36’ya göre 2008 krizi döneminde önemli artış göstermiştir. 2006 yılına kadar artan iş bulma ümidi olmayan kişi sayısı, 2009 yılına kadar

yaklaşık olarak aynı kalmış, 2009’da ani artış göstermiştir. 2013 yılına kadar sınırlı düşüş göstermesine karşın, 2008 krizi öncesi sayıya tekrar düşmemiştir.

3.4.5. Gelir Dağılımı ve Yoksulluk

İktisadi krizlerin etkilerinden biri, gelir dağılımındaki bozulma ve yoksulluktaki artış olmaktadır. Küresel Kriz hem dünyayı hem de Türkiye’yi bu yönlerden olumsuz etkilemiştir. Krize neden olan finans balonu, ülkelere hızlı sıcak para girişini sağlamış; buna bağlı olarak finans sermayesinin gelirleri artmış, ancak reel ücretlerdeki artış sınırlı kalmıştır. Bu durum, gelir dağılımının bozulmasına neden olmuştur. Reel ücretler Grafik 33’te belirtildiği şekilde kriz öncesinde kısa süreli olarak düşük oranlı artış göstermiş, sonrasında azalmıştır. Yurtiçine giren fonlar nedeni ile faizler düşmüş, alt gelir grupları düşük faizli kredilerden yararlanmış, buna bağlı olarak gelir dağılımındaki bozulma görünürde telafi edilmiştir. İktisat politikaları IMF programları ile belirlenen Türkiye’de bu dönemde kamu borçları azaltılmıştır. Bunun başarılabilmesi, KİT’lerin hızla özelleştirilmesi ve gelirlerinin kamu harcamalarında kullanılması ile gerçekleşmiştir. Bu dönemde ithalatın artışı nedeniyle ithalattan alınan vergilerin artması da bu alanda katkı sağlamıştır. Özetle, ABD kaynaklı fonların dünyaya yayılması nedeniyle ülkelerin iç ve dış dengeleri birlikte bozulmuştur. Dengeleri bozulan ülkeler kriz nedeni ile kredi imkanlarını da yitirdiklerinden, oldukça olumsuz iktisadi koşullarla karşılaşmışlardır. Türkiye ise, IMF’nin sınırlayıcı politikaları ve olağan dışı sermaye girişleri nedeni ile diğer ülkeler kadar ciddi sorunlar yaşamamıştır. (Kazgan, 2013: 278)

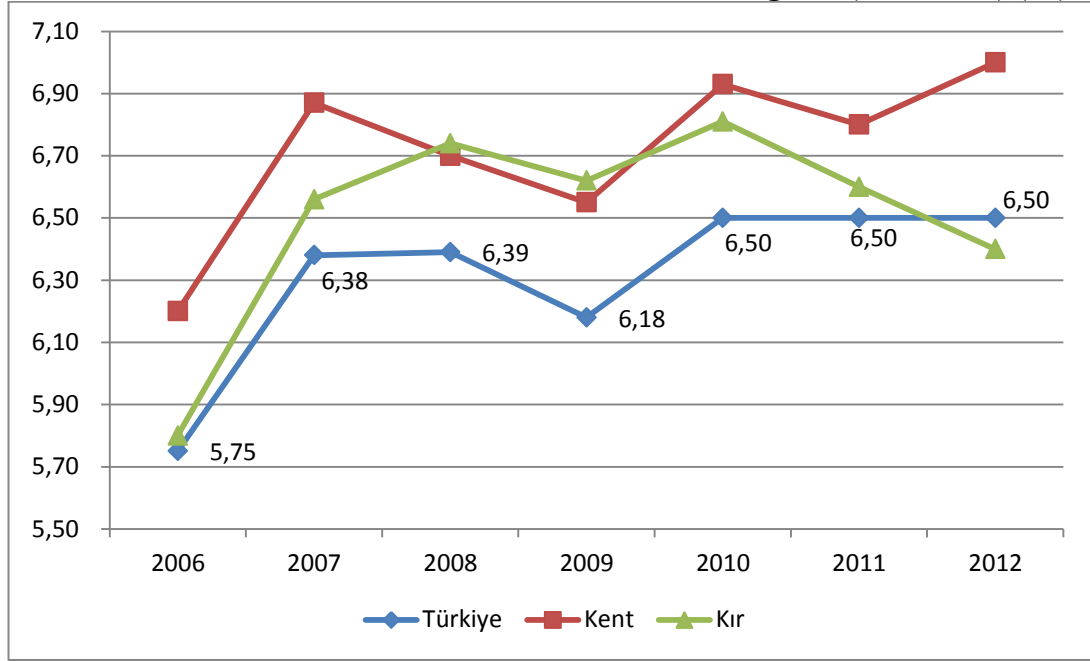
Grafik 37 – Gini Katsayıları (2006-2011)

Kaynak: (1) (TÜİK, 2014ç)
(2) (WorldBank,2014b)

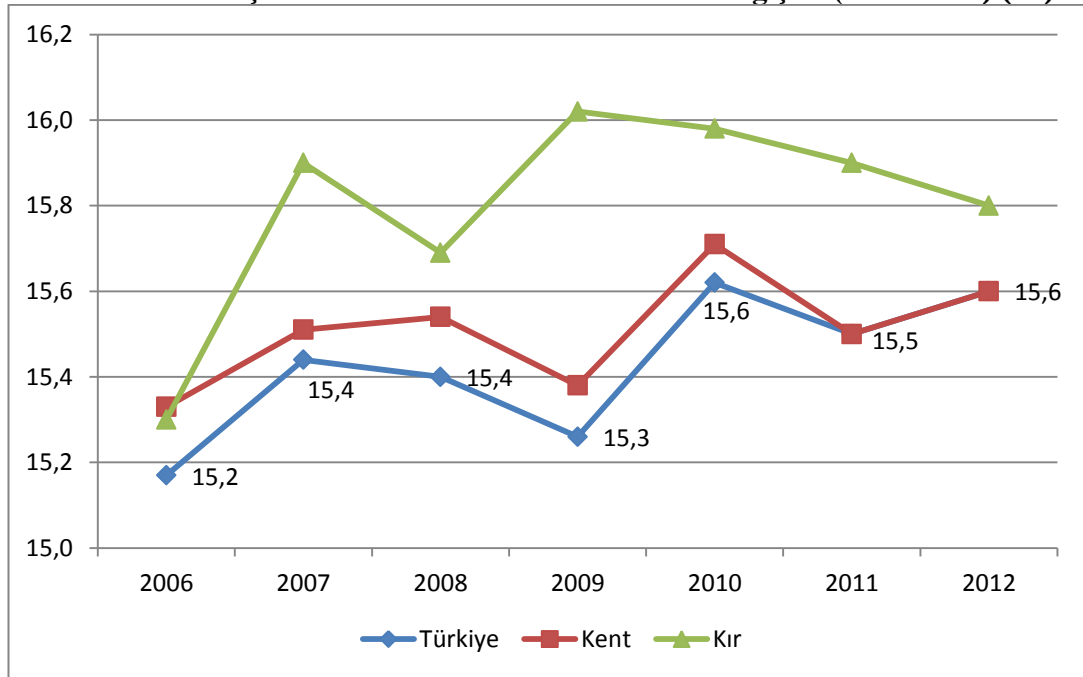
Grafik 37’de 2008 krizi döneminde TÜİK ve DB verilerine göre Gini katsayısındaki değişim yer almaktadır. Buna göre, 2006-2008 yıllarında, farklı seviyelerde olup yakın oranlarda ve aynı yönde değişim göstermiş olan TÜİK ve DB gini katsayıları; krizin Türkiye’yi etkilediği 2009 yılında ve 2010’da farklı yönde hareket etmiştir. Yukarıdaki açıklamalara uygun olarak kriz döneminde bozulmuş olması beklenen gelir dağılımı, DB verisine göre 2009’da iyileşmiş, 2010’da bozulmuş; TÜİK verisine göre ise olması bekleneceği şekilde 2009’da bozulmuş, 2010’da toparlanma göstermiştir. TÜİK’in belirttiği Gini katsayısı 2011’de ise kriz öncesi seviyelerinde devam etmiştir. DB ve TÜİK arasında belli bir yöntem farkı olabileceği ihtimal dahilinde olmakla birlikte, TÜİK verileri kriz dönemlerinin gelir dağılımında meydana getirdiği genel değişimi yansıtması açısından daha güvenilir gözükmektedir.

Grafik 38 – En Yoksul %20’lik Kesimin Gelirinde Değişim (2006-2012) (%)

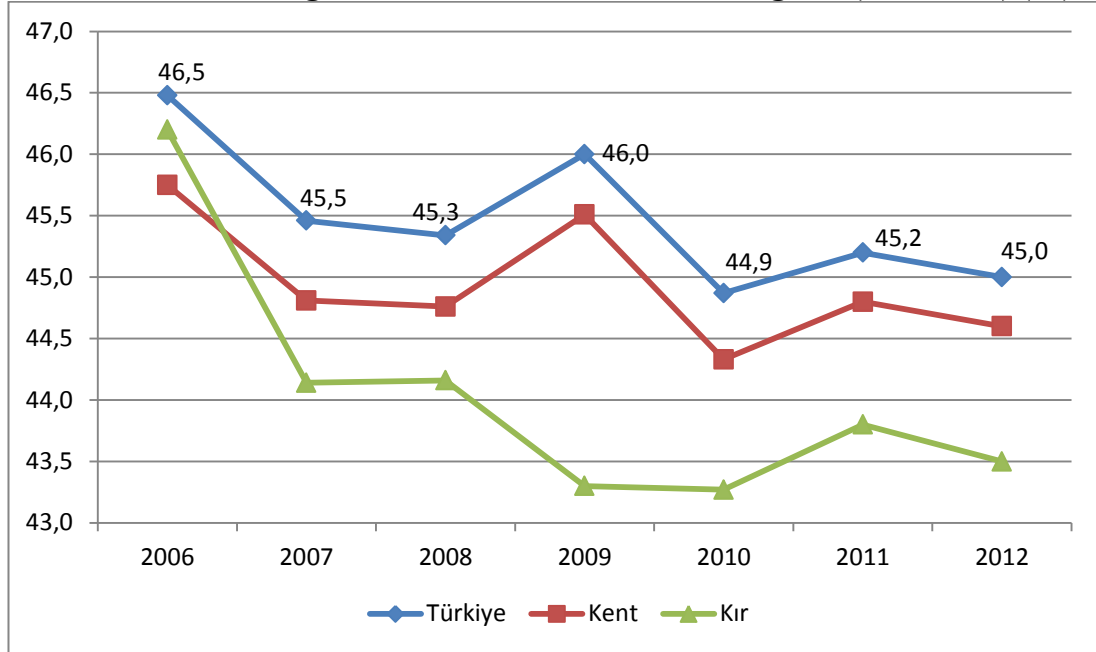
Kaynak: (TÜİK, 2014d)

Grafik 39 – Üçüncü %20’lik Kesimin Gelirinde Değişim (2006-2012) (%)

Kaynak: (TÜİK, 2014d)

Grafik 40 – En Zengin %20’lik Kesimin Gelirinde Değişim (2006-2012) (%)

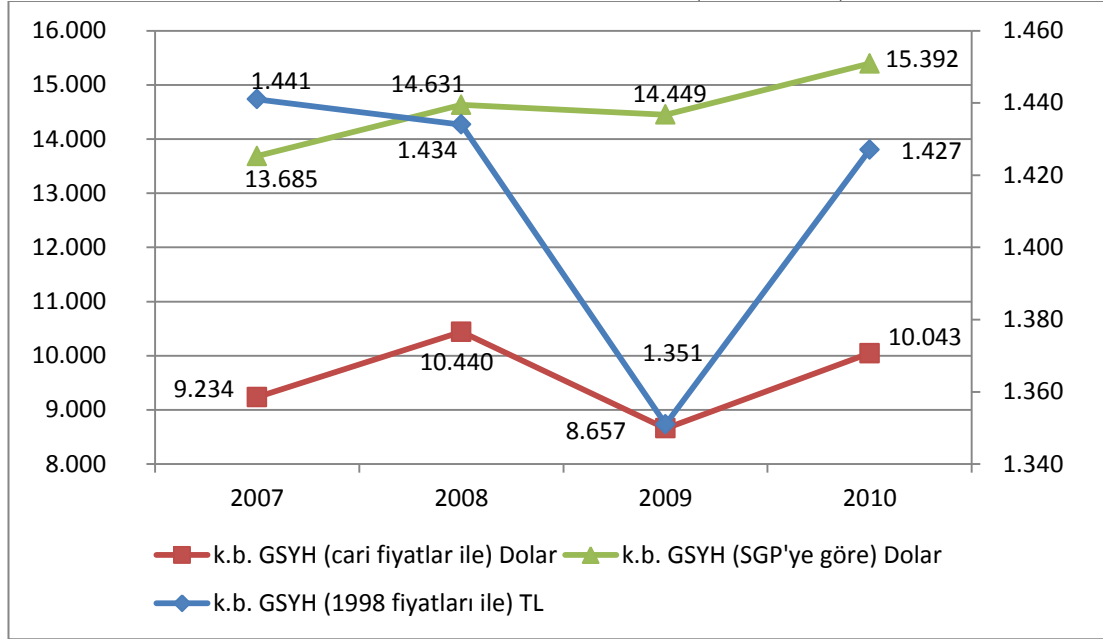

Kaynak: (TÜİK, 2014d)

Yukarıdaki Grafik 38, Grafik 39 ve Grafik 40 gelir dağılımında en yoksul, orta seviye ve en zengin %20’lik kesimlerde 2008 krizi döneminde yaşanan değişimi göstermektedir. En yoksul %20’lik kesimin toplam gelirden aldığı pay Türkiye genelinde 2007 yılında iyileşme göstermiş, ancak krizden kısmen olumsuz etkilenerek 2009’da 0,21 puan düşmüştür. Orta seviye gelire sahip kesim de krizden olumsuz etkilenmiştir. Bu kesimin 2007 yılında 0,27 puan artış gösteren payı, 2008 ve 2009 yıllarında 0,04 ve 0,14 puan gerilemiştir. 2010’da 0,36 puanlık toparlanma gösteren orta kesim geliri, 2011’de 0,12 puan düşmüştür. Kentte yaşayan kesimin gelirden aldığı paydaki değişim Türkiye geneline yakın olmakla birlikte; kırsal kesimin payı 2008 yılında düşmüş, sonrasında yükselmiş, ancak sonraki yıllarda düşüş başlamıştır. Bu dönemde gelirden aldığı pay en şiddetli şekilde değişim gösteren kesim, gelirden en yüksek payı alan %20’lik kesim olmuştur. Bu kesimin gelirden aldığı pay 2007 yılında 1,02 puan, 2008’de 0,12 puan düşmüş; ancak krizin diğer kesimleri en şiddetli etkilediği 2009 yılında bu kesimin gelirden aldığı pay 0,66 puan artmıştır. 2010 yılında 1,13 puan ile bu dönemde en yüksek düşüşü yaşamış, sonraki iki yılda sınırlı oranda değişim göstermiştir. Buradan hareketle, krizin Türkiye’yi en şiddetli şekilde etkilediği yıl olan 2009’dan önce ve sonra orta ve düşük gelirli kesimlerin lehine, en yüksek gelirli kesimin aleyhine; 2009 yılında ise en yüksek gelirli kesimin lehine, diğer kesimlerin aleyhine gelir dağılımında değişim

olduğu ifade edilebilir. Genel olarak, belirtilen TÜİK verilerine göre 2006-2012 yıllarında en yoksul %20'lik kesimin geliri 0,75 puan, orta seviye gelire sahip %20'lik kesimin geliri 0,43 puan artarken; en zengin %20'lik kesimin toplam gelirden aldığı pay 1,48 puan düşmüştür. İkinci ve dördüncü gelir gruplarının payı ise toplamda 0,30 puan gerilemiştir.

Grafik 41 – Kişi Başına GSYH (2007-2010)

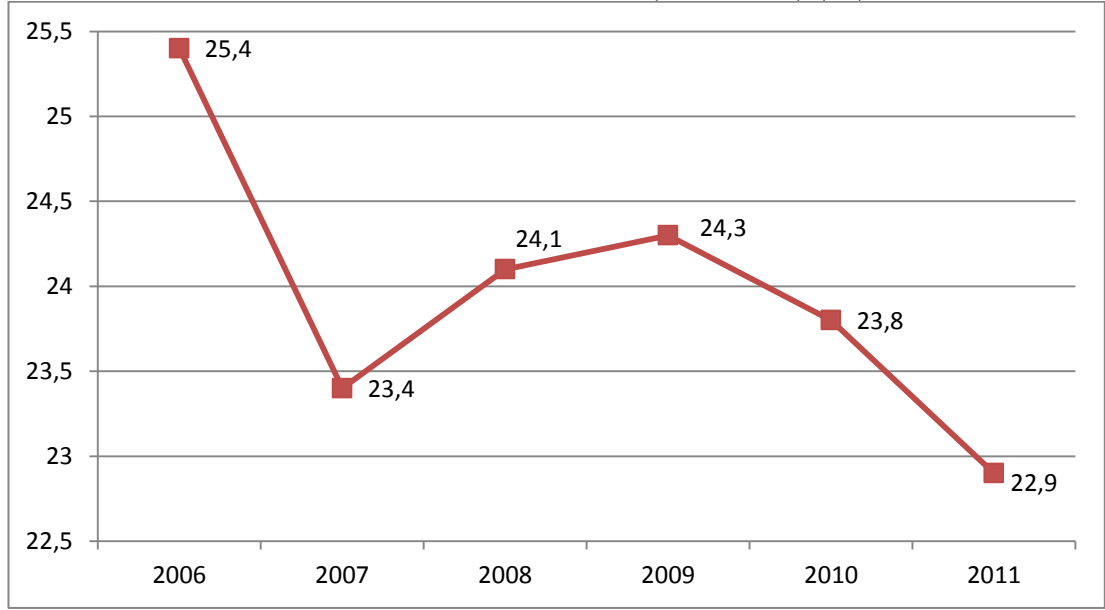

Kaynak: (Kazgan, 2013: 296)

Not: 1998 Sabit Fiyatları ve Satınalma Gücü Paritesine Göre

Grafik 41’de bu dönemde kişi başına düşen GSYH’de, çeşitli göstergelere göre tespit edilmiş olan değişim gözlenebilmektedir. Kazgan, “*k.b. GSYH (SGP’ye göre) (satınalma gücü paritesi) Dolar*” verilerini, OECD’nin hesaplama yöntemini değiştirmiş olması ve eski yönteme göre 2010 yılında artış gözükmemesi, bu dönemde tarım gelirlerinde artış olmaması ve işsizliğin bu dönemde artması ile reel ücretlerin düşmesi gibi nedenlerle güvenilir bulmamaktadır. Krizin ve işsizliğin verilere yansımaları diğer göstergelerde gözlenebilmektedir. (Kazgan, 2013: 296) Her iki veri de kriz döneminde önemli oranda düşüş göstermiştir. Grafik 42’de ise eşdeğer hanehalkı kullanılabilir medyan gelirin % 60 kriterine göre yoksulluk oranları verilmektedir. 2006 yılında oldukça yüksek olan yoksulluk oranı 2007’de düşmüş, ancak krizin etkisi ile 2009 yılına kadar artış göstermiş, sonrasında tekrar düşüş eğilimine girmiştir.

Grafik 42 – Yoksulluk Oranı (2006-2011) (%)

Kaynak: (TÜİK, 2014t)

Çeşitli yöntemlere göre belirlenen Türkiye’deki fert yoksulluk oranları Tablo 16’da verilmiştir. 2002 yılından sonra düşüş göstermiş olan Türkiye geneli gıda yoksulluğu, 2008 yılında 0,6 puan artmış, 2009’da tekrar önceki seviyesine dönmüştür. Gıda yoksulluğu oranındaki düşüş büyük oranda kentsel yerlerdeki düşüşten kaynaklanmış, kırsal yerlerdeki oranda istikrarlı bir düşüş görülmemiş, kriz döneminde ise artmıştır. Gıda ve gıda dışı yoksulluğun toplamından oluşan genel yoksulluk oranı 2002 sonrasında sürekli düşüş göstermiş, 2009’da 0,97 puan artmıştır. Bu kapsamdaki genel oransal düşüş de kentsel yerlerden kaynaklanmış, kırsal yerlerde belirtilen dönemde yoksulluk oranı %35 civarında seyretmiş, 2006 sonrasında artarak kriz döneminde %38,69’a ulaşmıştır. Günde 1 doların altında geliri olan kesimin oranında kriz dönemindeki değişimi inceleme imkanı bulunmamaktadır. Ancak 2002 sonrasında hızlı bir iyileşme olduğu gözlenebilmektedir. İyileşme büyük oranda kırsal kesimden kaynaklanmıştır. DGD sisteminin bu oranın düşmesinde etkili olduğu ihtimal dahilindedir. Günde 2,15 dolar ve 4,3 dolar gelir elde eden kısmın oranları 2002-2012 yılları arasında düşmüştür. Bu kesimlerin kentsel yerlerdeki oransal azalışı daha erken gerçekleşmiştir. Kırsal alanda ise 2,15 dolarla geçinen kesimin oranı 2004 ve 2006 yıllarında artmıştır. Göreli yoksulluk Türkiye genelinde %15 civarı seviyelerde kalmıştır. Ancak bu durum, yoksullaşma ve iyileşmenin olmadığını göstermemektedir. Kentsel yerlerde 2002 yılında %11,33 olan oran, 2009’da 6,59’a gerilerken; kırsal yerlerde hızlı bir

görelî yoksullaşma ortaya çıkmış, 2002 yılında 19,86 olan oran, 2009'da 34,20'ye yükselmiştir.

**Tablo 16 – Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fert Yoksulluk Oranı
(2002-2012) (%)**

	2002	2003	2004	2005	2006	2007 ⁽³⁾	2008	2009	2010	2011	2012
TÜRKİYE											
Gıda yoksulluğu (açlık) ⁽⁴⁾	1,35	1,29	1,29	0,87	0,74	0,48	0,54	0,48	.	.	.
Yoksulluk (gıda+gıda dışı) ⁽⁴⁾	26,96	28,12	25,60	20,50	17,81	17,79	17,11	18,08	.	.	.
Kişi başı günlük 1 \$'ın altı ⁽¹⁾	0,20	0,01	0,02	0,01	.	.	.	.	.	.	.
Kişi başı günlük 2.15 \$'ın altı ⁽¹⁾	3,04	2,39	2,49	1,55	1,41	0,52	0,47	0,22	0,21	0,14	0,06
Kişi başı günlük 4.3 \$'ın altı ⁽¹⁾	30,30	23,75	20,89	16,36	13,33	8,41	6,83	4,35	3,66	2,79	2,27
Harcama esaslı görelî yoksulluk ^{(2) (4)}	14,74	15,51	14,18	16,16	14,50	14,70	15,06	15,12	.	.	.
KENT											
Gıda yoksulluğu (açlık) ⁽⁴⁾	0,92	0,74	0,62	0,64	0,04	0,07	0,25	0,06	.	.	.
Yoksulluk (gıda+gıda dışı) ⁽⁴⁾	21,95	22,30	16,57	12,83	9,31	10,36	9,38	8,86	.	.	.
Kişi başı günlük 1 \$'ın altı ⁽¹⁾	0,03	0,01	0,01	.	.	.	.	.	.	.	.
Kişi başı günlük 2.15 \$'ın altı ⁽¹⁾	2,37	1,54	1,23	0,97	0,24	0,09	0,19	0,04	0,04	0,02	0,02
Kişi başı günlük 4.3 \$'ın altı ⁽¹⁾	24,62	18,31	13,51	10,05	6,13	4,40	3,07	0,96	0,97	0,94	0,60
Harcama esaslı görelî yoksulluk ^{(2) (4)}	11,33	11,26	8,34	9,89	6,97	8,38	8,01	6,59	.	.	.
KIR											
Gıda yoksulluğu (açlık) ⁽⁴⁾	2,01	2,15	2,36	1,24	1,91	1,41	1,18	1,42	.	.	.
Yoksulluk (gıda+gıda dışı) ⁽⁴⁾	34,48	37,13	39,97	32,95	31,98	34,80	34,62	38,69	.	.	.
Kişi başı günlük 1 \$'ın altı ⁽¹⁾	0,46	0,01	0,02	0,04	.	.	.	.	.	.	.
Kişi başı günlük 2.15 \$'ın altı ⁽¹⁾	4,06	3,71	4,51	2,49	3,36	1,49	1,11	0,63	0,57	0,42	0,14
Kişi başı günlük 4.3 \$'ın altı ⁽¹⁾	38,82	32,18	32,62	26,59	25,35	17,59	15,33	11,92	9,61	6,83	5,88
Harcama esaslı görelî yoksulluk ^{(2) (4)}	19,86	22,08	23,48	26,35	27,06	29,16	31,00	34,20	.	.	.

(1) 1 \$'ın SGP üzerinden TL karşılığı olarak ilgili yılın cari değerleri kullanılmıştır.

(2) Eşdeğer fert başına tüketim harcaması medyan değerinin %50'si esas alınmıştır.

(3) 2007 yılından itibaren yeni nüfus projeksiyonları kullanılmaktadır.

(4) 2010 yılından itibaren metodolojik revizyon çalışmaları nedeniyle hesaplanmamaktadır.

Kaynak: (TÜİK, 2014ş)

Gelir dağılımı ve yoksulluk ile ilgili önemli hususlardan biri de toplumun ilgili dönemde kullandığı krediler ve bu kredileri geriye ödeyebilme gücüdür. Belirtilen dönemde tüketici kredilerinde çok yüksek oranlarda artış görülmüştür. Bankaların devlet tahvillerinden elde ettikleri faiz gelirleri 1990'lı yıllarda toplam gelirlerinin %90'ını teşkil ederken, 2002 yılından sonra bu oran %60'a inmiştir. Bu alandan elde edilen gelirin düşmesine bağlı olarak bankalar kredi satışlarına yönelmişlerdir. 2002 yılından sonra toplam krediler içinde kurumsal krediler yüzdesel olarak gerilerken, tüketici krediler artmıştır. (Marois, 2013: 255)

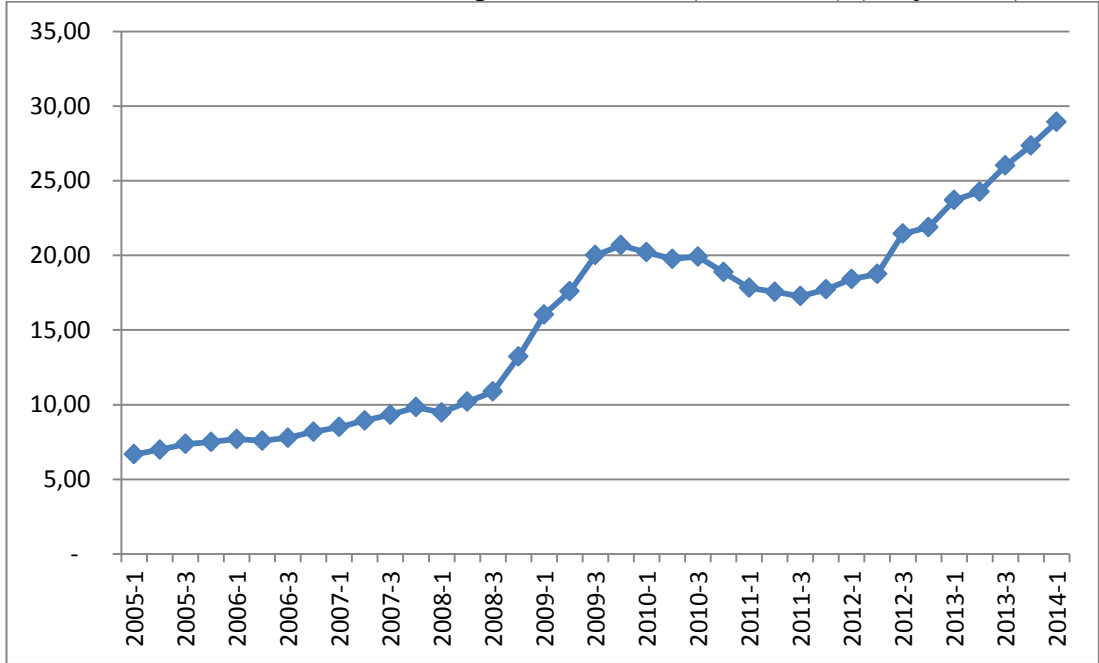
Çalışanların hayat kalitesi, içinde yaşadıkları ve zaman içerisinde tüketim toplumuna dönüşen toplumsal yapının da etkisiyle giderek düşmüş; buna bağlı olarak bankalar tüketici kredilerini satabilme ortamı yakalamışlardır. (Marois, 2013: 256) Koç'a göre, bu dönemde toplumsal sorunlardaki artışa karşın, reel ücretlerde sert

düşüş ve mutlak yoksullaşma ortaya çıkmamıştır. Bununla birlikte, işsizlik artmış ve ailelerin gelirlerinde çöküş ortaya çıkmıştır. Bunun neticesinde tüketici kredileri ile kredi kartı borçları önemli seviyede artış göstermiştir. (Koç, 2012: 219) 2002 yılında yaklaşık 4,99 milyar TL olan bankaların verdiği yıllık toplam tüketici kredileri tutarı 2005'te 42,19 milyar TL iken 2007'de 69,71 milyar TL'ye, 2009'da 102,42 milyar TL'ye, 2010'da 103,25 milyar TL'ye çıkmıştır. (TÜİK, 2014o)

Bankalar, dışarıdan temin ettikleri kredileri devlete yüksek faizle borç vermek suretiyle sağladıkları daha önceki yüksek kar etme uygulamalarının benzerini gerçekleştirmişlerdir. Geliri yetersiz olan toplum, sıklıkla bu kredilere başvurmak zorunda kalmıştır. (Kazgan, 2013: 273) 2002 yılından 2008 krizine kadar geçen sürede bankaların verdikleri tüketici kredileri 19,5 kat artış göstermiştir.* “*Yerleşik hanehalkı tüketimi*”nin GSYH içindeki payı 2008'in 2. çeyreğinde bir önceki yıla göre %71,3 oranından %69,8 seviyesine inmiştir. Yatırım harcamaları ise aynı dönemlerde %21,4'ten %19,9'a düşmüştür. Tüketim ve yatırım harcamalarının düşüş göstermesi, kriz döneminde işsiz kalan kesimin gelir kaybını telafi etmek amacıyla tüketici kredisi kullandığı düşüncesi oluşturmaktadır. (Kazgan, 2013: 286) Bununla birlikte, tüketici kredilerinin ve kredi kartı kullanımının toplam talebi arttırmak için arttırıldığı, ancak istenen sonucun elde edilemediği yönünde görüşler de mevcuttur. (Akdoğan, 2010: 88) Buna ilaveten bu dönemde toplumun düşük gelirli kesimlerinin borçlarını ödeyebilmek ve işyerini krize karşı koruyabilmek için ellerindeki altınları sattığı belirtilmektedir. (Kazgan, 2013: 288) Dünya genelindeki altın talebi incelendiğinde bu tespit doğrulanmaktadır. 2007 yılında 2423 ton olan ziynet altını talebi 2008'de 2304 tona, 2009'da ise 1816 tona düşmüştür. 2009 yılına kadar dalgalı bir düşüş seyri olan merkez bankalarının altın talebi ise, 2010 yılı ve sonrasında artış göstermiştir. (M. L. Yılmaz, 2014: 2)

* TÜİK verileri kullanılarak hesaplanmıştır. (TÜİK, 2014o)

Grafik 43 – Bankaların Takipteki Kredileri (2005-2013) (Milyon TL)

Kaynak: (TBB, 2014)

Bu dönemde toplumun ödeme güçlüğü nedeniyle bankaların takibe aldığı kredi tutarlarındaki değişim Grafik 43'te gözlenebilmektedir. 2002 sonrasında takipteki kredilerdeki en büyük azalış %27,8 ile 2004 yılı ikinci çeyreğinde; en büyük artışlar ise %21,6 ve %21,3 ile 2008 yılının son ve 2009 yılının ilk çeyreğinde gerçekleşmiştir. 2007'nin birinci çeyreği ile 2009'un son çeyreği arasında bir çeyrek dönem takipteki krediler azalmış, ortalamada %8,3 artmıştır. 2010 yılının ilk çeyreği ile 2011'in üçüncü çeyreği arasında ise bir çeyrek dönem takipteki krediler artmış, ortalamada %2,5 oranında azalmıştır. Bu dönemden sonra, 2008 krizi öncesi döneme kıyasla takipteki tüketici kredilerinin artış hızı yükselmiştir.

Tüm bu olumsuzlukları ortaya çıkartmış olan 2008 krizine yönelik tedbirler içerisinde, Özatay, düşük gelirli ailelere ve işsizlere yönelik gelir transferi yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bu düşünceye göre, toplam talebi arttırmak için harcama eğilimi en yüksek olan kesime yönelik politika üretilmelidir. Bu şekilde, talebi artırma amacından daha önemli olmak üzere, iktisadi krizden en olumsuz etkilenen kesimlerin desteklenmesi sağlanmış olacaktır. (Özatay, 2013: 158) TEPAV tarafından yapılan bir çalışmada, 2008 krizi döneminde bütçeden emeklilere 2,7 milyar TL, muhtaçlara 624 milyon TL, işsizlik fonundan ise işsizlere 6,4 milyar TL aktarılması durumunda küçülme hızının 2009 yılı sonunda %3,5 olarak

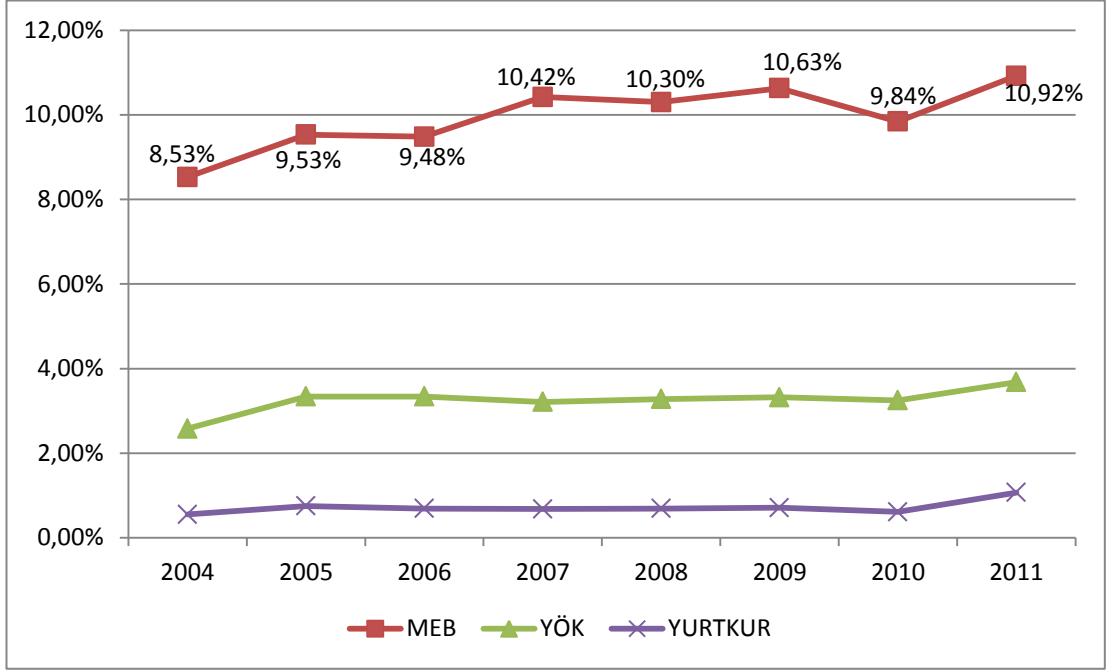
gerçekleşeceği hesaplanmıştır. (Özatay, 2013: 159) Hükümet tarafından aynı amaca yönelik olarak belirtilen uygulamalara başvurulmuştur. Bu uygulamalar ilgili bölümde incelenecektir.

3.4.6. Eğitim, Sağlık, Sosyal Güvenlik ve İnsani Gelişme

Eğitim, yoksulluğun önemli unsurlarından biridir. Amartya Sen, kapasite yoksulluğunun gelir yoksulluğuna kıyasla daha yüksek öneme sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu düşünceye göre kapasite kavramı, insanın özgürlüğünün bir yansımasıdır. Kapasitenin yüksekliği, gelirin yüksekliğini de beraberinde getirmektedir. Kalkınma için de insan kapasitesinin gelişmesi gerekmektedir. Bundan dolayı eğitim, kapasiteyi arttırdığı için kalkınmanın kendisini oluşturmaktadır. Hem gelir hem de kapasite yoksulluğunun temel nedeni eğitim imkanlarından mahrum olmaktır. (Kabaş, 2014: 20)

Kapasite yoksulluğunu önlemenin en önemli aracı kamu eğitim harcamalarıdır. Grafik 44'te 2004-2011 yılları arasında YÖK ve YURTKUR harcamalarının bütçedeki payının yüksek oranlı değişim geçirmediği, MEB'in bütçedeki payının ise yıllar itibariyle daha değişken olduğu görülmektedir. MEB'in bütçe payında 2010 yılındaki düşüşün 2008 krizinden kaynaklanmış olması muhtemeldir. Sonraki yıllarda oranda artış görülmüştür. Eğitime olan talep ve nüfustaki artış dikkate alındığında bunun yeterli olmadığı düşünülmektedir. (Bakar Arabacı, 2011: 104) Öğrenci başına yıllık ortalama kamu harcaması 2009 yılında OECD verilerine göre Türkiye'de 1614 dolar, OECD ülkelerinde ise ortalama 7840 dolardır. (Bakar Arabacı, 2011: 110)

**Grafik 44 – Kamu Eğitim Bütçesinin Genel Bütçe İçindeki Payı
(2004-2011) (%)**

Kaynak: (Güngör ve Göksu, 2013: 66)

Eğitim imkanlarına sahip olmamanın gelişmekte olan ülkelerde iki temel nedeni olduğu belirtilmektedir. İlk neden olarak belirtilen yoksulluk, hanehalklarının eğitimin maliyetinin kendi gelirlerine göre yüksek olmasına bağlı olarak eğitim imkanlarından mahrum kalmalarına neden olmaktadır. İkinci olarak belirtilen okulla ilgili neden, okulların fiziksel ve insan kaynağı olarak yeterli seviyede olmamasıdır. Buna ek olarak, pek çok gelişmekte olan ülkede fırsat eşitliği oluşturma amacıyla pozitif ayrımcılık uygulamaları yapılmamaktadır. (Kabaş, 2014: 80) Belirtilen nedenler, kamu eğitim harcamaları ile doğrudan ilişkilidir.

Türkiye’de kamu eğitim harcamalarının yetersizliği sorununun yanında, geçmişten gelen ve işsizlik sorunu ile doğrudan ilişkilendirilebilecek olan pek çok yapısal sorun bulunmaktadır. Bu sorunlar, zorunlu eğitimin süre olarak kısa oluşu, hayat boyu eğitim sisteminin vatandaşları dahil etme hususunda yeterli olmaması, kaliteli eğitimden düşük sayıda öğrencinin yararlanabilmesi, işgücü piyasaları ile eğitim kurumları arasında arz-talep dengesi sorunlarının yaşanması olarak belirtilmektedir. (Murat ve Şahin, 2010: 131)

Tablo 17 – Okullaşma Oranı (2004-2012) (%)

Öğretim Yılı	İlköğretim			Ortaöğretim			Yükseköğretim		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
2004/'05	89,66	92,58	86,63	54,87	59,05	50,51	16,60	18,03	15,10
2005/'06	89,77	92,29	87,16	56,63	61,13	51,95	18,85	20,22	17,41
2006/'07	90,13	92,25	87,93	56,51	60,71	52,16	20,14	21,56	18,66
2007/'08	97,37	98,53	96,14	58,56	61,17	55,81	21,06	22,37	19,69
2008/'09	96,49	96,99	95,97	58,52	60,63	56,30	27,69	29,40	25,92
2009/'10	98,17	98,47	97,84	64,95	67,55	62,21	30,42	31,24	29,55
2010/'11	98,41	98,59	98,22	66,07	68,17	63,86	33,06	33,44	32,65
2011/'12	98,67	98,77	98,56	67,37	68,53	66,14	35,51	35,59	35,42

Kaynak: (TÜİK, 2014m)

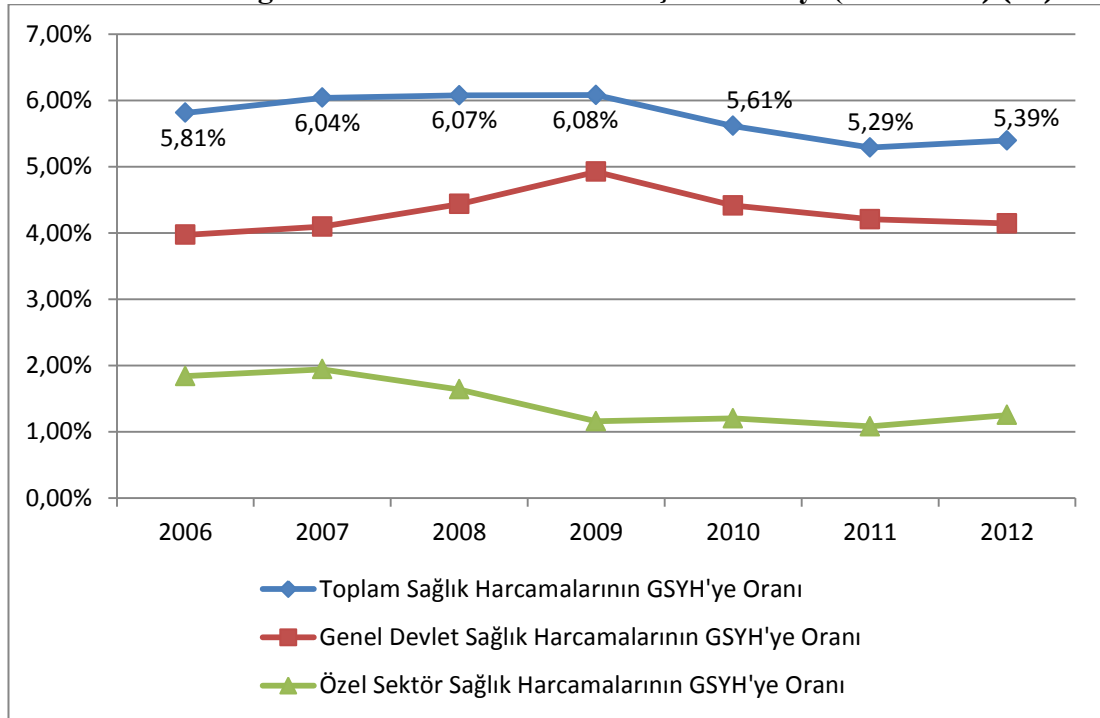
Okullaşma oranı, eğitim imkanlarından yararlanma hususunda önemli bir göstergedir. 2004/'05 öğretim yılı ile 2011/'12 öğretim yılı arasında okullaşma oranları Tablo 17'de belirtilmiştir. 2007/'08 öğretim yılına kadar sınırlı artış göstermiş olan ilköğretimde okullaşma oranı, 2007/'08 öğretim yılında yüksek oranlı artış göstermiştir. Ancak, Küresel Kriz'in Türkiye'de etkilerinin hissedilmeye başladığı 2008/'09 öğretim yılında 0,88 puan düşüş gerçekleşmiştir. İlköğretimde okullaşma oranının belirtilen yıllardaki tek düşüş dönemi bu yıl olmuştur. Düşüş hem erkek hem de kız öğrencilerde gerçekleşmiştir. Ortaöğretimde ise toplamda 2006/'07'de 0,12 ve 2008/'09'da 0,04 puanlık düşüş görülmüştür. Kız öğrencilerin okullaşma oranlarında belirtilen yıllarda ortaöğretim seviyesinde düşüş olmamış, oranlarda belirtilen yıllardaki gerilemenin tümü erkek öğrencilerin okullaşma oranlarındaki düşüşten kaynaklanmıştır. Yükseköğretimde okullaşma oranlarında ise bu yıllarda düşüş görülmemiştir. Artış hızı 0,92 puan ile 2007/'08 döneminde en düşük seviyede gerçekleşmiş, 2008/'09'da ise 6,63'lük artış görülmüştür. Kız öğrencilerde yükseköğretimde okullaşma oranı, erkek öğrencilere göre bu dönemde daha hızlı artış göstermiştir.

Buradan hareketle, belirtilen yıllarda okullaşma oranlarının krizden etkilenme durumu ile eğitim seviyesi arasında ters yönlü bir bağlantı olduğu ortaya çıkmaktadır. Veriler değerlendirildiğinde, ilköğretimde ve sınırlı ölçüde ortaöğretimde okullaşma oranlarının krizden olumsuz etkilendiği anlaşılmaktadır.

Küresel Kriz döneminde eğitimin etkilenmesini de içeren nedenlerle Türkiye’de ŞNT uygulamasına ihtiyaç duyulmuştur. ŞNT uygulaması kapsamında 2007 yılında 321,9 milyon TL, 2008’de 412,4 milyon TL, 2009 yılının ilk 9 ayında ise 372,9 milyon TL tutarında yardım gerçekleştirilmiştir. (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, 2014)

Sağlık harcamalarının GSYH’deki payı da bu dönemde değişim göstermiştir. Grafik 45’te görüleceği üzere, kamu sağlık harcamaları 2009 yılında, önceki ve sonraki yıllara kıyasla artmıştır. Özel sektör sağlık harcamaları ise kriz döneminde düşmüş, sonraki yıllarda kriz öncesi seviyesine dönmemiştir. Toplam sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı da benzer bir değişim seyri izlemiştir.

Grafik 45 – Sağlık Harcamalarının GSYH İçindeki Payı (2006-2012) (%)

Kaynak: (1) (TÜİK 2014n)

(2) (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2013: 155)

Not: (1) Harcamaların GSYH'ye oranları, her iki kaynaktaki veriler üzerinden hesaplanıp; toplam oran 2. kaynaktaki yuvarlanmış verilerin yerine kullanılmıştır.

(2) “Diğer” sağlık harcamaları; özel sosyal sigorta (banka sandıkları), hanehalklarına hizmet eden kar amacı gütmeyen kuruluşlar, KİT’ler, vakıf üniversiteleri, özelleştirme kapsamındaki kuruluşlar ve diğer işletmelerin yaptığı sağlık harcamalarını kapsar.

2010 yılında OECD ülkelerinde toplam sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı karşılaştırıldığında ABD'nin %17,6 ile ilk sırada, Türkiye'nin ise %6,1* ile son sırada yer aldığı tespit edilmektedir. Bununla birlikte, belirtilen verileri Türkiye'deki nüfusun OECD ülkelerine kıyasla daha genç olması etkilemektedir. Nüfusu Türkiye'ye kıyasla daha yaşlı olan ülkelerde sağlık harcamaları daha fazla olmaktadır. (Erol ve Özdemir, 2014: 26)

Yatak başına (2005-2010 arasında 668-612 kişi) ve doktor başına (aynı yıllarda 388-369 kişi) nüfus sayıları, daha önce ele alınmış kriz dönemlerindeki şekilde krizden etkilenmeksizin olumlu yönde değişim göstermiştir. Hastane yatağı sayısı (2005-2010 arasında 176546-19950 adet) artış hızı 2008'de yavaşlamış, sonraki yıl bu sayı daha hızlı şekilde artmıştır. Sağlık ocağı sayısı (2005-2010 arasında sırasıyla 6203, 5250, 6069, 6435, 6357, 6367 adet) 2006'da düşüş göstermiş, 2008 yılına kadar artmış, sonraki yıllarda yaklaşık olarak aynı seviyelerde kalmıştır.(T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014ç) Buradan hareketle, 2008 yılının hastane yatağı ve sağlık ocağı sayılarının etkilendiği bir dönem olduğu anlaşılmaktadır. Küresel Kriz nedeni ile finansman imkanlarının sınırlandırılmış olması, bu etkiyi gerçekleştiren bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Küresel kriz döneminde Türkiye'de sağlık alanında gerçekleşen en büyük değişim Genel Sağlık Sigortası'nın başlatılmasıdır. GSS uygulaması, Küresel Kriz döneminde karar verilmiş bir uygulama olmayıp, önceki yıllarda sıkça dile getirilen düşüncelerin sonucu niteliğindedir.

Sağlık alanında 1987 yılında gerçekleştirilen yasal değişikliklerle, hastanelerin özel sektör işletmeleri gibi çalıştırılması ve hastane gelirlerinden doktorlara pay verilmesi uygulamaları başlatılmış; bu olgu, daha önceki yıllarda hastanelerde görevliler tarafından durumları göz önüne alınarak sorunları bir şekilde çözümlenen yoksul kesimin rehin kalmasına neden olmuştur. (Buğra, 2010: 213) 1990 yılında hazırlanmış olan Sağlık Sigortası Kurumu Kanunu tasarısı SSK ve özel sağlık sigortası kapsamı dışında kalan vatandaşların Sağ-Kur (Sağlık Sigortası Kurumu) olarak adlandırılan bir sosyal sigorta kuruluşu kapsamına alınmasını

* OECD'nin 2010 yılı Türkiye verisi Grafik 45'tekinden (%5,61) yüksektir.

amaçlamıştır. Belli bir süre tartışılmış olan bu yasa tasarısı geri çekilerek yasalaştırılmamıştır. (Topak, 2012: 222)

Sağlık alanındaki sorunların çözümüne yönelik olarak yapılan çalışmalar sonucunda 1992 Temmuz ayında Yeşil Kart Kanunu olarak bilinen 3816 Sayılı Ödeme Gücü Olmayan Vatandaşların Tedavi Giderlerinin Yeşil Kart Verilerek Devlet Tarafından Karşılanması Hakkında Kanun çıkarılmıştır. Kanuna göre, “*ödeme gücü olmayan vatandaş*”, “*hiçbir sosyal güvenlik kurumunun güvencesi altında bulunmayan ve bu kanunun öngördüğü usul ve esaslar çerçevesinde belirlenecek aylık geliri veya aile içindeki gelir payı 1475 sayılı İş Kanunu’na göre belirlenen asgari ücretin vergi ve sosyal güvenlik primi dışındaki miktarının 1/3’ünden az olan*” ifadeleri ile tanımlanmıştır. Yatarak tedavi masraflarının tamamı Yeşil Kart kapsamında karşılanırken; ayakta tedavi masraflarının ilaç masrafı ile birlikte SYDTF tarafından karşılanacağı belirtilmiştir.* Bu dönemde genel sağlık sigortası uygulamasına dair hedefler konulmuş, dönemin Sağlık Bakanı Yıldırım Aktuna uygulamanın zaman içerisinde başlatılacağını, genel sağlık sigortası başlatılana kadar yeşil kart uygulamasının geçici olarak devam edeceğini söylemiştir. (Buğra, 2010: 214) Bu karar, ilgili kanunun ilk maddesinde de belirtilmiştir. (3816 S. K. m.1)

Yeşil Kart kapsamında yalnızca devlet hastanelerinde muayene olma ve bu hastanelerde temin edilen ilaçları alma hakkı tanınmıştır. Hastane eczanelerinde bulunmayan tüm ilaçları yoksul vatandaşlar kendileri satın almak zorunda kalmışlardır. SYDT Fonu’nun ilaç masraflarını karşılaması, fon bütçelerinin il ve ilçelerde belirsiz olması ve fondaki paranın başka alanlara bölünmesi nedeni ile mümkün olmamıştır. (Buğra ve Keyder, 2003: 39)

Yeşil kart uygulaması ile birlikte, SYDT Fonu ile il ve ilçelerde SYDV tarafından sağlanan sosyal yardımlar, SHÇEK tarafından sağlanan yardımlar, Emekli Sandığı tarafından verilen yardımlar ve yasal düzenlemeler ile gerçekleştirilen diğer kamusal yardımlar değerlendirildiğinde; kurumsal organizasyon etkinliği ve standartların belirlenmesi yönlerinden önemli ölçüde düzensizliklerin var olduğu

* Yeşil Kart sahiplerinin ayakta tedaviden diğer sosyal güvenlik kuruluşları ile aynı şartlarda faydalanabilmeleri 2005 yılında sağlanmıştır. (WorldBank, 2008:38)

görülmüştür. Ayrıca, birbiriyle ilişkisi bulunmayan kurumlar, bağımsız olarak sosyal yardım faaliyetleri yürütmüşlerdir. (Taşçı, 2008: 139)

Yeşil kart uygulaması hakkında yapılan bir incelemede, 1993-2009 yılları arasında işsizlik oranındaki artış ile birlikte yeşil kartlı vatandaş sayısında da artış olduğu belirtilmiştir. Araştırmada, yeşil kart uygulamasındaki artışın suç oranlarında düşüşe neden olduğu tespit edilmiş; milli gelir düzeyi ile yeşil kartlı kişi sayısı arasında bir ilişki tespit edilmemiştir. Milli gelirden artış ile birlikte yeşil kartlı vatandaş sayısında azalma görülmemiş; bu olgu gelir dağılımındaki bozukluğun yansıması olarak değerlendirilmiştir. Buna göre, gelir dağılımındaki adaletsizlik devam ettiğinden, yoksul kesimin durumunda bir düzelme gerçekleşmemiş, yeşil kart ihtiyacı bu kesimde devam etmiştir. (Kaya ve Bozkurt, 2011: 138)

Tüm toplumu ilgilendiren sağlık alanındaki köklü dönüşüm süreci, genel sağlık sigortasının 1 Ekim 2008’de uygulamaya geçeceğinin duyurulması ile başlatılmıştır. GSS kapsamında Yeşil Kart uygulamasının kaldırılması 2010’a bırakılmıştır. GSS uygulaması kapsamında, gelir testi yapılarak aylık toplam (aynı ve nakdi) geliri asgari ücretin 1/3’ünden az olanların GSS primlerinin devlet tarafından ödenmesi ilgili kanunda yer almıştır. Uygulama daha sonra 01.01.2012’ye ötelenmiştir. Kısmi süreli çalışanlar ve bakmakla yükümlü olunan çocuklar ile ilgili olarak GSS konusunda düzenleme getirilmiştir. Belirlenen sınırların üzerinde gelire sahip tüm vatandaşların GSS primi ödemeleri* zorunlu hale gelmiştir. İlaveten, tedrici olarak aile hekimliği uygulamasına geçilmiştir. (Topak, 2012: 276)

GSS’ye eleştirel yaklaşan Koç’a göre uygulamanın başlatılmasına, özel sektörün sağlık hizmetlerinde ağırlık kazanması ve yeşil kart uygulamasında denetimin sağlanmaması neden olmuştur. Devletin sağlık hizmetlerini gerçekleştirmekten uzaklaşması ve bu hizmetlerin finansmanının sosyal sigortalar sistemi içerisinde temin edilmesi, GSS sisteminin temel mantığını teşkil etmektedir.

* GSS primleri pek çok vatandaş tarafından ödenememiş, bu nedenle 2014 yılında meclise gelen yeni Torba Yasa ile GSS primlerine af getirilmesi gündeme gelmiştir. “*Yakında meclise gelecek Genel Sağlık Sigortası affı 4 milyon kişinin yüzünü güldürecek. 8 milyar liralık borcunun önemli bir bölümü silinecek. Silinmeyenler taksitlendirilecek.*” (Sabah Gazetesi, 22.04.2014)
10.09.2014 tarihinde kabul edilen 6552 Sayılı Torba Yasa ile GSS borçlularına taksitlendirme ile gecikme cezası ve zammının silinmesi imkanı getirilmiştir. (Fırat, 2014)

Bu mantık çerçevesinde, GSS sisteminde 18 ve üzeri yaştaki kişilerin yoksulluklarını ispatlayarak sağlık hizmetlerine devlet katkısından yararlanabilecekleri olgusu ortaya çıkmaktadır. GSS sistemi nedeniyle zaman içerisinde sağlık hizmetleri piyasalaşacak ve maliyeti artacak, sosyal sigortalar sistemi içerisinde üstlenilmesi güçleşecek; bunun sonucunda kişilerin ödeyecekleri katkı payı artacak ve hizmetlerin giderek daha büyük kısmının sistem dışından para ile temin edilmesi gerekecektir. (Koç, 2012: 279) 2008 krizinden bağımsız olarak, ancak bu dönemde sağlık sisteminde gerçekleştirilen dönüşüme bağlı olarak GSS primi ödemek durumunda kalan büyük bir kitle, primlerini ödeyememiştir.

Tablo 18 – Türkiye Hakkında Muhtelif İnsani Gelişme Göstergeleri (1980-2012)

	Doğumda Ortalama Yaşam Beklentisi	Eğitim Görme Süresi Beklentisi	Ortalama Eğitim Görme Süresi	Kişi Başına GSYH (2005 SGP\$)	IGE Değeri
1980	56,5	7,4	2,9	5.872	0,474
1985	60,1	8,3	4	6.583	0,530
1990	63,1	8,8	4,5	7.960	0,569
1995	66,1	9,5	4,8	8.539	0,598
2000	69,5	10,6	5,5	9.675	0,645
2005	72,1	11,7	6,1	11.320	0,684
2010	73,7	12,9	6,5	12.440	0,715
2011	74	12,9	6,5	13.344	0,720
2012	74,2	12,9	6,5	13.710	0,722

Kaynak: (UNDP, 2013: 2)

Eğitim ve sağlık alanındaki verilere ilaveten, Küresel Kriz’in Türkiye’ye etkilerinin anlaşılabilmesi için UNDP verilerinin de incelenmesi yerinde olacaktır. Tablo 18’deki verilerin kökeni Amartya Sen’in Kapasite Yaklaşımı’na dayanmaktadır. Kapasite Yaklaşımı, Amartya Sen’in geliştirdiği, insani gelişmişlik seviyesinin tespit edilmesi ve ölçülmesinde kullanılan en yaygın yaklaşımdır. Bu yaklaşımda yoksulluk, “temel kapasitelere ulaşamamak”tır. Bu düşünceye göre kalkınma, gelir ve faydanın ençoklamasını değil, insan kapasitesinin genişlemesini ifade etmektedir. UNDP’nin İGE (İnsani Gelişme Endeksi) verileri bu yaklaşım çerçevesinde üretilmektedir. (Kabaş, 2014: 19-20) İGE, insani gelişmenin üç boyutunu ölçülemektedir. Bunlar; “uzun ve sağlıklı yaşam, bilgiye erişim ve insana yakışır yaşam koşulları”dır. (UNDP, 2013)

Tablo 18'e göre "*Doğumda Ortalama Yaşam Beklentisi*" ele alınan yıllar boyunca sürekli artış göstermiştir. "*Eğitim Görme Süresi Beklentisi*" ve "*Ortalama Eğitim Görme Süresi*" Küresel Kriz'e kadar gelişme göstermiş, 2010-2012 yıllarında ise değişmemiştir. Dolar üzerinden satınalma gücü paritesine göre "*Kişi Başına GSYH*", belirtilen verilere göre Küresel Kriz'den etkilenmeden artmaya devam etmiştir. 2013 yılı İnsani Gelişme Raporu'nda Türkiye'nin durumu üzerine UNDP'nin değerlendirmesine göre 1980-2012 yılları arasında Türkiye'nin İGE değeri %52, yıllık ortalama olarak ise %1,3 oranında artmıştır. İGE değeri sıralamasında 2011 yılında 92. sırada yer alan Türkiye, 2012'de 90. sıraya yükselmiştir. Daha önceki yıllarla, veri ve yöntem değişikliği nedeni ile sıralama karşılaştırması yapılamamaktadır. (UNDP, 2013: 2)

3.4.7. İstihdam Paketi ve Ulusal İstihdam Stratejisi

Küresel Kriz'in Türkiye'yi yoğun olarak etkilemeye başlamasından bir süre önce, "*İstihdam Paketi*" olarak bilinen bir yasal düzenleme üzerine çalışmalar başlatılmıştır. İşçilik maliyetlerini aşağı çekmek ve işsizlik sigortası fonunda birikmiş olan tutarın belli bir kısmının hükümet tarafından kullanımını kolaylaştırmak amacıyla, İstihdam Paketi olarak adlandırılan 5763 S. İş Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 15 Mayıs 2008 tarihinde TBMM'de kabul edilmiştir. (Koç, 2012: 328-329)

Bu kanunla özel sektör işyerlerinde eski hükümlü ve terör mağduru çalıştırma zorunluluğu kaldırılmış, oran kamu işyerlerinde eski hükümlü için %2 ve engelli personel için %4 olarak belirlenmiş, engelli çalıştırma zorunluluğu 50 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde %3'e düşürülmüştür. Çalıştırılan engelli personelin SGK işveren priminin taban matrah üzerinden hesaplanan kısmının, ilgili koşulları karşılayan işverenler için hazine tarafından ödenmesi hükmü getirilmiştir. İşsizlik ödeneği net ücretin %50'sinden, brüt ücretin %40'ına çıkartılmış; asgari ücretin %80'i ile sınırlandırılmıştır. Kısa çalışma ödeneği ve ücret garanti fonu ile ilgili hükümler 4857 sayılı İş Kanunu'ndan 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu'na

aktarılmıştır. Belli koşulları yerine getiren özel sektör işyerlerindeki yaşlılık, malullük, ölüm sigortası işveren primlerinin %5’lik kısmının hazine tarafından ödenmesi hükmü getirilmiştir. 5 yıl süre için, işyerinde çalıştırılan mevcut işçi sayısına ek olarak işe alınan 18-29 yaş arası erkekler ile 18 yaş üzeri kadınların SGK işveren priminin ilk yıl %100’ünün, son yıl %20’sinin kademeli olarak azalacak şekilde İşsizlik Sigortası Fonu’ndan ödeneceği belirtilmiştir; buna ek olarak ödenmeyen SGK primlerine af getirilmiştir. Getirilen kanunla özel istihdam bürolarını T.C. vatandaşı olmayanlar da kurabileceklerdir. 500 ve üzeri işçinin çalıştığı işyerlerinde spor tesisi ile 150 ve üzeri kadın işçi çalıştıran işyerlerinde anaokulu açma zorunluluğu kaldırılmıştır. İşyerinde zorunlu sağlık birim ve personelinin, emzirme odası ve kreş hizmetlerinin işyeri dışından teminine imkan tanınmıştır. (Koç, 2012: 329-330)

Ayrıca, krizin Türkiye ekonomisini en yoğun etkilediği 2009 yılının Ekim ayında kamuoyunda adı sıkça geçmeye başlanan UİS (Ulusal İstihdam Stratejisi) ile ilgili ilk öneri, Ekonomi Koordinasyon Kurulu’nun* Haziran 2010 toplantısında ilgili konfederasyonlara verilmiş ve önerileri alınmıştır. Ancak Koç’a göre alınan öneriler UİS taslağının tekrar elden geçirilmesinde dikkate alınmamıştır. UİS’nin 2011-2023 yıllarını kapsayan ilk taslak metni Şubat 2012’de yayınlanmıştır. Taslağa göre belirli süreli iş sözleşmelerinin tekrarlanması imkanı getirilecek, işçi çıkartmada “*esaslı nedene dayanma*” şartı kaldırılacak, kıdem tazminatı fonu kurulacak, altışverenliği sınırlandıran hükümler azaltılacak, esnek çalışma şekilleri hakkında yasal düzenlemeler yapılacak, ev hizmetlerinde çalışanların kayıt altına alınması teşvik edilecek, özel istihdam büroları geçici iş ilişkisi kurabilir duruma getirilecek, kısmi süreli çalışanların çalıştıkları süre ile orantılı olarak fazla çalışma yapmasının önü açılacak, kamu kesimi mesleki eğitimi zaman içerisinde yerel yönetimlere ve özel sektöre bırakacak, (Koç, 2012: 331-333) asgari ücrette yaş ayrımı 18 olarak belirlenecektir. (Çelik, 2012ç)

* 3056 S. K.’a Şubat 2009’da 5838 S. K.’la eklenen madde ile kurulmuştur. Kurul’un görevleri sayılırken sosyal politika ile ilgili doğrudan bir ifadeye yer verilmemiş; görevler arasında “Devlet yardımları politikalarının tespitinde, uygulanmasında ve güncelleştirilmesinde koordinasyonu sağlamak” “gelir azaltıcı ve harcama artırıcı önerilerin değerlendirilmesi ve uygun görülenler hakkında etki analizlerinin yaptırılması” yer almış, kurulun görev alanındaki diğer iktisat politikaları ile birlikte gelirler politikası da sayılmıştır.(3056 Sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun Ek m.9)

Bu içeriği itibarıyla işveren tarafının istekleri doğrultusunda hazırlandığı düşüncesini oluşturan UİS taslağına önemli eleştiriler yapılmıştır. Örneğin; Çelik “işçi sendikaları, UİS’e gerek hazırlanış biçimi ve gerekse içeriği açısından şiddetle karşı çıkarken, işveren örgütlerinin görüşleri UİS Taslağı’nın içeriğinde belirleyici olmuştur. Bu nedenle UİS Taslağı’nın ulusal değil, sınıfsal bir taslak olduğunu ve sermaye çevrelerinin görüşlerini esas alarak hazırlandığını söylemek mümkündür. UİS, iddianın aksine sosyal diyaloga dayalı olarak hazırlanmamıştır. İşçi kesiminin aksi görüşüne rağmen hazırlanmış tek taraflı bir belgedir. Taslak metinde ‘Stratejinin hazırlanmasında olduğu gibi uygulama aşamasında da başarılı olunması için istihdam ile ilgili bütün aktörlerin karar alma süreçlerine etkin katılımı esastır’ iddiası yer almasına rağmen sürecin kendisi sosyal diyalogdan yoksundur.” şeklinde değerlendirmektedir. (Çelik, 2012d: 20)

Çelik’e göre “Ulusal İstihdam Stratejisi aslında Ucuz İstihdam Stratejisidir.”. Çünkü, mevzuattaki işgücünü koruma ve işgücü piyasalarını düzenleme yönündeki hükümlerin esnekleşme yönünde değiştirilmesini, işveren kesiminin deyimi ile “katı” olmaktan kurtarılmasını; dolayısıyla işgücünün ucuzlatılmasını hedeflemektedir. (Çelik, 2012d: 33-34) Reel ücretler kapsamında Bauman’ın daha önce esnekleşme ile ilgili değinilen görüşleri üzerinden değerlendirildiğinde de UİS, neoliberalizmin stratejisidir. Dolayısıyla, tezin temel sorusu açısından bakıldığında UİS’nin, iktisat politikası – sosyal politika arasında tercih yapılarak, neoliberal iktisat politikası temelinde oluşturulduğu açıktır.

2014-2023 yıllarını kapsayan UİS ve 2014-2015 Eylem Planları, 30.05.2014 tarihli resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. UİS belgesinde stratejinin dört temel politika eksenini üzerine inşa edildiği; bunların “eğitim-istihdam ilişkisinin güçlendirilmesi”, “işgücü piyasasında güvence ve esnekliğin sağlanması”, “özel politika gerektiren grupların istihdamının artırılması” ve “istihdam-sosyal koruma ilişkisinin güçlendirilmesi” olduğu belirtilmektedir. “Temel politika eksenleri belirlenirken, makroekonomik politikaların istihdamı teşvik edecek biçimde sürdürülmesi, işgücü verimliliğinin artırılması, işgücü piyasalarının katılıktan arındırılması, çalışanların istihdam güvencesinin artırılması, istihdama erişimde

güçlükle karşılaşan özel politika gerektiren grupların işgücüne katılımının desteklenmesi konularına  zen gösterilirken bütün bu reformların sosyal koruma şemsiyesi genişletilerek yapılması anlayışı benimsenmiş, ayrıca güvenceli esneklik temel yaklaşım olarak kabul edilmiştir.” ( alışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı [ÇSGB], 2013: 4) denen UİS’de temel hedef, taslak metinde eleştirilen konuların aynısı olarak ortaya çıkmıştır.

UİS metninde mevcut iktisadi durum değerlendirmesi kapsamında Küresel Kriz’e de yer verilmiştir. Metinde Küresel Kriz’in ekonomiyi ticaret, finansman ve beklentiler yönünden etkilediği; ihracatın yoğun olarak yapıldığı AB  lkelerinin krize girmesinin ihracatı önemli oranda düşürdüğü; Türkiye’den önemli sermaye çıkışının yaşandığı; yabancı sermayenin doğrudan yatırımlarının azaldığı belirtilmiştir. Türkiye ekonomisinde belirsizlik ve güvensizliğin ortaya çıktığı; buna bağlı olarak işsizliğin arttığı ifade edilmiştir. Küresel Kriz’in etkilerine karşı, 5763 S. K. kapsamında uygulamaya konan İstihdam Paketi dahil olmak üzere tedbirler alındığı ve bunların s ratlı bir toparlanma başlattığı belirtilen UİS’de alınan tedbirler, işveren SGK priminde %5’lik hazine teşviki, bazı kesimlerin (genç, kadın, engelli, mesleki eğitim mezunu, mesleki yeterlilik belgesi sahibi) istihdamına yönelik teşvik, kısa çalışma  denesinin miktarının arttırılması ve süresinin uzatılması, toplum yararına çalışma programının başlatılması olarak sıralanmıştır. İstihdam ile ilgili tüm programların toplamda 8,2 milyar TL’lik maliyet oluşturduğu ifade edilmiştir. Türkiye’nin ihraç mallarına olan talebin daralması ve reel sektörün küçülmesine ilaveten, işgücüne katılımın artması da UİS’de işsizliğin nedenleri olarak belirtilmiştir. (ÇSGB, 2013: 6-7)

UİS içeriğinde değinilmiş olan kısa çalışma uygulaması, “*Genel ekonomik, sektörel, bölgesel kriz veya zorlayıcı sebeplerle işyerindeki haftalık çalışma sürelerinin geçici olarak en az üçte bir oranında azaltılması veya süreklilik koşulu aranmaksızın işyerinde faaliyetin tamamen veya kısmen en az dört hafta süreyle durdurulması hallerinde, işyerinde üç ayı aşmamak üzere (Bakanlar Kurulu kararı ile 6 aya kadar uzatılabilir.) sigortalılara  alışamadıkları dönem için gelir desteği sağlayan bir uygulama*” olarak tanımlanmaktadır. Bu uygulama kapsamında işçilerin kısa çalışma ödenekleri ve genel sağlık sigortası primleri ödenmektedir. (İşKUR,

2014) Tablo 19’da kriz yıllarında kısa çalışma ödeneği ile ilgili veriler bulunmaktadır. 2009 yılında ödenekten yararlanmada patlama gerçekleşmiştir. Bu olgu, krizin istihdama olumsuz etkilerini azaltmak ve toplam tüketimi arttırmak amacı ile hükümet tarafından geliştirilen politikalar çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Bu politikalar kapsamında kısa çalışma ödeneğinin tutarı %50 oranında yükseltilmiş ve ödenme döneminin 3 ay yerine 6 ay olacağı belirlenmiştir.

Tablo 19 – Kısa Çalışma Ödemeleri (2007 - 2010)

	Hak Eden Kişi Sayısı	Ödeme Miktarı (TL)
2007	40	22.051,13
2008	650	70.639,73
2009	190.223	162.506.260,69
2010	16.489	30.758.983,39

Kaynak: (İŞKUR, 2010: 3)

Buna ek olarak, genç ve kadınların işe alınmasına yönelik teşvik uygulamasının süresi uzatılmıştır. İşsizlik sigortası ödemeleri %11 oranında arttırılacaktır. TYÇP* kapsamındaki işlere daha yüksek tutarda kaynak transfer edilecektir. Mesleki eğitim amaçlı İŞKUR uygulamaları arttırılacak, eğitim sonrası staj imkanı sunulacaktır. Girişimcilik faaliyetleri için danışmanlık hizmeti verilecektir. İşletmelerin oluşturacakları ilave istihdam için sigorta primi desteği temin edilecektir. Uygulamaların verimliliğinin tespiti ve programların desteklenmesi için inceleme faaliyetleri yapılacaktır. (Akdoğan Gedik, 2010: 90) Bir görüşe göre, krizin istihdama olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak amacı ile gerçekleştirilen bu uygulamalar istihdamda beklenen toparlanmayı sağlamamıştır. (Akdoğan Gedik, 2010: 113) Daha önce değerlendirilmiş olan TÜİK verilerine dayalı Grafik 34’e göre ise 2009-2012 yılları arasında istihdamda belli bir toparlanma gerçekleştirilebilmiştir. Gerçekleşen iyileşmenin yeterli olup olmadığı hususu, nüfus artışı ve Türkiye’nin uzun vadeli hedefleri üzerinden ayrı bir incelemeyi gerektirmektedir.

* Toplum Yararına Program’ın hedefi, ilgili genelgede “işsizliğin yoğun olduğu dönemlerde veya yerlerde doğrudan veya yüklenici eli ile toplum yararına bir iş veya hizmetin gerçekleştirilmesi yoluyla özellikle istihdamında zorluk çekilen işsizlerin çalışma alışkanlık ve disiplininden uzaklaşmalarını engelleyerek işgücü piyasalarına uyumlarını gerçekleştirmek ve bunlara geçici gelir desteği sağlamak” olarak belirtilmiştir. (İŞKUR, Toplum Yararına Program Genelgesi (2013/1) m.3)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İktisadi krizler, ortaya çıktıkları dönemde olumsuz sosyoekonomik etkiler meydana getiren olgulardır. Bununla birlikte krizler, iktisadi alanda bir yön değiştirmeyi, iktisat politikasında bir anlayış değişikliğini veya belli bir iktisadi anlayışın uygulamaya konma fırsatını da beraberinde getirebilmektedir. İktisat tarihinde, iktisadi anlayıştaki ve uygulamalardaki büyük yön değişikliklerinin genellikle kriz dönemlerinde gerçekleştiği görülmektedir. Gerek dünya ölçeğinde gerekse Türkiye’de iktisadi krizler, iktisadi anlayış değişikliklerini beraberinde getirebilmekte veya değişen anlayışın uygulamaya konmasına fırsat vermektedirler. Krizler, daha önce uygulaması başlatılmış olan bir iktisadi değişim sürecinin kusurları sonucunda ortaya çıkabilmekte, aynı iktisadi sistem içerisinde yeni uygulama şekillerinin ortaya çıkmasına vesile olabilmekte veya mevcut iktisadi sistemin önündeki engellerin ortadan kaldırılması imkanlarını yaratabilmektedir. Bu nedenle iktisadi krizler, salt bir mekanik sorun olmanın ötesinde anlam taşımaktadır.

Sosyal politikanın teorik çerçevede iktisadi krizler ile ilişkisi iki yönlüdür. İlk olarak, sosyal politika, iktisadi krizlerin olumsuz sosyoekonomik etkilerinin ortadan kaldırılması için en önemli vasıttır. Bu olumsuz sosyoekonomik etkiler kısa vadeli veya uzun vadeli olabilmektedir. İkinci olarak ve birincisi ile bağlantılı şekilde iktisadi krizler, sosyal politika ile iktisat politikası arasındaki bir çatışma ve uzlaşma alanıdır. Kriz dönemlerinde etkilerin giderilmesi amaçlı uygulamaların temel belirleyicisi, iktisat politikası ile sosyal politikanın kavramsal ilişkisidir. İktisat politikasının neoliberal anlayış üzerine kurulu olması durumunda sosyal politika araçları ek maliyet ve siyasi tehdit olarak algılanmaktadır. 1982 Anayasası örneği bunun hukuki bir yansımasıdır. Öncesindeki dönem ise iktisat politikası ile sosyal politikanın uzlaşma dönemidir.

Sosyal politika, iktisat politikasının değişkenliğine karşın değişmez bir felsefeye sahip değildir. Sosyal politika uygulayıcıları ile iktisat politikası uygulayıcıları arasında bir kesişim kümesi mevcuttur. Bu kesişim kümesinin en önemli unsuru hükümetlerdir. Hükümetler icraatlarını genel yönelim olarak belli bir felsefeye dayandırdıklarından, hem iktisat politikası hem de sosyal politika bu

alanlarda hükümetlerin etkisi ölçeğinde, dayandırılan felsefeye bağlı değişim göstermektedir.

Ancak sosyal politikanın “sosyal” olması, çok taraflı olduğuna da işaret etmektedir. Uygulanan iktisat politikasının bu taraflar arasındaki (mevcut ise) uzlaşya veya taraflardan birinin menfaatlerine uygun olma durumuna göre, sosyal politika ile iktisat politikası ilişkisi bir çatışma veya uzlaş alanı olma özelliğine sahip olmaktadır. Bu anlamda iktisadi kriz dönemleri, iktisadi tercihler ile sosyal politika arasındaki ilişkinin etkilendiği dönemlerdir.

Ele alınmış olan kriz dönemleri iktisat politikasına etkileri açısından önem arz etmektedir. 24 Ocak Kararları, Türkiye’nin Keynesyen iktisat politikasından uzaklaşma sürecinin başlangıcını; bu yönde bir irade ortaya konmasını ifade etmektedir. Bu nedenle bu dönem, köklü bir dönüşüm sürecinin başlangıcıdır. 1994 Krizi süreci, 24 Ocak ile başlayan neoliberalleşme sürecinin finansal serbestleşme ile tamamlanmasını ifade etmekte; bu yönüyle sürecin bir aşamasını teşkil etmektedir. Süreçte sorunlarla karşılaşılmış; ancak neoliberalleşme süreci devam ettirilmiştir.

2000-2001 Krizleri süreci, Türkiye’de neoliberalleşme hedefine büyük ölçüde ulaşılmasını sağlamıştır. Bu süreçte neoliberalizmin hukuki ve kurumsal temelleri büyük ölçüde oluşturulmuştur. Küresel Kriz’in etkisi ile ortaya çıkmış olan 2008 Krizi, neoliberalizmin önünde hiç bir engelin olmadan uygulandığı bir dönemde meydana gelmiş; buna karşın, neoliberal iktisat politikası devam ettirilmiştir.

Bu tez kapsamında ele alınmış olan iktisadi krizlerin genel özelliklerini ve bu krizler bağlamında iktisat politikası ile sosyal politikası ilişkisini iki tablo çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Ele alınmış olan iktisadi krizler, Tablo 20’de yalnızca iktisadi yönleri ile özetlenmiştir. Tablo 21’de ise iktisadi krizler – sosyal politika ilişkisi üzerine tespitler gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Tablo 20 – 1978-1980, 1994, 2000-2001 ve 2008 İktisadi Krizlerinin Genel Özellikleri

İktisadi Kriz Dönemi	Krizin Ortaya Çıktığı Dönemin İktisat Politikası	Krizin Niteliği	Krizin İktisadi Sonuçları	Krizle Karşı Uygulanan Program	Krizin İktisat Politikasına Etkisi
1978-1980	Keynesyen	Reel Sektör Krizi ve Finansal Kriz (Döviz darboğazı)	Daralma, enflasyon	24 Ocak Kararları	Keynesyen iktisat anlayışından uzaklaşma ve neoliberal iktisada geçiş kararı ile bu yönde uygulamalar
1994	Neoliberalizme Geçiş	Finansal Kriz (Reel sektör ile etkileşimli)	Daralma, enflasyon	5 Nisan Kararları	Neoliberal iktisat anlayışına geçişte muhtelif engellerle karşılaşılması ve kriz sonrasında bu engelleri aşma çabası
2000-2001	Neoliberalizme Geçiş	Finansal Kriz (Reel sektör ile etkileşimli)	Daralma, enflasyon	Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı	Neoliberalizmin hukuki ve kurumsal temellerinin oluşturulması sürecinin tamamlanması
2008	Neoliberal	Reel Sektör Krizi (Finansal alan ile etkileşimli)	Daralma (enflasyona etkisi sınırlı)	Muhtelif yasal düzenlemeler ve uygulamalar (Orta vadeli program hedefi ölçüğünde)	Neoliberalizmin büyük ölçüde engelsiz uygulanması sonucu oluşan kriz sonrası neoliberal iktisat anlayışının devam etmesi

Tablo 21 – 1978-1980, 1994, 2000-2001 ve 2008 İktisadi Kriz Dönemlerinde Sosyal Politika

İktisadi Kriz ve İlgili İktisat Programı	Krizin Olumsuz Sosyoekonomik Etkilerinin Boyutu	Sosyoekonomik Etkilere Karşı Uygulamaların Niteliği	İktisat Programının Sosyal Politika Hususundaki Amacı	İktisat Politikası - Sosyal Politika İlişkisi
1978 Krizi - 24 Ocak Kararları	Ağır (İşsizlik, yoksulluk ve gelir dağılımının bozulması)	Uygulama Yok (Neoliberalizme geçiş kararı ve önceki sosyal politika anlayışına karşı mücadele)	Keynesyen refah devletinin tüm unsurları ile zayıflatılması	Yıkıcı (Uzlaş Döneminin Sonu: Neoliberal iktisat politikasının ilanı ve refah devletine karşı mücadelesinin başlaması)
1994 Krizi - 5 Nisan Kararları	Ağır (İşsizlik, finans sermayesi ve toplum arasında gelir adaletsizliği, yoksulluk)	Uygulama Yok (Neoliberal dönüşümün tamamlanamaması nedeniyle örgütlü işçinin gücünü zayıflatma çabası)	Keynesyen refah devletini zayıflatma amacının endüstri ilişkileri alanında başarılması	Yıkıcı (Neoliberalleşmede Zorluklar: Neoliberal iktisat politikasının galibiyetinin gecikmesi ve sosyal politikayla belli alanlarda mücadele)
2000-2001 Krizleri ve GEGP	Ağır (İşsizlik (vasfı işgücünde daha yüksek oranı), yoksulluk ve gelir dağılımının bozulması)	Sınırlı (Örgütlü işgücünün sembolikleştirilmesi ve sosyal yardımların ön plana çıkmaya başlaması)	Sosyal yardımların sosyal politikaya hakim hale getirilme çabası	Yıkıcı ve Dönüşümcü (Sosyal politikanın neoliberal iktisat politikasının bir vasıtası haline gelmesi sürecinin hızlanması)
2008 Krizi ve muhtelif yasal düzenlemeler ile uygulamalar	Diğerlerine kıyasla daha hafif (İşsizlik, yoksulluk, gelir dağılımının bozulması)	Sınırlı (Sosyal yardımların sosyal politikaya hakimiyeti ve işsizliğe karşı tek taraflı önlemler)	Tek aktörü sosyal politikanın yerleşik hale getirilmesi	Dönüşümcü (Neoliberal iktisat politikası eksenli sosyal politika anlayışının yerleşik hale gelmesi)

Ele alınmış olan iktisadi krizler, iktisat politikası – sosyal politika ilişkisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, dalgalı ancak süreklilik arz eden bir sürecin var olduğu anlaşılmaktadır. Sürecin başlangıcını teşkil eden 1980 yılında iktisat politikası – sosyal politika arasındaki uzlaşma dönemi sona ermiş; tüm dünyadaki eğilime uygun şekilde 1978 krizi, 24 Ocak kararları ve 12 Eylül darbesi ile Keynesyen refah devletinin zayıflatılması kararlaştırılmış ve uygulamaya konmuştur. 1980 yılı Türkiye’de neoliberalizm için bir milat, Türk iktisat tarihi ve sosyal politika açısından bir kırılma noktasıdır. Bundan sonrası için amaç, önceki döneme ait sosyal politika kapsamındaki hiçbir unsurun neoliberal karar mekanizmalarının gücünü paylaşmamasını sağlamaktır.

1980 kırılması bu anlamda, gerek iktisat politikası gerekse sosyal politika için bir sürecin başlangıcını, çekirdeğini teşkil etmektedir. Bu dönemde, sonraki dönemdeki iktisadi tercihlerin ve bunların sosyal politika alanına etkilerinin kökenini bulmak mümkündür. 24 Ocak kararları Türkiye’de yeni bir sosyoekonomik oluşumun temel özelliklerini ortaya koymuş ve bu yöndeki değişim sürecini başlatmıştır. Sonraki yıllarda ortaya çıkan tüm krizler ve bu krizlere bağlı olarak uygulamaya konan iktisadi kararlar bu sürecin parçası olmuş; ana hattın sorunları ve uygulanma fırsatları olarak neoliberalleşme sürecinin unsurlarını teşkil etmiştir.

Sosyal politika açısından 1980 kırılması, sosyal politika felsefesinin karşıtı bir anlam taşıması yönünden önemlidir. Sosyal politika, bilindiği üzere ilk aşamada, iktisadi sistemin devamlılığının sağlanması amacıyla ücretli kesimin sorunlarını yumuşatarak rıza yaratma uygulamaları olarak ortaya çıkmıştır. 24 Ocak Kararları, sosyal politikanın bu en ilkel amacından dahi bir sapmayı temsil etmekte; Türkiye’de sosyal kesimleri Keynesyen refah devleti döneminin sosyal politika anlayışının hakimiyetinin azalıyor olmasına askeri rejim gölgesinde zorlayarak alıştırma amacı gütmektedir. 1980 kırılması, sosyal politika bilimi açısından, sosyal politikasızlık dönemidir. Bu dönemde neoliberal iktisat politikasının önceliği, kendisine uygun bir sosyal politika anlayışı meydana getirmekten önce, mevcut sosyal politika anlayışının unsurlarının zayıflatılmasıdır.

1994 Krizi ve 5 Nisan Kararları'nın sosyal politika ile ilişkisi hususunda iki temel tespite bulunmak mümkündür. İlk olarak, kriz sonrası alınan kararlar, krizin toplum üzerindeki olumsuz sosyoekonomik etkilerini gidermeye yönelik bir unsur içermemiş; dolayısıyla sosyal politikaya bu yönüyle temas etmemiştir. İkinci olarak, 1994 Krizi ve 5 Nisan Kararları, 1978 Krizi ve 24 Ocak Kararları'nın, yani 1980 kırılmasının devamı niteliğindedir. Sürecin ikinci aşaması olarak, 1989 yılında başlayan iktisadi liberalizmi finansal boyuta genişletme sürecinde 1994 krizi ve 5 Nisan kararları, bu sürecin önündeki engellerin kaldırılması amacının gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Sosyal politika anlamında neoliberalizmin başlangıç aşamasından sonraki bir aşama olarak bu kriz, sendikacılık hareketini bir aktör olmaktan çıkartma, sembolikleştirme; daha açık bir ifade ile neoliberalizmin krizlerinin kendi iç çelişkilerinden kaynaklandığını algılamayıp, daha fazla neoliberalleşmeyi çözüm ve gelişme olarak görerek, bunun önünde engel olarak algılanan bir aktörü zayıflatma işlevi görmüştür. 1994 Krizi ve 5 Nisan Kararları'nı 1978 Krizi ve 24 Ocak Kararları'ndan ayıran husus da bu alandadır. 1978 krizi ve 24 Ocak kararları bütün olarak Keynesyen refah devletinin ortadan kaldırılması amacına yönelik iken, 1994 krizi ve 5 Nisan kararları arada geçen zamanda değişim sürecine engel olduğu görülen örgütlü işçi kesimi özelinde bir karşı koyuşu ön plana çıkartmıştır.

Bu dönemde neoliberalizm, kendisine ayak bağı olan unsurların temizlenmesi için krizi fırsata dönüştürmüştür. Temelde aynı sürecin devamı olmakla birlikte bu dönemde neoliberalizm, sosyal politikaya karşı savaşını endüstri ilişkileri cephesinde vermiş ve kazanmıştır. Bu dönemden sonra işçi hareketi eski gücüne sahip olamamıştır. 1980'de yıkılmasına karar verilmiş olan iktisat politikası – sosyal politika uzlaşısının en temel unsuru bu dönemden sonra daha büyük hızla etkisizleştirilmiştir. Sonrasında sosyal politikaya sosyal hizmet ve sosyal yardımlar hakim olmaya başlamıştır.

2000-2001 Krizleri ve GEGP, neoliberalleşme sürecinin tamamlanma aşamasını başlatmıştır. Önceki programlardan farklı olarak GEGP, sosyal politikayı doğrudan ilgilendiren hususları içeriğinde bulundurmıştır. Bunun başlıca nedeni, neoliberalleşme sürecinde artık belli bir olgunlaşma aşamasına ulaşılmış olmasıdır.

Önceki sosyal politika anlayışını yıkıcı unsurların yanında kendi sosyal politika anlayışını inşa etme amaçlı unsurlar da iktisadi programın içeriğine eklenmiştir.

Önceki kriz dönemlerinde, az çok varlık gösteren örgütlü işçinin iktisadi sistemde bir etki yaratabilme gücünün ortadan kaldırılması amacı güdülürken, işçi kesimi bu kriz döneminde kararların gerektirdiği kadarıyla rızası alınmaya çalışılan sembolik bir unsur olarak görülmüştür. Bu durum, 24 Ocak ile başlayan ve 1994 krizi sonrasında uygulaması hızlanan işgücü piyasasının esnekleştirilmesi amacının başarıldığı anlamına gelmektedir. Böylece gecikmeli olarak, iktisat politikasının sosyal politika üzerindeki hakimiyetini sınırlandıran toplumsal unsurların zayıflatılması amacı başarılmıştır.

Bu dönemde, önceki kriz dönemlerine kıyasla sosyal yardım öncelikli sosyal politika anlayışı daha fazla ağırlık kazanmaya başlamıştır. Sosyal yardımların sosyal politikalar içerisindeki ağırlığının nispeten artması, sosyal politikaların makro boyuttan mikro boyuta indirgenmesi ve iktisat politikasının sadece bir unsuru haline getirilmesi yönünde bir politikanın sonucudur. Bu durum, sosyal politikanın makro boyutta her alana hakim olan iktisat politikasının topluma olumsuz yansımalarının karşı bir narkoz olma statüsüne düşürülmesine neden olmaktadır. Bu süreç içerisinde sosyal politikanın odak noktası aileye ve buna bağlı olarak geleneksel yardımlaşma mekanizmalarına kaymaktadır. İktisat politikası makro boyutta topluma en üst yön verici unsur olma özelliği kazanmakta; sosyal politika ise bunun mikro boyutta bir vasıtası haline gelmektedir. Bu dönemden sonra sosyal politika, siyasi ve iktisadi alanda etkileyen bir unsur olmamış; etkilenen ve araçsallaşan bir unsur olmuştur.

Küresel kriz, siyasi veya iktisadi temelde sosyal politika kapsamındaki herhangi bir hususun neoliberal iktisat politikası önünde engel teşkil ettiğinin iddia edilemeyeceği bir dönemde ortaya çıkmıştır. Küresel krize bağlı olarak ortaya çıkan 2008 krizi de Türkiye’de neoliberalleşme sürecinin tamamlandığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Önceki dönemlerde neoliberalizmin sağlıklı uygulanmasına engel olduğu ilan edilen hiç bir unsur bu dönemde krizin ortaya çıkmasında suçlu bulunamamıştır.

Küresel krizin neoliberalizmin yapısal krizi olduğunun reddedilemez şekilde ortaya çıktığı bu dönemde dünyada yüzeysel ve geçici bir Keynesyen yönelimin ötesinde yapısal bir iktisadi dönüşüm gerçekleşmediği gibi, Türkiye’de de bir değişim yaşanmamıştır. Sosyal yardımlar sosyal politika alanındaki ağırlığını korumuş; yapılan uygulamalar işverenin istihdam maliyetlerinin düşürülmesi ve istihdamın teşvik edilmesi, işsizlik artışının frenlenmesi ile toplam tüketimin arttırılması gibi piyasa öncelikli iktisadi amaçlarla gerçekleştirilmiştir.

Örgütlü emeğin gücünün sınırlı olduğu ve varlık gösteremediği sistemlerde sosyal politikaların içeriği ağırlıklı olarak sosyal yardımlardan ibaret kalmakta; bu durum sosyal vatandaşlık kavramına dayanmayan bir anlayışın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. 2008 krizi döneminde bu yönde uygulamalar ön plana çıkmıştır. Sosyal yardımların işçi hareketlerine kıyasla çok daha fazla gündeme gelmesi, bunun en önemli göstergelerinden biridir. Neoliberalizmin doruk noktasında gerçekleşen bu krizin olumsuz sosyoekonomik etkilerine karşı gerçek bir sosyal politika anlayışı çerçevesinde hareket edilmemiş olması, iktisadi sistemin toplumsal tabanını yitirme tehlikesi ile karşı karşıya kalmaması halinde toplumun refahının ikinci planda kaldığı gerçeğini tekrar ortaya çıkartmıştır.

2008 krizi dahil olmak üzere tüm kriz dönemlerinde sosyal politika kapsamında değerlendirilebilecek uygulamalar dahi öncelikle iktisadi sistemin tedavisi ve sürekliliği düşüncesi ile gerçekleştirilmiştir. Devletin topluma sunduğu tüm refah hizmetleri, sosyal adalet kıstası ile değil, işgücü piyasasına katkısı ve iktisadi sistemin meşruiyetini sorgulayan toplumsal tepkilerin yumuşatılması kıstası ile sunulmuştur. Neoliberal düşünce, krizlerin sosyoekonomik etkilerini iktisadi sistemin devamlılığını riske atacak seviyeye ulaşmadığı sürece göz ardı etmektedir. Bu şekilde sosyal politika, bir rıza yaratma unsuru olarak belli durumlarda başvurulan bir araç konumuna indirgenmektedir.

Özetle, incelenmiş olan süreç içerisinde sosyal politika büyük değişim geçirmiştir. Sosyal politika alanı, makro boyutta belirleyici olan neoliberal iktisat politikasının, mikro boyuta indirgenmiş ve politika belirleme özelliği olmayan, ehlileştirilmiş ve ehlileştirici bir vasıtası haline gelmiştir.

KAYNAKLAR

- Acar Boyacıoğlu, Melek (2003). “1980 Sonrası Türk Bankacılık Sektöründeki Gelişmeler, Krizlerin Sektör Üzerindeki Etkileri ve İyileştirici Öneriler”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:9, 523-538
- Ağcaer, Arzu (2003). **Dalgalı Kur Rejimi Altında Merkez Bankası Müdahalelerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Bir Çalışma** [Elektronik Sürüm]. Uzman Yeterlilik Tezi, Ankara : TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/arzuagcaer.pdf, Erişim:30.06.2014
- Akdoğan Gedik, Melek (2010). “Türkiye’de Kriz Geleneği ve Küresel Krizin Türkiye Ekonomisine Yansımaları”, Ed.:Ahmet Fazıl Özdoğulu, İlter Ünlükaplan, Melek Akdoğan Gedik, **Küresel Kriz ve Türkiye**, Adana: Karahan Kitabevi, 63-121
- Aktan, Coşkun Can (2002). “Bir Piyasa Başarısızlığı Nedeni Olarak ‘Gelir Dağılımında Adaletsizlik ve Yoksulluk’ Sorunu: -Kamu Ekonomisinin Rolü ve Kamu Politikası Araçları”- [Elektronik Sürüm]. Ed.:Coşkun Can Aktan, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, <http://canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/birinci-bol/aktan-piyasa-basarisiz.pdf>, Erişim:21.07.2014
- Aktay, Nizamettin (2003). “4773 Sayılı İş Güvencesi Kanunu ve Getirdiği Yeni Düzenlemeler” [Elektronik Sürüm]. **Kamu-İş Dergisi**, Cilt:7, Sayı:2, 2-18, <http://www.kamu-is.org.tr/pdf/724.pdf>, Erişim:15.07.2014
- Akyol Eser, Kezban (2012). **Finansal Serbestleşme Sürecinde Artan Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri: Türkiye Ekonomisine Etkileri, Riskler ve Politika Araçları**, Mesleki Yeterlilik Tezi, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı
- Arı, Aylan (2006). “Türkiye’de Tarımın Ekonomideki Yeri ve Güncel Sorunları”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı:2, Sayı:9, 61-81

- Arroyo, Heliodoro Temprano (2014) **The EU's Fiscal Crisis and Policy Response: reforming economic governance in the EU**, European Commission, <http://www.oecd.org/gov/budgeting/48871475.pdf>, Erişim:09.07.2014
- Bajpai, Nirupam (2011). “**Global Financial Crisis, its Impact on India and the Policy Response**”, Columbia Global Centers, South Asia, Columbia University, Working Paper No:5, http://globalcenters.columbia.edu/mumbai/files/globalcenters_mumbai/Global_Financial_Crisis_its_Impact_on_India_and_the_Policy_Response_CGC_SA_Working_Paper_5.pdf, Erişim:07.07.2014
- Bakar Arabacı, İ. (2011). “Türkiye’de ve OECD Ülkelerinde Eğitim Harcamaları” [Elektronik Sürüm]. **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Kış Cilt:10 Yıl: Sayı:35, 100-112, http://www.politikadergisi.com/sites/default/files/kutuphane/turkiyede_ve_oecd_ulkelerinde_egitim_harcamalari_www.politikadergisi.com_.pdf, Erişim:27.07.2014
- Bauman, Zygmunt (2012). **Küreselleşme – Toplumsal Sonuçları**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Bayraktar, Yüksel (2009). “İç Borçlanmanın Ekonomik ve Sosyal Etkileri”, **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı: 34, Temmuz-Aralık, 285-313
- BBC News Business (2014). **In graphics: Eurozone crisis**, http://www.bbc.com/news/special/business/11/eurozone/xls/v1/eurozone_deficit.xls, Erişim:08.07.2014
- Bilgin, Yetkin (Ed.) (2011). **10. Yılında 2001 Krizi**, İstanbul: Zaman Kitap
- Birand, Mehmet Ali (1987). **Türkiye’nin Ortak Pazar Macerası**, İstanbul: Milliyet Yayınları
- Boratav, Korkut (2010). **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, Ankara: İmge Kitabevi

- Bourne, Ryan (2012). **Hayek And Thatcher**, Center for Policy Studies, <http://www.cps.org.uk/blog/q/date/2012/09/11/hayek-and-thatcher/>, Erişim:05.06.2014
- Buğra, Ayşe (2001). “Ekonomik Kriz Karşısında Türkiye’nin Geleneksel Refah Rejimi”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı:89, Yaz, 22-30
- Buğra, Ayşe (2010). **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika**, İstanbul: İletişim Yayınları
- Buğra, Ayşe, Çağlar Keyder (2003). **Yeni Yoksulluk ve Türkiye’nin Değişen Refah Rejimi**, Birleşmiş Milletle Kalkınma Programı İçin Hazırlanan Proje Raporu, Ankara: UNDP
- Bulman, David Janoff (2010). “**China and the Financial Crisis**”, Stanford Journal of East Asian Affairs, Summer, 20-38 http://web.stanford.edu/group/sjeaa/journal102/10-2_03%20China-Bulman.pdf, Erişim:07.07.2014
- Candaş, Deniz (2014). **TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi**, http://www.biltek.tubitak.gov.tr/merak_ettikleriniz/index.php?kategori_id=2&soru_id=938, Erişim:15.07.2014
- Cansızlar, Doğan (2013). “**Avrupa Borç Krizinin Türkiye Ekonomisine Etkileri**”, Ed.:Funda Başaran Yavaşlar, Avrupa Birliği’nde Mali Kriz ve Türkiye’ye Etkileri Sempozyumu, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara:Seçkin Yayıncılık, 117-130
- Ceritoğlu, Evren, H. Burcu Gürcihan, Temel Taşkın (2012). “**2001 ve 2008 Krizleri Sonrası İşsizlik Oranı Gelişmeleri**”, TCMB Ekonomi Notları, Sayı: 23/31 Ağustos, 1-14, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/3d4052a3-f723-431e-b23c-a367d1e50edb/EN1223.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=3d4052a3-f723-431e-b23c-a367d1e50edb>, Erişim:21.07.2014

- Čihák, Martin; Aslı Demirgüç-Kunt (2013). “**Incentive Audits: A New Approach to Financial Regulation**”, All About Finance, <http://blogs.worldbank.org/allaboutfinance/incentive-audits-a-new-approach-to-financial-regulation>, Erişim:02.07.2014
- Clarke, Simon (2014). **The Marxist Theory of Overcumulation and Crisis**, 1-22 <http://homepages.warwick.ac.uk/~sybbe/pubs/sands.pdf>, Erişim:05.06.2014
- Coşkun, Yener (2010). “Bay Ponzi’den Bay Madoff’a Ponzi Finansman”, **Sermaye Piyasası Dergisi**, Sayı:1, 10-13, [http://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=9&cad=rja&uact=8&ved=0CE8QFjAI&url=http%3A%2F%2Fwww.researchgate.net%2Fprofile%2FYener_Coskun%2Fpublication%2F48376410_Bay_Ponziden_Bay_Madoffa_Ponzi_Finansman_\(Ponzi_Finance_from_Mr._Ponzi_to_Mr._Madoff\)%2Ffile%2F79e415076d30b068af.pdf&ei=gzKLU7TLG6uI7AbL8YDADA&usg=AFQjCNHuibUn98gQ5agTHv4jKfSR9p2gJw&bvm=bv.69411363,d.ZGU](http://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=9&cad=rja&uact=8&ved=0CE8QFjAI&url=http%3A%2F%2Fwww.researchgate.net%2Fprofile%2FYener_Coskun%2Fpublication%2F48376410_Bay_Ponziden_Bay_Madoffa_Ponzi_Finansman_(Ponzi_Finance_from_Mr._Ponzi_to_Mr._Madoff)%2Ffile%2F79e415076d30b068af.pdf&ei=gzKLU7TLG6uI7AbL8YDADA&usg=AFQjCNHuibUn98gQ5agTHv4jKfSR9p2gJw&bvm=bv.69411363,d.ZGU), Erişim: 21.06.2014
- Çağan, Nami (2013). “**Kamu Borçlarının Anayasal-Hukuki ve Ekonomik Sınırları**”, Ed.:Funda Başaran Yavaşlar, Avrupa Birliği’nde Mali Kriz ve Türkiye’ye Etkileri Sempozyumu, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara:Seçkin Yayıncılık, 75-86
- Çelik, Aziz (10.10.2013). “**Kıdem Tazminatında Kadim Oyunlar**”, BirGün Gazetesi, <http://birgun.net/yazi-goster/aziz-celik/10-10-2013/kidem-tazminatinda-kadim-oyunlar-796.html>, Erişim: 12.02.2014
- Çelik, Aziz (2012a). “Ünite 7 - Türkiye’de Çalışma İlişkilerinde Kurumsallaşma: 1960-1980”, Ed: Ahmet Makal, **Çalışma İlişkileri Tarihi**, Eskişehir: A.Ö.F. Yayını, 228-264
- Çelik, Aziz (2012b). “Ünite 8 – Çalışma İlişkilerinde Esneklik ve Kuralsızlaşma: 1980-2010”, Ed: Ahmet Makal, **Çalışma İlişkileri Tarihi**, Eskişehir: A.Ö.F. Yayını, 198-227

- Çelik, Aziz (2012c). “Türkiye’de 2000’li Yıllarda Grev ve Grev Dışı Eylemler: Çalışma Hayatında “Pax Romana” Mı?”, IV. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu, Muğla Sıtkı Çokman Üniversitesi, İİBF, ÇEEİ / 18-19 Ekim, 107-131 <http://www.sosyalhaklar.net/2012/Bildiriler/Celik.pdf>, Erişim: 14.07.2014
- Çelik, Aziz (2012d). “Ulusal İstihdam Stratejisi: Ucuzluk, Esneklik ve Güvencesizlik”, **Ulusal İstihdam Stratejisi: Eleştirel Bir Bakış, Ulusal İstihdam Stratejisi Sempozyumu**, Ankara:Türk-İş, 13 Nisan, 13-25 www.turkis.org.tr/dosya/Y3d2dCexBV5s.pdf, Erişim:22.07.2014
- Çelik, Aziz (23.03.2012ç). “Ucuz, Esnek ve Güvencesiz Çalışmanın Adı: Ulusal İstihdam Stratejisi”, T24, <http://t24.com.tr/yazarlar/aziz-celik/ucuz-esnek-ve-guvencesiz-calismanin-adi-ulusal-istihdam-stratejisi,4857>, Erişim:22.07.2014
- Çelik, Aziz (03.07.2014a). “Sendikasız, Grevsiz Kaynaşmış Bir Kitleyiz!”, BirGün Gazetesi, <http://www.birgun.net/news/view/-sendikasiz-grevsiz-kaynasmis-bir-kitleyiz/1163>, Erişim:12.07.2014
- Çelik, Aziz (26.06.2014b). “Grevi Hatırlatan Grev”, BirGün Gazetesi, <http://birgun.net/yazi-goster/aziz-celik/26-6-2014/grevi-hatirlatan-grev-2996.html>, Erişim:29.06.2014
- Çelik, Aziz, Kuvvet Lordoğlu (2006). “Türkiye’de Resmi Sendikalaşma İstatistiklerinin Sorunları Üstüne”, Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı:9, 11-29
- Çetin, İzzet (2013). **20.09.2013 Tarih ve 17314 Sayılı Soru Önergesi**, <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-31681s.pdf>, Erişim:16.07.2014
- Çölaşan, Emin (1985). **24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası**, İstanbul: Milliyet Yayınları

ÇSGB (2010). “Sektörlere göre imzalanan toplu iş sözleşmeleri”, **Çalışma Hayatı İstatistikleri**,

http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/ShowProperty/WLP%20Repository/csgeb/istatistikler/1984_2011_tis, Erişim:14.07.2014

ÇSGB (2013). **Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023)**

ÇSGB (2014a). **Grev ve Lokavt Uygulamaları**,

http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/ShowProperty/WLP%20Repository/csgeb/istatistikler/1963_1983_grev, Erişim:05.06.2014

ÇSGB (2014b). **Yıllara Göre Grev ve Lokavt Uygulamaları - 1984 – 2012**,

http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/ShowProperty/WLP%20Repository/csgeb/istatistikler/1984_2012_grev, Erişim: 09.06.2014

Çulha Zabcı, Filiz (2003). “Sosyal Riski Azaltma Projesi: Yoksulluğu Azaltmak Mı, Zengini Yoksuldan Korumak Mı?”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt:58 Sayı:1, 215-239

Dağdemir, Özcan (2002). “Türkiye Ekonomisinde Yoksulluk Sorunu ve Yoksulluğun Analizi” [Elektronik Sürüm]. Ed.:Coşkun Can Aktan, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Hak-İş Yayını, Ankara,

<http://canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/ucuncu-bol/dagdemir.pdf>, Erişim: 18.07.2014

Demiray Erol, Ece (2013). **İktisat Teorisinin Sorunları ve Türkiye’nin Kriz Dönemleri Üzerine Uygulamalı Bir Yaklaşım**, Konya: Çizgi Kitabevi

Doğan, M. Necati (Der.) (2012). **Rakamlarla Özelleştirme – Türkiye’de ve Dünyada Özelleştirme Uygulamaları ve Özelleştirme Fonu’nun Kaynak ve Kullanımları**, Ankara: T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB)

Dönek, Ekrem (1996). “Türkiye’nin Dış Borç Sorunu ve 1980 Sonrası Boyutları”, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:50, Sayı:1, 173-186

DPT (2002). **Sayılarla Türkiye Ekonomisi: Gelişmeler (1980-2001) Tahminler (2002-2005)**

DPT (2012a). **1987 Yılı Fiyatlarıyla Sektörler İtibariyle Büyüme Hızları Tablosu (1969–2006)**, www.dpt.gov.tr (Erişim: 21.10.2012)

DPT (2012b). **Dış Borçlar Tablosu**, www.dpt.gov.tr (Erişim: 21.10.2012)

EC (2009). “EU Tackles Social Dimension of Economic Crisis”, **Employment, Social Affairs & Inclusion**, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=736>, Erişim:21.08.2014

EC (2013). **Europeans, The European Union and The Crisis**, Report, Fieldwork: November 2013, Standart Eurobarometer 80, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb80/eb80_cri_en.pdf, Erişim:09.07.2014

Ercan, Hakan; Erol Taymaz, Erinç Yeldan (2010). **Kriz ve Türkiye: Kriz Tedbirlerinin Etki Değerlendirmesi**, Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü

Erol, Hatice; Abdullah Özdemir (2014). “**Türkiye’de Sağlık Reformları ve Sağlık Harcamalarının Değerlendirilmesi**”, Sosyal Güvenlik Dergisi, Cilt:4, Sayı:1, 9-34

Esenyel, Caner (2009). **Türkiye’de ve Dünyada Şartlı Nakit Transferi Uygulamaları**, Ankara: Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, TC Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/upload/sosyalyardimlar.gov.tr/mce/2012/genel_sencer/caner_esenyel_uzmanlik_tezi.pdf, Erişim:20.07.2014

EU (2014). **Introducing the Euro: convergence criteria**, Summary of EU Legislation, http://europa.eu/legislation_summaries/other/l25014_en.htm, Erişim:01.07.2014

Eurostat (2014). **General government deficit (-) and surplus (+) - annual data**, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=0&language=en&pcode=teina200&tableSelection=1>, Erişim:08.07.2014

Fırat, Hüseyin İrfan (02.10.2014). “Soru ve Cevaplarla 6552 Sayılı Torba Yasanın Çalışma Hayatımıza Getirdikleri”, **Alomaliye**,
<http://www.alomaliye.com/2014/huseyin-irfan-firat-6552-soru-cevap.htm>,
Erişim: 08.10.2014

GİB (2014). **Gelir, Kurumlar ve Katma Değer Vergisinin Genel Bütçe Vergi Gelirleri İçindeki Payı (1988-2013)**,
http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/CVI/Tablo_61.xls,
Erişim:24.07.2014

Gorz, Andre (2001). **Yaşadığımız Sefalet – Kurtuluş Çareleri**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Görmüş, Ayhan (2007). “Türkiye’de Sosyal Diyalogun Gelişimi”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı:14, 115-140

Güçlü, Sami; Mahmut Bilen (1995). “1980 Sonrası Dönemde Gelir Dağılımında Meydana Gelen Değişmeler”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı:6, 160-171

Gülmez, Mesut (2008). **Uluslararası Sosyal Politika**, Ankara: Hatiboğlu Yayınevi

Gündem, Fırat (2008). “Türkiye’de 1980 Sonrası İşsizlik-Büyüme İlişkisi ve İşgücü Piyasasına Genel Bir Bakış”, **2. Ulusal İktisat Kongresi**, 20-22 Şubat, İzmir: DEÜ İktisat Bölümü,
www.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/gundem.pdf, Erişim:
17.07.2014

Güngör, Gonca; Alper Göksu (2013). "Türkiye'de Eğitim Finansmanı ve Ülkeler Arası Bir Karşılaştırma", **Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Yıl:, Cilt:20, Sayı:1, 59-72

Haber7 (05.02.2009). **Ekonomik ve Sosyal Konsey Toplandı**,
www.haber7.com/siyaset/haber/377186-ekonomik-ve-sosyal-konsey-toplandi, Erişim:11.07.2014

Hay, Colin (2011). “Bölüm 19 - Sosyal Politika ve Ekonomi Politikası”, **Sosyal Politika – Kavramlar ve Uygulamalar**, Der.:Pete Alcock, Margaret May, Karen Rawlingson, Çev. Ed.:Şenay Gökbayrak, Ankara: Siyasal Kitabevi, 201-212

Heintzen, Markus (). “**Devlet Borçlarının Anayasal-Hukuki ve İktisadi Sınırları**”, Ed.:Funda Başaran Yavaşlar, Avrupa Birliği’nde Mali Kriz ve Türkiye’ye Etkileri Sempozyumu, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara:Seçkin Yayıncılık, 2013

Hürriyet Gazetesi (02.08.2000). **İthal Otomobiller Van’a Kağıt Üzerinde Gidecek**, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-172317>, Erişim: 19.03.2014

Hürriyet Gazetesi (03.08.2000). **İhtisas Gümrüğü Sakıncalı**, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-172556>, Erişim: 19.03.2014

Hürriyet Gazetesi (08.05.2013). **14 Mayıs’ta Borç Bitecek Ama IMF Gitmeyecek**, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/23230812.asp>, Erişim: 11.07.2014

Hürriyet Gazetesi (09.05.1999). **Meral, Çiller, sıfır Zamma Bakanlık Verdi**, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/1999/05/09/115117.asp>, Erişim: 15.07.2014

Hürriyet Gazetesi (24.07.2014a). **23 Bin Çalışana Mükde**, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/26882253.asp>, Erişim:25.07.2014

Hürriyet Gazetesi (24.07.2014b). **HSBC’den Şok Karar**, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/26873997.asp>, Erişim:24.07.2017

Hürriyet Gazetesi (24.10.1999). **Özelleştirme Geliri Tahkim Yasalarına Bağlı**, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-109405>, Erişim:10.07.2014

Hürriyet Gazetesi (26.05.2000). **Mucize Yaratıyorsunuz**, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=-156997>, Erişim:06.06.2014

IMF (2009). **Türkiye ve Uluslararası Para Fonu (IMF)**, International Monetary Fund Factsheet, <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/tur/071409T.pdf>, Erişim:01.07.2014

Işıkılı, Alpaslan (2010). **Kumarhane Kapitalizmi – Chomsky-Işıkılı Polemikleri**, Ankara: İmge Kitabevi

İSMMM (2010). “**Toplumsal Raporlar 08 - Özelleştirme Anayasası (09.05.2010)**”, 2010 Yılı Faaliyet Raporu, İstanbul, 267-298 http://archive.ismmmo.org.tr/docs/yayinlar/kitaplar/2010/10_8%20ozellestirme.pdf, Erişim:12.07.2014

İŞKUR (2004). **İşsizlik Sigortası Fonu Aylık Basın Bülteni - Aralık**, No:50, <http://www.iskur.gov.tr/KurumsalBilgi/Yayinlar.aspx#dltop>, Erişim:27.07.2014

İŞKUR (2010). **İşsizlik Sigortası Fonu Aylık Basın Bülteni - Haziran**, <http://www.iskur.gov.tr/KurumsalBilgi/Yayinlar.aspx#dltop>, Erişim:27.07.2014

İŞKUR (2013). **Toplum Yararına Program Genelgesi (2013/1)**

İŞKUR (2014). **Kısa Çalışma Ödeneği**, <http://www.iskur.gov.tr/tr-tr/isveren/kisacalismaodenegi.aspx>, Erişim:01.08.2014

Kabaş, Tolga (2014). **Türkiye’de Yoksulluk ve Gelir Dağılımı**, Adana: Akademisyen Kitabevi

Kapani, Münici (2001). **Politika Bilimine Giriş**, Ankara: Bilgi Yayınevi

Karagöl, Erdal Tanas (2010). “**Geçmişten Günümüze Türkiye’de Dış Borçlar**”, Ankara:SETA Analiz, Sayı:26

- Karakaş, Adem (2012). “Türkiye Ekonomisi’nde Yapısal Değişim: Dış Ticaretle Fasil Bazlı Yapısal Dönüşüm Analizi”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt:4, No:1, http://www.sosbilko.net/dergi_SBD/arsiv/2012_1/adem_karakas.pdf, Erişim:03.05.2013
- Karluk, S. Rıdvan (2009). **Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, İstanbul: Beta Yayınevi
- Kaya, M. Veysel, İbrahim Bozkurt (2011). “İşsizlik, Kişi Başına Milli Gelir (Yoksulluk), Suç Oranı ve Yeşil Kart: 1993-2009 Türkiye Örneği”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:30, 133-139
- Kazgan, Gülten (2002). **1990 sonrası yıllarda Türkiye’de Krizler ve İşsizlik; Çalışanlar ve Sosyal Güvenlikleri için Çözümler Açısından bir İrdeleme**, kazgan.bilgi.edu.tr/docs/1990_sonrasi_yillarda_Turkiye.doc, Erişim:30.12.2013
- Kazgan, Gülten (2013). **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009) “Ekonomi Politika” Açısından Bir İnceleme**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Keleş, Ruşen (2002). **Kentleşme Politikası**, Ankara: İmge Kitabevi
- Kepenek, Yakup (1990). **100 Soruda Gelişimi, Sorunları ve Özelleştirilmeleriyle Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)**, İstanbul: Gerçek Yayınevi
- Kepenek, Yakup, Nurhan Yentürk (2007). **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi

Keskin, Ahmet, Bayar, Nergiz (2010). "**Uluslararası Uygulamalar Işığında Mali Kurallar ve Mali Disiplin**", Ed.: Coşkun Can Aktan, Ahmet Keskin, Fatih Kaya, Mali Kurallar – Maliye Politikası Yönetiminde Yeni Bir Eğilim: Vergi, Harcama, Borçlanma vs. Üzerine Kurallar ve Sınırlamalar, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:2010/408, 46-62

Keyder, Çağlar (2005). **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul: İletişim Yayınları

Kibritçioğlu, Aykut (2001). “**Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001**“, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Cilt:1, Yıl:7, Sayı:41 (Eylül-Ekim), 174-182

Koç, Yıldırım (1999). **Türkiye’de Ekonomik ve Sosyal Konsey**, Ankara: Türk-İş Eğitim Yay. No.21

Koç, Yıldırım (2002). “İş Güvencesinin Öyküsü”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt:26, No:236, Eylül-Ekim, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1325534233a.pdf>, Erişim: 01.08.2014

Koç, Yıldırım (2012). **AKP ve Emekçiler (2002-2012)**, Ankara: Epos Yayınları

Koç, Yıldırım (29.072001). “**Sosyal Patlama**”, *Aydınlık Dergisi*, www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1335630397a.pdf, Erişim: 05.06.2014

Koçak, Hakan (2014). **Türkiye İşçi Sınıfı Oluşumunun Sessiz Yılları: 1950’ler**, http://akademikpersonel.kocaeli.edu.tr/hakan.kocak/diger/hakan.kocak09.03.2014_12.45.57diger.pdf, Erişim: 11.10.2014

Konrad, Kai A. (2013). “**Borç Krizinin Nedenleri ve Krizin Üstesinden Gelinmesine Yönelik Konseptler**”, Ed. ve Çev.:Funda Başaran Yavaşlar, Avrupa Birliği’nde Mali Kriz ve Türkiye’ye Etkileri Sempozyumu, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara:Seçkin Yayıncılık, 55-74

Koray, Meryem (2005). **Avrupa Toplum Modeli**, Ankara: İmge Kitabevi

- Koray, Meryem, Aziz, Çelik (2007). **Avrupa Birliği ve Türkiye’de Sosyal Diyalog**, Ankara: Belediye İş Yayınları
- Koray, Meryem (2008). **Sosyal Politika**, Ankara: İmge Kitabevi
- Koyuncu, Murat, Fikret Şenses (2004). “**Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri**”, Economic Research Center Middle East University, ERC Working Papers in Economics 04/13, October, 1-43, <http://www.erc.metu.edu.tr/menu/series04/0413.pdf>, Erişim:17.07.2014
- Küçükkocaoğlu, Güray (2014). **Pazartesi 23. Kamu İktisadi Teşekkülleri ve Özelleştirme İdaresi Word Dosyası**, www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazpazartesi23.doc, Erişim:10.07.2014
- Lin, Justin Yifu; Volker Treichel (2012). **The Unexpected Global Financial Crisis – Researching Its Root Cause**, Policy Research Working Paper 5937, The World Bank Office of the Chief Economist Development Economics Vice Presidency, January, <http://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/1813-9450-5937>, Erişim:02.06.2014
- Lordoğlu, Kuvvet (2003), **Türkiye’de 2001 Krizi ve Toplumsal Maliyetleri**, Yayınlanmamış Rapor, İstanbul
- Mahiroğulları, Adnan (2001). “Türkiye’de Sendikalaşma Evreleri ve Sendikalaşmayı Etkileyen Unsurlar”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1, 161-190
- Marois, Thomas (2013). **Devletler, Bankalar ve Kriz – Meksika ve Türkiye’de Yükselen Mali Kapitalizm**, Çev: Beyza Sümer Aydaş, Ankara: NotaBene Yayınları
- Marshall, T. H. (2010). “Vatandaşlık ve Sosyal Sınıf”, **Sosyal Politika Yazıları**, Der.:Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, Çev.:Burcu Yakut Çakar, Utku Barış Balaban, İstanbul: İletişim Yayınları, 19-32

- McCully, Clinton P. (2011). “**Trends in Consumer Spending and Personal Saving, 1959-2009**”, Survey of Current Business, US Department Of Commerce, Bureau of Economic Analysis, 14-23, http://bea.gov/scb/pdf/2011/06%20June/0611_pce.pdf, Erişim:02.07.2014
- Merrouche, Ouarda; Erlend Nier (2010). **What Caused the Global Financial Crisis? –Evidence on the Drivers of Financial Imbalances 1999-2007**, IMF Working Paper, IMF, December, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp10265.pdf>, Erişim: 02.06.2014
- Milliyet Gazetesi (12.08.1995). **Fiyat Açıklayan Çetin Yuhalandı**, gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1995/08/12, Erişim: 15.07.2014
- Milliyet Gazetesi (19.10.2008). **Küresel Kasırgaya Karşı Beyin Fırtınası**, <http://www.milliyet.com.tr/Ekonomi/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&Kategori=ekonomi&KategoriID=3&ArticleID=1005001&Date=19.10.2008&b=Kuresel%20kasirgaya%20karsi%20beyin%20firtinasi>, Erişim:11.07.2008
- Milliyet Gazetesi (21.05.2000). **IMF Duymasın İşçime %60 Zam Verdim**, <http://www.milliyet.com.tr/2000/05/21/ekonomi/eko01.html>, Erişim: 19.03.2014
- Milliyet Gazetesi (29.04.2004). **Sıcak Parayla Fabrika Olmaz**, <http://www.milliyet.com.tr/2004/04/29/ekonomi/eko03.html>, Erişim: 15.05.2014
- Munck, Ronaldo (2001). **Emeğin Yeni Dünyası – Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma**, İstanbul: Kitap Yayınevi
- Murat, Sedat, Şahin, Levent (2010). “Gençlerin İstihdamı/İşsizliği Bakımından Türk Eğitim Sisteminin Değerlendirilmesi”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı:26, 93-135

OECD (2013a). **Consumer Prices-Annual Inflation**, <http://stats.oecd.org>, Erişim: 16.12.2013

OECD (2013b). **Government Social Spending - Total public social expenditure as a percentage of GDP**, http://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/government-social-spending_20743904-table1, Erişim:09.07.2014

OECD (2013c). **Real Total Gross Fixed Capital Formation Growth, Forecast**, <http://stats.oecd.org>, Erişim: 17.12.2013

Oktar, Suat, Dalyancı, Levent (2010). “Finansal Kriz Teorileri ve Türkiye Ekonomisinde 1990 Sonrası Finansal Krizler”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt:29, Sayı:2, 1-22, <http://dosya.marmara.edu.tr/ikf/iib-dergi/2010-2/1-oktar-dalyanci.pdf>, Erişim:08.06.2013

Okumuş, Sinan (2010). **Global Kriz ve Türkiye Ekonomisi – Düşünce, Öngörü ve Öneriler**, Ankara: Siyasal Kitabevi

Oran, Umut (2011). **Ekonomik ve Sosyal Konsey ile İlgili Soru Önergesi**, 10.10.2011, <http://www.umutoran.com/2011/10/10/ekonomik-ve-sosyal-konsey-ile-ilgili-soru-onergesi/>, Erişim:11.07.2014

Orhan, Ayhan (2013). **Kara Perşembe’den Mortgage Krizine -20. Ve 21. Yüzyıl Kriz Kronolojisi – Yeni Politika Arayışları**, Kocaeli: Umuttepe Yayınları

Oxford Sözlüğü (2013). <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/crisis?q=crisis>, Erişim:30.12.2013

Öcal Tella, Derya (2008). “Tüketimin Karşı Devrimi: Türkiye’de 1980 Sonrası Uygulanan İktisat Politikalarının Toplumsal Sonuçlarına Eleştirel Bir Bakış”, **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, Cilt:19, Sayı:67, 1-19

ÖİB (2014a). **1985-2014 Dönemi Gerçekleştirilen Özelleştirme İşlemleri**, http://www.oib.gov.tr/program/uygulamalar/yillara_gore.htm, Erişim:21.07.2014

- ÖİB (2014b). **ÖİB Portföyündeki Şirketler/Kuruluşlar**, http://www.oib.gov.tr/portfoy/portfoy_genel.htm, Erişim:21.07.2014
- Önal, Recep, Gazi Erçel (09.12.1999). **Letter of Intent of the Government of Turkey**, Ankara: IMF Publications, <https://www.imf.org/external/np/loi/1999/120999.htm>, Erişim:19.06.2014
- Ötker-Robe, İnci, Anca Maria Podpiera (2013). **The Social Impact of Financial Crises – Evidence from the Global Financial Crisis**, Background paper to The 2014 World Development Report, Policy Research Working Paper 6703, The World Bank Development Economics Office of the Senior Vice President and Chief Economist, November, http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2013/11/14/000158349_20131114113429/Rendered/PDF/WPS6703.pdf, Erişim:10.03.2014
- Özatay, Fatih (2013). **Finansal Krizler ve Türkiye**, İstanbul: Doğan Kitap
- Özdemir, Süleyman (2004). **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, İstanbul: İTO Yayınları
- Özveri, Murat (1999). **Ekonomik Kriz Koşullarında Toplu İş Sözleşmesi Özerkliği “Uyarılama Sorunu”**, Ankara: Türk Harb-İş Sendikası Yayını
- Özveri, Murat (2004). “Toplu İş Sözleşmesi Yetkisinin Belirlenmesindeki Açmazlar ve 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı:2, 81-90
- Özveri, Murat (2013). **Türkiye’de Toplu İş Sözleşmesi Yetki Sistemi ve Sendikasılaştırma (1963-2009)**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını

Palovieja, Javier (2013). “Economic Crisis, Political Legitimacy and Social Cohesion”, **Economic Crisis, Quality of Work and Social Integration: The European Experience**, Ed.:Duncan Gallie, Oxford University Press, 1-41,
<http://www.fes-web.org/uploads/files/modules/congress/11/papers/695.pdf>,
Erişim:17.08.2014

Petrol-İş (1995). **'95-'96 Petrol-İş Yıllığı**, Yayın No:44, İstanbul

Rawls, John (1999). **A Theory of Justice**, Cambridge: Harvard University Press

Resmi Gazete (03.07.1992). **3816 Sayılı Ödeme Gücü Olmayan Vatandaşların Tedavi Giderlerinin Yeşil Kart Verilerek Devlet Tarafından Karşılanması Hakkında Kanun**, 21273

Resmi Gazete (08.08.2001). **Ekonomik ve Sosyal Konseyin Teşekkülü ile Çalışma Esas ve Usulleri Hakkında Yönetmelik**, 24487

Resmi Gazete (09.11.1982). **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 17863

Resmi Gazete (10.06.2003). **4857 Sayılı İş Kanunu**, 25134

Resmi Gazete (11.08.1989). **Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar**, 20249

Resmi Gazete (14.06.1986). **3294 Sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu**, 19134

Resmi Gazete (21.04.2001). **4641 Sayılı Ekonomik ve Sosyal Konseyin Kuruluşu, Çalışma Esas ve Yöntemleri Hakkında Kanun**, 24380

Resmi Gazete (28.02.2009). **5838 Sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun**, 27155

Romero, Federico (1992). **The United States and The European Trade Union Movement, 1944-1951**, Translated by Harvey Fergusson II, The University of North Caroline Press

- Ruhi, Emin (2001). “Türkiye’de Ekonomik ve Sosyal Konsey”, **Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:5, 151-173
- Sabah Gazetesi (02.11.2001). **BDDK Camdaki Sineği Tabancayla Vurdu!**, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/11/02/e05.html>, Erişim:29.06.2014
- Sabah Gazetesi (16.10.2007). **Türk Telekom’da Grev**, <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/10/16/haber,7D0DD82325194CA6A61E2F2B04BD4048.html>, Erişim: 26.06.2014
- Sabah Gazetesi (22.04.2014). **4 Milyon kişiye Af Geliyor**, <http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2014/04/22/4-milyon-kisiye-af-geliyor>, Erişim:03.08.2014
- Sağlam, Erdal (06.12.2012). “**Ekonomik ve Sosyal Konsey’i Unuttuk**”, Hürriyet Gazetesi, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/22086725.asp>, Erişim:16.07.2014
- Sarı, Müslim (2004). **Dış Borç Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları**, Yayınlanmamış Uzman Yeterlilik Tezi, Ankara: TCMB Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, <http://www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/muslimsari.pdf>, Erişim: 21.10.2012
- Savran, Sungur (2013). **Üçüncü Büyük Depresyon – Kapitalizmin Alacakaranlığı**, İstanbul: Yordam Kitap
- Saygılı, Şeref, Cengiz Cihan, Hasan Yurtoğlu (2002). **Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Büyüme ve Verimlilik: 1972-2000**, Ankara: DPT Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Yayın No:DPT.2665
- Sönmez, Mustafa (2002). **100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma**, İstanbul: İletişim Yayınları
- Soysal, Mümtaz (1990). **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, İstanbul: Gerçek Yayınevi

- Star Gazetesi (14.06.2013). **Özelleştirmede Bir Devir Kapanıyor**, <http://haber.stargazete.com/ekonomi/ozellestirmede-bir-devir-kapaniyor/haber-762709>, Erişim:21.07.2014
- Sunal, Onur (2011). “Sosyal Politika:Sosyal Adalet Açısından Kuramsal Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt:66, No:3, 283-305
- Şahin, Hüseyin (2009). **Türkiye Ekonomisi**, Bursa: Ezgi Kitabevi
- Şenkal, Abdülkadir (2005). **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika**, İstanbul: Alfa Yayınları
- Şenses, Fikret (2001). **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, İstanbul: İletişim Yayınları
- Şimşek, Mehmet, Durmuş Yılmaz (28.04.2008). **T.C. Başbakanlık 28 Nisan 2008 Tarihli Niyet Mektubu (Tercüme)**, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/d5df0a22-3667-4e27-8124-f390f9330a6e/IMFniyetTRnisan08.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=d5df0a22-3667-4e27-8124-f390f9330a6e>, Erişim:11.07.2014
- T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü (2014). **Türkiye’nin IMF’ye olan Borcu Bitti**, <http://www.kdk.gov.tr/sayilarla/turkiye-imf/18>, Erişim:01.07.2014
- T.C. Başbakanlık Türkiye Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı (2014). **Demografi ve İşgücü**, <http://www.invest.gov.tr/TR-TR/INVESTMENTGUIDE/INVESTORSGUIDE/Pages/DemographyAndLaborForces.aspx>, Erişim:09.06.2014
- T.C. Ekonomi Bakanlığı (2014). **G-20 Kapsamında Yürütülen Çalışmalar**, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=C63CA9B7-0453-3CA6-249F24210C79B128>, Erişim:29.06.2014

- T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2013). **Tarımsal Veriler (Aralık 2013)**,
http://www.tarim.gov.tr/Belgeler/SagMenuVeriler/Tarimsal_Veriler.pdf,
Erişim:13.07.2014
- T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2014). **Makroekonomik Göstergeler – GSYH**,
<http://www.tarim.gov.tr/SGB/Belgeler/Veriler/GSYIH.xlsx>,
Erişim:13.07.2014
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014a). **1990-2013 Kamu Kesimi Borçlanma Gereği Özet Göstergeleri (GSYH'ya Oran)**,
[http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/KamuKesimiBorclanmaGeregiOzetGostergeleri/Attachments/3/1990-2013%20KKBG%20\(GSYH%27ya%20Oran\).xls](http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/KamuKesimiBorclanmaGeregiOzetGostergeleri/Attachments/3/1990-2013%20KKBG%20(GSYH%27ya%20Oran).xls), Erişim:08.06.2014
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014b). **Konsolide Bütçe Gelir ve Harcamaları**,
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Ekonomik%20ve%20Sosyal%20Gstergeler/Attachments/107/Tablo%205-9%20Konsolide%20B%C3%BCt%C3%A7e%20Gelir%20ve%20Harcamalar%C4%B1.xls>, Erişim: 14.06.2014
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014c). **Özel İmalat Sanayiinde Birim Ücret Endeksi(1997=100)**,
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Temel%20Ekonomik%20Gstergeler/Attachments/2613/tix.8.xls>, Erişim: 14.06.2014
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014ç). **Sağlık Göstergeleri**,
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Ekonomik%20ve%20Sosyal%20Gstergeler/Attachments/201/T%208.16%20Sa%C4%9Fl%C4%B1k%20G%C3%B6stergeleri.xls>, Erişim: 14.06.2014
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014d). **Toplam Sanayide Birim Ücret Endeksi (Çalışılan Saate Göre) (2010=100)**,
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Temel%20Ekonomik%20Gstergeler/Attachments/13133/3-rbim.xls>, Erişim: 14.06.2014
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2013). **Sağlık İstatistikleri Yıllığı**, Ankara

- Talas, Cahit (1992). **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Ankara: Bilgi Yayınevi
- Taşçı, Faruk (2008). “**Türkiye'nin Kamusal Sosyal Yardım Anlayışı (1980-2007) Üzerine Bir Analiz**”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı:55, İstanbul, 127-149
- Taymaz, Erol; Voyvoda, Ebru; Yılmaz, Kamil (2014). **Demokrasi'ye Geçiş, Reel Ücretler ve Verimlilik: Türk İmalat Sanayiinde Bulgular**, İstanbul: Koç University-TÜSİAD Economic Research Forum Working Paper Series, Working Paper 1408
- TBB (2014). **Mali Tablolar**, <http://www.tbb.org.tr/tr/banka-ve-sektor-bilgileri/veri-sorgulama-sistemi/mali-tablolar/71>, Erişim:25/06/2014
- TBMM (2001a). **Tutanak Dergisi**, 106. Birleşim, Dönem:21, Cilt:64, Yasama Yılı:3, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem21/yil3/bas/b106m.htm>, Erişim:30.06.2014;
- TBMM (2001b). **Tutanak Dergisi**, 95. Birleşim, 02.05.2001 Çarşamba, Dönem:21, Cilt:62, Tasama Yılı:3, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem21/yil3/bas/b095m.htm>, Erişim:30.06.2014
- TBMM (2001c). **Tutanak Dergisi**, 96. Birleşim, 03.05.2001 Perşembe, Dönem:21, Cilt:62, Yasama Yılı:3, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem21/yil3/bas/b096m.htm>, Erişim:30.06.2014
- TBMM (2001ç). **Tutanak Dergisi**, 99. Birleşim, 10.05.2001 Perşembe, Dönem:21, Cilt:63, Yasama Yılı:3, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem21/yil3/bas/b099m.htm>, Erişim:30.06.2014;

TBMM (2014). **Dilekçe Komisyonu Genel Kurulu Kararı**, Dönem:22, Y.Y.:3, Karar No:7,

<http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/dilekce/belge/kararlar/karar7.pdf>,

Erişim:13.07.2014

TC. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (2014).

2003-2009 (Eylül) Dönemleri Şartlı Nakit Transferi Ödeme Raporu,

http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/upload/sosyalyardimlar.gov.tr/mce/2008-2010/snt_20032009_eylul_odemesine_ait_ayrintili_rapor.xls,

Erişim:20.07.2014

TCMB (2002). **Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Ankara

TCMB (2014). **IMF Niyet Mektupları ve Stand-By Anlaşmaları**,

<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/IMFniyet.html>, Erişim:21.06.2014

Tekeli, İlhan (2007). “Yerelleşme ve Yolsuzluk”, **TEPAV 3. Yolsuzlukla Mücadele Konferansı, Yerelleşme ve Yolsuzluk**, 5-6 Aralık 2007, Ankara, 1-8,

http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1255443895r3119.Yerellesme_ve_Yolsuzluk.pdf, Erişim:11.10.2014

Terborgh, Andrew G. (2003). **The Post-War Rise of World Trade: Does the Bretton Woods System Deserve Credit?**, London School of Economics,

Working Paper No:78/03, September,

<http://www.lse.ac.uk/economichistory/pdf/wp7803.pdf>, Erişim:02.07.2014

The Department of the Treasury (2012). **The Financial Crisis Response – In Charts, April 2012**, http://www.treasury.gov/resource-center/data-chart-center/Documents/20120413_FinancialCrisisResponse.pdf,

Erişim:08.07.2014

TİM (2014). **Yıllık İhracat Rakamları**,

http://www.tim.org.tr/files/downloads/rakamlar/2014/mayis/mayis_2014_ih_racat_rakamlari.xlsx, Erişim:26.06.2014

Topak, Oğuz (2012). **Refah Devleti ve Kapitalizm – 2000’li Yıllarda Türkiye’de Refah Devleti**, İstanbul: İletişim Yayınları

Tuna, Orhan, Nevzat Yalçıntaş (1999). **Sosyal Siyaset**, İstanbul: Filiz Kitabevi

Tuncel, Gökhan (2010). “Ekonomik Krizlerin Türkiye’de Siyaset- Bürokrasi İlişkisine Etkisi”, **Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi I**, Küresel Krizler ve Ekonomik Yönetişim Bildiriler Kitabı, İnönü Üniversitesi, Malatya, 15 – 16 Nisan 2010

TÜİK (2014a). **1987 Temel Yıllı Tüketici Fiyatları Endeks Rakamları**,
http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=657, Erişim:
24.02.2014

TÜİK (2014b). **Bitkisel Üretim İstatistikleri – Tahıllar**,
http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=55,
Erişim:27.07.2014

TÜİK (2014c). **Eğitim Durumuna Göre İşgücü Durumu**,
http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=571,
Erişim:26.07.2014

TÜİK (2014ç). **Gelir Dağılımı-Gini katsayısı (Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelire göre) (Yıllık)**, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Gosterge/?locale=tr>,
Erişim:02.06.2014

TÜİK (2014d). **Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (2006-2012)**,
http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1371,
Erişim:06.06.2014

TÜİK (2014e). **Gelire Göre Sıralı %20’lik Gelir Dağılımı**,
http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=151, Erişim:
07.06.2014

TÜİK (2014f). **GSYH-Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış GSYH'nın bir önceki döneme göre gelişme hızı (%)**, [Sabit (1998) fiyatlarla] (Dönemlik), <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Gosterge/?locale=tr>,
Erişim:11.07.2014

- TÜİK (2014g). **Harcamalar Yöntemiyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (1987 Fiyatlarıyla)**, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1526, Erişim:09.06.2014
- TÜİK (2014h). **İşgücü İstatistikleri-İşsizlik Oranı (%) (Yıllık)**, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Gosterge/?locale=tr>, Erişim:02.06.2014
- TÜİK (2014ı). **İşgücüne Dahil Olmayanların Yıllar ve Cinsiyete Göre İşgücüne Dahil Olmama Nedenleri (1988-1999)**, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=545, Erişim: 24.02.2014
- TÜİK (2014i). **İşgücüne Dahil Olmayanların Yıllar ve Cinsiyete Göre İşgücüne Dahil Olmama Nedenleri (2000-2004)**, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=572, Erişim:25.06.2014
- TÜİK (2014j). **İşgücüne Dahil Olmayanların Yıllar ve Cinsiyete Göre İşgücüne Dahil Olmama Nedenleri (2004-2014)**, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1183, Erişim:14.06.2014
- TÜİK (2014k). **Kurumsal Olmayan Nüfusun Yıllar ve Cinsiyete Göre İşgücü Durumu (2000-2004), Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları**, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=569, Erişim:14.06.2014
- TÜİK (2014l). **Kurumsal Olmayan Nüfusun Yıllar ve Cinsiyete Göre İşgücü Durumu (1988-1999), Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları**, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=542, Erişim: 24.02.2014
- TÜİK (2014m). **Öğretim Yılı ve Eğitim (5 Yıllık Zorunlu Eğitim) Seviyesine Göre Okullaşma Oranı**, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=135, Erişim: 14.06.2014

TÜİK (2014n). **Sağlık Harcaması**,

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=258,

Erişim:15.06.2014

TÜİK (2014o). **Sektörlere Göre Banka Kredileri**,

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=429,

Erişim:25.06.2014

TÜİK (2014ö). **TÜFE Bir Önceki Yılın Aralık Ayına Göre Değişim %**,

<http://tuikapp.tuik.gov.tr/tufedagitimapp/>, Erişim:14.06.2014

TÜİK (2014p). **Tüketici Fiyat Genel Endeksi ve Değişim Oranları (1994=100),**

2003 – 2014, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=654,

Erişim:26.06.2014

TÜİK (2014r). **Tüketici Güven Endeksi-Genel (Aylık)**,

<http://tuikapp.tuik.gov.tr/Gosterge/?locale=tr>, Erişim: 09.07.2014

TÜİK (2014s). **Yıllara Göre Dış Ticaret**,

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621, Erişim:

27.02.2014

TÜİK (2014ş). **Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fert Yoksulluk Oranları**,

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1605,

Erişim:23.07.2014

TÜİK (2014t). **Yoksulluk-Yoksulluk oranı (%)**, [Eşdeğer hanehalkı

kullanılabilir medyan gelirin % 60 kriterine göre] (Yıllık),

<http://tuikapp.tuik.gov.tr/Gosterge/?locale=tr>, Erişim:02.06.2014

Türk Dil Kurumu (2013). **Büyük Türkçe Sözlük**,

www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.52c0ba74346681.41121104, Erişim:30.12.2013

Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (2001). TCMB,

http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf,

Erişim:13.07.2014

Uçkaç, Aynur (2010). “Türkiye’de Neoliberal Ekonomi Politikaları ve Sosyoekonomik Yansımaları”, **Maliye Dergisi**, Sayı:158, 422-430

UNdata (2014). **GDP Growth (annual %)**,

http://data.un.org/Data.aspx?d=WDI&f=Indicator_Code%3aNY.GDP.MKT.P.KD.ZG, Erişim:04.06.2014

UNDP (2013). **2013 İnsani Gelişme Raporu, Güney’in Yükselişi: Farklılıklar Dünyasında İnsani Gelişme, 2013 İnsani Gelişme Raporu’ndaki Muhtelif Göstergelerle İlgili Açıklama Notu, Türkiye**, <http://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/docs/Publications/hdr/T%C3%BCrkiye%20De%C4%9Ferlendirmesi.pdf>, Erişim:23.07.2014

US Department Of Commerce, Bureau of Economic Analysis (2009). **US Current-Account Deficit Decreases in First Quarter 2009 - Preliminary estimates of US international transactions**, Wednesday June 17, 2009, http://www.bea.gov/newsreleases/international/transactions/2009/pdf/trans109_fax.pdf, Erişim:02.07.2014

Uyan, Sefa (2006). **4857 Sayılı (Yeni) İş Yasası’na Göre İş Güvencesi**, Isparta: T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, <http://eprints.sdu.edu.tr/279/1/TS00443.pdf>, Erişim:10.07.2014

WorldBank (1994). **Statement by Atilla Karaosmanoğlu Managing Director**, 13.04.1994, Multilateral Trade Negotiations The Uruguay Round, Trade Negotiations Committee Meeting At Ministerial Level Marrakesh (Morocco), 12-15 Nisan 1994, http://www.wto.org/gatt_docs/English/SULPDF/92150278.pdf, Erişim:30.06.2014

WorldBank (2001a). **Integrated Safeguards Data Sheet Pilot**, 02.08.2001, <http://esd.worldbank.org/isds/dm/Is/Isdsprint.cfm?id=74408&s=ISDS>, Erişim:20.07.2014

WorldBank (2001b). **Project Appraisal Document On A Proposed Hybrid Investment/Adjustment Loan In The Amount Of US500 Million To The Republic Of Turkey For A Social Risk Mitigation Project/Loan**, August 17, 2001 Report No:22510-TU, Human Development Unit Country Department VI Europe and Central Asia Region

WorldBank (2008). “Türkiye’de Yakın Tarihte Yapılan Sağlık Reformları”, **OECD Sağlık İncelemeleri – Türkiye**, OECD ve IBRD/Dünya Bankası, 35-48, http://siteresources.worldbank.org/TURKEYINTURKISHEXTN/Resources/455687-1235059017165/OECDReviewsOfHealthSystemsTurkey_Ch2-tr.pdf, Erişim:13.01.2014

WorldBank (2014a). **Social Risk Management Project (SRMP)**, Projects and Operations, <http://www.worldbank.org/projects/P074408/social-risk-mitigation-project-srmp?lang=en&tab=overview>, Erişim:20.07.2014

WorldBank (2014b). **World Development Indicators**, <http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx?issshared=true>, Erişim:04.07.2014

Yankaya, Dilek (2014). **Yeni İslami Burjuvazi – Türk Modeli**, Çev.:Melike Işık Durmaz, İstanbul: İletişim Yayınları

Yeldan, Erinç (2004). **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi - Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, İstanbul: İletişim Yayınları

Yentürk, Nurhan (2005). **Körlerin Yürüyüşü – Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Yılmaz, Hasan, Vecdi Demrican, Zeynep Dernek (2008). “Türkiye Tarımında Doğrudan Gelir Desteği Uygulamaları (Isparta İli Üreticileri Açısından Bir Değerlendirme)”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt:9, Sayı:2, 248-265, <http://journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/viewFile/73/88>, Erişim:13.07.2014

- Yılmaz, M. Levent (2014). “**2013 Yılı Altın Analizi**”, Stratejik Düşünce Topluluğu Ekonomi Koordinatörlüğü, Analiz, 2014/2, 1-5, <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/alt%C4%B1n2013analizi.pdf>, Erişim:05.07.2014
- Yılmaz, Ömer, Alaattin Kızıltan, Vedat Kaya (2005). “İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri”, **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı:24, Ocak-Haziran 2005, 77-96
- Yumuşak, İbrahim Güran; Mahmut Bilen (2000). “Gelir Dağılımı-Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, **K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:1, Sayı:1, 77-96
- Yücel, Ahmet (2013). “**Avrupa Birliği’nde Yaşanan Krizin Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecine Olası Etkileri**”, Ed.:Funda Başaran Yavaşlar, Avrupa Birliği’nde Mali Kriz ve Türkiye’ye Etkileri Sempozyumu, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara:Seçkin Yayıncılık, 201-220
- Zaman Gazetesi (09.07.2014). **Ekonomik ve Sosyal Konsey’in Yetkileri Azaltılıyor**, http://www.zaman.com.tr/ekonomi/ekonomik-ve-sosyal-konseyin-yetkileri-azaltiliyor_2229983.html, Erişim:16.07.2014

ÖZGEÇMİŞ

1979 İzmit doğumlu olan Melih UĞURLU, ilkokul ve ortaokul öğrenimini Kocaeli Karamürsel’de, liseyi Gölcük Anadolu Denizcilik Meslek Lisesi’nde görmüştür. 1997-2001 yılları arasında Kocaeli Üniversitesi İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü’nde lisans, 2001-2006 yılları arasında KOÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı’nda yüksek lisans eğitimi görmüş olup, 2010 yılında aynı yerde başladığı doktora eğitimini 2014 yılında tamamlamıştır. Farklı özel sektör kuruluşlarında çeşitli görevlerde bulunmuştur.